М.В. Бабілунга
Б.Г. Бомешко

ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ

Підручник
для загальноосвітніх
навчальних закладів

8–9 класи

Рекомендовано Міністерством освіти ПМР як підручник

Тирасполь * ДОЗ «ПДІРО» * 2010

УДК 941/949(478.9)(075)
ББК 63.3(2М,2)$_я$721
Б12

У роботі над навчально-методичним апаратом підручника брали участь: *В.І. Ломакіна, Є.А. Матвійчук, Л.М. Носкова, Л.М. Федоренко*

Бабілунга М.В., Бомешко Б.Г.
Б12 Історія рідного краю: Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. 8–9 кл. – Тирасполь: ДОЗ «ПДІРО», 2010. – 352 с.: іл., карт.

ISBN 9975–9661–9–5

Підручник з курсу «Історія рідного краю» для 8–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів ПМР продовжує серію підручників з історії Придністров'я.

В книзі представлена героїчна, а часом і трагічна історія Придністровських земель з кінця XVIII століття, тобто з моменту приєднання цих територій до Росії, до наших днів – до початку XXI ст. Особливу увагу приділено процесам виникнення і розвитку придністровської державності в XX столітті – утворенню та ліквідації Молдавської АРСР, історії створення, становлення і самозахисту Придністровської Молдавської Республіки.

Підручник забезпечений ілюстраціями і картами, докладним довідковим та навчально-методичним апаратом, в ньому наведені оригінальні історичні документи, які використовуються в практичній роботі учнів на уроках історії.

Дана книга доповнює підручник «Історія Росії» для 8–9 класів (XIX – початок XXI ст.) з курсу «Історія Вітчизни» й одночасно є продовженням підручника «Історія рідного краю» для 6–7 класів середніх навчальних закладів ПМР, його тематичним і хронологічним завершенням.

УДК 941/949(478.9)(075)
ББК 63.3(2М,2)$_я$721

Рецензенти:
В.Я. Гросул, гол. наук. співр. Інституту російської історії РАН, д-р іст. наук, проф.
І.М. Галінський, директор Інституту історії, держави та права ПДУ ім. Т.Г. Шевченка, зав. каф. політології, канд. філос. наук, проф.

ISBN 9975–9661–9–5

ДОРОГІ ДІТИ!

Знайомлячись в 6-7 класах з історичним минулим нашої колись єдиної Вітчизни, ви одночасно вивчали історію Придністровського регіону до кінця XVIII ст. Ви, напевно, запам'ятали, що перші люди з'явилися на цих землях приблизно 300 тисяч років тому, що протягом кількох тисячоліть береги сивого Дністра були місцем, де мирно співіснували, а інколи і ворогували представники різних людських цивілізацій і культур.

Ви познайомилися зі світом кочівників, які як вихор проносились Великим степом через Придністров'я від пустель Монголії до Дунаю і Балкан, і зі світом осілих хліборобів, виноградарів і садоводів, які безтурботно проживали на своїх землях і навіть не думали про завойовницькі походи. Ви взнали про цивілізації ісламу і цивілізації християнства, про традиції і світобачення католицької церкви і церкви православної, про віру іудейську і віру протестантську, григоріанську і магометанську. Ви багато засвоїли про походження східнороманських і східнослов'янських народів, про культуру і побутові особливості життя молдаван, українців, росіян, болгар, євреїв, вірменів, німців, татар, турок, поляків, а також представників інших національностей, які існують дотепер, так і тих, які давно щезли з історичної арени, – кіммерійців і фракійців, скіфів і сарматів, давніх греків і римлян, готів і печенігів, половців і узів.

Тут, на землях Придністров'я, постійно спалахували воєнні конфлікти і кровопролитні війни між сильними державами за панування в цьому стратегічно важливому регіоні Європи. Ця «важливість», як прокляття, нависла над жителями лівобережжя Дністра: надто часто їх землі закривавлювались і скроплювались сльозами матерів, дітей і старців. Разом з тим люди різних національностей і культур хоч-не-хоч змушені були звикати до спільного життя, проявляти один до одного терпіння, дружелюбність, взаємодопомогу і підтримку. Ці риси, що довгі століття виховувалися в характері придністровців, стали гарантом миру і злагоди в цьому краї, який був і залишається рідною домівкою для людей з різною культурою, мовою спілкування, з різними політичними поглядами та переконаннями.

Вивчення рідної історії в 7 класі ви закінчили темою включення Придністровського регіону до складу Росії в кінці XVIII століття. Ця подія відкрила зовсім нову епоху в історії нашої землі.

У 8–9 класах ви продовжите знайомство з історією рідного краю, одночасно вивчаючи історію Вітчизни. Вам доведеться взнати, що

становили собою Придністровські землі у XIX і XX ст., як жили наші предки – батьки і дідусі, прадіди і прабабусі, розібратися в нелегкому, а часто і трагічному шляху жителів лівобережжя Дністра.

У кінці XVIII століття придністровці вступили в найдовшу в історії краю епоху миру, злагоди й активного розвитку. Довгі роки, з 1791 до 1918 р., не ступав на ці землі чобіт окупанта, не було тут ні воєн, ні конфліктів, ні грабіжницьких нашесть і набігів. По-іншому склалось XX століття: три революції, громадянська і Велика Вітчизняна війна, агресія Молдови проти придністровської державності. І це не враховуючи багато інших воєн і конфліктів, в які втягувала доля наших земляків, – боротьба проти фашизму в республіканській Іспанії, бої на озері Хасан і Халкінгол, війна з Фінляндією, інтернаціональна допомога народам Китаю, Кореї, В'єтнаму, Куби, Афганістану та ін.

Революції і громадянська війна, колективізації і сталінські репресії, спроби побудови справедливого суспільства на лівобережжі Дністра в міжвоєнний період, партизанський рух і боротьба підпільників проти фашистських окупантів, героїчні бої Радянської армії за звільнення Батьківщини, голод і важкий повоєнний період, економічний підйом і культурний розквіт в 60–70-ті роки, застій і криза 80-х років XX ст., розпад Радянського Союзу, перемога націоналістичного мракобісся в Молдавії і його розкол, проголошення Придністровської Молдавської Республіки і всенародний захист нового державного утворення – всі ці важливі події XX століття так чи інакше торкалися історичної долі нашого регіону і його жителів.

Підручник, який ви тримаєте зараз в руках, хронологічно і тематично відповідає курсу історії Вітчизни і є фактично продовженням підручника для 6–7 класу «Історія рідного краю», з яким ви дуже добре знайомі. Тому користуватися ним вам буде легко і просто: адже до основних принципів роботи з таким виданням ви вже звикли за два роки.

Стрижневі поняття і терміни, які викликають труднощі, пояснюються на полях книги. Тут же наводиться деяка додаткова і корисна інформація. У виданні є багато ілюстративного матеріалу до історичних подій і портрети діячів, що мали безпосереднє відношення до Придністров'я. В кінці кожного параграфа пропонуються питання і завдання для самоконтролю.

Сподіваємось, що даний підручник стане для вас і розумним співрозмовником, і вірним другом, і надійним провідником на шляху до знань. Адже любов до своєї історії, на думку великого російського поета О.С. Пушкіна, це те, що відрізняє освіченість від дикості. Так не будемо про це забувати.

В путь, друзі!

I розділ
КІНЕЦЬ XVIII ст. – КОРІННИЙ ПОВОРОТ В ІСТОРИЧНІЙ ДОЛІ ПРИДНІСТРОВ'Я

Обробка селянами панщини

§ 1. АДМІНІСТРАТИВНИЙ УСТРІЙ І УПРАВЛІННЯ НОВИМИ ТЕРИТОРІЯМИ

Система територіального управління в країні. Придністровські землі після включення в кінці XVIII століття до складу Російської імперії підпорядковувалися порядку територіального поділу й управлінню, який існував у Росії з 1775 р. Вся країна була поділена на головні адміністративно-територіальні одиниці – губернії, яких нараховувалося більше п'ятдесяти з приблизно однаковою кількістю жителів. Кожною губернією управляв губернатор чи намісник, який відповідав перед імператрицею і Сенатом за порядок в намісництві.

Губернії складались з уїздів з центром у місті, де розташовувалися адміністративні, судові, фінансові (податкові) установи. В свою чергу, кожен уїзд складався з волостей (сільської території), який підпорядковувався великому селу чи містечку, в якому знаходились волосні органи місцевого селянського управління – сход, правління, суд. За їх діяльністю спостерігали спеціальні чиновники: мирові посередники, земські начальники та ін.

Перевірте себе

Складіть схему територіального управління, яке існувало в Росії в кінці XVIII століття. На які адміністративно-територіальні одиниці поділялося Придністров'я?

Незважаючи на те що система управління в Росії не раз реформувалася, а кількість губерній до кінця XIX ст. перейшла за сотню, загальна схема управління збереглася приблизно в такому стані до 1917 р.

Заснування Тирасполя. Адміністративним центром Очаківської області, приєднаної за Ясським миром (1791 р.) до Росії, було вирішено зробити Тирасполь, хоча в дійсності такого міста ще не було, і ця назва існувала тільки на плані оборонних укріплень.

Пам'ятник генералісимусу О.В. Суворову у м. Тирасполі

Справа в тому, що на правому березі Дністра турки мали могутні фортифікаційні споруди – Хотинську, Сорокську, Бендерську, Аккерманську фортеці. Насправді, вони були воєнними базами, звідки османи здійснювали свої бойові походи і вилазки. Щоб убезпечити жителів Придністров'я від набігів Порти, керівництво вирішило укріпити кордони країни по Дністру і Чорному морю, тобто спорудити лінію оборони. За розробленим О.В. Суворовим планом оборонних укріплень восени 1792 р. поблизу річки Ботна, яка впадала в Дністер, почалось будівництво фортеці. Спочатку вона називалась Серединною (чи Середньою).

Чому для будівництва оборонних споруд Суворов вибрав саме це місце, де колись стояло невелике рибацьке селище Суклея, спалене татарами ще перед війною?

Справа в тому, що при гирлі Ботни знаходилася зручна переправа через Дністер, яку охороняли російські війська. Недалеко від неї, на правому (турецькому) березі, в Бендерській фортеці розташовувався гарнізон з величезними запасами зброї, боєприпасів і продовольства. Поруч проходив важливий в ті часи Бендеро-Вознесенський тракт, який мав не тільки торговельне, але й і велике воєнно-стратегічне значення.

Запам'ятайте

***1792** р. – початок будівництва Тираспольської фортеці.*

Саме тут, на Бендеро-Вознесенському тракті, за наказом Катерини II губернатор В.В. Каховський

і генералісимус О.В. Суворов очолили будівництво російської фортеці за проектом військового інженера Франца де Волана. Поруч зі споруджуваною цитаделлю почали будувати собі житло робітники, теслярі, землекопи, каменярі, ремісники, яких нарівні з солдатами залучали для швидшого завершення будівництва. В цьому найбезпечнішому місці на Дністрі, під захистом російської армії і козаків охоче селилися селяни, матроси, рибалки, утікачі з правого берега, торговці та інший різномовний, строкатий люд.

Генерал-губернатор Катеринославської губернії В.В. Каховський

Дуже швидко біля стін майбутньої цитаделі з'явилась слобода, в якій проживало численне цивільне населення. У 1795 р. фортеця Серединна і форштадт, який з'явився поряд з нею, отримали статус міста і назву – Тирасполь. Цю назву склали два давньогрецьких слова: Тирас (так в античні часи називався Дністер) і поліс (місто), тобто «місто на Дністрі».

Словник ерудита

Форштадт *– так називали в ті часи слободу, в якій проживало цивільне населення.*

Для тієї епохи Тираспольска фортеця була досить грізною спорудою, оскільки була збудована за останнім словом військової інженерії. І вона відіграла свою роль – турки жодного разу не зважились нанести удар по Придністров'ю, пройти через його землі у глиб Росії. Проте після 1812 р., коли кордон був перенесений на Прут, а османи втратили свої бастіони на правому березі Дністра і на Дунаї, Тираспольська фортеця опинилась в глибокому тилу, вдалині від русько-турецького кордону і втратила своє воєнне значення. У 1835 р. вона була ліквідована. До наших днів збереглися лише окремі її споруди.

Запам'ятайте

1795 р. *– Серединна фортеця отримала статус міста і назву – Тирасполь.*

До Тирасполя доля була більш прихильною. У 1796 р. це поселення перетворилося в повітовий центр Вознесенської губернії (намісництва) Новоросії, а з 1803 по 1918 р. було центром Тираспольського повіту Херсонської губернії.

Адміністративний устрій Придністров'я. Порівняно невеликий відрізок часу – з 1795 по 1797 р. – північний і південний регіони Придністров'я були

Перевірте себе

Що таке місто губернське, повітове?

об'єднані у складі Вознесенського намісництва. До цього північна зона входила в Ольгопільський повіт Подільської губернії, де роль повітового центру відводилась Ольгополю. Тирасполь з моменту одержання статусу міста став повітовим центром значної території Очаківської області, включаючи Одесу, Миколаїв і Ананьєв, які пізніше були виділені в окремі градоначальства та повіти.

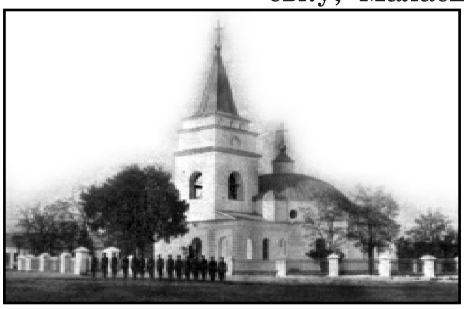
Після смерті Катерини II Павло I починає скорочувати число губерній в країні. Катеринославська і Вознесенська губернії разом з Таврицькою областю утворюють Новоросійську губернію з 12 уїздів (включаючи і Тираспольський). На початку XIX століття, вже при Олександрі I, вона роздрібнюється, і Тирасполь перетворюється в повітове місто Миколаївської, а потім Херсонської губернії.

Імператор Павло I

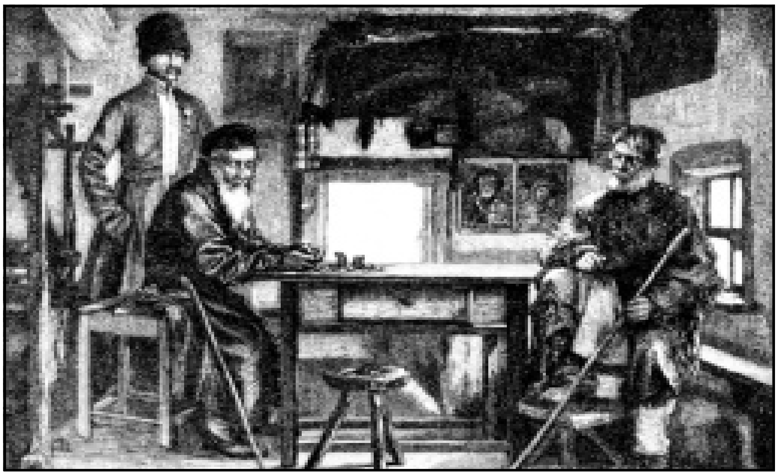
Ще не один раз кордони Тираспольського повіту зазнавали змін, поки в середині 30-х років XIX ст. не установились остаточно.

Зі скасуванням Вознесенського намісництва територія Придністров'я північніше р. Ягорлик була приєднана до Ольгопільського і Балтського повітів Подільської губернії. Частина придністровських сіл ввійшла до Кам'янської, Рашківської та Ямпільської волості Ольгопільського повіту, а частина – до Воронковської, Гармацької і Молокиської волості Балтського повіту. Тираспольський повіт, який входив до складу Херсонської губернії, включав Буторську, Гликстальську, Дубовську, Лунговську, Коротнянську, Малаєштську, Парканську, Слободзейську та інші волості.

Церква Тираспольської фортеці

Питаннями місцевого значення в сільському окрузі займалися волосні правління, а з середини XIX ст. – і волосний сход. Ці органи селянського самоврядування складалися з волосних старшин, сільських старост, збирачів податків та інших чиновників, а також представників селян (по одному

Оформлення купчі на землю у сільського старости

представнику з десяти дворів). До їх *компетенції* входило, головним чином, вирішення нескладних адміністративно-господарських справ.

У кінці XIX – початку XX століття волосними правліннями і сходами почали керувати земські начальники. Вони призначалися губернатором з дворян-землевласників і зосереджували в своїх руках всю владу на місцях, замінюючи органи селянського самоуправління.

У період з кінця XVIII до початку XX ст. Придністровські землі, які розділялись р. Ягорлик на північну та південну зони і входили в різні губернії, досить чітко розрізнялись за рівнем господарського розвитку, економічними відносинами, ринковими зв'язками та іншими показниками, хоча система управління в цих зонах була загальноросійською. Перераховані особливості визначались історичною своєрідністю. З середини XIX століття вони почали поступово вирівнюватися, а після проведених в Росії реформ практично щезли. Однак у XIX ст. північні райони Придністров'я тяжіли до Кам'янець-Подільська і Києва, а південні – до Одеси.

Що стосується придністровського міста Бендери, то воно ввійшло до складу Росії у 1812 р. і стало повітовим центром Бессарабської області (пізніше –

Словник ерудита

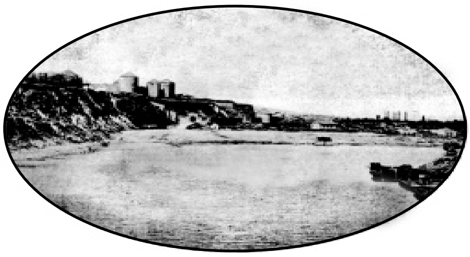
Компетенція – *коло питань, які хто-небудь добре знає і за якими він має право приймати рішення.*

Перевірте себе

Як ви розумієте вираз «органи селянського самоврядування»?

Запам'ятайте

1812 р. – *за Бухарестським миром місто Бендери ввійшло до складу Російської імперії.*

Бендерська фортеця на Дністрі. Кінець XIX ст.

Бессарабської губернії). У XIX столітті Бессарабія була приєднана до Новоросії, і Бендери, які ввійшли до адміністративного підпорядкування губернському центру в Кишиневі, довгі роки в економічних і торгово-господарських відносинах тяжіли до Тирасполя й Одеси, куди стягувалися селяни зі всього регіону, щоб продати сільськогосподарські продукти.

Жодних перешкод для руху товарів, транспорту, фінансів, людей між різними повітами, губерніями, містами і селами в Російській імперії тих часів, звичайно ж, не існувало. Тому відсутність єдиних органів адміністративно-територіального управління в Придністров'ї у XIX столітті (вони з'являться в середині 20-х років XX ст.) не могло загальмувати процеси становлення міцних зв'язків і відносин між різними регіонами Придністровських земель, створення спільного ринку, формування єдиної придністровської спільноти.

Перевірте себе

Які землі складали північну та південну зони Придністров'я? Які історичні особливості визначили їх положення щодо приєднання до Росії?

Питання

1. Яка стратегічна роль відводилася Тирасполю при його заснуванні?
2. Як ви вважаєте, чому адміністративним центром Очаківської області було вирішено зробити місто Тирасполь?
3. Які особливості адміністративного устрою були характерні для Придністров'я кінця XVIII – початку XIX ст.?

Завдання

1. Користуючись картою, визначте, до складу яких губерній входили Придністровські землі з кінця XVIII до початку XIX ст.
2. Підготуйте доповідь: «Історія заснування м. Тирасполь», «Тираспольська фортеця в історії Придністров'я і Росії».
3. Дайте пояснення поняттям: *губернія, уїзд, намісництво, волость, губернатор, намісник, чиновник*.

Тести

1. Місто Тирасполь було засноване: а) *у 1791 р.;* б) *у 1792 р.*, в) *у 1795 р.*

2. Автором проекту Тираспольської фортеці був: а) *О.В. Суворов;* б) *Франц де Волан;* в) *Г.А. Потьомкін.*
3. З моменту отримання статусу міста Тирасполь був уїзним центром значної території Очаківської області, включаючи: а) *Одесу;* б) *Миколаїв;* в) *Бендери;* г) *Ананьєв;* д) *Херсон;* е) *всі перераховані.*

§ 2. БУХАРЕСТСЬКИЙ МИР І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЖИТЕЛІВ ПРИДНІСТРОВСЬКОГО КРАЮ

Російсько-турецька війна 1806–1812 рр. Приєднання Придністров'я до Росії і встановлення по Дністру кордону між Османською і Російською імперіями багато в чому полегшувало становище Молдавського князівства, яке перебувало під ярмом Туреччини. Росія відкрила в Яссах – столиці князівства своє консульство, і російські дипломати суворо слідкували за тим, щоб турки не порушували умови миру, а господарі не грабували населення новими податками і поборами. Такий контроль зі сторони Росії укріплював її авторитет в очах молдавського народу.

Перевірте себе

Пригадайте, коли і за яких обставин Молдавія потрапила під турецьке ярмо.

Проте султан Селім III був дуже незадоволений зміцненням позицій Росії на Балканах. Він мріяв про відміну Ясського миру і повернення під свою владу земель північного Причорномор'я. Ці настрої султана підтримувались його агресивними фанатичними сановниками, яких підмовляв посланець Наполеона в Стамбулі. Він обіцяв туркам допомогу Франції в разі початку нової російсько-турецької війни і прогнозував неминучий розгром Росії в майбутньому поході Бонапарта. Натхненна Порта почала демонстративно порушувати взяті на себе зобов'язання: закрила для російських суден протоки Босфор і Дарданелли, стягнула в Пруто-Дністровське межиріччя воєнні сили, укріплюючи тут свої фортеці і відкрито готуючись до початку нової війни.

Молдавські міщани

Війна між Росією і Туреччиною почалася в кінці 1806 р. В середині листопада російські війська захопили на Дністрі турецьку фортецю Хотин, а Бендерську здав без бою сам паша. Після взяття підрозділами російської армії під командуванням герцога Рішельє

дністровської фортеці Акерман буджацькі татари дали клятву на вірність Росії.

Будучи генерал-губернатором Новоросійського краю, Ришельє взяв на себе особливу місію щодо переселення буджацьких і ногайських татар у Крим. З цього часу татарське засилля Буджака, Придністров'я і північного Причорномор'я припинилось назавжди. На початку 1807 р. російські війська зайняли столицю Молдавії Ясси і столицю Валахії Бухарест.

Перевірте себе

Що призвело до початку російсько-турецької війни 1806–1812 рр.?

До середини 1807 р. ситуація змінилася. В результаті змови яничарів було скинуто і потім убито султана Селіма III, а в червні 1807 р. Росія і Франція уклали Тильзитський мир і почали будувати дружні стосунки. Імператор Наполеон навіть пообіцяв Олександру I виступити у війні проти Туреччини на стороні Росії. Порта запросила перемир'я і з 1807 по 1809 р. дотримувалася його умов. Однак весною 1809 р. під тиском англійських дипломатів Стамбул відновив воєнні дії.

Перевірте себе

Пригадайте, про що йшла мова в секретних статтях Тильзитського миру і які були наслідки цього договору.

Турецькі війська переховувалися в Молдавії та Валахії в досить міцних фортецях. Але завдяки умілим воєнним діям головнокомандуючого 2-ї російської армії генерала П.І. Багратіона вони втратили Ізмаїл, Браїлів та інші свої бастіони на Дунаї. У 1819 р. території від Дунаю до Балкан практично вийшли із підпорядкування турків. Проте загроза нової війни з Францією змусила Росію вивести з цього регіону п'ять з дев'яти своїх дивізій. 45-тисячній дивізії російської армії, яка залишилась, протистояли сили ворога, які перевищували чисельність даної армії в десять разів. Однак новий російський головнокомандуючий граф М.І. Кутузов, зосередивши всі свої підрозділи на вирішальному напрямку, відбив атаки ворога, розгромив війська, що вийшли з фортеці, і, оточивши турецьку армію, змусив Порту попросити миру.

Портрет Наполеона на імператорському троні *(Жан Енгр)*

Допомога молдаван російській армії. Звістка про початок чергової російсько-турецької війни

викликала у населення Молдавії радість і пробудила надії на швидке визволення. Бояри склали російському цареві велику петицію, в якій писали про свою відданість, просили звільнити їх землі від ненависних турків і прийняти князівство в російське підданство. Молдавський митрополит Веніамін Костаки висловив ці настрої однією місткою фразою: «Істинне щастя сих земель полягає в приєднанні їх до Росії».

Портрет імператора Олександра I *(Жан-Батіст Ізабе)*

Щоб швидше звільнитися від турецької кабали, жителі краю створювали загони і разом з руськими билися проти ворога. *Волонтери*, які входили до складу цих підрозділів, служили в російській армії тільки під час воєнних дій. Інші волонтерські загони, які складалися з молдаван, валахів, болгар, сербів, вихідців з Балканських країн, прирівнювались до козацьких полків. Вони отримували російське підданство, а після війни могли залишитися з сім'ями на території Росії й України, продовжуючи військову службу в козацьких частинах. До літа 1807 р. в російській армії нараховувалося вже близько 20 тис. молдавських волонтерів.

Словник ерудита

Волонтер *(доброволець) – так називали в Молдавії людину, яка добровільно вступала на воєнну службу в російську армію.*

Реляція *– письмове донесення про дії військ.*

Російське командування не раз відзначало в своїх *реляціях* відчайдушну хоробрість, мужність і вірність молдавських волонтерів корпусів майора Пангало, полковника Кантакузена та інших підрозділів. В облозі Ізмаїла, битві поблизу Джурджу, Обілешт і у всіх великих битвах молдавани показали себе як доблесні і стійкі витязі, випробувані в боях, віддані своїй Батьківщині та її визволительці – Росії.

Мирні жителі також не залишалися осторонь – вони допомагали російській армії всім, чим могли: постачали продовольство і фураж, будували і відновлювали дороги, мости і переправи, ремонтували спорядження і транспорт, надавали гужову худобу, підводи і т.д. Селяни і городяни охоче надавали військові послуги, тим більше що отримували за це платню.

У Молдавії та Валахії головнокомандуючий Кутузов створив громадську адміністрацію, яка управляла князівствами. Російські офіцери контролювали дії

Перевірте себе

Покажіть на карті території, які входили до Дністровсько-Прутського межиріччя.

правителів у столицях і місцевих бояр на місцях, викорінюючи найбільш страшні порушення і зловживання. Все це полегшувало становище молдавського народу в період російсько-турецької війни.

Після відходу татарської орди з Дністровсько-Прутського межиріччя командування російської армії сприяло заселенню буджацьких земель. Зокрема, М.І. Кутузов сприяв переселенню на цю територію більшості болгар і гагаузів, які втекли з-за Дунаю від турецького ярма під захист російських штиків. Завдяки російським офіцерам пожвавилось господарське життя князівства, покращилось медичне обслуговування населення, почала розвиватися освіта та ін.

Фельдмаршал М.І. Кутузов

Бухарестський мир і його умови. Наполеон, який готував нищівний похід на Росію, неодмінно повідомив про це Туреччину. Тому Порта всіляко затягувала переговори про мир, розраховуючи почати новий наступ у випадку поразки російської армії у війні з французами. Росія ж, навпаки, була зацікавлена у швидшому завершенні воєнних дій в Молдавії, щоб зосередити всі свої сили для відсічі бонапартівської агресії. В цих складних умовах М.І. Кутузов виявив не тільки військову майстерність, але й неабиякий дипломатичний талант, завдяки якому 16 травня 1812 р., всього за 26 днів до вторгнення французів у Росію, в Бухаресті було підписано мир між росіянами і турками.

Запам'ятайте

1812 р., 16 травня *– між Росією та Туреччиною підписано Бухарестський мир. З цього моменту Бессарабія більше ста років не знала воєн та воєнних конфліктів.*

Умови Бухарестського миру відображали реальний стан справ. Війна з Францією, що насувалася, зірвала Росії плани, які передбачали на початку війни 1806–1812 рр. звільнення від турків не тільки Молдавського, але й Валаського князівства. Російський уряд в передчутті серйозної небезпеки наполеонівського нашестя погодився на максимально можливий в тих умовах компроміс – звільнити від турецького панування тільки частину Молдавського князівства – Задністров'я, яке було розташоване між Дністром і Прутом. Пізніше ця територія стала називатися Бессарабією. Землі між Прутом і Карпатами

(приблизно 60 відсотків князівства) залишились у складі Османської імперії.

До 1812 р. Бессарабією іноді називали Буджак, тобто південну частину Дністровсько-Прутської території, яка прилягала до Чорного моря між Дністровським лиманом і гирлом Дунаю. Приєднані до Росії за Бухарестським миром землі між Чорним морем і Східним Прикарпаттям, між Дністром і Прутом з 1813 р. одержали назву Бессарабська область. У 1873 р. область була перейменована в Бессарабську губернію.

За умовами Бухарестського миру Росія одержала право судноплавства по всьому Дунаю і воєнного судноплавства від Чорного моря до гирла Прута на Дунаї. Туреччина, в свою чергу, зобов'язалася терміном на два роки звільнити населення Молдавії та Валахії від усіх видів податків і поборів. Крім того, вона змушена була дати свою згоду на суворе дотримання всіх положень договору і наданих ним пільг цим територіям за результатами попередніх воєн – Кючук-Кайнарджийському миру (1774 р.) і Ясському трактату (1791 р.).

Бухарестський мир означав перенесення кордону з Османською імперією з Дністра на Прут. Це дало Росії змогу перекинути війська на Неман, звідки починали свій похід полки Бонапарта.

У Вітчизняній війні 1812 р. брали участь і молдавани. Ще не встигнувши отямитися від війни з турками, вони разом з росіянами стали на боротьбу з французькими завойовниками і захист своєї Батьківщини.

Це важливо знати

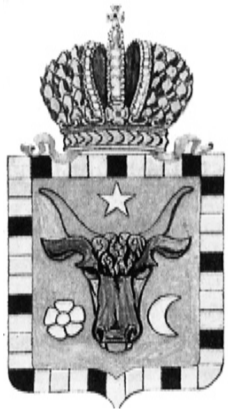
Ми використовуємо географічні назви: Бессарабія – для Дністровсько-Прутського межиріччя; Молдавія (Молдавське князівство, Запрутська Молдова) – для території, яка залишилася у складі Османської імперії, між Прутом, Дунаєм та Карпатами; Придністров'я – для території на схід від Дністра (приблизно в кордонах сучасної ПМР), тобто для земель Тираспольського повіту Херсонської губернії і Ольгопільського (частково Балтського) повіту Подільської губернії.

Приєднання Бессарабії до Росії і його значення для молдавського населення. Бухарестський мир відіграв велику роль в долі молдавського народу – він назавжди звільнив його від османського ярма і спустошливих нападів татар. Саме з 1812 р. Бессарабія більше ста років не знала війн і воєнних конфліктів.

Перевірте себе

Пригадайте умови, за якими Росія та Османська імперія підписали Кючук-Кайнарджийський мир і Ясський трактат.

Територія між Дністром і Прутом опинилась під захистом могутньої і сильної держави – Росії, яка

Герб Бессарабської губернії. 1878 р.

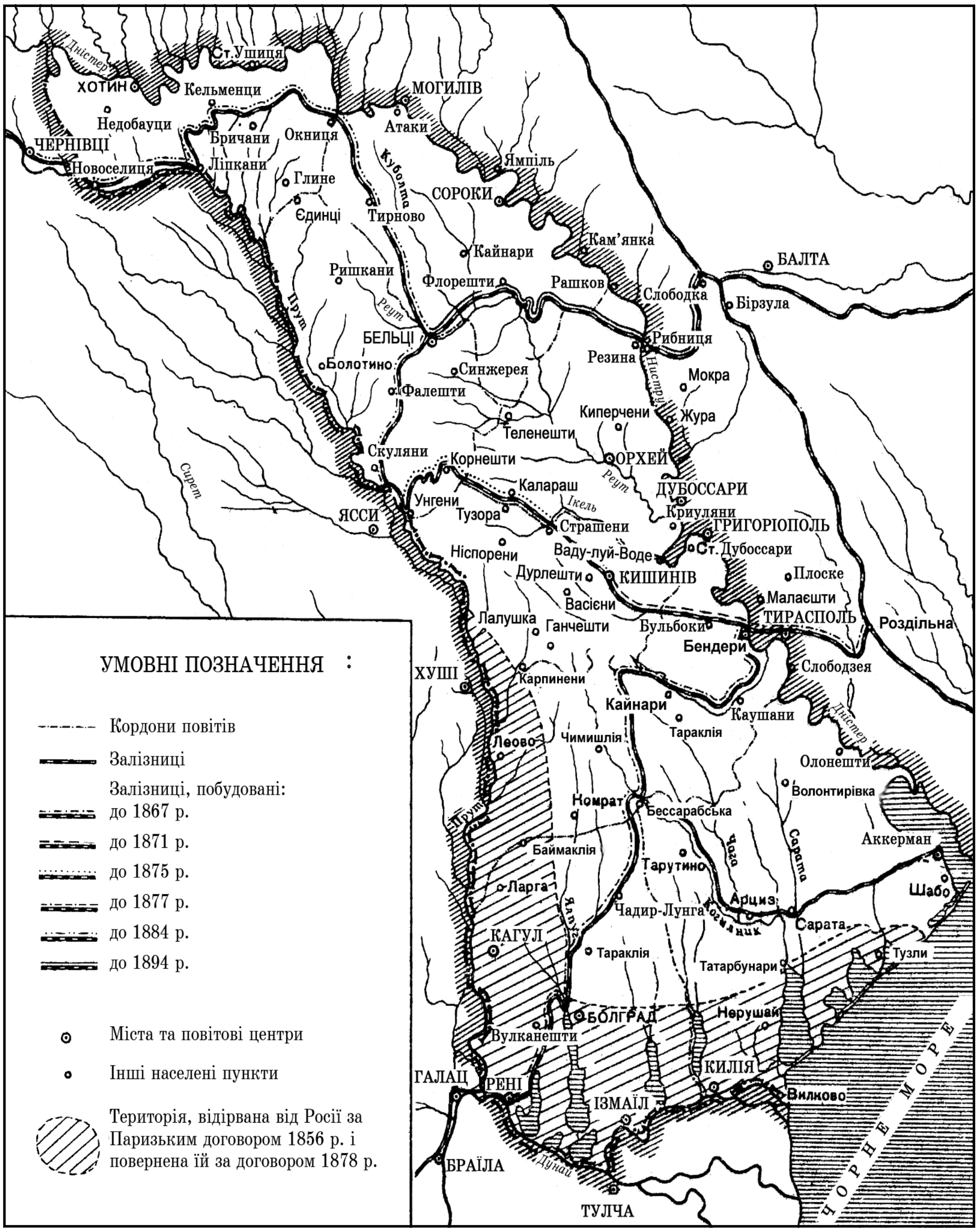
в економічному і суспільно-політичному відношенні була, безсумнівно, більш передовою, ніж Османська імперія. В Бессарабському краї з'явилися всі умови для успішного розвитку промисловості, транспорту і торгівлі, росту сільськогосподарського виробництва, підвищення культурного та освітнього рівня населення. Люди могли, нарешті, зайнятися мирною творчою працею, не побоюючись жадібних завойовників.

Так молдавани, що проживали в Придністров'ї та Бессарабії, стали повнокровними громадянами Росії і майже два століття знаходились в нерозривному зв'язку з російським, українським, білоруським та іншими народами єдиної держави. В цьому унікальному економічному, суспільно-політичному і культурному просторі зародилася молдавська нація. В середовищі молдавського народу формувалися класи буржуазного суспільства. З'явилася своя інтелігенція – люди, які професійно займалися інтелектуальною працею, вміли зрозуміти, висловити і відзначити найбільш насущні національні інтереси, об'єднати суспільство для їх захисту.

Господар Олександр Іон Куза

По-іншому склалася доля молдаван Запрутської Молдови, які знаходилися під владою турків. Для жителів правобережжя Прута проблема національно-визвольної боротьби довгий час залишалася актуальною. І в цьому плані молдавани були солідарними з іншими балканськими народами, які потрапили в османську кабалу. Серед них виділялися валахи (мунтяни), які з кінця XVIII ст. стали відносити себе до нащадків доблесних античних римлян і величати румунами. Однак у середньовічній Молдавії і Валахії під іменем «румуни» розуміється категорія найбезправніших і принижених кріпосних циган, яких називали «ромени». Античні римляни («романи») до них не мали ніякого відношення.

Ненависть до турецького ярма, яка об'єднала народи Запрутської Молдови і Валахії, вилилась у повстання і революцію 1848 р., що була придушена Туреччиною і європейськими монархами. Спираючись на

Адміністративна карта Бессарабської губернії в другій половині XIX століття

Запам'ятайте

1859 р. – *утворення держави Румунія.*

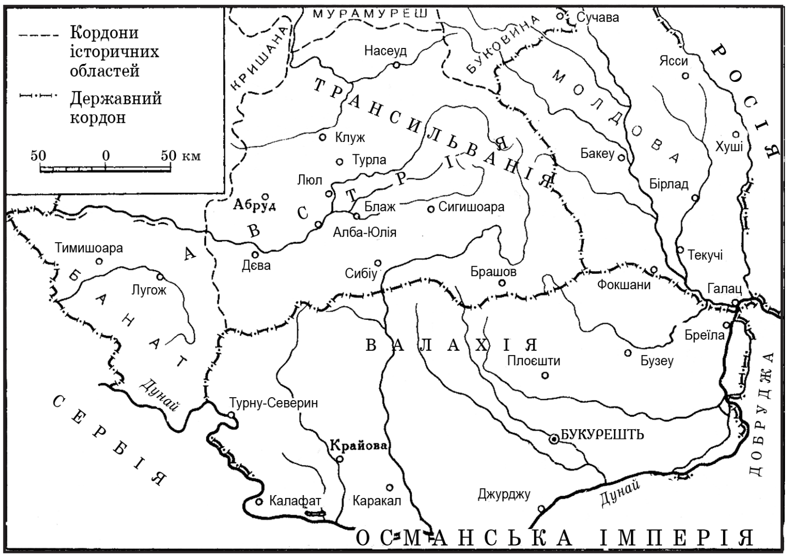
підтримку Росії і деяких інших країн Європи, валахи (румуни) і запрутські молдавани у 1859 р. обрали своїм господарем Олександра Іона Кузу, об'єднавши таким чином Запрутську Молдову і Валахію в одну державу – Румунію (з 1878 р. – Румунське королівство).

У межах нового державного утворення формувався спільний економічний ринок, а єдині для всіх закони поступово нівелювали і вирівнювали національні особливості молдаван. Формувалась і спільна мова – румунська, яка у 1862 р. була переведена з кириличної графіки на латинську. Місцеві мовознавці старанно усували зі словникового складу слова і терміни слов'янського, грецького і тюркського походження, замінюючи їх латинськими. Вони вважали, що латинь ще більше зблизить румунський народ з римлянами і доведе всьому світові прямий його зв'язок з античним Римом.

З часом молдавани Румунії, набуваючи нової національної самосвідомості, практично втратили свою самобутність, хоча як для молдаван Бессарабії і Придністров'я, так і для молдаван Румунії класики літератури та мистецтва – Василе Александрі, Богдан

Корисна інформація

Цікаво, що Олександр II і російська дипломатія всупереч власним стратегічним інтересам підтримували об'єднання князівств і не дозволили туркам влаштовувати різанину в Молдові і Валахії. Російський генеральний консул в Бухаресті Н.К. Бірс писав: «Нам дійсно треба було... підтримати вибір Кузи – вже тільки тому, що цим руйнуються всі турко-австрійські підступи».

Молдова, Валахія і Трансильванія. 1848 р.

Петричейку Хашдеу, Костянтин Негруци, Олександр Хиждеу, Міхай Емінеску, Іон Крянге та інші – як і раніше залишалися спільними.

На відміну від запрутських придністровські і бессарабські молдавани (незважаючи на насильницьку румунізацію, що проводилась з 1918 по 1940 р.) зуміли зберегти протягом багатьох століть ім'я свого давнього роду, свою національну культуру, свою власну національну самосвідомість. Відомий молдавський поет, церковний і громадський діяч кінця XIX – початку XX ст. Олексій Матеєвич мав всі підстави стверджувати, що 1812 рік став для молдавського народу, для його мови та культури рятівним актом. Адже саме так назване «пробудження національної самосвідомості», на думку Матеєвича, якому так багато уваги приділяли латиністи за Прутом, призвело зрештою «до винищення національних особливостей життя мови».

Перевірте себе

Як ви розумієте слова О. Матеєвича про те, що 1812 рік став для молдавського народу, його мови та культури рятівним актом?

Питання

1. Які основні причини початку російсько-турецької війни 1806–1812 рр.? Як ви думаєте, чи була ця війна неминучою?
2. У чому виявлялась участь молдавського народу у війні 1806–1812 рр.?
3. У чому ви вбачаєте прогресивне значення приєднання Придністров'я і Бессарабії до Росії?
4. Чому молдавани Румунії з часом втратили свої національні особливості?

Завдання

1. Покажіть на карті місця великих битв російсько-турецької війни 1806–1812 рр.
2. Користуючись картою, визначте, які території були приєднані до Росії в результаті російсько-турецької війни 1806–1812 рр.?
3. Заповніть таблицю «Підсумки мирних переговорів між Росією і Османською імперією, що стосуються Придністров'я і Бессарабії (друга половина XVIII – початок XX ст.):

Мирний договір	Рік підписання	Результати
Кючук-Кайнарджийський мир		
Ясський трактат		
Бухарестський мир		

Тести

1. Особливу місію щодо переселення буджакських і ногайських татар в Крим взяв на себе: а) *султан Селім III;* б) *герцог Ришельє;* в) *головнокомандуючий М.І. Кутузов.*
2. За умовами Бухарестського миру Росія одержала право судноплавства: а) *по всьому Дністру;* б) *по Чорному морю;* в) *по всьому Дунаю;* г) *правильно все.*

§ 3. НАСЕЛЕННЯ ПРИДНІСТРОВ'Я В XIX СТОЛІТТІ

Збільшення народонаселення в краї. Перед початком російсько-турецької війни 1787–1791 рр. більша частина території Придністров'я спустіла – жителі розбіглися під час останнього татарського нападу, а їх будинки і поселення були спустошені і спалені. По всій Очаківській області – від Дністра до Південного Бугу – ледве нараховувалося дві-три тисячі осіб.

Молдавський пастух

Становище почало змінюватися, коли ще під час війни козаки почали заселяти спустошені землі Придністров'я. А після звільнення цих земель від турецько-татарського панування кількість населення лівобережжя Дністра почала стабільно й стійко збільшуватися. Через два роки після приєднання краю до Росії число жителів Тираспольського повіту досягло вже 27 тис. осіб, в середині XIX ст. воно склало 100 тис., а на початку XX століття перевищило 285 тис. осіб.

Люди, які перебували на території Придністров'я, засновували населені пункти, орали цілинні землі, будували дороги, мости, переправи. Збільшення населення сприяло швидшому господарському освоєнню нових російських земель. Крім того, поміщики, які отримали від уряду земельні ділянки, привозили сюди своїх кріпосних селян з різних регіонів Росії та України, а також із-за Дністра. За два десятиліття кінця XVIII – початку XIX ст. на лівобережжі виникло 160 приватновласницьких поселень. Територія, яка називалася раніше Татарською пустелею, дуже

Перевірте себе

Пригадайте, що таке Татарська пустеля і хто її населяв.

Тирасполь,
Базарна вулиця

швидко перетворилася в багатолюдний, інтенсивно розвинутий край. Як писав один з сучасників тих років, «... густо покриті поселеннями звивисті береги річки».

Статус міста мали Тирасполь (повітовий центр), Дубоссари і Григоріополь (позаштатні міста повітового підпорядкування). Кам'янка і Рибниця вважалися містечками. До кінця XIX ст. всі вони перетворилися в досить значні на той час населені пункти: в Тирасполі нараховувалося більше 35 тис. жителів, в Дубоссарах – близько 14 тис., Григоріополі – 9 тис., Рибниці – 4 тис., а в стародавньому бессарабському місті Бендери – 42 тис. осіб.

У сільській місцевості кількість поселень збільшилось з 39 в кінці XVIII ст. до 610 на початку XX століття. Кількість населення дев'яти придністровських волостей Тираспольського повіту (які в 1992 р. увійшли до складу ПМР) за другу половину XIX ст. збільшилася з 62 тис. до 160 тис. осіб, тобто в 2,5 рази. На початку XX ст. кількість жителів Лівобережного Придністров'я, включаючи м. Бендери (на кордоні сучасної ПМР), сягало 200 тис. осіб, що в три рази менше, ніж в кінці XX – початку XXI ст., але в десятки разів більше, ніж на початку XIX століття. Збільшення населення небаченими до того часу темпами свідчило про безсумнівний господарський і соціально-економічний прогрес Придністровського краю, який входив до складу Росії.

Це важливо знати

Слово «колонізація» має два значення: 1) захоплення чужої країни і насильницьке перетворення її в колонію, і місцевого населення – в експлуатованих рабів; 2) заселення переселенцями, колоністами пустуючих земель на околиці країни. У нашому випадку «колонізація» вживається тільки в другому значенні. Цей процес ще називається «внутрішня колонізація».

Урядова і народна колонізація вільних територій. Уряд Російської імперії був зацікавлений у швидкому заселенні та господарському освоєнні приєднаних до неї земель Новоросії. Тому в Придністров'ї він створював для переселенців умови, які вигідно відрізнялись від становища трудового люду внутрішніх губерній Росії. Утікачі з Молдавського князівства отримали від влади чималу грошову допомогу та земельні ділянки.

Будинок болгарського колоніста XIX століття

Це приваблювало на лівобережжя Дністра селян, ремісників, бідних міщан, вільних моряків, рибалок, купців та представників інших непривілейованих прошарків населення, які швидко заселяли суміжні з князівством райони України. Тільки за кілька місяців після підписання в 1791 р. Ясського миру з Запрутської Молдови в Придністров'я переселилося більше 10 тис. осіб, при цьому молдавани склали не менше половини всіх жителів Ханської України.

Корисна інформація

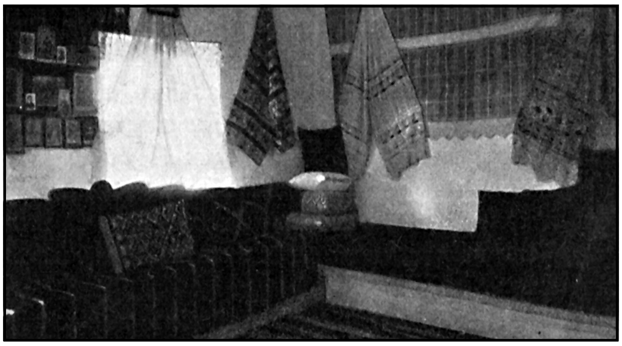
Для головного нагляду за колоніями в Катеринославі була заснована особлива «Контора опікунства новоросійських іноземних поселенців», яка підпорядковувалася відомству «Експедиції державного господарства» (в Санкт-Петербурзі)

Звичайно, більша частина пільг і кращі земельні ділянки діставалися поміщикам і особливо офіцерам, які служили в російській армії чи допомагали Росії у війні з Туреччиною. Наприклад, в маєтках таких молдавських бояр, як Д. Кантакузіно, Ст. Стурдза, Е. Балша, які одержали в Очаківській області великі угіддя, вихідці з-за Дністра в першому десятилітті після укладання Ясського трактату заснували 20 нових поселень. Селяни-переселенці також отримали істотні пільги: вони були звільнені від служби в армії і на десять років – від всіх податків і повинностей. Землі в панських слободах розподілялися так, щоб на 13 садиб припадало 1,5 *десятин*.

Петербурзький уряд і місцева адміністрація проводили цілеспрямовану політику колонізації пустуючих земель Придністров'я, а після 1812 р. – і Бессарабії. Сюди, на цілинні землі краю, з метою їх швидкого освоєння і окультурення направлялися болгари, німці, гагаузи, а також серби, вірмени, греки, швейцарці, вихідці з багатьох європейських держав. Близько 100 тис. іноземних колоністів і майже 70 тис. українських і російських державних селян розселилися тут в перші десятиліття після приєднання цих територій до Росії.

Словник ерудита

Десятина *– міра площі в дореволюційній Росії, яка дорівнювала 2400 кв. сажням, чи 1,09 га.*

Внутрішнє оздоблення болгарського будинку

Був ще один потік переселенців — кріпаки-утікачі, які переховувались від своїх власників. Цей процес заселення земель отримав назву «народна колонізація». Справа в тому, що прикордонна територія Придністров'я і Бессарабії була для кріпосних селян Російської імперії багато в чому легендарною, казковою і, звичайно, бажаною. Тут було багато вільної плодючої землі, панував помірний теплий клімат, була відсутня кріпосна безправність, а турки і татари не порушували спокій простих землеробів. Тому велика кількість кріпаків-утікачів стихійно мігрувала на ці землі.

Перевірте себе

Що таке «народна колонізація»?

Російська влада, не бажаючи миритися з народною колонізацією, яка набирала силу, посилювала каральні заходи за приховування кріпаків-утікачів. Нещасних повертали колишнім власникам, жорстоко били батогом, віддавали в рекрути, засилали до Сибіру. Один тільки губернатор П. Федоров за 20 років свого правління вислав з Бессарабської області близько 50 тис. збіглих селян.

У той же час народна колонізація певною мірою підтримувалася урядом. Вона, наприклад, не дозволяла застосовувати *санкції* до тих кріпосних, які вже завели сім'ю і господарство — у цьому випадку їх становище ставало законним. Ось чому збіглі від своїх власників українські і російські селяни приписувалися до місцевих селянських громад. Молдавани охоче їх приймали і навіть давали їм імена своїх померлих родичів. Саме тоді, в кінці XVIII — початку XIX ст., народилася приказка «Папа рус, мама рус, а Іван — молдаван». В цих нехитрих і трохи іронічних словах криється великий історичний зміст, оснований на підтримці, виручці, солідарності, одностайності і згоді простих людей. Але головне — приказка відображає атмосферу

Словник ерудита

Санкція *— найсуворіша постанова вищої влади, міра покарання за порушення закону.*

Молдавський селянин з Північного Придністров'я

Вірменин – міщанин, купець

Корисна інформація

У XIX столітті у багатьох поселеннях Тираспольського повіту (34 села), таких як Слободзея, Незавертайлівка, Коротна, Глине, Терновка, Кошниця, Дубово, Шипка, 20–35% від загальної кількості селян складали українці та росіяни.

інтернаціонального братства трудового люду, яка була характерна для Придністровського краю в XIX–XX ст. і в якій формувалася нова етносоціальна і культурна спільнота людей – придністровський народ.

Етнічний склад населення. В національному відношенні населення Придністров'я становило собою досить складну мозаїку, яка істотно змінювалася протягом всього XIX ст.

Спочатку перемоги російської зброї в 60–90-ті роки XVIII століття призвели до активного заселення території Ханської України вихідцями з Молдавського князівства. Але на вимогу Стамбула російський і турецький уряд уклали кілька угод, які перешкоджали масовій втечі молдавських селян з Османської імперії на лівий берег Дністра.

Заселення неосвоєних земель колишньої Татарської пустелі іноземними колоністами, панськими і державними селянами, козаками і збіглими кріпосними сприяло швидкій зміні етнічного складу населення краю. Про це свідчать наступні цифри: якщо на момент підписання Ясського миру молдавани складали 49% населення Очаківської області, то на кінець XVIII ст. цей показник зменшився до 39%. До середини XIX століття в Тираспольському повіті нараховувалося всього 17% молдаван. При цьому, незважаючи на загальне зменшення кількості представників цієї національності, абсолютна їх кількість в Тираспольському, Ананьєвському й Одеському повітах з 1792 по 1799 р. збільшилась з 12 тис. до 18,9 тис., а до середини XIX ст. – вже до 60 тис. осіб. Найбільш компактно молдавани проживали в придністровських районах – тут зосереджувалось більше 85% всіх молдаван Тираспольського повіту.

Українці в цьому регіоні в кінці XVIII ст. складали 60%, а в середині XIX ст. – 54%. Цікаво, що кількість українців, як і кількість молдаван, постійно збільшувалася, а їх питома вага у складі населення Придністров'я зменшувалася. У 1857 р.

Єврейські будинки в містечку

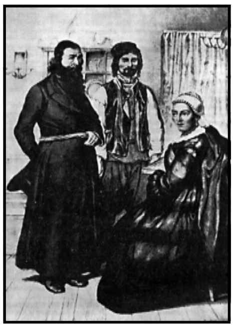
українці складали 43% жителів Тираспольського повіту, а в 1905-му – 34% при зростанні чисельності більше ніж в два рази (з 41 тис. до 97 тис. осіб). В цей період у тому ж Тираспольському повіті молдавани займали друге місце за чисельністю – їх кількість збільшилась з 30 тис. до 75 тис. осіб, хоча питома вага впала з 31% до 25%.

Менш значною частиною населення в середині XIX століття були в регіоні російські (близько 5%) і німецькі (близько 12%) колоністи, а також євреї (близько 6%). Друга половина XIX ст. характеризується збільшенням кількості росіян – з 4 тис. до 47 тис. осіб, які в кінці цього століття стали за кількістю третім етносом у Придністров'ї, склавши близько 17% населення. За цей же час дещо зросла доля єврейського населення (до 9%), а також німецького і болгарського.

У перші десятиліття XX ст. в ряді колоній почало відчуватися малоземелля, тому багато німців почало від'їжджати з Тираспольського повіту до південної і північної Америки, до Західної Європи. З різних причин покидали насиджені місця і євреї – вони їхали до Америки і на Близький Схід. Ці міграції дещо змінили етнічний склад населення Придністров'я: до 1910 р. молдавани складали тут 26%, німці – 12%, євреї – менше 5%, болгари – 4% жителів.

Перевірте себе

Як ви думаєте, чому з кінця XVIII до середини XIX ст. українці в Тираспольському повіті займали перше місце за чисельністю?

Євреї в традиційному одязі XIX ст.

Поляки – «вільні люди»

Крім росіян, українців, молдаван, німців, євреїв, болгар у Придністров'ї споконвіку проживали гагаузи, вірмени, поляки, цигани, серби і представники багатьох інших народів. На території лівобережжя Дністра не було жодного населеного пункту, який заселяли люди, що належали виключно до одного етносу. Схожа ситуація спостерігалася і в сусідній Бессарабії. В Бендерах, наприклад, в кінці XIX століття росіяни складали 35% міщан, євреї – 34%, українці – 17%, молдавани – 8%, поляки – 3%, німці – 1%, болгари – 0,3%.

Поліетнічність населення Придністровського краю привнесла позитивні моменти в його історичну долю, прискоривши господарський і культурний розвиток регіону. Люди мали змогу взаємозбагачуватися виробничими навичками, залучатися до культури і традицій різних народів у своїй творчій діяльності, в мирному житті і побуті.

Перевірте себе

Пригадайте, що таке поліетнічність.

Молдавани відзначалися багатовіковим досвідом розведення худоби, знали прийоми оброблення кукурудзи, вирощування овочів, фруктів, винограду, були гарними виноробами. Росіяни й українці володіли багатими навичками вирощування зернових, льону, буряка та інших культур, впроваджували техніку в промислове виробництво, розвивали освіту та науку. Болгари здавна були відомі як чудові шовківники, городники, спеціалісти, які поширювали технології цигейського вівчарства. Німці вважалися прекрасними будівниками, славилися умінням вести зразкове господарство. Вірмени та євреї, будучи неперевершеними майстрами в сфері комерційного підприємництва, торгівлі і ремесел, підтримували широкі зв'язки з населенням інших регіонів Росії і зарубіжних країн, розвиваючи міжнародну торгівлю.

Цигани

Але все-таки найголовніше полягало в тому, що завдяки поліетнічному середовищу, спільній праці і побуту представників різних народів жителі лівобережжя Дністра протягом багатьох століть виховувалися в дусі терпимості. З покоління в покоління вони передавали

традиції доброзичливого та шанобливого ставлення до народів інших національностей, носіїв іншої мови, іншої культури та віри. Ці риси, здавна притаманні придністровцям, ще більше утверджувалися в мирному XIX столітті і стали невід'ємною частиною їх психологічного складу і характеру.

Гагаузи

Питання

1. Які причини збільшення народонаселення в Придністров'ї і про що це свідчить?
2. Як відбувалася колонізація безлюдних земель Придністров'я і Бессарабії? Чому уряд Росії був зацікавлений у їх заселенні?
3. Яким чином багатонаціональний склад населення вплинув на господарський і культурний розвиток краю?

Завдання

1. Заповніть таблицю «Збільшення народонаселення в Придністров'ї»:

Період	Кількість населення, тис. осіб	Національний склад, %
Перша половина XIX ст.		
Друга половина XIX ст.		
Початок XX ст.		

2. Дайте визначення поняттям: *внутрішня колонізація; народна колонізація; міграція; солідарність; етнос; творча праця*.

§4. ОСНОВНІ СОЦІАЛЬНІ ВЕРСТВИ І КЛАСИ

Становий поділ суспільства. Для феодального ладу, який панував у Росії до часу приєднання до неї Новоросії, в тому числі і Придністров'я, був характерним поділ суспільства на стани – офіційно визнані соціально-правові групи людей, які відрізнялися своїм юридичним положенням, обов'язками і права-

Перевірте себе

Що таке «неподатний» і «податний» стан?

Виїзд пана-
землевласника

ми. Держава, відкрито визнаючи ці відмінності, намагалась забезпечити їх замкнутість і спадкування. Вона суворо слідкувала за неухильним дотриманням всіх прав і обов'язків представниками як привілейованих (неподатних), так і непривілейованих (податних) станів.

У Росії привілейовані стани, до яких відносилися духовенство, дворянство та гільдійське купецтво, були досить замкнутими, але не повністю закритими – на зразок індійських каст. У певних умовах людина з будь-якого податного стану могла перейти в привілейовані верстви і навіть досягти вершин влади.

Згідно з маніфестом Катерини II 1775 р., все міське населення Росії було поділено на купців (мали капітал 500 руб. і більше) та міщан (мали менше 500 руб.). Купці, в свою чергу, ділились на *гільдії* в залежності від розміру капіталу: до першої гільдії відносились купці, обіг капіталу яких складав 10 тис. руб. і вище, до другої – від 5 тис. до 10 тис. і до третьої – від 1 тис. до 5 тис. руб.

Словник ерудита

Гільдія *– купецька станова організація в дореволюційній Росії, члени якої отримували певні привілеї в залежності від розмірів грошових обігів і податку.*

Ценз – *від. лат. census – оцінка, оцінене майно.*

За гільдійське посвідчення його власники щорічно платили в скарбницю 1% з заявленого капіталу, але при цьому звільнялись від подушного податку і рекрутської повинності. За кілька років до укладення Ясського миру майновий *ценз* для гільдійського купецтва було підвищено вдвоє, що призвело до зниження кількості купців цього стану.

Що стосується дворянства, то цей стан включав в себе не тільки нащадків давніх аристократичних і барських родів (князів, баронів та ін.), але й служиве чиновництво, чиї посади ввійшли в розроблений і прийнятий при Петрі I документ під назвою «Табель о рангах». Чиновник, який досяг на службі рівня колезького регістратора (XIV клас, чи ранг), одержав право на власне дворянство. Починаючи

з колезького асесора, а в армії — з підпоручика, корнета, хорунжого, мічмана (VIII клас), чиновник одержував право на спадкове дворянство. Таким чином, Табель про ранги, відкриваючи «шлях у вищий світ» вихідцям з різних станів, в тому числі і для непривілейованих, став для чиновників і військових своєрідним стимулом для просування вверх по службовій сходинці з класу в клас, змушуючи їх старанно працювати.

Дворянин

До непривілейованих станів входили міщани і селяни. Міщани були досить різними — це були дрібні торгівці, службовці приватних закладів, лихварі-процентщики, а також слуги, домовласники, поденники, підмайстри, ремісники, робітники, садовласники та інший люд. Селянство поділялося на безліч розрядів, які виникали в різні історичні епохи і по інерції продовжували існувати в XIX столітті. Часто їх відмінності були досить істотними, а іноді — ледь вловимими.

Розглянемо більш детально категорії селян, які проживали в Придністров'ї в першій половині XIX ст.

Перевірте себе

Назвіть класи і верстви населення, які складали привілейовані та непривілейовані стани.

Державні селяни. Цей розряд складався з людей невисокого звання, які залежали від феодальної держави як верховного земельного власника, але підкорялися безпосередньо чиновникам. У них зберігалася особиста свобода, але, проживаючи на казенних землях, вони повинні були виплачувати податки і виконувати повинності на користь держави. У Придністров'ї до розряду державних зараховували селян-однодворців, вільних матросів, колишніх козаків, відставних солдат, відпущених на волю селян і под.

Селянин-сіяч

З 40-х років XIX століття управління державними селянами виконувалось Міністерством державного майна. В цей час в Тираспольському окрузі названого міністерства нараховувалося близько 30 сіл, до яких входило більше ніж 6 тис. дворів, тобто 35 тис.

селян. Міністерство виділило їм 136 тис. десятин землі – приблизно по 22 десятини на один двір. Це було в загальному немало, якщо порівнювати з іншими губерніями Росії, де селянські наділи в середньому були набагато меншими за розміром, а більше 300 тис. державних селян взагалі залишалися без землі.

Корисна інформація

До володінь князя Любиморського входило близько 400 сіл, містечок і міст. У Придністров'ї йому належали Хрустова, Юзефград, Любомирка, Мошняги, Борщі, Вихватинці, Гидирим, Дубово та ряд інших населених пунктів. Після приєднання Поділля до Росії князь продав казні за 5 млн. рублів свій маєток на Дністрі – «Побережжі», до якого входило три міста і 179 сіл.

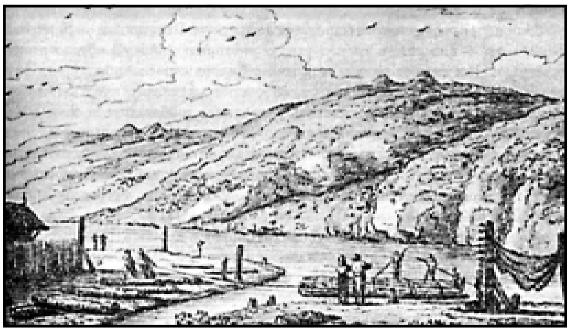
Панські селяни. Життя державних селян було дуже нестабільним і цілковито залежало від сваволі чиновників. Ще в гіршому становищі знаходилися кріпосні. В кінці XVIII ст. уряд викупив у польських магнатів Любомирських Побережський маєток («Побережжя») площею в 280 тис. десятин зі всіма поселеннями і кріпосними селянами, яких зарахувало до державних. Але незабаром землі Рашківського, Рибницького, Циганівського і Ягорлицького «ключів» цього маєтку були розподілені між великими державними сановниками і власниками, і селяни знову опинилися в розряді кріпосних. Казенні села, що залишились, – Кузьмин, Северинівка, Чорна, Тасколунга, Йоржев, Дубово, Воронково передавалися в оренду поміщикам.

За законом селяни повинні були працювати на «посесорів», тобто панів-поміщиків, один-два дні на тиждень. Крім панщини (барщини), їм доводилося виплачувати податки й скарбниці. Але оскільки готівки на виплату податків не вистачало, кріпосні брали їх в борг у поміщиків, а потім всією сім'єю відпрацьовували на полях у землевласників. Нерідко панщина складала до 200 днів на рік. Траплялося, що доведені до відчаю мирні жителі Придністров'я жорстоко розправлялися з управляючими панських маєтків і їх помічниками.

Ремісник за гончарним кругом

Селянське повстання 1830–1831 рр. на Правобережній Україні змусило уряд вжити заходів щодо покращення становища кріпосних – в кінці 40-х років XIX ст. він провів так звану «інвентарну реформу». За її положенням за селянами закріплювались

Село на березі Дністра в Подільській губернії

земельні ділянки, якими вони володіли на момент реформи, при цьому надлишки землі, що перевищували встановлений «нормальний» розмір, переходили поміщику. Таким чином, деякі пункти інвентарних правил не покращували, а погіршували життя селян. Поміщики також залишилися незадоволеними реформою, оскільки тепер їм заборонялося самочинно зменшувати селянські наділи і збільшувати розміри повинностей. Більше того, у випадку порушення правил вони могли бути передані до воєнного суду.

Чиншовики. В кращих умовах, ніж панські селяни, знаходилися дрібні безземельні шляхтичі та їх нащадки. Вони орендували у поміщиків землю і платили за це певний податок — чинш, розмір якого встановлював сам землевласник. При цьому орендованою землею чиншовики могли розпоряджатися на власний розсуд. Селяни цього розряду проживали в Рашково, Вихватинцях, Зозулянах, Окнах, Подоймі.

Перевірте себе

Пригадайте, хто такі шляхтичі і яке їх історичне походження.

Однодворці. В однаковому положенні з чиншовиками знаходилися однодворці. Це були вільні селяни на оброку, які зараховували себе до привілейованих верств, але довести своє дворянське чи шляхетське походження не могли. Вони мали право об'єднуватися в громади з виборним управлінням, вільно проживати на панських і казенних землях і навіть наймати для роботи на себе залежних селян. Єдина умова, яку повинні були виконувати однодворці, — це вчасно вносити необхідну плату панам і скарбниці за користування землею. Одночасно вони несли дозорну і сторожову службу, за що розмір сплачуваних ними податків зменшувався.

Селяни у місті

Перевірте себе

Знайдіть на карті Рашково, Кам'янку, Ковбасне. Чим сьогодні відомі ці населені пункти?

Однодворців, що проживали в Рашкові, Кам'янці, Загнітовці, Дмитрашівці, Рибниці, Гармацькому, Журі, Ковбасному (тепер – Ковбасна), Попенках та інших селах і містечках Придністров'я, нараховувалося близько двох тисяч.

Вільні люди. Цей розряд складала порівняно невелика категорія селян – близько 300 осіб. Вони орендували у панів землю за встановлену ними плату. На відміну від однодворців і чиншовиків вільні люди проживали на орендованій ними ділянці визначений термін, по закінченні якого повинні були його покинути.

Перевірте себе

Чому прихід молдавських селян на лівий берег Дністра посилився саме після 1791 р.?

Зобов'язані поселяни. Для представників цього розряду селян, які проживали головним чином у південній зоні Придністров'я, у 1804 р. було прийнято спеціальне Положення про зобов'язані поселення. У Придністров'ї таких поселень нараховувалося до двох десятків. В них проживало більше 8 тис. жителів – колишніх кріпосних, які переселилися сюди з російських і українських районів, а також молдавських селян, які перейшли Дністер після 1791 р. і шукали в Росії спасіння від османського ярма.

Коли в Придністров'ї уряд роздавав землі боярам і поміщикам, вони намагалися знову зарахувати своїх селян до розряду кріпосних. Йдучи назустріч землевласникам, уряд в 1796 р. прийняв указ, який забороняв поселенцям самостійно переходити з одного місця на інше, що викликало їх масове незадоволення. Уряд змушений був оголосити цих селян безпосередньо вільними і не підлеглими закріпаченню. До нової верстви віднесли і тих, кого привели з собою

Селянське подвір'я XIX ст.

в Придністров'я з Молдавського князівства бояри і поселили на своїх новопридбаних землях.

За Положенням 1804 р. зобов'язані поселяни не мали права покидати своїх власників, повинні були виплачувати їм «натуральний оброк» з десятої частини всіх продуктів свого господарства і працювати на користь боярина по 12 «урочних днів» на рік. Панам, в свою чергу, заборонялося карати поселян, а тим більше продавати чи обмінювати їх.

Корисна інформація

У Придністров'ї крім відомих податків широко практикувалася суборенда, яка ще більше обтяжувала становище селян. Підтримувалася ця система протягом півстоліття.

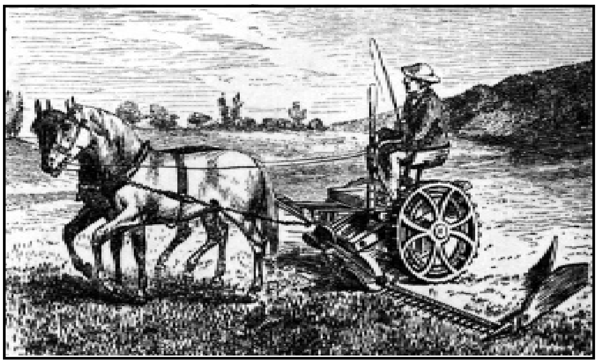
Колоністи. Зі всіх категорій селян Придністров'я у найвигідніших умовах опинилися колоністи. В першому десятилітті XIX ст. за наказом уряду на лівому березі Дністра, головним чином в Парканах, Кошниці і Перериті, були поселені болгари. Надаючи переселенцям-колоністам різні пільги, чиновники покладали великі надії на їх багатовіковий досвід в оброблюванні сільськогосподарських культур і обробці шкіри. Всього через кілька десятків років сучасники описували Паркани вже як багате і благополучне село з розвинутим землеробством і скотарством, городництвом і шовківництвом.

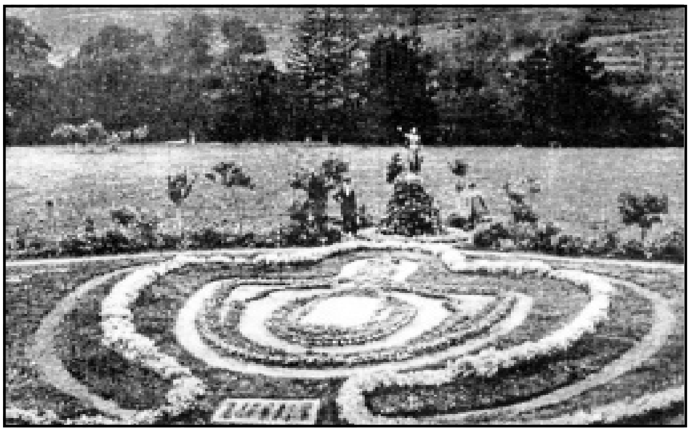
Перевірте себе

Чому Паркани стали багатим селом? Чим вони відрізнялися від інших населених пунктів Придністров'я на початку XIX ст.?

Приблизно в цей же період — на початку XIX століття — з Німеччини і польських воєводств, що зазнали наполеонівського нашестя, в Придністров'я почали прибувати німецькі колоністи. Тут вони заснували п'ять колоній — Глюксталь, Нейдорф, Бергдорф, Кассель і Гофнугсталь, в яких отримали гарні наділи — 60 десятин землі на сім'ю, а також худобу, знаряддя праці, пристойні грошові допомоги. Російська держава витрачала на улаштування однієї німецької сім'ї більше тисячі рублів сріблом. Для порівняння: одна сім'я болгарських колоністів обходилася казні в 440 руб., російські та

На землях колоністів

Квітник у маєтку графа Вітгінштейна

українські переселенці в Бессарабії отримали близько 24 руб., а колоністам Лівобережного Придністров'я не виділялися навіть ці мізерні кошти.

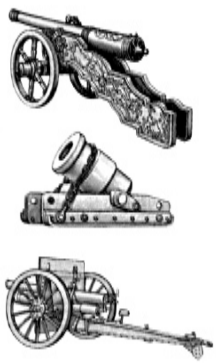
Місцеві освічені землевласники намагалися використати досвід колоністів для більш успішного розвитку своїх господарств. Наприклад, граф П.Х. Вітгенштейн запросив до свого маєтку німців-виноградарів і виділив для них власну територію поблизу Кам'янки – селище Антуанетівка. Колоністи розбили в садибі парк, який зберігся до наших днів, розвели культурні виноградні плантації, зайнялися виробництвом класичних вин. Присягаючи на вірність Росії, вони отримували право громадянства і могли вільно займатися сільським господарством, ремеслом і торгівлею, купувати нові землі, будувати підприємства.

Перевірте себе

Які цікаві факти з історії Кам'янки XIX ст. вам відомі?

І все ж таки німецькі переселенці вели досить відлюдькуватий спосіб життя і не встановлювали міцних контактів з місцевим населенням. До середини XIX ст. їх кількість у Придністров'ї досягла майже 10 тис. осіб.

Козаки. Доля придністровського козацтва у XVIII і XIX ст. була нелегкою і багато в чому трагічною. Запорожці, які захищали кордони Російської держави, мали особливе становище. В регулярних козацьких полках служили чоловіки віком від 18 до 38 років, здатні носити зброю. В мирний час вони займалися звичайною селянською працею і мало чим відрізнялися від інших селян.

Російські гармати XVIII–XIX ст.

Після штурму у 1790 р. фортеці Ізмаїл козаків-запорожців за вірну героїчну службу почали називати

чорноморцями, а весь кіш — Чорноморським козацьким військом.

Козаки свято шанували свої звичаї і традиції, свій побут, неписані правила і закони, свою особливу культуру, але ще більше вони цінували свою свободу і козацькі вольності. Чорноморці були переконані в тому, що уряд Росії гідно оцінить їх вірність Вітчизні і пролиту при її захисті кров. Але чиновники самодержавної Росії з особливою підозрою ставилися до способу життя цих вільних людей, який не вписувався в існуючий тоді режим беззаперечного підкорення всіх верств населення вищим інстанціям.

І все-таки за багаторічну сувору службу Росії Катерина II надала у 1792 р. Чорноморському козацькому війську «в довічне користування» землі на Кубані. Близько 13 тис. козаків покинули Придністров'я. На подарованих імператрицею землях вони зайнялися будівництвом міста-фортеці Катеринодар. Кілька тисяч чорноморців, які залишилися на Дністрі, було переведено в розряд державних селян.

Що стосується Бузького, Українського і Чугуйського козацьких військ, що розташовувались у Правобережній Україні і частина — в Придністров'ї (на Дністрі вони займали на початку XIX ст. 16 поселень), то на їх долю випали жорстокі випробування. У 1817 р. вони були розформовані і віддані в підпорядкування воєнному міністрові Росії графу О.А. Аракчеєву з одержанням статусу уланських дивізій корпуса «поселеної кавалерії». Таким чином уряд, з одної сторони, спробував скористатися перевагами дешевих для держави козацьких військ, а з іншої — позбавитися від будь-якої козацької вольності, яка так лякала чиновників всіх рангів.

Воєнні поселенці. З 1816 р. Аракчеєв почав насаджувати в країні воєнні поселення, де утворювалась певна воєнна каста людей, які поєднували військову службу з мирною сільськогосподарською працею. Насправді це виглядало так.

Корисна інформація

Останній кошовий отаман Запорозької Січі Петро Кальнишевський помер в Соловецькому монастирі у віці 112 років.

Чорноморський козак кінця XVIII — початку XIX ст.

Це важливо знати

У Придністров'ї Бузьке, Українське і Чугуйське козацькі війська розташовувалися в Тирасполі, а також в селах Троїцьке, Коротне, Глине, Незавертайлівка, Терновка, Суклея, Карагаш, Чобручі та ін.

Граф О.А. Аракчеєв

Прикріпленим до землі селянам видавали військову форму, після чого вони потрапляли в повне і цілковите підпорядкування своїм начальникам. За командою їм доводилося орати землю і засівати поля, займатися будь-якою каторжною роботою, а у вільний від цих робіт час згідно з командою навчатися військовим наукам. Діти таких селян були повністю позбавлені батьківської ласки і турботи, жили за воєнними уставами і правилами, поступово перетворюючись в маленьких солдат. Навіть дочок поселенців віддавали заміж за наказом. Найменша непокора каралася з винятковою жорстокістю – биття шпіцрутенами (різками), під час якого багато хто не витримував мук і вмирав.

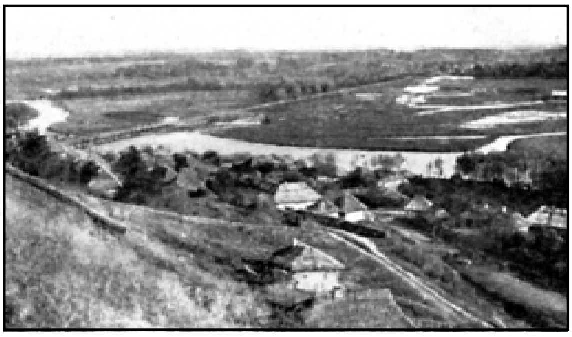
Перевірте себе

Пригадайте, чим характеризувався період аракчеєвщини.

Щоправда, на території Придністров'я в часи аракчеєвщини на положення воєнних було переведено три села – Йоржево, Воронково та Дубово, які підпорядковувалися Київсько-Подільському управлінню воєнних поселень з центром в м. Умань. В Тираспольському повіті подібні поселення взагалі не створювалися. У 1857 р. під натиском великих селянських повстань рішення про їх утворення було відмінено.

Міські стани. В кінці XVIII – початку XIX століття в Придністров'ї офіційно зараховувались до міст три населених пукти – Тирасполь, Дубоссари та Григоріополь. Їх жителі, згідно з Жалуваною грамотою містам 1785 року Катерини II, називалися міськими обивателями і поділялися на шість станових розрядів: I – справжні міські обивателі (власники будинків та іншої нерухомості); II – купці трьох гільдій; III – цехові ремісники; IV – іногородні та іноземні «гості»; V – імениті громадяни; VI – посадські. Але оскільки в середні віки дрібна

Придністровське село кінця XIX ст.

На місцевому базарі

Корисна інформація

У 1820 р. з 4,5 тис. жителів Тирасполя всього 37 осіб (0,8%) були дворянами. 44 (1,0%) – купцями, 512 (11,4%) – державні селяни, які зараховані до міщан, 3313 осіб (74,0%) були міщанами

промисловість у придністровських містах розвивалася досить слабко, а точніше зовсім була відсутня, цехових ремісників тут практично не було. Ось чому цей складний становий поділ міських жителів так і не прижився в Придністров'ї. Основну категорію населення названих міст склали посадські люди, яких в Росії з 1775 р. називали «міщанами».

Міщани, будучи непривілейованим станом, платили подушне, підлягали рекрутській повинності, були обмежені в свободі пересування і навіть зазнавали тілесних покарань до 1863 р. Звання «міщанин» передавалося у спадок від батьків до дітей, хоча будь-який обиватель, який розбагатів, міг досить вільно стати купцем однієї з гільдій. І навпаки, розорений купець легко потрапляв до стану міщан.

Торговець часником

Зародження класів капіталістичного суспільства. Міщанство, яке було основним міським станом, тобто середня міська верства, за своїм економічним, майновим і соціальним положенням було досить неоднорідним, різношерстим і складалося здебільшого з вихідців інших станів. Більше половини міщан займалося скотарством, сільським господарством, городництвом — як тоді говорили, «жили від землі».

Рознощик води у місті

Безправність селянства як верстви змушувало багатьох сільських жителів вириватися з-під влади панів і приписуватися до міських станів, в тому числі і до міщанства. Але навіть переселившись у міста, вони продовжували займатися тією єдиною справою, яка була їм знайома, – сільськогосподарськими промислами, зберігаючи селянський спосіб життя і притаманну їм психологію сільської людини.

Поступальний розвиток економіки, перш за все збільшення в містах ремісничого виробництва, дрібної промисловості і поява фабрично-заводського виробництва, перебудовувало структуру і соціальний вигляд міського населення Придністров'я. В середовищі міських обивателів почали відбуватися важливі зміни. Міщанство як стан почало розділятися на класи і соціальні прошарки, властиві буржуазному суспільству. Частина обивателів, розорюючись, втрачала свої земельні наділи, ремісничі майстерні, крамнички, що змушувало їх іти в сільськогосподарські робітники, підмайстри, поденники, а також найматися на роботу в державні і приватні підприємства. Це були перші кроки на шляху формування класу міських пролетарів.

Інша частина міщан, купців, вдалих комерсантів, навпаки, накопичувала багатства і грошові кошти, скуповувала землю, розвивала свої фінансові, торговельні та промислові справи. Ця категорія міського стану, використовуючи найману працю незаможних міщан, службовців і працівників, збільшувала свій прибуток і капітал. Гроші приносили їм нові гроші, а їх власники ставали капіталістами.

Таким чином, з розвитком економіки, збільшенням виробництва й укріплення товарно-грошових відносин населення регіону поступово втрачає свою стару феодально-станову структуру і починає розподілятися на основні класи капіталістичного суспільства – пролетаріат і буржуазію. Склад населення придністровських міст з часом набуває характеру, типового для буржуазного ладу.

? Перевірте себе

Поясніть вираз «гроші приносили їм нові гроші».

Як ви розумієте слова «склад населення... набуває характер, типовий для буржуазного ладу»?

Питання

1. Які категорії селян, що проживали в Придністров'ї, вам відомі?
2. Чим керувався, на ваш погляд, російський уряд, коли при виділенні коштів на влаштування колоністів у Придністров'ї віддавав перевагу німцям?
3. Чим були зумовлені зміни в соціальній структурі і станових відносинах Придністров'я в першій половині XIX століття?

Завдання

1. Назвіть основні міські стани і охарактеризуйте зміни, що в них відбувалися.
2. Підготуйте доповідь «Історичні долі козацького стану в Придністров'ї».
3. Дайте пояснення поняттям: *подушний податок; оброк; чинш; панщина; поденщик; посесор; рекрутська повинність; воєнне поселення*.

Тести

1. На початку XIX ст. німецькі колоністи заснували в Придністров'ї: а) *три колонії*; б) *п'ять колоній;* в) *сім колоній*. Назвіть їх.
2. Місто, засноване на землях Кубані, подароване імператрицею Чорноморському козацькому війську, називалося: а) *Катериноград*; б) *Єкатеринбург;* в) *Катеринодар.*

§5. ГОСПОДАРСЬКЕ ОСВОЄННЯ ПРИДНІСТРОВСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Сільське господарство. Приєднання Придністров'я до Росії сприяло створенню умов для розвитку економіки краю і, перш за все, сільськогосподарського виробництва. За кілька десятків років заселені переселенцями і колоністами пустельні землі були освоєні. Регіон поступово втягувався в економічні і соціальні відносини, характерні для всієї країни. В системі всеросійського ринку край отримав звичну для економіки того часу аграрну спрямованість.

Перевірте себе

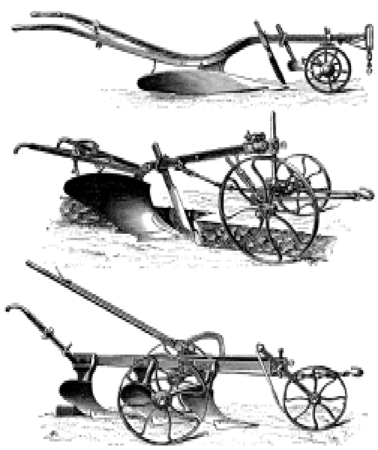
Пригадайте з курсу Вітчизняної історії, що означає поняття «всеросійський ринок».

Корисна інформація

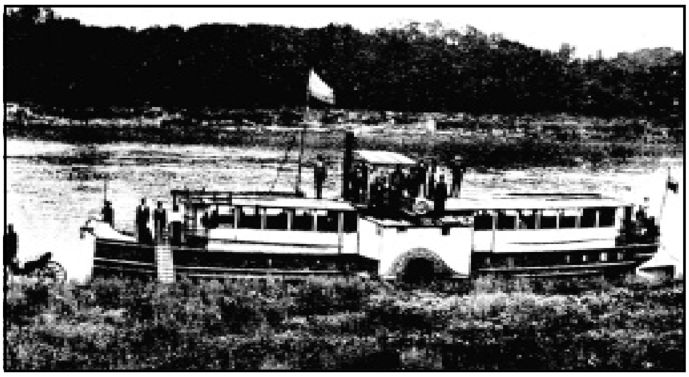
Російське генеральне консульство, засноване у 1779 р. з метою заохочення чорноморсько-балканської і дунайської торгівлі, відіграло значну роль у наданні Придністровським землям статусу транзитного регіону в російсько-українсько-молдавських економічних зв'язках.

У перші два десятиліття після входження Придністров'я до складу Росії ринкові відносини в регіоні ще не отримали широкого розвитку, оскільки землеробство, яке тільки почало тут освоюватися, було зорієнтоване на задоволення власних потреб населення. У 20-ті – початку 30-х років XIX ст. сюди навіть доводилося ввозити зерно з Подільської губернії. Проте продукція сільського господарства мала вигідний ринок збуту як в самому краї, так і за його межами. Тому панські і селянські господарства, які виробляли високотоварну продукцію (пшеницю, виноград, овочі і фрукти, тютюн, олійні культури, шерсть, м'ясо, сало, смушки та ін.), швидко втягувалися у ринкові відносини, отримували непоганий прибуток і завдяки цьому швидко розвивалися. Розширювалися посівні площі під основними хлібними культурами – пшеницею, кукурудзою та ячменем, удосконалювалася сільськогосподарська техніка і технології виробництва, швидко збільшувалася кількість населення, зайнятого в цій галузі народного господарства. До середини XIX ст. Придністров'я стало одним з провідних постачальників зерна на одеський хлібний ринок і зайняло важливе місце у зовнішній торгівлі півдня Росії.

Типи промислових удосконалених плугів XIX ст.

Частина пшениці, що надходила на ринок Одеси, перекуповувалася торговими агентами великих оптових фірм і величезними партіями відправлялася судами за кордон (гирка – у Францію й Англію, арнаутка – в Італію). Інша частина зерна перемелювалася в Одесі, Миколаєві, Херсоні і продавалася на російських та українських ринках. Частина пшениці, що залишилася, надходила на місцеві млини і забезпечувала продовольчі потреби жителів Придністров'я. Таким чином, одеський капітал мав велике значення для втягнення сільського господарства Придністровського краю у всеросійські та світові ринкові зв'язки.

Пароплав «Піонер» на Дністрі

Чимала роль в цих процесах відводилася Дністру — головній та зручній торговельній магістралі, яка з'єднувала Подільську губернію з Херсонською, а також Бессарабську область з одеським портом. Ця водна артерія відкривала нові перспективи для розвитку торговельних відносин з Австрією, Бессарабією, західними і південними губерніями Росії. Річкою вантажі сплавляли до Бендер, Тирасполя та Маяків, які стали кінцевими великими пунктами купівлі-продажу зерна. В середині XIX ст. тут розвантажували і перепродавали для подальшого транспортування до Одеси до 900 тис. четвертин зерна. Торговельні хлібні каравани, які складалися зі своєрідних дерев'яних барж — галер, безперервним потоком сплавлялися вниз по Дністру з Подільської губернії, Бессарабії і прибережної смуги Тираспольського повіту. Назад галери не поверталися — їх рубали на дрова і продавали місцевим жителям.

Перевірте себе

Як ви розумієте економічні терміни: «ринкові відносини», «соціальні відносини»?

Ринкові відносини дали поштовх для успішного розвитку економіки краю, в тому числі сільського господарства і, перш за все, землеробства. Через кілька десятиліть після приєднання Придністровських земель до Російської імперії населення лівобережжя Дністра вже могло не тільки прогодувати себе власним хлібом, але й завдяки торгівлі забезпечити зерном населення України, Росії, Західної Європи. Та й не тільки зерном.

Корисна інформація

У середині XIX ст. Бессарабія постачала в Росію 400–500 тис. відер вина в сезон.

Як було сказано вище, Придністровський край виділявся наявністю господарств, спеціалізованих на виноградарстві і виноробстві, які дві третіх своєї продукції постачали на внутрішній ри-

Збір винограду
в кінці XIX ст.

нок країни. З 1816 р. російський уряд почав оподатковувати іноземні вина, створюючи тим самим сприятливі умови для розвитку власного виноробства і захищаючи своїх виробників від закордонної конкуренції. Щоправда, в 40–50-ті роки XIX століття внутрішній ринок знову ряснів іноземною продукцією цього виду, а також дешевими бессарабськими винами, що призводило до зниження обсягів виробництва вина в Придністров'ї.

Гарні ринки збуту забезпечували високий прибуток тим господарствам, які займалися безпосередньо вирощуванням плодово-ягідних культур. Чорнослив, сушені яблука, грушки та інші плоди розфасовували в діжі, що гарантувало їх тривале зберігання, і відправляли в Україну.

Корисна інформація

Інспектор Херсонського митного округу в своєму донесенні в Російську комерц-колегію повідомляв, що «...відкрилася нова торгівля різними товарами і лісами, проваджувана рікою Дністром з Галіції, Подільської губернії та інших місць»

Трудомісткою, але досить високоприбутковою галуззю сільського господарства було тютюнництво. По-

Сільський товар

пит на тютюнову сировину перевищував обсяг виробництва, а місцевий ринок не відчував тиску привезеного з-за кордону товару, тому тютюнова продукція знаходила своїх покупців.

Тютюнові плантації

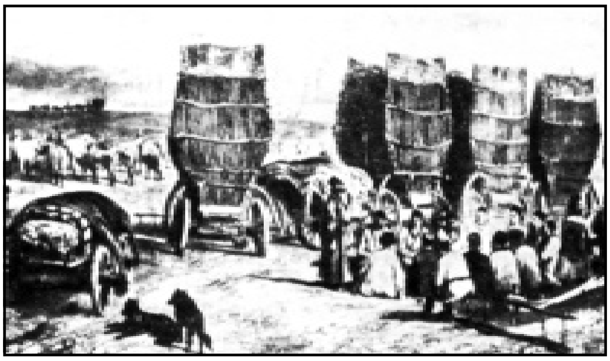
Велика увага приділялася вирощуванню технічних олійних культур – насіння льону, коноплі, насіння рапсу та анісу, які вивозилися за межі Придністров'я як сировину для промисловості України і зарубіжних країн. У більш складних умовах знаходилося в ті роки скотарство. Пройшовши складний шлях розвитку, ця галузь у південній зоні Придністров'я сформувалася як вівчарство і табунне конярство, в північній перевага надавалась розведенню великої рогатої худоби.

Корисна інформація

Табунні коні продавалися на ярмарках у Бердичеві, Балті, Ярмолинцях по ціні від 40 до 60 руб. сріблом за голову, а заводські – по 100–150 руб. сріблом.

Ремесло і кустарні промисли. На відміну від сільського господарства ринкові відносини в промисловому виробництві не сприяли його розширенню, оскільки в XIX столітті в Придністров'ї практично була відсутня не тільки будь-яка сировинна база, але й об'єктивні умови для розвитку промисловості. А поступове виснаження сировинних ресурсів взагалі призвело до згасання і навіть повного зникнення ряду галузей. Наприклад, на початку XIX століття в північній зоні Придністров'я і сусідній Бессарабії було широко розповсюджено промислове виготовлення деревного вугілля, який збувався в основному в міста України. Але в 50-ті роки лісові ресурси були вичерпані, а

Караван з деревним вугіллям

разом з ними щез і сам промисел. З того часу потреби місцевого населення в лісоматеріалах задовольнялись деревиною, яку сплавляли Дністром з Прикарпаття.

Перевірте себе

Чому в Придністров'ї не було розвинуте ремісниче виробництво?

Промислове виробництво краю, незважаючи на сприятливі умови для розвитку економіки, і в перші десятиліття після приєднання до Росії, і в наступні, і в 30-50-ті роки залишалося на низькому рівні. Якщо згадати історію, то до 1791 р. в Татарській пустелі ремісників взагалі не було, а в північній зоні Придністров'я їх кількість складала і зовсім незначну цифру. Навіть в період інтенсивного заселення регіону в кінці XVIII – початку XIX століття промислове виробництво розвивалося досить повільно, оскільки основну частину переселенців складали селяни. Ремісники рідко перебиралися в міста, тому в Придністров'ї не відкривалися навіть ремісничі цехи, для функціонування яких потрібні були не тільки власники, але і підмайстри та учні.

Кустарне виробництво пряжі

У 50-ті роки XIX ст. промислове виробництво краю було представлено головним чином кустарними домашніми промислами. Пояснюється цей факт досить просто: селяни, які знаходилися у скрутному матеріальному становищі, намагалися все необхідне виробляти в своєму селянському господарстві – ткали тканини, шили одяг і взуття, виготовляли знаряддя праці і домашній посуд, плели кошики і т.д. Пани і землевласники, купці та інші представники забезпечених верств населення могли придбати будь-які промислові товари якщо не у великих торговельних і промислових центрах України, Росії, Бессарабії, то, принаймні, на місцевих ярмарках, базарах і в магазинах. Таке положення в економіці, звичайно, мало сприяло розвитку ремесла, хоча в багатьох селянських господарствах домашні промисли ставали традиційними.

Перевірте себе

Поясніть, що таке кустарні домашні промисли.

У ряді сіл, особливо задунайських переселенців, шовківництво, килимоткацтво, виготовлення пряжі, пошиття кожухів та іншого одягу, а також взуття

зі шкіри, шерсті і шкур тварин навіть приносило гарний прибуток.

Кінець кінцем розширення сільськогосподарського виробництва не могло не стимулювати розвиток обробної промисловості. До середини століття вже спостерігалося пожвавлення таких галузей, як мукомельна, маслоробна, вовномийна, шкіряна, фруктосушильна, виноробна та ін. З'явилися мануфактури, пов'язані з обробкою дерева, виготовленням цегли і черепиці, свічок і воску, шерстяних виробів, а також кравецькі і взуттєві майстерні, кузні і т.д.

Вітряк

Значна частина ремісників працювала в невеликих майстернях, нерідко в себе вдома, в підсобних чи житлових приміщеннях. В 50-ті роки в Придністров'ї нараховувалося вже більше тисячі ремісників і кустарів, практично в кожному селі з'явилися свої бондарі, теслярі, ковалі, крамарі, кушнірі, шевці, гончарі та інші спеціалісти.

Перевірте себе

Для якого суспільного устрою характерне використання найманої праці? Наскільки ця форма була ефективна в 50-ті роки XIX ст.?

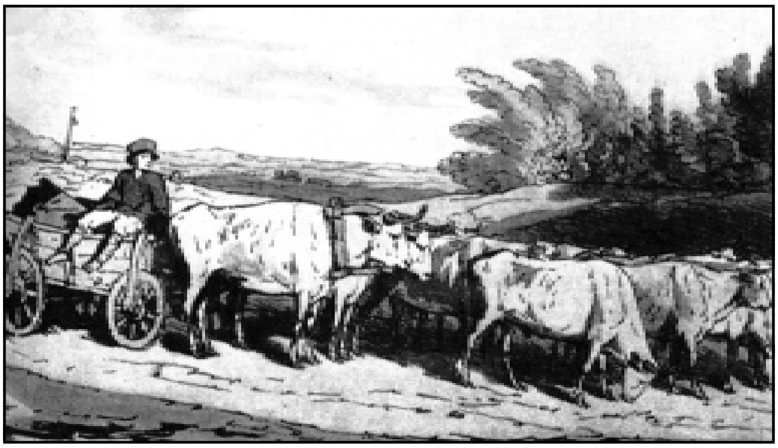
Найбільш енергійні майстри в гонитві за прибутком удосконалювали і розширювали своє виробництво, вивчали нові технології, купували обладнання, все частіше використовували найману працю робітників. Мукомельні підприємства, які придбали парові двигуни, стали провісниками епохи великої машинної індустрії і свідчили про початок розвитку капіталістичних відносин у Придністров'ї.

Торгівля. У сфері торгівлі придністровське купецтво орієнтувалося на внутрішньоросійський ринок, перш за все український, тому намагалося зміцнювати економічні зв'язки з іншими губерніями. З метою розширення зовнішньоекономічних зв'язків Росії і посилення політичного впливу на Балканах Придністровські землі, через який йшов основний потік товарообороту, були включені в зону державних інтересів країни.

Корисна інформація

У середині XIX століття в Тирасполі і Дубоссарах нараховувалося 268 ремісників, в Григоріополі – 176, тобто на кожних сто громадян припадало три ремісники.

До 1830 р. на Дністрі існувала митно-карантинна лінія – вона перешкоджала безконтрольному проходженню товарів з-за кордону і навіть з Бессарабії.

Череда худоби, яка направляється для продажу в Росію

Перевірте себе

Чому з 1830 р. на Дністрі були скасовані митниці?

Це важливо знати

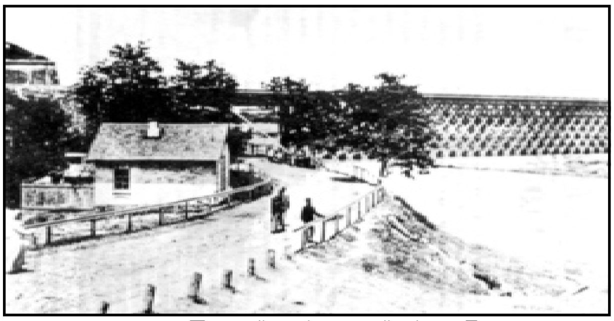
Митниця XVIII–XIX ст. була досить складним економічним організмом. Тут проводилися карантинні заходи, огляд і зважування товарів, які провозилися через кордон, зберігання їх на складах, митні збори до державної казни.

Після ліквідації митниць на Дністрі економічні зв’язки ще більше зміцніли, оскільки лівобережні міста перетворилися до цього часу в важливі центри на транспортних і торговельних трактах, через які перевозилися бессарабське зерно та інша продукція в одеський порт.

У Тирасполі, Дубоссарах, Григоріополі, Бендерах та інших великих населених пунктах Придністров’я проводилися ярмарки, куди з’їжджалися купці з центральних областей Росії, промислових центрів України і Бессарабії. Вони купували зерно, вино, шерсть, шкіру, тютюн, живу худобу, різного виду сільськогосподарську продукцію, а завозили на продаж промислові вироби, головним чином текстильні. З 1817 р. в Тирасполі щорічно збиралися три великі ярмарки, в Дубоссарах – п’ять, у Григоріополі – чотири, у великих селах – по десять ярмарок на рік.

Поступово регулярні ярмарки ставали спеціалізованими: на одних торгували в основному винами, на інших – рибою і рибопродуктами, на третіх – фабрично-заводськими і ремісничими виробами, землеробським знаряддям, посудом, на четвертих – худобою і продуктами тваринництва: м’ясом, салом, шкірою, шкурами і т.д. Зерном і шерстю в

Придністров'ї не торгували – ця продукція вивозилася на світові ринки.

Перший залізничний міст в Бендерах через Дністер

На базарній площі

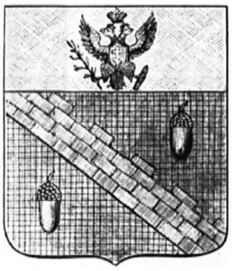
У всіх містах і великих селах регіону практикувалася ринкова форма обміну. Незважаючи на зручності, які були пов'язані з її близькістю до виробників товарів та їх покупців, ця форма не отримала такого розмаху оборотів і великих угод, як ярмаркова. З часом базари все більше ставали природною частиною економічного життя сіл. У торговельні відносини втягувалися землевласники, орендатори маєтків, поміщики, колоністи, заможні селяни. Кожен ярмарок і базар притягував велику кількість скупників, торгових агентів різних фірм, комерсантів, купців та ін. Нерідкими гостями на таких ярмарках були закупники з Туреччини, Греції, Австрії, Франції, Італії та інших зарубіжних країн.

Поглиблення ринкових зв'язків Придністров'я з іншими регіонами країни і зарубіжжям поступово призвело до появи нових форм торгівлі. Великі фірми і Торговельні Будинки почали відкривати в містах свої оптові склади, спеціалізовані магазини, торгові підприємства і представництва, а жителі міст і сіл – крамниці і магазинчики, кількість яких з кожним роком збільшувалась. До середини 50-х років XIX ст. їх кількість у Тирасполі, Дубоссарах і Григоріополі досягла майже ста одиниць.

Перевірте себе

Як ви думаєте, чи достатньо забезпечувало себе Придністров'я зерном і шерстю, якщо ця продукція здебільшого вивозилася на світові ринки?

Таким чином, збільшення торгового капіталу і нарощування торгових оборотів, незважаючи на

Герби міст Тирасполя і Бендери

обтяжливі і несприятливі наслідки феодально-кріпосницького ярма, яке існувало в Російській імперії, сприяли економічному і соціальному прогресу Придністровського краю. А система всеросійського ринку сама по собі сприяла розвитку народного господарства в цьому регіоні.

Питання

1. Які зміни відбулися в розвитку сільського господарства нашого краю в першій половині XIX ст.? Чим вони були зумовлені?
2. У чому полягали особливості розвитку промисловості Придністровського краю в 50-ті роки XIX ст.?
3. Які форми торгівлі були розвинуті в нашому регіоні в першій половині XIX століття?
4. Що заважало розвитку капіталістичних відносин у Придністров'ї в розглянутий період?

Завдання

1. Покажіть на карті великі торгівельні центри Придністров'я і охарактеризуйте їх.
2. Розкажіть про спеціалізацію сільського господарства Придністров'я в першій половині XIX ст.
3. Дайте пояснення поняттям: *всеросійський ринок; гирка; арнаутка; кустарні промисли; торгова магістраль; комерсант; кушнір; бондар*.

Тести

1. Бурхливе заселення Придністровських земель почалося: а) в середині XVIII ст.; б) в кінці XVIII – початку XIX століття; в) в 50-80-ті роки XIX ст.
2. У середині XIX століття в Придністров'ї були широко розвинуті спеціалізовані господарства, які займалися: а) *вирощуванням плодово-ягідних культур*; б) *тваринництвом*; в) *тютюнництвом*; г) *виноробством*; д) *виготовленням деревного вугілля*.

Історія мовою документів

Уривок з книги «Розповідь і звичайний опис Очаківської землі...» полковника російської армії Андрія Майєра (СПб., 1794):

«Уже тепер жителів в Очаківській землі буде до двадцяти тисяч. Жителі Гоян, Маловатої, Коржева, Кочієр, Магали, Нових Дубоссар, Лунги, Перерити і Кошниці, які лежать по Дністру, сіють на виораних долинах тютюн, який в такій знаходиться повазі, що росіяни, поляки і турки вивозять звідти його у великій кількості і при тому по його великій кількості іноді в Дубоссарах продається по п'ятнадцять копійок ока [ока дорівнювала трьом фунтам, чи 1 кг 200 г]... *В будь-якому саду є дерев'яне точило для видавлювання винограду і піч для сушіння слив і яблук. До Польщі щорічно вивозиться велика кількість сушених плодів... Частина* [землі] *від Кучурган до Дністра населена чорноморцями і волохами. Досвід посіву жита і вівса цілковито відповідали сподіванням землеробів...»*

* * *

Свідчення, видане майором Корбу волонтеру Д. Магару про його службу в російській армії:

«Дано це волонтеру Дарію Магару, який служив у тимчасовому ополченні кінного полку благородних волонтерів, в тому, що вступив він на службу в цей полк з запалу до вітчизни [і] на власному своєму утриманні служив з червня 1804 року по вищеназване число... У час продовження служби вів себе порядно і без розпусти, а зараз за велінням його ясновельможності пана генерал-фельдмаршала головнокомандуючого армією і різних орденів кавалера князя Олександра Олександровича Прозорського, по цій силі вищого маніфесту 1804 року вересня в 24-й [день] на підставі 9-го пункту, відпущений на попереднє проживання в свій дім.

Для чого і це за підписом і з додатком печатки від полку дана.

В місті Дубоссарах, 1807 р. грудень 13 дня.

Польовий командир майор Корбу».

З російсько-турецького мирного договору, підписаного в Бухаресті 16 (28) травня 1812 р.:

«*Ст. IV. Першою статтею попередніх пунктів вже підписаних, ухвалено, що річка Прут зі входження її в Молдавію до з'єднання з Дунаєм і лівий берег Дунаю з його з'єднанням до гирла Килійського і до моря будуть складати кордони обох імперій, для яких гирло це буде спільним...*

Внаслідок вищезгаданої статті Блискуча Порта Оттоманська поступається і віддає Російському імператорському двору землі, що лежать по лівому березі Прута, з фортецями, містечками, поселеннями і житлом, яке там знаходиться, середина ж річки Прут буде кордоном між обома великими імперіями».

* * *

З інструкції статс-секретаря Міністерства закордонних справ Російської імперії графа І.О. Каподістрія штатському губернатору Бессарабії Скарлату Стурдзе про правила «Тимчасового правління Бессарабії» (23 червня 1812 р.):

«*Треба дати відчути жителям Бессарабії вигоди батьківського і щедрого правління і вмілим чином звернути на галузь цю увагу прикордонних народів. Остання війна займала уми і надії молдаван, валахів, греків, болгар, сербів і всіх народів, прив'язаних до Росії. ...І так, необхідно зберегти прихильність цих народів... Бессарабія потребує збільшення населення. Виходячи з цього, болгарам, молдаванам, валахам і сербам, які шукають батьківщину, ви можете запропонувати її в цьому краї, забезпечивши їх майно і справедливість*».

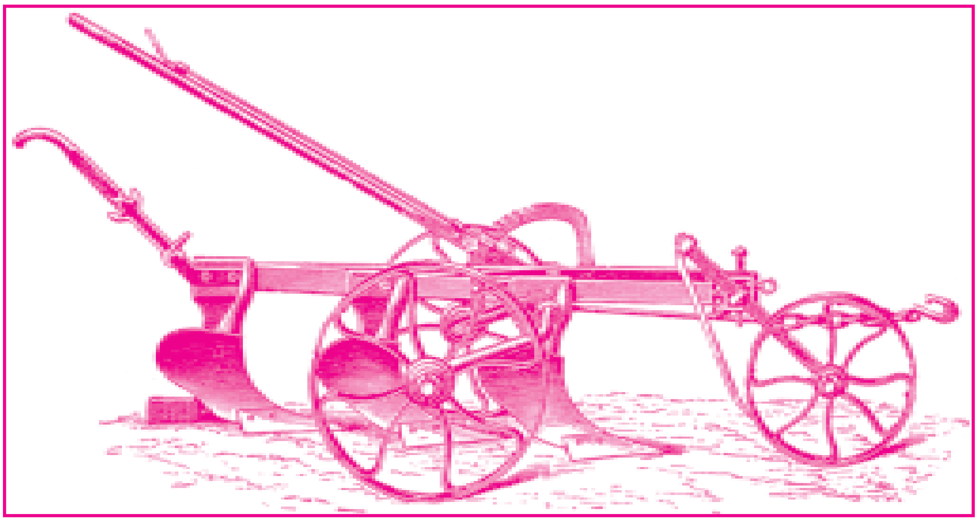
* * *

Рескрипт імператриці Катерини II про відкриття типографії М. Стрельбицького в м. Дубоссари від 16 травня 1795 р.:

«*Молдавському протопопу Михайлу Стрельбицькому в нагороду служби його, наданої нам протягом минулої з турками війни [тобто російсько-турецької війни 1787 –1791 рр.] – наказуємо надати землю в Дубоссарах для оселення його і дозволити йому завести там типографію для друкування книг грецькою, російською та іншими мовами, встановлюючи йому пенсію [тобто заробіток] по триста рублів на рік із Катеринославської казенної палати*».

II РОЗДІЛ

БУРЖУАЗНІ РЕФОРМИ 60-Х РОКІВ XIX ст.

Удосконалений плуг. Кінець XIX ст.

§1. СЕЛЯНСЬКА РЕФОРМА В РОСІЇ І ВІДМІНА КРІПОСНОГО ПРАВА В ПРИДНІСТРОВ'Ї

Значення Положення від 19 лютого 1861 р. для селян Придністров'я. Кріпосне право існувало в Росії з 1497 по 1861 р. Власник кріпаків міг розпоряджатися ними за власним розсудом: вислати до Сибіру і на каторжні роботи «за зухвалу поведінку», продати, обміняти, програти в карти, забити до смерті. Кріпаки не могли навіть пожалітися на своїх панів. Більше того, вони взагалі не мали жодних юридичних прав і не вважалися підданими свого царя, тобто громадянами країни. Кріпосні селяни були єдиною категорією населення, представники якої не давали присяги при вступові на престол нового монарха.

Положення від 19 лютого 1861 р. відмінило цей порядок. Тепер заборонялося продавати селян, їм були «подаровані» особиста свобода

і право розпоряджатися своїм майном. Кріпаки також одержали ряд цивільних прав: від свого імені відкривати промислові та торгові підприємства, укладати майнові та цивільні угоди. Реформа ліквідувала формальний юридичний поділ селян на розряди (поміщицькі, державні та ін.), ввела єдине станове самоуправління.

Селяни сільської общини висували зі свого середовища старосту, збирача податків і представників на волосний сход, який в свою чергу вибирав старшину і суд. У підпорядкування суду входив розгляд невеликих кримінальних і цивільних справ. Він карав чи виправдовував селян на основі звичайного права, тобто за звичаями, традиціями тієї місцевості, де вони проживали. Для розгляду спірних питань селян з панами і контролю за селянським самоуправлінням призначали *мирових посередників* з дворян.

Словник ерудита

Мировий посередник – *посада в Росії, запроваджена Положенням від 19 лютого 1861 р. для сприяння в проведенні селянської реформи, перевірки, затвердження та введення в дію Уставних грамот 1861 р., розгляду скарг селян на панів та ін.*

Одночасно з селянами більшості губерній країни у 1861 р. були звільнені і кріпаки в Придністров'ї. На території Тираспольського повіту Херсонської губернії реформа торкнулася більше 150 сільських громад, в яких нараховувалося близько 11 тис. кріпаків. Приблизно 500 осіб з цієї кількості були звільнені ще до реформи, 2 тис. – вважалися дворовими (слуги, кухарі, візники) і сільським господарством не займалися, майже 700 осіб відмовилися від наділів. Таким чином, землю одержали 8 тис. колишніх кріпаків.

Трьом четвертинам від загальної кількості селян цього повіту були виділені наділи, розмір яких не перевищував 4–5 десятин на селянський двір. Інші вдовольнилися угіддями невеликих розмірів від 1 до 2 десятин. При цьому ринкова ціна землі складала 15–18 руб., а викупна – 33 руб. сріблом. Іншими словами, селяни платили за землю ціну, яка в два рази перевищувала її справжню вартість. Викупні платежі вони повинні були здійснити протягом 49 років, і тільки після цього могли стати повноправними власниками землі.

Імператор Олександр II Визволитель

Царанська реформа в Бессарабії. В Бессарабській області кріпосні селяни – цигани і росіяни, завезені сюди панами з інших губерній, – складали лише 1% від загальної кількості жителів краю. Згідно з Положенням від 19 лютого 1861 р. вони були відпущені на волю і прирівняні до царанів – основної категорії селян Бессарабії, які були вільними. А оскільки кріпаки звільнялися без надання землі і протягом двох років не мали права переходити від одного пана до другого, вони знову опинялися у неволі в своїх колишніх власників.

Для бессарабських царан було розроблено особливе Положення від 14 липня 1868 р., яке базувалося на селянській реформі 1861 р., але враховувало місцеві умови. Оскільки царани кріпаками не були, цей документ не стосувався їх особистої залежності. Земля їм передавалася не в общинне користування, як у Придністров'ї та по всій Росії, а в породинно-спадкове, хоча повними власниками землі вони могли стати лише після виплати викупних платежів. Такі особливості реформи створювали в Бессарабії більш сприятливі умови для розвитку капіталізму, ніж в Придністров'ї. Крім того, селяни лівобережжя, об'єднані в общини, не могли вийти з них, а бідняки-бессарабці, маючи можливість продавати свої наділи багатим односельчанам, перетворювалися в сільськогосподарських пролетарів, змушених найматися на роботу до панів чи сільських капіталістів.

Розміри наділів у Бессарабії в два рази перевищували земельні ділянки селян у Придністров'ї: вони коливалися від 8 десятин на півночі області до 13,5 десятин на півдні. В середньому на людську душу припадало по 3 десятини землі. Але, як і в Придністров'ї, ринкова вартість виділених селянам наділів (15 млн. десятин) складала 13 млн. руб., а царани повинні були за них заплатити 29 млн. руб.

Таким чином, за підсумками реформи бессарабські царани опинилися в порівняно більш вигідному

Корисна інформація

Царанами (від молд. царе – земля) в середньовічному молдавському князівстві називали всіх селян, які платили господарю особливе подушне. З середини XVIII ст. царанами називали селян, які користувалися наділами землевласників і платили за це грошові та натуральні оброки і відробляли панщину. Після приєднання Бессарабії до Росії царани зберігали особисту свободу і продовжували виконувати повинності землевласникам і платити податки державі.

Олександр II читає народу Маніфест про звільнення селян

положенні, ніж селяни лівобережжя Дністра. Царани були менш пов'язані феодальними пережитками. Розміри їх наділів були значно більшими, а обсяг виконуваних повинностей за надані земельні ділянки – меншими. Нижчою була і вартість наділу – 19,3 руб. сріблом.

Поземельний устрій селян. Згідно з реформою 1861 р., селяни одержали не тільки власну свободу, але й можливість розпоряджатися своїм майном, що означало перехід від феодального права до буржуазного. Але в Росії, зокрема в Придністров'ї, збереглася сільська громада, без згоди якої селяни не могли виходити за межі волості. Землі, що належали громаді, знаходилися в спільному користуванні її членів. В якійсь мірі порядок общинного землеволодіння захищав селян від швидкого розорення і допомагав вести більш-менш нормальне, хоча частіше напівголодне існування.

Перевірте себе

Як ви розумієте термін «поземельний устрій селян»? Яким він був у Росії в пореформений час?

Але в другій половині XIX ст., коли в сільському господарстві почався стрімкий розвиток виробничих сил на капіталістичній основі, громада почала відігравати

На панському полі. Середина XIX ст.

в економіці реакційну роль – господарства не мали можливості закуповувати трактори, сільськогосподарські машини, удосконалені знаряддя праці. Громада вже не відповідала вимогам капіталістичного розвитку і гальмувала прогресивні начала в аграрному виробництві. Під впливом капіталістичних відносин в селі общинне землеволодіння занепало. В першому десятилітті XX ст. воно було скасоване в Росії столипінською аграрною реформою.

Громада не могла врятувати своїх членів і від сваволі панів. Адже поземельним устроєм селян як і раніше займалися землевласники і чиновники. Беручи участь у землевпорядних заходах, вони намагалися провести *розмежування* угідь таким чином, щоб селянські наділи знаходилися в оточенні панських. *Черезсмужжя* призводило до того, що селянам складно було обробляти власні ділянки. Крім того, пани монопольно володіли життєво важливими для селян лісами і лугами, водоймищами, вигонами для худоби, сінокосами, дорогами. Власники нав’язували громадам кабальні контракти, і селяни змушені були з ними погоджуватися.

Завдяки селянській реформі в Подільській губернії, в північній зоні Придністров’я, земельний фонд сільських громад збільшився за рахунок ско-

Словник ерудита

Розмежування – *встановлення кордонів (меж) між земельними володіннями.*

Черезсмужжя – *розташування земельних ділянок одного господарства смугами впереміж з іншими ділянками.*

Торг. Сцена з кріпосного побуту. *(М.В. Неврев. 1866 р.)*

Це важливо знати

Не плутайте поняття «колонізатор» і «колоніст». Пригадайте, у якому значенні вживаються ці слова. Наведіть приклади.

рочення панських володінь. В результаті відбулося подрібнення приватновласницької і общинної земельної власності. Через кілька десятиліть після реформи в цьому регіоні виникло гостре малоземелля.

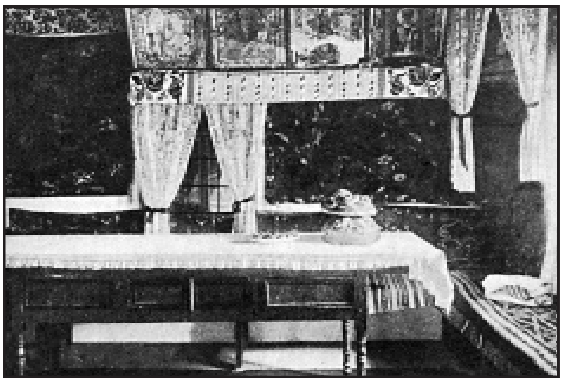
Селянські наділи Тираспольського повіту, земельна забезпеченість яких була набагато нижчою, також значно зменшилися. До того ж десята частина всіх селян повіту отримали від панів незначні «дарові наділи», а більше 15 тис. зовсім не мали землі.

Набагато м'якше вирішувалися питання поземельного устрою колоністів. Згідно з Положенням 1871 р., вони переводилися до розряду селян-власників. Наприклад, болгарські колоністи с. Паркани забезпечувалися наділами в розмірі 20–30 десятин на сім'ю. При цьому у них зберігалося общинне землекористування. А в колишніх німецьких колоніях, як і раніше, практикувалося подвірно-дільничне землеволодіння. Викупні платежі визначалися в 40,5 коп. з десятини і підлягали виплаті в 20-річний термін. Колишні колоністи могли вільно користуватися громадськими лісами, садами і плантаціями. Закон надавав їм і ряд інших привілеїв: звільнення на 10 років від постійної повинності, можливість бути і селянином-власником і міщанином. Жителі, які не погоджувалися з реформою, могли протягом 10 років виїхати з Росії зі всім майном і капіталом.

Перевірте себе

Що ви знаєте про колоністів, які поселилися в Придністров'ї?

Внутрішня оздоба будинку болгарського колоніста

Ставлення селян до реформи. Проведена феодальним урядом Росії реформа не тільки не виправдала райдужних сподівань селян, але й розорила їх. Більше того, в результаті інтриг панів, їх змови з чиновниками і підкупу адміністрації селяни одержали наділи менших розмірів, ніж передбачалося Положенням. Їм виділяли

найбільш незручні місця і найбільш неродючі землі, їх позбавляли пасовищ і сінокосів, змушували виконувати феодальні повинності на користь колишніх власників-кріпосників.

Молдавський селянин

Гнів і обурення розчарованих реформою селян були настільки сильними, що вони почали відмовлятися виконувати панщину, вимагали її відміни і переведення на грошовий оброк. Селяни били представників місцевої адміністрації і державних чиновників, чинили опір поліції, яка намагалися їх утихомирити. Весною 1863 р. збунтувалися селяни одразу кількох населених пунктів Тираспольського повіту – Василівки, Захарівки, Кошарки, Малаєшт. Озброєні підручними засобами, вони навідріз відмовилися приймати нав’язані панами вимоги.

Навіть у Бессарабії, де умови царанської реформи були значно кращими, ніж у Придністров’ї, за чотири післяреформених роки прокотилася хвиля селянських повстань, кількість яких досягла 90. Стихійні, неорганізовані і розорені виступи селян легко придушувалися владою. Але, борючись за землю і волю, виступаючи проти поміщиків і чиновників, селяни похитували основи феодального самодержавного устрою і проходили важку школу боротьби за свої права.

Перевірте себе

В якому році відмінили кріпосне право в Росії?

Питання

1. Які особливості проведення селянських реформ у Придністров’ї і Бессарабії?
2. Чим ви можете пояснити невдоволення селян підсумками реформ?
3. У чому ви вбачаєте історичне значення селянської реформи для нашого краю?

Завдання

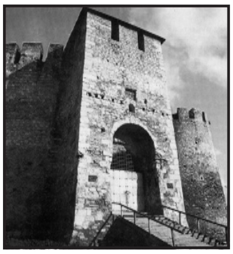
1. Назвіть основні положення селянської реформи 1861 р.
2. Наведіть докази, які підтверджують, що в Бессарабії буржуазний характер селянської реформи проявився більш виразно, ніж на лівому березі Дністра.
3. Назвіть причини, які викликали хвилю селянських повстань у післяреформені роки.

§2. МІСЬКА, ЗЕМСЬКА ТА ІНШІ РЕФОРМИ В ПРИДНІСТРОВ'Ї

Перевірте себе

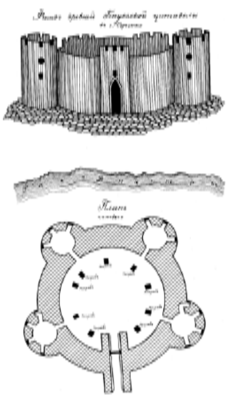
Чим, на ваш погляд, відрізняються села, містечка і міста?

Міста та містечка Придністров'я. Протягом XIX століття в Придністров'ї офіційно нараховувалося три міста – Тирасполь, Дубоссари, Григоріополь і чотири містечка – Рашків, Рибниця, Кам'янка, Ягорлик. Так само, як і розташовані на правому березі Дністра Бендери, Хотин, Акерман, Сороки, ці міста закладались поблизу існуючих фортець, чи фортець, які існували раніше. Зруйновані під час середньовіччя фортеці і замки в Рашкові, Рибниці, Ягорлиці, Овідіополі, Маяках, Бакоті та інших містечках вже ніколи не відбудовувались. Втратила своє стратегічне значення і Тираспольська фортеця. Але донині непорушно стоять на Дністрі як рукотворні пам'ятники і мовчазні свідки бурхливих історичних подій, кровопролитних війн, ворожнечі і людських трагедій Кам'янець-Подільська, Хотинська, Сорокська, Бендерська, Акерманська фортеці.

В'їзд в Сорокську фортецю

У мирному для Придністров'я XIX столітті, коли кордони Російської імперії пересунулись на захід і проходили по Пруту і Дунаю, фортеці, які збереглися на Дністрі, втратили свій грізний, войовничий вигляд. Населення займалося своїми мирними справами, поступово забуваючи про катастрофічні набіги татарської орди, вторгнення військ зарозумілих шляхтичів і нещадні походи полчищ жорстоких яничар.

Фасад і план давньої Генуезької цитаделі в м. Сороки

Міста і містечка лівобережжя Дністра в середині XIX століття були адміністративними, торговими, ремісничими, а іноді транспортними і культурними центрами великих і малих районів. Як же вони виглядали і що тоді являли собою?

Тирасполь. В 50-ті роки XIX ст. чисельність населення Тирасполя досягала 9 тис., а до кінця століття – 32 тис. осіб. Росіяни складали 47% жителів, українці – 12, молдавани – 11, євреї – 27,

поляки 3%. Одна четверта частина росіян, більше половини українців і майже всі молдавани з числа міського населення займалися землеробством. Більшість євреїв віддавали перевагу торгівлі, ремеслу, промислам.

Перевірте себе

Як ви вважаєте, чим займалися шовкомотальні та вовномийні підприємства? Чи існують сьогодні такі виробництва?

Незважаючи на те що в промисловому відношенні Тирасполь розвивався досить повільно, вже в середині століття в місті та на його околицях діяло 40 вітряків, 4 салотопні, 5 свічкових заводів, пивоварне, шовкомотальне та вовномийне підприємства. Звичайно, заводами їх можна назвати тільки умовно, бо технічно вони були оснащені досить погано. В Тирасполі нараховувалося близько чотирьох десятків кравців, шевців, пекарів, цегельників і майстрів-одинаків, які займалися іншими ремеслами. Було зареєстровано понад 180 торгових підприємств, близько 50 трактирів, погребів та інших питних закладів. Щорічно відкривалося 5 ярмарків, а постійні базари працювали два дні на тиждень.

З часом Тирасполь стає не тільки найбільш населеним адміністративним і торгово-ремісничим центром в краї, але після будівництва залізниці Одеса–Тирасполь–Бендери–Кишинів–Унгени, а також проведення телеграфного і телефонного зв’язку – і важливим транспортним вузлом. До кінця XIX ст. місто перетворюється в осередок просвіти і культури Придністров’я. Тут діють чоловіча і жіноча гімназії, повітове і парафіяльне училища, 5 міських і 2 єврейських школи, 3 приватних училища, церковно-парафіяльні школи в передмісті, відкриваються типографія, бібліотека і книжкові крамниці.

Вулиця Базарна в Тирасполі. Кінець XIX ст.

Перевірте себе

Пригадайте історію заснування міста Григоріополя.

Словник ерудита

Верста *– російська міра довжини, яка дорівнює 1,06 км.*

Корисна інформація

При Павлі I Григоріополю дали нову назву «Чорний» – за однойменною річкою і долиною, яка входила до їх масиву. Потім, при Олександрі I, за містом знову закріпилася (вже назавжди) попередня назва – «Григоріополь».

Перевірте себе

Яку продукцію, на вашу думку, випускали воскобійні підприємства?

Григоріополь. У 1792 р., майже одночасно з початком будівництва Тираспольської фортеці, на березі Дністра було засновано Григоріополь – місто-колонію вірменських купців, які йшли сюди з Кишинева, Ізмаїла, Бендер, Акермана, Каушан, Рашкова, з-за Дунаю. Всього за кілька років місто витягнулося на 4 версти вздовж Дністра і розгорнулося на 1,5 версти в ширину. Через три роки після заснування колонії кількість жителів перевищувала 3,6 тис. осіб, в 50-ті роки досягла 6 тис., а до кінця XIX ст. – 10 тис. осіб.

Уряд Росії сподівався перетворити колонію в торгово-промисловий центр регіону. Але суворі умови прикордонного положення, карантинно-митна лінія на Дністрі не дозволяли григоріопольським купцям прибутково вести торгівлю з Туреччиною. Тому вони поступово почали покидати колонію і від'їжджати до Одеси та інших торгових центрів.

Місто почали заселяти молдавани, росіяни, українці, які надавали перевагу звичній сільськогосподарській праці. До кінця XIX ст. молдавани складали 50% населення, росіяни – 24, євреї – 11, українці – 9 і вірмени – 5%. Місто, незважаючи на чітку аграрну спрямованість, поступово ставало помітним торгово-ремісничим центром округу.

У перші десятиліття XIX ст. Григоріополь славився своїми майстрами, які вичиняли козлову шкіру високого ґатунку, шили з неї одяг і взуття для продажу. Тут були відкриті дві салотопні (їх продукція надходила в Галац і Стамбул), працювали воскобійні, ткацькі, виноробні, сушильні та інші невеликі підприємства. В місті були мукомельні млини – вітряні, кінні, водні, а в другій половині XIX ст. з'явилися навіть парові.

В 50-ті роки в Григоріополі збиралися щонеділі базари. Були засновані чотири семиденні ярмарки на рік, на які з ближніх і віддалених сіл завозилися хліб, свіжі і сушені фрукти, овочі, вино, сало, шерсть та інші товари. Тут постійно вели справи 300 великих і дрібних комерсантів. Проте ще багато десятиліть

Григоріополь залишався невеликим заштатним містом, слабко зайнятим промисловим прогресом.

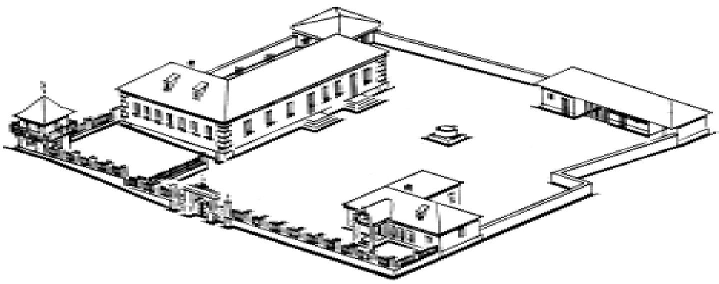
Купець

Дубоссари. Одним з найдавніших Придністровських міст є Дубоссари – ще в 1523 р. вони згадуються під назвою Нові Дубоссари. До моменту приєднання Придністров'я до Росії це містечко було найбільшим в регіоні. У ньому розташовувалося 440 будинків, в яких проживали більше 2 тис. осіб. Третю частину складали селяни, оскільки прилеглі села фактично стали міськими околицями Дубоссар, розтягнутих вздовж Дністра на 2,5 версти. У зв'язку з тим, що всі селяни в середині XIX ст. були зараховані до міського стану міщан, чисельність мешканців досягла 5 тис., а в кінці століття – 12 тис. осіб. З них близько половини, 44%, складали євреї, 28 – молдавани, 24 – українці, 4 % – росіяни. Незважаючи на приналежність до міського стану, вони охоче займалися сільським господарством, зокрема садівництвом, виноградарством і городництвом. Дубоссарам була властива ще одна особливість, яка сильно відрізняла їх від інших населених пунктів краю, – його жителі здавна й у великій кількості вирощували тютюн турецьких сортів.

Перевірте себе

Яку роль в житті придністровців відіграли закупівля і перепродаж солі, тютюну, фруктів і вина?

У Дубоссарах склався досить представницький купецький стан, чисельність якого досягала 300 осіб. Купцям належало кілька оптових тютюнових складів, 48 магазинів і рундуків, 8 погребів і 4 постоялих двори. Велику роль в економічному житті міста відігравали ярмарки і базари. На них продавалися тю-

План будівлі пошти в Дубоссарах

Корисна інформація

Людвіг Адольф Сайн-Вітгенштейн Берлебург (Петро Християнович Вітгенштейн) – нащадок давнього аристократичного німецького роду. Коли вирішувалося питання про спадкоємця М.І. Кутузова, вибір впав на 44-літнього Вітгенштейна. Щиро закоханий у свої володіння в Кам'янці, фельдмаршал не жалів ні сил, ні коштів для їх укріплення та впорядкування. До родового девізу «Честі своєї нікому не віддам» він додав ще один: «Любіть працю, і земля щедро віддячить».

Фельдмаршал П.Х. Вітгенштейн

тюн, виноградні вина, фрукти та овочі, якими здавна славились Дубоссари. Городяни займалися закупівлею і перепродажем солі, збували ліс, що сплавлявся по Дністру. Він прибував на Дубоссарську пристань, де плоти розшивали і розвозили на продаж.

Реміснича промисловість не набула тут великого розвитку і була представлена невеликими кустарними підприємствами з обробки тютюнового листа, з виробництва шерстяного полотна, різних виробів з дерева, з вичинки шкіри та хутра, виготовлення виноградних вин. Як і в інших містах, в Дубоссарах нараховувалося кілька десятків самостійних ремісничих майстрів. Міські млини в середині XIX ст. були традиційними для краю – вітряними, водними, кінними. Працювали в місті також маслоробки та крупорушки.

Містечка. У дореволюційній Росії містечками називалися великі села в Україні, Білорусії, Бессарабії та інших західних губерніях країни, в яких зосереджувалися місцева торгівля і ремесло, знаходилися центри великих садиб і маєтків.

Таким містечком у XIX столітті була Кам'янка. До Ясського миру вона була частиною Поберезького маєтку і належала сімейству польських магнатів Любомирських. Пізніше маєток був подарований князю Ю.В. Долгорукому, герою російсько-турецької війни, а в 1803 р. його придбав майбутній полководець, герой Вітчизняної війни 1812 р. граф П.Х. Вітгенштейн.

У ті часи селище було небагатолюдним: в ньому ледве нараховувалося 130 дворів. Стараннями сім'ї власника через кілька десятиліть Кам'янка перетворилася в зразковий процвітаючий маєток на Поділлі і важливий торгово-промисловий вузол в середній течії Дністра.

У маєтку Вітгенштейна почалася посилена діяльність щодо розвитку сільськогосподарського виробництва – тонкорунного вівчарства, заводського конярства, виноградарства і виноробства. Гарний прибуток приносили промислові підприємства – винороб-

ний, *винокурний*, пивоварний та миловарний заводи, воскобійні-свічні майстерні та великі млини.

На початку 40-х років XIX ст. власники маєтків відмінили панщину і перевели селян і робітників на вільнонайману працю, що зробило це містечко надзвичайно привабливим для людей, які проживали в цих місцях. До початку 60-х років в Кам'янці вже нараховувалося близько 400 дворів, в яких проживало майже 3 тис. жителів. Тут збиралися щоденні базари, організовувалися ярмарки, постійно працювали два десятки магазинів і крамниць. На Дністрі була устаткована пристань і дві переправи, побудовані поштова станція (33 коня) і митна застава. Слава про кам'янський парк, вина і курорт, в якому лікували виноградним соком і кумисом, йшла по всій країні.

Містечко Рибниця вперше згадується у 1657 р. як невелика польська фортеця з 500 будинками. Рибниця не раз зазнавала повного знищення, але знову й знову відроджувалася. Коли Придністров'я в кінці XVIII ст. було приєднане до Росії, тут нараховувалося всього 74 двори. Через два десятиліття в містечку було вже понад 200 дворів з досить розмаїтим в етнічному відношенні населенням. У Рибниці проживали молдавани, українці, євреї, поляки, росіяни та ін. Протягом всього XIX століття вона мало чим відрізнялася від оточуючих її сіл. В кінці століття тут було проведено залізницю, а будівництво Рибницького цукрового заводу вимагало розширення посівів буряка в придністровській смузі.

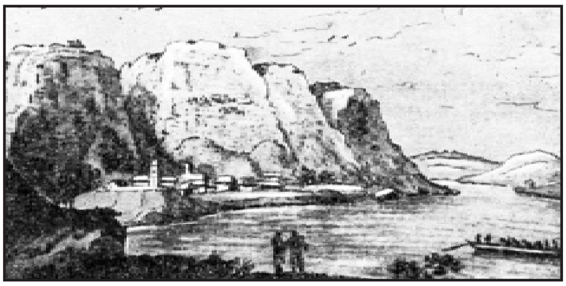
Між Кам'янкою і Рибницею на лівому березі Дністра розташувалося містечко Рашків (Рашково) – одне з найдавніших населених міст краю. З XIV ст. тут, на кордоні між Литвою і Молдавією, сформувалося поселення, поблизу якого в XV ст. була споруджена литовська фортеця Караул (Каравул), яка пізніше була зруйнована. У XVIII столітті в Рашкові був розташований постійний гарнізон польських військ.

Словник ерудита

Винокуріння – *виробництво спирту з хлібних злаків чи картоплі.*

Корисна інформація

За даними 1862 р., селяни Рибниці мали угіддя площею 1686 десятин. Як і в інших панських поселеннях, тут панувала система феодальних відносин.

Вид на Рашків. XVIII ст.

До моменту приєднання Придністров'я до Росії в містечку проживало 338 сімей, в тому числі 201 українська і російська, 103 молдавських, 68 єврейських, 37 польських, 15 грецьких, 12 вірменських, 2 німецькі сім'ї.

У XIX ст. Рашків став значним торговим центром великої території. Сюди з'їжджалися купці з Могилева-Подільського, Ольгополя, Балти, Тирасполя, Дубоссар, бессарабських міст. Тут йшла пожвавлена торгівля зерном, виноградом і вином, фруктами та овочами, худобою і рибою, сіллю та іншими товарами. Вирізнявся Рашків і своїми майстрами-ремісниками – в містечку нараховувалося 50 шевців, 20 кожухарів, 15 *сап'янників*, 14 кравців, а також пекарі, ковалі та інші майстри. В середині століття в містечку почали свою роботу паровий млин і тютюнова фабрика. На рашківську пристань прибували плоти з лісом і дровами, які розвозилися у безлісі райони. Але і протягом XIX століття містечко постійно переходило від одного власника до іншого і поступово втрачало своє торгово-ремісниче значення.

Словник ерудита

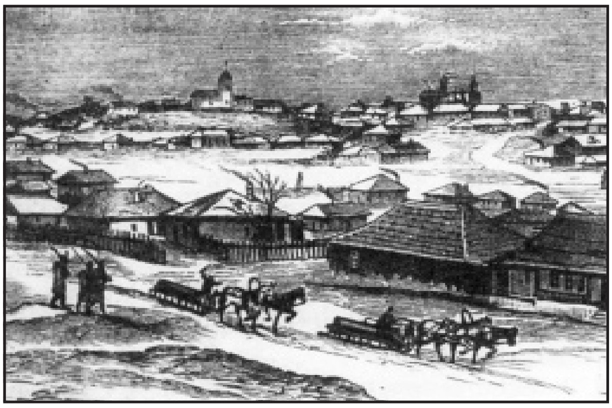
Кожухар (кушнір) – *робітник шкіряного виробництва, який виготовляє вироби зі шкіри та овчини: кожухи, взуття та ін.*

Сап'янник – *робітник, який виготовляв вироби з козлячої шкіри високої якості.*

Міста та містечка Бессарабії. У 1812 р. до моменту приєднання Бессарабії до Росії офіційними містами тут вважались тільки Бендери, Ізмаїл, Акерман, Хотин, Рені та Килія. Це були турецькі фортеці з приєднаними до них посадами. Після звільнення Бессарабії від турків у містах і селах області почалося стрімке збільшення населення. У 1818 р. як міста були узаконені Кишинів і Бельці, а в 1835-му – Сороки, Кагул, Оргеєв.

Бендери. Кінець XIX ст.

Кишинів. Початок XIX ст.

Кишинів вважався власницьким торговим містечком з населенням 5 тис. осіб. У тому ж 1818 р. його було викуплено, передано до скарбниці і з приватного володіння перетворився в адміністративний центр Бессарабської області. Кількість його населення швидко збільшувалася. За переписом 1856 р., в Кишиневі вже нараховувалося більше 60 тис. жителів, і він зайняв 5 місце в країні за цим показником після Петербурга, Москви, Одеси та Риги.

У 1849 р. Сороки також було викуплено скарбницею. Таким чином, в приватному володінні залишалися лише Оргеєв, Бельці та Кагул.

Заселення міст і сіл Бессарабії проходило досить активно: за півстоліття, починаючи з 1812 р., кількість населення області зросла в чотири рази і досягла 1 млн. осіб, а до кінця століття – 2 млн. Молдавани складали 47,6%, українці – 19,6, євреї – 11,8, росіяни – 8, болгари – 5,4, німці – 3,1, гагаузи – 3,0, поляки – 0,6%. Бессарабію у XIX ст., як і Придністров'я, заселяли вихідці з різних країн і регіонів. Тому тут історично сформувався багатонаціональний склад її жителів. Серед міського населення Бессарабії 14% складали молдавани, 24 – росіяни, 16 – українці, 37 – євреї, 3 – болгари, 2% – поляки. Приблизно така ж строката картина спостерігалася і в 23 бессарабських містечках. Придністровські і бессарабські населені пункти мало чим відрізнялися один від одного за рівнем свого соціального й економічного розвитку. До моменту здійснення міської, земської та інших буржуазних реформ господарський, торгово-промисловий, культурний рівень, досягнутий містами цих регіонів, був приблизно однаковий.

Корисна інформація

Німецький мандрівник Коль, який проїжджав через Бессарабію у 1838 р., писав: «Місто Кишинів, яке було раніше турецьким селом, завдяки російській адміністрації перетворилося за кілька років у європейське місто».

Міська реформа. Проведена в Росії 16 червня 1870 р. міська реформа замінила станові органи самоуправління всестановими – міською думою і міською управою, члени яких (їх називали «*гласними*») обиралися один раз в чотири роки. Вибори відбувалися за спеціальними *куріями*, які створювалися відповідно до розмірів податків, які виплачувалися до міської скарбниці. Виборче право надавалося чоловікам з 25-річного віку, які платили на користь міста податки і збори. Жінки виборчого права не мали. У виборах міських органів управління фактично брали участь тільки фабриканти, купці, фінансисти, домовласники.

Словник ерудита

Гласний – *виборчий член органів місцевого самоуправління (земства, думи) в Росії XIX ст.*

Курія – *розряд виборців, розділених на групи за майновою, становою чи іншою ознакою.*

Опіка – *утримання безплатних сирітських притулків, нічліжок та пансіонів для безпритульних, немічних, бідних, душевнохворих і т. д.*

Міська дума була розпорядчим органом. Вона обирала виконавчу гілку влади – міську управу, на чолі якої стояв міський голова. Дума й управа займалися благоустроєм міста, тобто піклувались про освітлення вулиць, опалення будинків, про водопостачання, міський транспорт, устрій і брукування вулиць, доріг, мостів і т.д. У підпорядкування цих структур входили також народна освіта, охорона здоров'я, заклади громадської *опіки*, крім того, вони сприяли розвитку промисловості та торгівлі.

У 1871 р. в Тирасполі, Григоріополі і Дубоссарах були створені міські думи і міські управи.

Міське положення 1870 р. поширювалося також на Бендери та інші міста Бессарабії. Але якщо загалом по країні ця реформа повинна була забезпечити панівні позиції буржуазії в місцевому самоуправлінні, то в Придністров'ї і Бессарабії більшість гласних складали дворяни та чиновники і менше третини – промисловики і капіталісти, що лише підтверджувало слабкість буржуазії.

Земська реформа. Реорганізації органів самоуправління в сільській місцевості сприяла земська реформа 1864 р., яка була проведена незабаром після селянської і мала важливі наслідки. По-

Одна з центральних вулиць Бендер. XIX – початок XX ст.

ложення про губернські та повітові земські заклади, прийняте 1 січня 1864 р., вперше вводило в Росії земські і міські органи самоуправління. Земські збори були розпорядчим органом і формували зі свого середовища виконавчий орган – постійно діючу земську управу. Повітові збори засновувались з гласних, які вибиралися з трьох куріїв: з представників землевласників і міських власників, а на волосних сходах – з селян, які складали тільки десяту частину від загальної кількості гласних. Як бачимо, Положення у всіх випадках забезпечувало пріоритет поміщиків.

Земства займалися будівництвом і ремонтом доріг, мостів, улаштуванням шкіл, лікарень, Будинків опіки, видавали зарплату агрономам, ветеринарам, вчителям, лікарям, статистикам. Крім того, вони постачали населенню продовольство, впроваджували в практику передові технології сільськогосподарського виробництва, відповідали за розвиток транспорту, зокрема судноплавства, налагоджували поштовий зв'язок.

В Бессарабії виборчі губернські та повітові земські заклади були введені після спеціального указу 1868 року. Активно проявили себе з позитивної сторони повітові земські збори та управи, створені в Тираспольському й Ананьєвському уїздах Херсонської губернії. Вони проводили корисну роботу з організації охорони здоров'я та народної освіти, розповсюдження агрономічних знань, збору статистичної інформації про соціально-економічне положення краю. Згодом місцеві земства виявилися в політичному відношенні найбільш реакційними та відсталими в Росії.

Корисна інформація

Важливе значення для місцевого населення мала воєнна реформа. Вона торкнулася організації і підготовки озброєних сил. Територія країни розділялася на 10 воєнних округів. Придністров'я відносилося до Одеського воєнного округу. Встановлювалася система регулярної підготовки військових резервів. Рекрутські набори відмінялися, вводилася всезагальна військова повинність.

Що стосується частини Придністров'я, яка входила до Подільської губернії (Балтський і Ольгопільський повіти), то тут земські заклади не були відкриті. Справа в тому, що уряд побоювався віддавати владу на місцях неблагонадійним, на його погляд, дворянам з поляків.

Словник ерудита

Присяжні засідателі *– судді-непрофесіонали, які вибиралися з числа жителів і брали участь в судових процесах для винесення вердикту про винність чи невинність підсудних. Вони керувалися не знанням тонкощів і хитрощів закону, а здоровим глуздом, совістю та життєвим досвідом.*

Сенат *– вища судово-адміністративна установа в дореволюційній Росії.*

Судова реформа. Судова реформа, проведена в Придністров'ї і Бессарабії, значно вплинула на соціально-правовий розвиток суспільства. Всі бессарабські закони, засновані на давньому феодальному праві, були відмінені. Старий суд замінили новим – гласним буржуазним. До процедури суду було введено елемент змагальності, який передбачав підтримку обвинувачення прокуратурою та захист обвинувачених адвокатами перед формально незалежним суддею і виборними *присяжними засідателями*, які визначали ступінь вини підсудних.

Першою судовою інстанцією в Придністров'ї став окружний суд, другою – Одеська судова палата; касаційною інстанцією був *сенат*. Невеликими справами займалися мирові судді, які обиралися на три роки. Було відмінено градацію судів за станами, але, незважаючи на це, були засновані окремі суди для духовенства і військових, а також волосні суди для селян.

Незважаючи на те що проведені реформи сприяли розвитку в країні капіталістичних відносин, тут зберігся цілий ряд феодальних пережитків. Росія зробила ще один крок на шляху перетворення феодальної монархії в буржуазну політичну систему.

Здійснення в Придністров'ї буржуазних реформ дало імпульс до прискорення темпів капіталістичної революції нашого краю в другій половині XIX ст.

Але всі буржуазні реформи, які проводилися урядом, були феодальними за своєю природою. Він намагався зберегти основні структури попередньої системи – панські землеволодіння та феодальну експлуатацію селян, політичну безправність грома-

дянського суспільства, становий поділ населення країни, самодержавство та всевладдя *бюрократії*. Тому кровно зацікавлене в реформах населення – селянство, міські низи і навіть буржуазія – при розробці і проведенні реформ не мали права голосу. Їх думки ніхто не питав – долю реформ вирішували землевласники, дворяни, чиновники вищих рангів.

Через кілька десятиліть непослідовність у проведенні політики і незавершеність реформ спричинять в країні великі революційні потрясіння і катаклізми, які зруйнують і знищать всі підвалини самодержавної Росії. У цьому хаосі подій придністровському народу доведеться пройти через горнило революційних випробувань, через трагедію громадянської війни, причини виникнення яких були породженні саме протиріччям і неузгодженістю буржуазних реформ.

Словник ерудита

Бюрократія *– вузька привілейована верства управлінців-чиновників і адміністраторів, які мали незалежну від населення владу. Як правило, вони були відірвані від народу і захищали інтереси панівного класу, існуючого ладу.*

Питання

1. Яку роль в економічному та соціальному житті в середині XIX ст. відіграли міста і містечка Придністров'я?
2. Чим була зумовлена необхідність проведення буржуазних реформ в Росії, зокрема в Придністров'ї?
3. Як вплинула судова реформа на соціально-правове становище суспільства в Придністровському краї?
4. Які положення реформ 60-70-х років сприяли розвитку капіталістичних відносин, а які гальмували?

Завдання

1. Складіть таблицю «Міста і містечка Придністров'я в XIX столітті»:

Назва	Рік заснування	Кількість жителів	Основні заняття населення

2. Зробіть віртуальну подорож у минуле містами Придністров'я XIX ст.
3. Підготуйте розповідь «Моє місто (село) в XIX ст.».
4. Дайте визначення поняттям: *цитадель; шляхтич; присяжні; місто-колонія; міська дума; міська управа; міський голова; статистик; касаційна інстанція*.

§3. РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ ПРИДНІСТРОВСЬКОГО КРАЮ ЯК ЧАСТИНИ ВСЕРОСІЙСЬКОГО РИНКУ

Перевірте себе

Назвіть фактори, які впливають на розвиток сільського господарства Придністровського регіону в другій половині XIX ст.

Сільське господарство – основа економіки Придністров'я другої половини XIX ст. Здійснивши ряд кардинальних реформ в 60-70-ті роки, уряд Росії розраховував модернізувати економіку країни мирним шляхом, без революційних потрясінь, які в ті часи зазнавали країни Західної і Центральної Європи. Сукупність соціально-економічних, політичних, правових реформ стала історичною гранню, яка поділяла долі всієї країни в XIX ст. на два періоди – дореформений і післяреформений. Разом із Росією Придністров'я переступило через цю грань. При цьому реформи не тільки наклали глибокий відбиток на історичну долю краю, не тільки сприяли ще більш тісному єднанню нашої землі з Росією, але і майже зовсім стерли різницю між районами Північного і Південного Придністров'я.

Буржуазні реформи відкрили новий етап в розвитку капіталістичних відносин в регіоні, який був втягнутий у всеросійський і світовий ринки. Придністров'я та Бессарабія (як і весь Новоросійський край) спеціалізувались у складі цих ринків на виробництві зерна для продажу. Одночасно сюди ввозили з інших центрів країни промислові товари. На всеросійському та світовому ринках постійно збільшувався попит на вироблені в цих регіонах сільськогосподарські товари. Втягнуті в товарні відносини панські та селянські господарства з кожним роком розширювали виробництво сільськогосподарської продукції. За кілька пореформених десятиліть збір зернового хліба в Бессарабії збільшився з 2 млн. до 10 млн. *четвертей*, а в урожайні роки досягав 15 млн. четвертей. Іноді селяни продавали пшеницю («білий хліб») комерсантам, а самі харчувалися недоброякісною кукурудзою, від чого часто хворіли *пелагрою*.

Словник ерудита

Четверть *– одиниця вимірювання зернового хліба, яка приблизно дорівнює 210 літрам.*

Пелагра *– захворювання, викликане недостатністю в організмі вітамінів та кислот.*

Збут хліба проходив у великих торгових центрах Придністров'я, на залізничних станціях, сільських

ринках, на пристанях і в портах. Величезні партії зерна концентрувалися в Бендерах, Варниці, Тирасполі, Дубоссарах, Могилеві-Подільському, Маяках. І хоча оптових зернових баз не було, агенти великих торгових компаній, комерційних фірм скуповували сільськогосподарську продукцію в Придністров'ї і передавали її транспортним компаніям для перевезення до Одеси. Частина зерна переробляласся в борошно придністровськими мукомелами-промисловцями.

Збір винограду. XIX ст.

Саме в пореформений період наш край став важливим центром торгового садівництва і виноградарства. В кінці XIX століття в Придністров'ї і Бессарабії виробляли половину (до 15млн. *відер* на рік) всього виноградного вина, зробленого в Російській імперії. Особливо цінувались вина з маєтку Вітгенштейна в Кам'янці – отримавши широку славу, вони постійно вивозились до Петербурга, Москви, Києва, Вільно, Кишинева. В Придністров'ї Кам'янка стала родоначальницею таких високоприбуткових галузей виробництва, як виноградарство і виноробство. Величезні плантації, зайняті під фруктові сади, також набули в Придністров'ї великого промислового значення: вивіз сухофруктів за межі регіону складав 640 тис. пудів на рік.

Словник ерудита

Відро *– російська міра рідини, яка дорівнює об'єму 12,3 літра.*

Перевірте себе

Які культури домінували в системі сільського господарства в Придністров'ї в кінці XIX ст.?

Високим ступенем товарності відзначалось тютюнництво. Незважаючи на кризу галузі, в Придністров'ї вироблялось більше половини обсягу вищих сортів тютюну, вирощуваного в Росії в 90-ті роки XIX ст. Тваринництво в регіоні не вважалось у пореформений період провідною галуззю, проте Придністровський край був одним з головних постачальників цигейкової шерсті на ринки країни.

Волоський баран

Таким чином, сільськогосподарське виробництво в Придністров'ї в другій половині XIX ст. стало до-

Перевірте себе

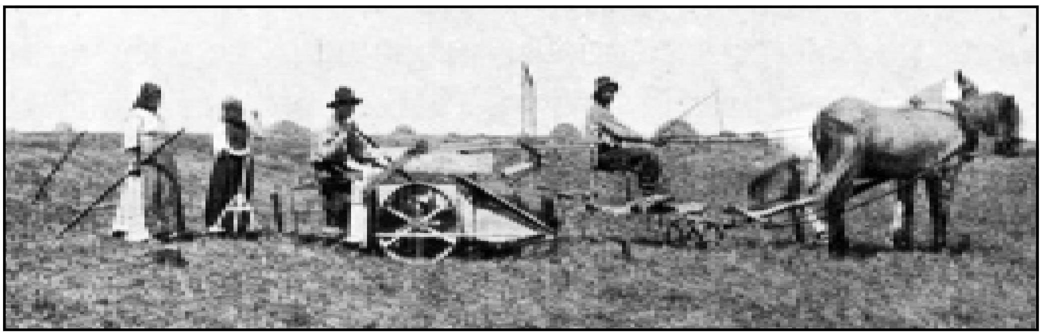
Які зміни відбулися в сільському господарстві Придністров'я в другій половині XIX ст.?

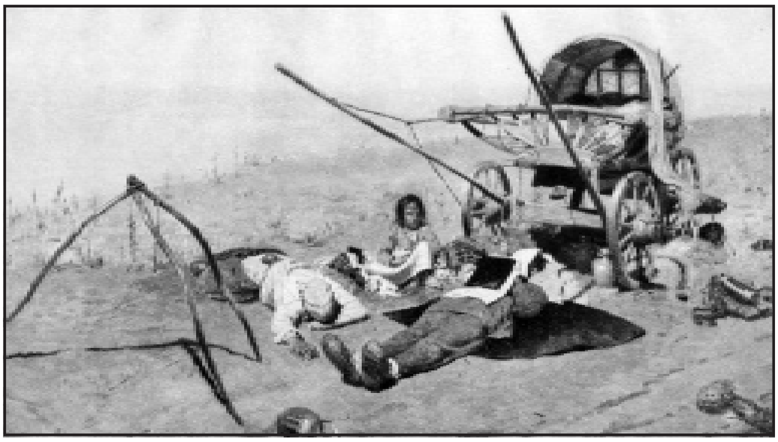
сить розвинутою галуззю народного господарства. Але основні його виробники – селяни продовжували животіти в бідності і злиднях. Спеціалізація галузей сільського господарства, орієнтована на виробництво товарів для ринку, збагачувала не виробників, а капіталістів і поміщиків.

Застосування найманої праці і сільськогосподарських машин. Аграрна спрямованість економіки Придністров'я в пореформені десятиліття, укріплення ринкових зв'язків з іншими регіонами Росії та зарубіжжям сприяли тому, що селянські господарства краю залучались у капіталістичні відносини. Одночасно ламались підвалини феодальних відносин і прискорювалось соціальне розшарування на селі. З розширенням товарних відносин в сільському господарстві трудівники все більше потребували грошей. Частина селян, позбувшись землі, худоби, інвентарю, була змушена найматися на роботу до більш заможних односельчан і панів, перетворювалась у сільськогосподарських пролетарів, батраків. Інші, щоб підтримати свої занедбані господарства, врятувати їх від повного розорення, йшли на сезонні заробітки, а свої наділи залишали дружинам, дітям, старим. Такі селяни перетворювалися в робітників з наділом, чи, як їх називали, заробітчан.

Іноді селяни покидали свої будинки цілими артілями в кілька десятків осіб; часто з батьками йшли на заробітки і підлітки. Батраки наймалися

Селяни на панському полі

Смерть переселенця.
(С.В. Іванов. 1889 р.)

зазвичай до землевласників на сезон (частіше з весни до пізньої осені) і працювали в нелюдських умовах. Робочий день мало коли був коротшим 12-15 годин, а в період збирання врожаю досягав 18 годин. У теплу пору року заробітчани жили в споруджених ними з гілок, соломи і трави куренях, а в холодну – в землянках, де завжди було тісно і вогко. Харчувались вони «хазяйськими харчами» з непридатних для вживання продуктів, гнилих фруктів та овочів. Нерідко хворіли і навіть вмирали, оскільки не отримували жодної медичної допомоги. Траплялось, що після довгих місяців такої каторжної роботи батраки поверталися додому з пустими руками – пани, землевласники, управителі, користуючись неграмотністю селян, часто обманювали їх чи просто виганяли. А оскільки письмові договори з заробітчанами не укладались, скаржитися не було кому.

Найм заробітчан на польові роботи, збирання урожаю чи на заготівку сіна відбувався у певних місцях. Такі «біржі праці» були в Тирасполі, Бендерах, Дубоссарах, у великих панських маєтках. Десятки і сотні тисяч наймитів проходили через них. Іноді агенти землевласників вербували батраків разом з їх робочою худобою безпосередньо за місцем проживання – тоді селяни приїжджали на роботу вже у призначене місце й обговорений час.

Корисна інформація

Відхідництво охопило не тільки галузі землеробства, але й скотарство. В одному з оглядів становища сільського господарства півдня Росії зазначалося: «В степових місцях польові робітники… вживають зазвичай для пасовиська худоби, для доїння овець і кіз, а поденні чи тимчасові займаються частіше сінокосінням і деякими тимчасовими роботами.

Корисна інформація

У Придністров'ї, Бессарабії, на півдні Росії та Україні батраків частіше називали «наймитами», оскільки вони працювали за наймом.

Основний потік зубожілих і безземельних селян наймався на півдні Бессарабії та Херсонської губернії, де великі землевласники, багаті колоністи, козаки, селяни та міщани, які розбагатіли, постійно потребували найманої робочої сили. Причорноморські степи залишались порівняно малозаселеними на відміну від Поділля і північних зон Бессарабії, в яких риси малоземелля і безземелля проявилися ще в середині XIX ст. Один з сучасників, який вивчав причини заробітчанства, писав, що «молдавські власники, вважаючи російських працівників за скарб, старанно переманювали їх до своїх поселень».

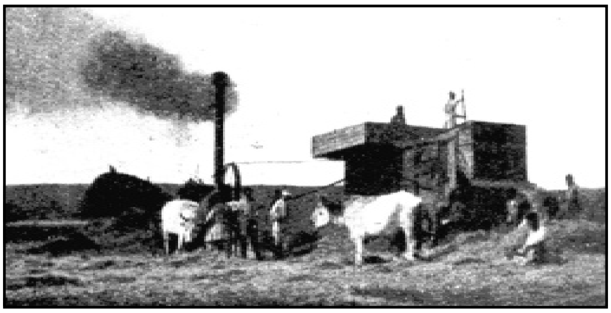
Перевірте себе

Що змінилося в соціальному положенні селян у другій половині XIX ст.?

Щоб збільшити свій прибуток, великі капіталістичні господарства (латифундії), залучені до ринкових відносин і тісно пов'язані з російським і світовим ринками, почали купувати різні сільськогосподарські машини і техніку незважаючи на їх високі ціни. Наприклад, пересувний паровий котел, який надавав руху молотарці та іншій техніці, — локомобіль — коштував у кінці XIX ст. приблизно 3 тис. руб. сріблом. Ці товари були практично недоступні простим селянам, тому вони продовжували використовувати примітивні знаряддя, тобто працювали як і раніше.

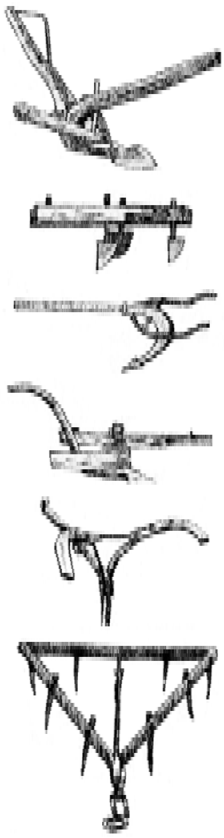
Низька продуктивність праці і занижені ціни на сільськогосподарську продукцію розоряли селян, робили їх життя безпросвітним і безвихідним. У той же час великі капіталістичні господарства, застосовуючи техніку і майже дармову найману працю, могли знижувати собівартість продукції, завойовувати ринки і примножувати свої капітали.

Перша молотарка. XIX ст.

Таким чином, прогресивний економічний розвиток і формування капіталістичних відносин супроводжувалися не всезагальним збагаченням і зростанням рівня життя населення, а навпаки, поглибленням соціального розшарування і нерівності.

Торгове землеробство. Народне господарство краю в величезній кількості постачало на всеросійський ринок фрукти, виноград, вино, тютюн, худобу, м'ясомолочну продукцію, шкіру та ін. Але саме зерновий хліб став для економіки Придністров'я основною товарною продукцією, яка з'єднала цей регіон зі світовим капіталістичним ринком.

Селянські рала для оброблення ґрунту

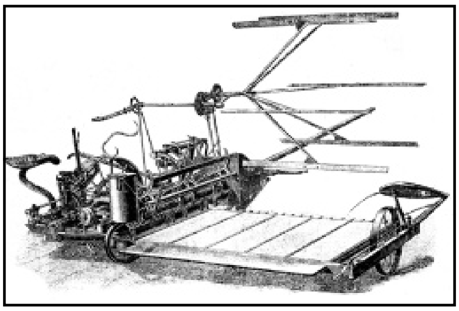
У 60–90-ті роки краю належала значна частка експорту пшениці через Одесу – місто «притягувало» своїм міжнародним торговим портом левину частину зерна. На бендерську, тираспольську і рибницьку залізничні станції зерновий хліб надходив зі всієї Бессарабії та Придністров'я і негайно транспортувався через Одесу до європейських країн. З 50 млн. пудів зерна, яке відправлялося на експорт, через одеський порт відходило 30 млн. пудів.

Система торгівлі зерном була досить складною: у ній взаємодіяли виробники (від дрібних наймитів до великих землевласників), скупники, фінансові установи – банки, банкірські контори, а також лихварський капітал, страхові компанії, транспортні фірми, залізниці, пароплавства, різні комерційні підприємства, торгові будинки і т.д. У цій сфері обертались неймовірні капітали, які несли прибуток своїм власникам, діловим колам, в тому числі і могутнім транспортним об'єднанням Південно-Західних доріг, Чорноморсько-Дунайського пароплавства, Російського товариства пароплавства і торгівлі, які були тісно пов'язані з державною скарбницею. І, можливо, єдиним класом, який не отримував баришів від торгового землеробства, були самі землероби: десятки і сотні тисяч бідних і знедолених виробників хліба. Від світанку до смеркання трудились вони, забезпечуючи зерном і без того ситу Європу, а самі вели напівголодне існування.

Перевірте себе

Які факти історії свідчать про ріст торгового землеробства в краї?

На початку 80-х років XIX ст. на придністровського виробника звалилася ще одна біда – Росія вступила в період гострої сільськогосподарської кризи. Справа в тому, що з цього часу на європейські ринки своє зер-

Сільськогосподарська машина.
Кінець XIX ст.

но почали ввозити комерсанти з США, Канади, Індії, Австралії, Аргентини та інших країн, які намагалися витіснити з Європи російський хліб. Гостра конкуренція і надлишок зерна призвели до зниження цін на пшеницю – основну культуру торгового землеробства Придністровського краю втричі. Курс російського рубля впав майже наполовину. Різке падіння прибутковості галузі спровокувало масове розорення селян і невеликих товаровиробників.

Криза збуту зерна супроводжувалася й економічним спадом у тваринництві, тютюнництві, виноградарстві і виноробстві, плодівництві та інших галузях. Але в Придністров'ї обсяги посівів зерна не знизились – хліб як і раніше у величезній кількості експортувався за кордон, але вже за більш низькими цінами, які не впливали на прибуток великих капіталістичних аграрних виробників. Деякі землевласники почали дробити свої ділянки, здаючи їх в оренду селянам на кабальних умовах, характерних для феодального періоду. Розорені і безземельні селяни, щоб хоч якось прогодуватися, змушені були приймати ці умови і працювати на панів майже безплатно.

Корисна інформація

У Тираспольському повіті структура посівних площ мала наступну градацію: зі всієї площі було зайнято під пшеницею 45,5%, ячменем – 22,0, кукурудзою – 17,3, житом – 11,0, вівсом – 26,3%, іншим зерновим культурам було відведено 0,6% паші.

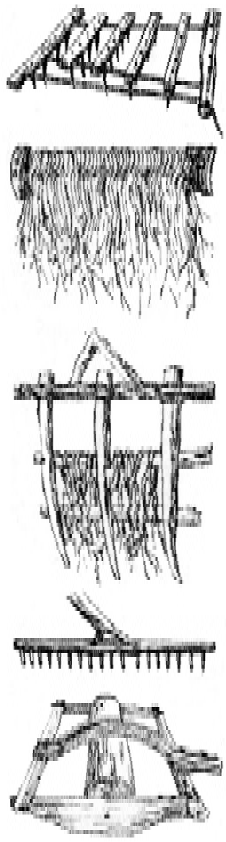
Розшарування селянства. Повернення частини панів до феодальної форми господарювання, як і впровадження нової техніки і технологій сільськогосподарського виробництва у великих господарствах, не тільки не вирішували, але ще й більше ускладнювали соціальні проблеми придністровського села. До 90-х років XIX століття в північній і південній областях краю почали виразно проявлятися ознаки аграрного перенаселення. В сільському господарстві Придністров'я збільшувалася кількість «зайвих» людей, які не мали своєї землі. Через повну відсутність коштів вони не могли її придбати,

а сільські капіталісти, які застосовували в своїх маєтках удосконалену техніку, не потребували робочих рук.

У кінці XIX ст. з Придністров'я, Бессарабії, інших західних районів, де було аграрне перенаселення, починається рух селян до Сибіру, на далекий Схід та інші малонаселені регіони країни. Особливого розмаху цей процес набуває під час реформ П.О. Столипіна, який остаточно зруйнував селянську громаду.

Сільськогосподарська криза сприяла масовому зубожінню навіть тих селянських господарств, які в докризові часи можна було зарахувати до розряду більш чи менш благополучних.

У Придністров'ї, незважаючи на широке впровадження ринкових відносин у сільськогосподарську сферу, існувало безліч невеликих селянських господарств натурального типу. В підприємницькій діяльності вони майже не брали участі і обмежувалися тим, що виробляли, збирали, добували. Але щоб мати мінімальні готівкові кошти, ці господарства були змушені продавати частину своєї продукції. При різкому зниженні цін саме вони розорялись в першу чергу, оскільки їх наділи були досить малими не тільки для отримання будь-якого прибутку, але навіть для задоволення власних потреб.

Борони
для обробки ґрунту

Невеликі земельні ділянки розорених односельчан почала прибирати до рук сільська буржуазія — порівняно благополучна і заможна частина селян і землевласників. Розшарування селянства хронічно і стало супроводжувало болісний процес капіталістичної еволюції Придністров'я в пореформені десятиліття.

Шляхи капіталістичного розвитку сільського господарства і залишки кріпосництва. У південній зоні Придністров'я, де кріпосництво до кінця XVIII ст. практично було відсутнє й існували досить сильні господарства колоністів і державних селян з великими земельними угіддями, переважав більш

Перевірте себе

Що таке натуральне господарство і чим воно характеризувалося?

Це важливо знати

Південні райони Придністров'я та Бессарабії, заселені колоністами та кріпосниками-втікачами, розвивалися за «американським» вільним фермерським шляхом. Для північних районів з їх аграрною перенаселеністю та феодальними традиціями був характерний повільний шлях розвитку капіталізму в сільському господарстві.

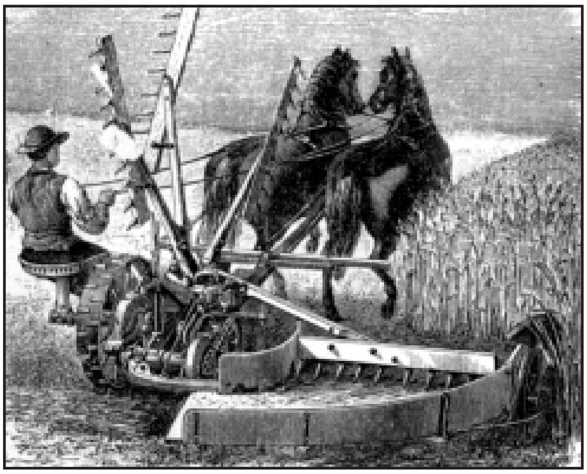
вільний «американський» шлях розвитку капіталізму в сільському господарстві. Власники землі купували сільськогосподарську техніку і машини, наймали сезонних робітників і виробляли у великій кількості порівняно недорогі конкурентоспроможні товари.

У північному Придністров'ї з його середньовічними традиціями кабальної залежності селян, заснованої на відробітках, поміщики намагалися пристосуватися до ринкових умов, але при цьому зберегти та укріпити напівфеодальні методи експлуатації селян. Це був «прусський» шлях розвитку капіталізму в сільському господарстві краю.

Відробітки означали, що селяни змушені були орендувати ліси, луги, водопої на умовах, які диктувалися землевласниками, і відбувати повинність в їх господарствах протягом визначеного часу. Така домовленість давала можливість поміщикам уникати розорення в гострі періоди кризи.

Відробітна система поєднувалася в північній зоні з капіталістичною. Їх існування було пов'язане з розмиванням селянства як феодального класу, із зубожінням значного числа селянських господарств і перетворенням невеликої частини селян у потужних фермерів, землевласників, капіталістів, а основної частини — в безземельних чи малоземельних пролетарів, змушених найматися за гроші до роботодавців.

Жниварська машина. Кінець XIX ст.

Розвиток промисловості. Капіталістична еволюція економіки Придністров'я під впливом всеросійського і світового ринку не могла вплинути на розвиток промисловості. Незважаючи на те що в умовах пореформеного часу Придністровський

край продовжував залишатися аграрним, насичення місцевого ринку дешевою сільськогосподарською сировиною стимулювало виникнення великої кількості підприємств з його промисловою переробкою. Це добре простежується на прикладі борошномельного і винокурного виробництв.

У 80–90-ті роки борошномельне виробництво стає провідною галуззю промисловості. Технічне переозброєння підприємств було пов'язане з заміною жорнових млинів вальцьовими, з переходом на парову тягу, з будівництвом потужних підприємств фабрично-заводського типу для промислової переробки зерна, що надходило в оборот. І хоча чисельно переважали невеликі млини, які обслуговувалися одним-двома робітниками і членами сім'ї власника, не зник і домашній кустарний помел борошна.

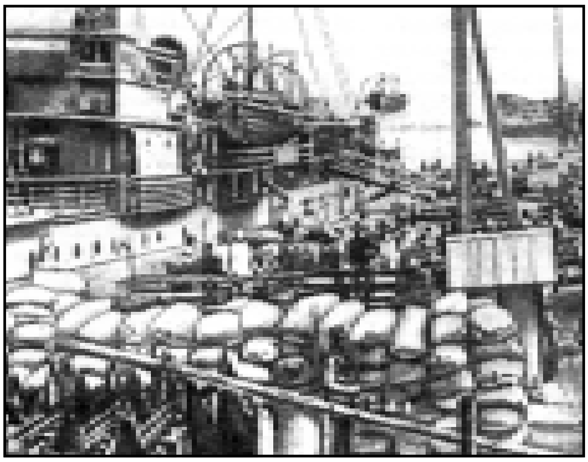
Найбільшим центром борошномельної промисловості в краї стає Тирасполь. Тут у кінці XIX ст. діяло більше 40 великих млинів, де було зайнято близько 160 робітників, крім того, нараховувалося приблизно 400 невеликих борошномелень. Млини фабрично-заводського типу в пореформений час були побудовані в Кам'янці, Вадул-Туркулуй, Хрустовій, Рашкові, Перериті, Рибниці та інших містах. У подільському Придністров'ї в цей час діяло близько 180 парових і водяних млинів.

Зерно стало основною сировиною і для винокурної галузі, яка отримала розповсюдження в Балтському районі, в селах Писарівка, Мошняга, Перейма, а також в містечках Балта, Круті, Ягорлик. В Тираспольському повіті хлібне винокуріння не прижилося через слабку культивацію жита, картоплі і дорожнечу палива. Але в Тирасполі, Бен-

Перевірте себе

Покажіть на карті Придністров'я центри ремесла і торгівлі, сформовані в кінці XIX ст.

Чому розвиток промисловості нашого краю за темпами і розмахами поступалося розвитку торгівлі?

Вантаження зерна на пароплав

Група робітників Рибницького цукрового заводу. Кінець XIX ст.

дерах і Григоріополі активно розвивалось плодововиноградне винокуріння.

Найбільшим заводом з переробки сільськогосподарської сировини в Придністров'ї був Рибницький цукровий завод, який належав Акціонерному товариству Юльївських цукрових заводів, на якому було задіяно понад 400 робітників. Інші підприємства – пивоварні, лісопильні, спиртогорілчані, тютюнові та інші – були набагато менших розмірів. Проте розширення їх виробництва в пореформений час свідчить про важливі соціально-економічні зрушення в народногосподарському комплексі Придністров'я.

Корисна інформація

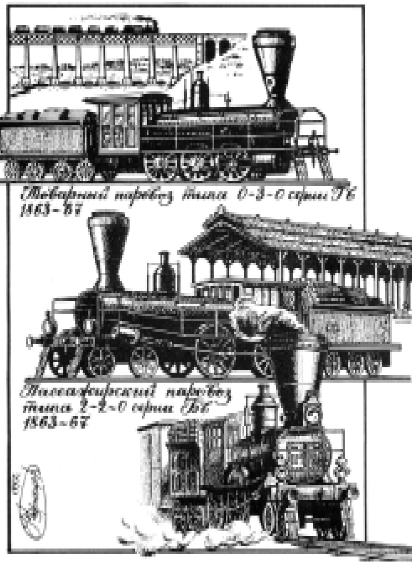
З будівництвом залізниці гужові колії значно скоротилися і почали відігравати роль під'їзних трас для доставляння товарів до пристаней, станцій, висипних пунктів.

Транспорт. Цілковито виняткову роль для економіки краю відіграло будівництво залізничних доріг. У 1867 р. Тирасполь був сполучений залізничною гілкою зі станцією Роздільна. Через чотири роки місто сполучається через Бендери з Кишиневом. Пізніше цю лінію протягнули до румунського кордону в Унгенах. У 1877 р. залізниця з'єднала Бендери з дунайським портом Рені. Загальна довжина залізниці в Бессарабії до кінця XIX ст. досягла 800 верст.

Тирасполь і Бендери стали найважливішими в Придністров'ї транспортними вузлами, які забезпечували містам пожвавлене економічне життя. Власне,

всі міста і містечка Придністровського краю знаходилися на перехрестях водних і сухопутних шляхів. Але одноколійні залізничні шляхи багато в чому стримували розвиток торгових оборотів.

Важливою водною і транспортною артерією Придністров'я здавна був Дністер, по якому сплав товарів був найдешевшим засобом транспортування. Проте для комерційного судівництва ця річка стала доступною тільки у 1830 р., зі скасуванням кордону і митної лінії по Дністру. Але невелика глибина, мілина, затори з затонулих дерев, звивистість берегів ускладнювали рух суден.

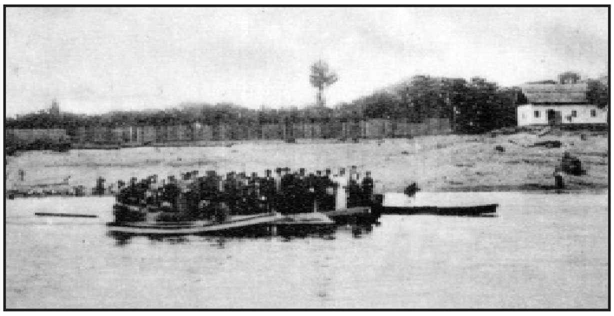

Товарний і пасажирський паровози. XIX ст.

Протягом багатьох десятиліть Дністром вантажі переправляли в маломірних плоскодонних суднах-галерах, які виготовлялися в Австрії. Вони були досить міцними і могли переміщувати вантажі масою 1–2 тис. пудів. За сприятливих умов з Могилева-Подільського до Маяків ці судна доходили за півмісяця, а при засусі й обмілінні річки – за місяць. Проведені в 50-ті і 80-ті роки роботи з поглиблення Дністра дали можливість використовувати більш великі та міцні судна –

Ремонтні роботи на залізниці. *(К.О. Савицький. 1874 р.)*

Перевезення Дністром вантажів та пасажирів

дубові пороми місткістю до 10 тис. пудів.

З середини XIX ст. вантажоперевезення Дністром здійснювало Російське товариство пароплавства і торгівлі, в розпорядженні якого було 6 пароплавів і близько 50 барж. Але оскільки товариство не змогло витримати конкуренцію з залізницею, його замінила флотилія одеського купця І.О. Баптизмансього. П'ять його пароплавів і 80 суден ходили вверх за течією до Сорок.

У другій половині XIX століття в Придністров'ї завершилось формування могутньої транспортної системи, яка обслуговувала регіон і була частиною загальноросійської системи. Дністер і залізниця міцно зв'язували Придністров'я з Україною, Росією, а значить, зі всеросійським ринком, чорноморські порти – Одеса, Миколаїв, Херсон – зі світовим ринком. Процеси загальноросійського і світового розвитку, безперечно, відігравали позитивну роль в соціально-економічній еволюції Придністров'я в XIX ст., незважаючи на всі протиріччя капіталістичних відносин.

Перевірте себе

Які види транспорту були характерні для нашого краю в другій половині XIX ст.?

Питання

1. Які особливості економічного розвитку нашого краю в другій половині XIX ст.?
2. Які зміни відбулися в соціальній структурі населення Придністров'я у зазначений період?
3. Чим можна пояснити перевагу в другій половині XIX ст. на півдні Придністров'я елементів «американського» шляху розвитку капіталізму в сільському господарстві, а в північній частині – «прусського»?

Завдання

1. Доведіть, що в другій половині XIX ст. сільське господарство Придністров'я було основою економіки.

2. Дайте визначення поняттям: *товарність; криза; заробітчани; торгове землеробство; латифундія; наймити; пролетарій; комерсант; ринкові відносини; конкурентоспроможні товари*.

Історія мовою документів

Статті з документа «Найвищі затверджені правила про людей, які вийшли з кріпосної залежності в Бессарабській області» (1861 р.):

«I. Про права людей, які вийшли з кріпосної залежності».

1. Кріпосне право на людей в Бессарабській області припиняється назавжди.

2. Людям, які вийшли з кріпосної залежності, надаються права, присвоєні як сільським вільним обивателям, так і царанам, оселеним на власницьких землях Бессарабії...

3. Люди, які вийшли з кріпосної залежності, в тому числі і дворові, зараховуються до товариств вільних царан, оселених на землях дворян і монастирів в тих містечках, де колишні кріпосні люди приписані...

II. Про ставлення людей, які вийшли з кріпосної залежності, до власників протягом двох років з часу затвердження цих правил.

7. Люди, які вийшли з кріпосної залежності, протягом двох років з часу затвердження цих Правил не мають права відходити від своїх власників без на то їх згоди...

8. Люди, які вийшли з кріпосної залежності і які займаються землеробством, до оприлюднення цих Правил можуть вступати з власниками, на землях чиїх живуть, в добровільні угоди як про простір потрібної їм землі і про інші угіддя, так і про кількість оброку чи відбування повинності [панщини] за користування цими землями і угіддями...

10. Люди, які вийшли з кріпосної залежності і користуються садибами без польових угідь, платять за садибну землю за добровільною угодою з власником; якщо ж таку угоду не підписано, то вносять по 3 рублі в рік з двору. Потім вони звільняються від будь-яких інших повинностей на користь власника і можуть бути залучені до роботи не інакше, як за добровільним наймом».

Опис м. Тирасполя в середині XIX ст. (з книги «Матеріали для географії та статистики Росії, зібрані офіцерами Генерального штабу. Херсонська губернія. Уклав Генерального штабу підполковник О. Шмідт». Ч. II. СПб., 1863 р.):

«Місто розташоване надзвичайно скупчено, у вигляді правильних кварталів, які пересікаються перехрещеними прямими рогами вулиць. Воно побудоване на пологому схилу степів, досить стрімко впирається з іншої на прилеглу до міста долину Дністра і яку видно в одну сторону на 10, а в іншу на 20 верст і вся покрита найрозкішнішим, суцільним килимом садів, лісів і виноградників; здається дивним, як це місто не щезло в масиві зелені, яка надає стільки зручностей, і могло згрупуватися на оголеній степовій височині.

Тирасполь має вигляд невеликого, мало пожвавленого містечка. На захід, до Бендер, на пiвверсти від нього знаходиться скасована фортеця над кручею до Дністровської долини, навпроти болотистої долини струмка Ботни, який впадає з бессарабської сторони. З півдня, окрім частини, яка знаходиться біля самого Дністра, прилягають до самого міста просторі сади, а з півночі і до сходу в степу низка вітряків…

Для переправи через Дністер ходять два пороми, з яких кожен піднімає до 50 осіб. Пристань на лівому березі крута, на правому полога і піщана. Ширина річки біля переправи влітку 40 сажень, взимку 80; глибина весною 4, в влітку 2 сажні.

Криниць у місті багато, але вода в них гірко-солона, з поганим запахом, а тому жителі тільки взимку можуть користуватися доброю водою з Дністра.

Міська земля розкинута просторою рівниною, перерізаною зрідка балками з незначною крутістю. Ґрунти чорноземні, на схилах з домішками піску, а в Дністровській долині – найродючіший чорноземний мул. Просторість міської землі при недостатньому зрошенні її і через значну віддаленість від річки спонукала міських жителів висилитися в степ, де вони утворили три хутори… Беручи до уваги, що у фортеці і в передмістях розміщувались команди артилерійського та інженерного відомств, в Тирасполі можна нарахувати постійних жителів до 9000 душ і 1000 на хуторах.

У Тирасполі 3 кам'яних церкви – православна, единовірська і каплична; у фортеці є ще кам'яна православна церква. За відомостями поліції, у 1858 р. було всього дворів – 1006, крім 281 в хуторах. З міських дворів 372 звільнено від воєнного постою…»

III розділ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ І ДУХОВНЕ ЖИТТЯ ПРИДНІСТРОВ'Я У XIX ст.

Жіноча гімназія в Тирасполі. Кінець XIX ст.

§ 1. НОВА СУСПІЛЬНА І ДУХОВНА АТМОСФЕРА В НОВОРОСІЇ

Докорінні зміни ситуації в Придністров'ї після його приєднання до Росії. До приєднання Придністровських земель до Росії суспільна і духовна атмосфери в цьому регіоні були мало пов'язаними між собою і несхожими географічними зонами. Територія Придністров'я на південь від річки Ягорлик підпорядковувалася дубоссарському каймакаму – державному урядовцю, намісникові кримського хана на південно-західних кордонах ханства. Насправді повними і безроздільними власниками цих земель були татарські орди, які не церемонилися з місцевим слов'янським і молдавським населенням. Вважаючи жителів цього краю союзниками російської армії, вони за наказом султана, а іноді й з власної ініціативи знищували придністровські села і поселення, завдаючи людям лише страждань і горя.

Римський папа Інокентій IV, ініціатор і розповсюджувач папського впливу на схід

Інша ситуація склалася на півночі від р. Ягорлик, на територіях, які потрапили в польську залежність. Тут православні жителі, які не хотіли зраджувати вірі батьків, зазнавали сильного духовного гніту влади, яка впроваджувала католицтво і догмати римсько-католицької церкви на чолі з папою римським. Включення краю до складу єдиновірної Росії призвело до розповсюдження в цьому регіоні російських законів і підкорення його російській адміністрації. Населення Придністров'я досить швидко стало складовою частиною російського суспільства і включилося в суспільне і духовне життя неосяжної країни, яка простягнулася від Дністра і Карпат до Тихого океану.

Перевірте себе

Чим відрізняється життя придністровського народу, який проживав на південь від р. Ягорлик, від життя народу, який проживав на півночі від цієї річки?

У кінці XVIII ст. Росія була феодальною країною з необмеженою абсолютною монархією. Це була сильна й авторитетна держава, яка вже пізнала епоху просвіченого абсолютизму (особливо в роки правління імператриці Катерини II), зазнала на собі вплив загальних процесів оновлення і модернізації, які охопили багато країн Західної Європи, і готувалась до серйозних перетворень в економічній, соціальній і політичній сфері. Перш за все, передбачалось ліквідувати кріпосне право та інші залишки феодалізму, створити правову державу, затвердити конституцію та інші елементи перетворення країни на шляху буржуазних реформ.

Російська імператриця Катерина II Велика

Імператор Олександр I відкрито назвав Росію країною сваволі і вважав, що вона потребує корінної реформи (в першу чергу, ліквідації кріпосництва і введення конституції). Але не всі державні діячі та вищі російські сановники підтримували його плани модернізації імперії. Землевласницьке дворянство, поміщики-кріпосники розуміли, що майбутня перебудова може призвести до втрати ними прибутків від маєтків, тому не хотіли відміни кріпосного права. Під їх натиском Олександр був змушений на початку 20-х років XIX ст. відмовитися від своїх намірів

ліберального пом'якшення абсолютного самодержавства. На кілька довгих десятиліть в країні встановилася епоха суспільно-політичної реакції.

Устрій життя народу Придністров'я після його приєднання до Росії поступово почав набувати загальноросійської структури і характеру. Тут швидко сформувались стани за російським зразком – дворянство, купецтво, духовенство, міщанство, кріпосні і державні селяни, козаки, колоністи та ін. У кожного з цих станів були свої інтереси і кожен намагався їх захистити тим чи іншим способом.

До привілейованих груп населення відносились дворяни, які об'єднувались в дворянські зібрання, вибирали губернських і повітових поводирів, впливали на місцевих чиновників. Саме дворяни заклали в Росії основи найбільш помітних і важливих політичних течій XIX – початку XX ст. – *консервативного, ліберального* і *ліворадикального* рухів. У суспільно-політичному і духовному житті Придністров'я з'явились свої консерватори, ліберали і радикали-революціонери. І хоча цей регіон був віддаленим від Петербурга, Москви та інших центрів країни, з початку XIX ст. його жителів об'єднували зі всім народом Росії спільні ідеали, проблеми, турботи.

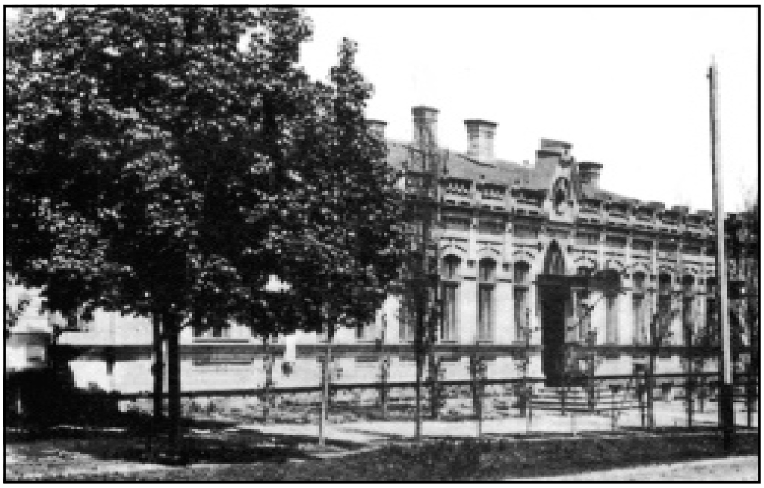
Придністров'я в загальноросійському культурному тлі. Чому ж так легко і безболісно Придністров'я інтегрувалось у загальноросійський і культурний простір? Адже в Російській імперії існували регіони (наприклад, частина Польщі, Фінляндії, Хіва, Бухара та ін.), де місцеве населення зазнавало небачених труднощів, пов'язаних із залученням до суспільного середовища російського культурного простору. На відміну від них життя жителів Придністров'я надзвичайно швидко й органічно вписалося в це загальноросійське поле. І тому були серйозні історичні причини.

Словник ерудита

Консерватизм – *політичний рух, який заперечує плідність кардинальної перебудови чи реформування суспільства, орієнтується на захист традицій державного життя.*

Лібералізм – *політичний рух, який визнає свободу індивіда найважливішою основою всього суспільного життя і зводить роль держави до найменшої величини – «нічного сторожа» власності чи арбітра в суперечках конкуруючих особистостей.*

Радикалізм – *політичний рух, що вимагає найрішучіших революційних змін, перебудови та реформ держави для досягнення будь-якої мети, найчастіше ворожих існуючій владі.*

Будівля Земської управи в м. Тираспολі. Кінець XIX ст.

Перевірте себе

Пригадайте, які категорії населення заселяли й обживали в кінці XVIII – початку XIX ст. територію Ханської України (Татарську пустелю).

По-перше, місцеве населення (перш за все, козацтво), незважаючи на пригноблення католицької церкви і татарсько-турецькі погроми, протягом століть зберігало вірність давнім православним традиціям, слов'янським звичаям, щиру відданість вірі батьків і дідів. Звільнення народу від чужого йому турецько-татарського і католицького засилля стало логічним завершенням багатовікової боротьби за своє самозбереження.

По-друге, в Придністров'ї протягом багатьох століть діяли козацькі і молдавські з'єднання і загони, які боролися проти спільних ворогів, тут формувалися й укріплювалися традиції козацько-молдавського бойового братства. В роки російсько-турецьких війн XVIII ст., особливо в другій його половині, коли Північне Причорномор'я, Крим, Новоросія, включаючи Придністров'я, назавжди були звільнені російською армією, українським козацтвом, молдавськими і балканськими волонтерами від мусульманського і католицького панування, ці традиції отримали свій подальший розвиток.

По-третє, стрімка колонізація пустуючих земель Ханської України, коли протягом кількох років край був заселений слов'янськими, молдавськими,

Міст у м. Тирасполі. Кінець XIX ст.

Набережна в м. Тирасполі. Кінець XIX ст.

вірменськими, німецькими та іншими переселенцями, створювала сприятливі умови для поглиблення економічних, торгових і культурних зв'язків з іншими губерніями країни, зі світовим капіталістичним ринком, який зароджувався. А укріплення південно-західних кордонів країни, а також введення рівності в законодавство, в суспільному, політичному і державному устрої Придністров'я, можливість жителів краю займатися мирною сільськогосподарською працею визначили особливості придністровського суспільства як провінційно-російського, які склалися в кінці XVIII – початку XIX ст.

Перевірте себе

Як ви розумієте вираз «придністровське суспільство було провінційно-російським»? У чому полягають особливості такого суспільства?

Це суспільство не ставило перед собою специфічних завдань відродження польської державності, як в Привіслінському краї (частина Польщі), чи закріплення автономного устрою, як у Фінляндії, чи збереження в недоторканності деспотичного правління еміра і його оточення, як в Бухарі. Місцеве населення ніяк особливо не виділяло себе з російського суспільства XIX – початку XX ст., цікавилось і жило його проблемами, незважаючи на свій провінційний характер і місцеві особливості. Крім селянського питання, яке хвилювало суспільну свідомість в ту епоху, жителі Придністров’я обговорювали такі наболілі теми, як адміністративний устрій, шкільна справа, оподаткування, питання освіти, взаємини православної, католицької, старообрядницької, іудейської, вірменської та протестантської церков.

Це важливо знати

Революційний рух орієнтується на найгостріші і частіше на насильницькі форми боротьби відживаючих суспільних відносин, на перехід державної влади з рук одного класу в руки іншого.

Формування основних суспільно-політичних течій і боротьба ідей. Під впливом ідей Великої французької революції та подій Вітчизняної війни 1812 р. передові люди Росії, кращі представники російського офіцерства, дворянства та інтелігенція дійшли до думки, що кріпосне право, яке стало гальмом на шляху розвитку країни, необхідно негайно відмінити, а необмежене самодержавство скинути. В 1820 р. Олександр I відмовився від своїх проектів ліберального реформування країни й остаточно опинився під впливом найбільш консервативних політичних діячів Росії. З цього часу нарівні з ліберальним і консервативним починає формуватися третя суспільно-політична течія – революційна.

Генерал І.В. Сабанєєв

У Придністров’ї як складовій частині Росії також з’являються свої консерватори, ліберали і революціонери. Більшість місцевих кріпосників-поміщиків, чиновників, частина офіцерства й генералітету, які не хотіли жодних змін, дотримувались консервативних поглядів. У Придністровському краї одним з яскравих представників цього напрямку

і найрішучіших гонителів місцевих декабристів був корпусний генерал І.В. Сабанєєв – широко освічена людина, дотепний співрозмовник і мужній воїн (він брав участь в італійському і швейцарському походах Суворова, воював проти турків і французів), але глибоко консервативний у своїх поглядах, щирий захисник престолу і самодержавства.

Генерал П.Д. Кисельов

Серед можновладних російських урядових лібералів, які бували в Придністров'ї і зіграли певну роль в його історичній долі, відомий начальник штабу 2-ї Російської армії генерал П.Д. Кисельов – переконаний супротивник кріпосного права. Він здійснював реформу казенного села в Росії, в тому числі в Придністров'ї. У 1816 р. Кисельов заявив про необхідність скасування кріпосної системи і подав імператору відповідний документ.

Словник ерудита

Інтелігенція – *люди, які професійно займаються розумовою працею, мають відповідну освіту і спеціальні знання в різних галузях науки, техніки та культури. Але на відміну від західноєвропейських країн, де ці люди зазвичай позначаються поняттям «інтелектуали», в Росії під інтелігентами завжди малися на увазі громадяни, які займали активну громадянську позицію, щиро віддані ідеї суспільного блага і присвятили їй своє життя.*

Реакційна політика влади, яка складалася в своїй більшості з консерваторів, породила в правлячому класі радикальну групу революціонерів під назвою «декабристи», які стали в Росії «первістками свободи». Молода російська буржуазія була не спроможна на сміливі протести і виступи проти царизму. Найбільш освічені революціонери дворянського походження (а майже всі вони були досвідченими командирами російської армії, брали участь у війні 1812 р. і в іноземних походах 1813 та 1814 рр.) все більше переконувались у тому, що народ, який відстояв свою країну і розбив Наполеона, продовжує животіти в рабстві, а уряд не мав наміру облегшити його участь.

Похід російської армії до Європи сприяв тому, що революційні та демократичні ідеї перевлаштування суспільства, ідеї повалення самодержавства, звільнення селян і перетворення Росії в конституційну республіку стають близькими все більшій кількості дворянських революціонерів. Проникають вони і в Придністров'я. Їх носіями стають офіцери російської армії, які проходили тут військову службу, а також частина місцевої *інтелігенції* та дворян.

Будинок офіцерських зборів у Тирасполі. Початок XX ст.

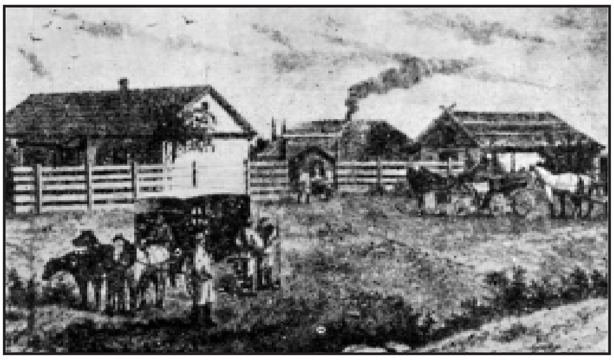
Втягнення населення в революційну боротьбу. З моменту свого приєднання до Росії Придністров'я перетворилося в стратегічно важливий регіон на південному заході. До 1812 р. Дністер був прикордонною річкою між Росією та Османською імперією. Але після перенесення кордону на Прут Дністер продовжував відігравати важливу роль для Росії під час воєнних дій на Балканах. Справа в тому, що в Придністров'ї зосереджувалися російські війська з їх госпіталями, тиловими спорудами, продовольчими складами і т.д. Російські солдати та офіцери тут одружувалися, братались з місцевим населенням. Придністровський регіон ставав для росіян рідним домом, і вони для краю були не чужими, не «пришельцями» і «окупантами», а захисниками Вітчизни. Російська мова, російська культура, російські традиції та звичаї поступово ставали для більшості придністровців, до якого б етносу вони не відносились, близькими і рідними. Ось чому протягом всього XIX століття в Придністров'ї не виникало приводів до міжнаціональної ворожнечі, не спалахували міжетнічні та мовні конфлікти.

Перевірте себе

Як ви думаєте, чому під час війни 1828–1829 рр. і в роки Кримської війни російська армія користувалася підтримкою народу Придністров'я?

Пригадайте причини початку Кримської війни. Яку роль в ній відіграли Англія та Франція?

Вітчизняна війна 1812 р. сприймалася населенням регіону як священна боротьба проти полчищ Наполеона на захист рідної країни. З теплотою проводжали на фронт місцеві жителі російських солдат, збирали їм в дорогу гроші і продовольство, допомагали всім, чим могли. Немало придністровців мужньо бились з французькими загарбниками. Так само російська армія користувалася тут підтримкою і під час російсько-турецької війни 1828–1829 рр., і в роки Кримської війни, і російсько-турецької війни за свободу балканських народів 1877–1878 рр.

Польовий госпіталь. 1877–1878 рр.

Безпосереднє спілкування місцевих жителів з російськими офіцерами і солдатами сприяло проникненню в Придністров'я прогресивних ідей. Населення вбирало революційні ідеали свободи, рівності, братства, знайомилося з такими поняттями, як «республіка», «конституція», «демократія». Звичайно, в перші десятиліття XIX ст. цього впливу зазнали лише обрані, найбільш довірені і близькі до декабристів люди. У другій половині XIX століття, на етапі революційно-визвольної боротьби в Росії, участь у революційному русі місцевих жителів, їх зв'язки з Одесою, Петербургом, Москвою та іншими центрами народництва все більше розширюються. Нарешті, в кінці XIX – початку XX століття в революційне протистояння втягуються сотні і тисячі нових борців – робітників, селян, учнівської молоді, інтелігенції, представників середніх міських прошарків.

У цей період придністровці разом з іншими народами Росії залучалися до революційного руху проти самодержавства та абсолютизму, пройшли через важкі випробування трьох російських революцій початку XX століття. В процесі включення місцевого населення в боротьбу за соціальне і політичне звільнення, за краще гідне життя простежується кілька етапів – декабристський, народницький, пролетарський.

Перевірте себе

Пригадайте суть і особливості етапів революційно-визвольної війни народів Росії – дворянського, різночинного, пролетарського.

Питання

1. Коли і чому устрій життя населення Придністров'я набув загальноросійської структури і характеру?
2. В чому полягає відмінність Придністров'я від інших регіонів Російської імперії?
3. Яким чином революційні та демократичні ідеї проникали в Придністров'я?

Завдання

1. Покажіть на карті дві географічні зони, на які поділялось Придністров'я, та охарактеризуйте їх.
2. Підготуйте доповідь «Втягнення населення Придністров'я в революційну боротьбу».
3. Дайте визначення поняттям: *лібералізм; консерватизм; конституція; демократія; декабристи*.
4. Визначте причини швидкої інтеграції придністровського суспільства в загальноросійське соціально-культурне поле.

§ 2. ДЕКАБРИСТИ В ПРИДНІСТРОВ'Ї

Таємні товариства та їх вплив на світогляд придністровців. Рух декабристів – це перший в історії Росії відкритий озброєний виступ дворянських революціонерів проти кріпосництва та самодержавства. Саме повстання, жорстоко придушене Миколою І, відбулося в грудні 1825 р., але готували його революціонери задовго до цих подій.

Словник ерудита

Масонство *– релігійно-етичне вчення, метою якого було мирне об'єднання людства. Таємні організації масонів (ложі) перейняли традиції середньовічних ремісничих цехів «вільних каменярів», а також лицарські церемонії та ритуали. В Росії декабристи намагалися використати таємні масонські організації з революційною метою.*

Перша таємна політична організація молодих гвардійських офіцерів «Союз урятування» була утворена в лютому 1816 р. і нараховувала всього 30 осіб. Поставивши перед собою мету – встановлення в країні конституційної монархії, М.М. Муравйов, П.І. Пестель, С.І. та М.І. Муравйов-Апостол, І.І. Пущин та інші офіцери для конспірації роботи розробили сувору систему ритуалів та клятв на зразок *масонської* ложі. Через два роки після розпуску цієї організації з'явився Союз благодійності, який нараховував вже близько 200 осіб. У Петербурзі, Москві, Тульчині, Кишиневі та інших містах були створені управи союзу і визначені завдання: ліквідація самодержавства та кріпосництва, прийняття в країні конституції та встановлення в Росії республіки.

Кишинівську управу Союзу благодійності очолив прославлений герой Вітчизняної війни 1812 р. командир 16-ї піхотної дивізії генерал-майор М.Ф. Орлов. У 1820 р. він прибуває до Кишинева і встановлює

міцні зв'язки з керівником Тульчинської управи П.І. Пестелем, представником керівництва Південного товариства О.П. Юшневським та іншими декабристами. До цього часу в Придністров'ї діяв осередок таємного товариства «Дружній союз», створений у 1819 р. відомим декабристом В.Ф. Раєвським. Його членами були командир полку А.Г. Непенін, капітан К.О. Охотніков та ін. Всі вони стали учасниками організованої Орловим Кишинівської управи – одної з найрішучіших і радикальних в Союзі благодійності.

Генерал-майор М.Ф. Орлов

Щоб виховати своїх солдат в дусі вільнодумства, декабристи відкривали ланкастерські школи, в яких старші учні навчали молодших. Ротну школу створив, наприклад В.Ф. Раєвський. Грамоту солдати осягали на таких словах, як «рівність», «незалежність», «конституція», «революція», «свобода» і т.д. Подібні школи в Кишиневі, Акермані та інших містах краю відвідували не тільки російські солдати, але й місцеві жителі.

Перевірте себе

Що ви можете сказати про найвідоміші таємні організації декабристів?

Для залучення до революційної діяльності однодумців і поповнення своїх рядів дворяни організовують в Росії кілька масонських лож – «Об'єднаних слов'ян», «Трьох чеснот» та ін. У Кишиневі декабристи створили ще одну таємну організацію – масонську ложу «Овідій». Формально офіцери організували Союз вільних каменярів, щоб морально удосконалюватися, а фактично ж це була законспірована організація однодумців, які легко могли скласти кістяк політичної партії. Назване товариство об'єднало не тільки російських офіцерів, які проходили службу в Придністров'ї і Бессарабії, – Орлова, Охотнікова, Раєвського та інших, але й місцевих жителів – купця М. Кацики, природознавця Л. Тардана, письменника І. Бранковича, адвоката П. Флері, лікаря Ф. Шуллера. Близьким до них був поет О. Пушкін, який жив тоді в цих краях.

П.І. Пестель

Влада, побачивши в діяльності створених в Росії лож небезпечне вільнодумство, в кінці 1821 р. розігнала кишинівську ложу «Овідій», петербурзькі ложі «Трьох чеснот», «Обраного Михайла», київську

Знак ложі «Об'єднаних слов'ян»

ложу «Об'єднаних слов'ян», а також ложі в Одесі, Кам'янець-Подільському та інших містах.

Тоді ж, в кінці 1821 р., піднялись солдати 16-ї дивізії під командуванням М.Ф. Орлова: вони виступали проти свавілля деяких офіцерів.

Почалось розслідування бунту. Влада усунула Орлова від командування дивізією, а Раєвського віддали під суд. Через катівні Тираспольської фортеці пройшли й інші декабристи – полковник А.Г. Непенін, ад'ютант головнокомандуючого 2-ю армією князь О.П. Барятинський, полковник Е.В. фон Руге, поручик Є.О. Лачинов. Багатьох молодих офіцерів було відправлено у відставку чи переведено до інших, більш благонадійних частин. І все ж антикріпосницькі настрої декабристів не вдалося викоренити.

У 1882 р. в краї діяли ще дві таємні організації – «Товариство незалежних» і «Гурток вільнодумців», членами яких були уродженець с. Глине Тираспольського повіту службовець Г. Радулов, син бендерського міщанина В. Сухачов та ін.

О.С. Пушкін і передові люди краю. Одним з найбільших центрів дворянського революційного руху на початку 20-х років XIX ст. стало м. Кишинів – місце розквартирування 16-ї піхотної дивізії. Активно діяли декабристи в Тирасполі, де знаходився штаб 6-го корпусу, в Акермані, де розташовувався 32-й єгерський полк, в інших населених пунктах регіону, а також у Тульчині, Одесі, Кам'янець-Подільському.

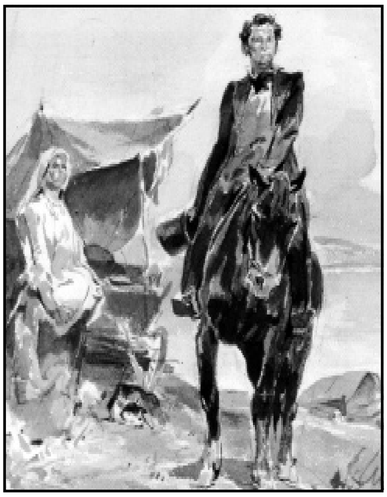
Атрибутика російських масонських лож: фартух, знак, відбиток печатки

Майже три роки в Придністров'ї провів геній російської літератури опальний поет О.С. Пушкін, засланий Миколою I в Бессарабію за вільнодумні вірші. Цар хотів принизити поета дрібною чиновницькою посадою, віддалити від буржуазного столичного життя, занурити у вороже і невідоме йому середовище.

Спочатку Пушкіна дуже пригнічувала нова обстановка, але незабаром пере-

конався, що і тут, на околиці Російської імперії, живуть гарячі патріоти своєї батьківщини, які мріють про волю і щастя для свого народу, б'ються палкі, небайдужі серця. Засланий поет з великим інтересом вивчає традиції і побут, пісні, танці, фольклор молдавського народу. «Сия пустынная страна священна для души поэта...», – пише О.С. Пушкін.

О.С. Пушкін в гостях у бессарабських циган *(Л. Григорашенко)*

Перебування Олександра Сергійовича в Молдавії – це особливий період в житті та творчості поета. Тут отримав своє народження геніальний «Євгеній Онєгін», написані «Кавказький полонений», «До Овідія», «Пісня про віщого Олега», «Кинджал» і ще більше ста творів. Не менш важливий і той вплив, який він зробив на літературу, мистецтво і культуру місцевого населення. Пушкін товаришував з молдавськими письменниками К. Стаматі та К. Нєгруци. Провівши кілька днів у циганському таборі, він написав поему «Цигани», а одному із безстрашних легендарних молдавських гайдуків присвятив повість «Кирджали».

Багато подорожував засланий поет по Бессарабії і Придністров'ю, з цікавістю вивчав історію краю. У Бендерах він намагався відшукати залишки табору шведського короля Карла XII і могилу зрадника Мазепи. Тут же поет зі своїм другом офіцером І.П. Ліпранді познайомився з високим худорлявим старим – козаком Миколою Іскрою, якому було майже 125 років і який на свої очі бачив Карла XII і Мазепу. Ще хлопчиком мати відправляла Миколу відвозити на візку до шведського табору молоко, сир, яйця. Старий здивував Пушкіна своєю живою пам'яттю про події вікової давнини. Правда, могилу Мазепи їм не вдалося знайти, оскільки тіло гетьмана було перехowано в м. Галаці. Про цей епізод в поемі «Полтава» Олександр Сергійович писав:

Пам'ятник О.С. Пушкіну в Тирасполі

«И тщетно там пришелец унылый
Искал бы гетманской могилы...»

Перевірте себе

Як ви думаєте, чи був Пушкін в душі декабристом, незважаючи на те, що він ніколи не був членом жодної таємної організації? Чому, на ваш погляд, повстання 14 грудня 1825 р. зазнало поразки?

О.С. Пушкін не перебував у декабристських таємних організаціях, але був добре знайомий з багатьма керівниками Південного товариства й активними революціонерами – П.І. Пестелем, М.Ф. Орловим, В.Ф. Раєвським, І.І. Пущиним та ін. В долі В.Ф. Раєвського Пушкін відіграв не останню роль: почувши наказ генерала І.В. Сабанєєва про арешт Раєвського, поет встиг попередити товариша, і той знищив документи, які підтверджували існування таємного товариства. У тираспольській в'язниці Раєвський переписувався з Пушкіним, надсилав йому вірші, в яких закликав до повалення самодержавства.

Імена декабристів, пов'язані з історією Придністровського краю. Незважаючи на розгром у 1821 р. місцевої декабристської організації, ідеї та діяльність дворянських революціонерів пробудили суспільне життя Придністров'я і Бессарабії. Багато з них назавжди ввійшли в історію нашого краю.

Одною з найбільш яскравих особистостей був майор Володимир Феодосійович Раєвський, блискучий офіцер, який відзначився в Бородінській битві й удостоєний золотої шаблі з надписом «За хоробрість». У 1821 р. Раєвський стає найближчим соратником генерала Орлова, діяльним і активним членом кишинівської управи Союзу благоденства. Саме він, більше ніж будь-хто з дворянських революціонерів, займався навчанням солдат, юнкерів і місцевих жителів. Раєвському судилося стати і першим з декабристів в'язнем. Арештований в лютому 1822 р. «за підбурювання до вільнодумства», він був кинутий до Тираспольської фортеці і через два роки судових розглядів засуджений до смертної кари.

Пам'ятник декабристу, В.Ф. Раєвському в Тирасполі

У катівнях Володимир Феодосійович пише свої віршовані послання «До друзів в Кишинів», «Співак в темниці», які таємно переписувалися і читалися жителями Тирасполя, Кишинева, Одеси. Після невдалого повстання 14 грудня 1825 р. в Петербурзі Раєвського позбавили дворянства, чинів, нагород і

відправили на заслання. Тільки через чверть століття, в 1856 р., цар Олександр II звільнив декабриста. Але гордий Володимир Феодосійович залишився в Сибіру, не бажаючи приймати прощення від російських царів, проти яких він завжди боровся.

У казематах Тираспольської фортеці утримувався й інший декабрист, член Союзу благодійності полковник фон Руге, який служив у квартирмейстерській частині при головному штабі армії в Тирасполі. Був переведений в солдати, а потім звільнений з армії в чину прапорщика товариш по службі Руге – поручик Євдоким Омелянович Лачинов – член Південного товариства.

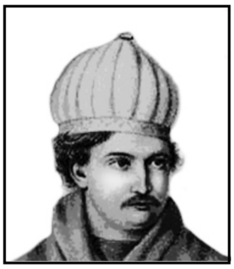
Серед ув'язнених Тираспольської фортеці був досить відомий штаб-ротмістр, ад'ютант головнокомандуючого 2-ю армією графа Вітгенштейна князь Олександр Петрович Барятинський. Він став останнім головою Тульчинської управи. Супроводжуючи головнокомандуючого в поїздці до столиці Росії, він вів переговори з керівництвом Північного товариства. Очевидно, Барятинський мав намір звільнити від кайданів Раєвського, але невдалий виступ в Петербурзі 14 грудня змусив його присягнути на вірність Миколі I. Незважаючи на це, Барятинський незабаром був арештований у Тирасполі і засуджений до смертної кари. Пізніше її «пом'якшили» позбавленням чинів і дворянства та довічною каторгою.

У Тираспольській фортеці перебував і член Союзу благодійності з 1819 р. командир єгерського полку полковник Андрій Гаврилович Непенін. «Хоробрий бойовий офіцер, – писав про нього Раєвський, – чесний, відкритий і безпечний, як і всі тодішні військові люди». Непенін разом з Раєвським, Ліпранді, Орловим, Пущиним та іншими «південними» декабристами входив у коло найближчих знайомих О.С. Пушкіна.

Добру пам'ять залишив про себе Олексій Петрович Юшневський, який під час перебування головою комісії з улаштування болгарських і гагаузьких переселенців захищав їх від зловживання місцевих чиновників і намагань бессарабських поміщиків закабалити переселенців. Не раз рятував він і молдавсь-

Це важливо знати

Після отримання в Україні звістки про розгромлення виступу декабристів в Петербурзі члени Південного товариства організували повстання Чернігівського полку. Воно почалося 29 грудня 1825 р., але вже 3 січня 1926 р. було жорстоко придушене владою.

О.П. Барятинський

Перевірте себе

Як ви думаєте, чи підтримували жителі Петербурга учасників повстання 14 грудня 1825 р.? Чи викликали декабристи симпатії у населення Придністров'я? Висловіть свою точку зору.

О.П. Юшневський

ких селян від ярма бояр, за що останні його боялись і люто ненавиділи. О.П. Юшневського взяли під варту через кілька годин після арешту П.І. Пестеля. Як керівник таємного товариства в Тульчині Олексій Петрович був засуджений до «страти відсіченням голови». Згодом смертна кара була замінена довічними каторжними роботами в Сибіру.

Як чесні і безкорисні лицарі, декабристи боролись проти кріпосництва і самодержавства. Вони залишили яскраву сторінку в історії пробудження суспільної свідомості в нашому краї, в історії революційно-визвольного руху за краще життя простих людей.

Питання

1. Чому декабристи розгорнули свою революційну діяльність в Придністров'ї і Бессарабії?
2. Якою була участь декабристів – ув'язнених Тираспольської фортеці?
3. У чому полягає історичне значення руху декабристів для нашого краю?
4. Що довели декабристи своїм повстанням?

Завдання

1. Назвіть перші таємні політичні організації, утворені на початку XIX ст., та їх цілі, розкажіть про їх вплив на суспільне життя Придністров'я.
2. Підготуйте доповідь про декабристів: «Перегортаючи сторінки нашої історії», «В'язні Тираспольської фортеці», «О.С. Пушкін: «И память Каменки любя...».
3. Дайте визначення поняттям: *масонська ложа; ланкастерські школи; декабристи; дворянські революціонери*.

§ 3. НАРОДНИКИ В ПРИДНІСТРОВ'Ї

? **Перевірте себе**

Хто такі різночинці?

Новий етап революційно-визвольної боротьби. Придушення повстання декабристів у Петербурзі призвело до початку похмурого періоду миколаївської реакції, яка затягнулася на довгих три десятиліття. Але і в цей час ідеї антимонархічної та

антикріпосницької спрямованості продовжують розбурхувати передову громадськість Росії.

У Придністров'ї починають розповсюджуватися волелюбні твори О.С. Пушкіна та Т.Г. Шевченка, В.Г. Бєлінського та М.Г. Чернишевського, Д.І. Писарєва та М.О. Некрасова, інших прогресивних мислителів. Жителі нашого регіону зачитувались матеріалами, опублікованими в популярних на той час журналах «Отечественные записки», «Современник», «Колокол» та виданнях вільної російської типографії, заснованої в Лондоні О.І. Герценом та М.П. Огарьовим. Більше того, територією Придністров'я проходив один з важливіших таємних шляхів транспортування до Росії революційної антиурядової літератури.

На початку 60-х років XIX ст. було утворено найбільшу загальноросійську революційну організацію «Земля і воля». В умовах, коли дворянські волелюбні ідеї поступово згасали, естафету підхопила політично активна молодь – вихідці з середовища міщан, селян, духовенства, купецтва, дрібного чиновництва, яких об'єднували одним словом – різночинці. Вони щиро вірили в швидку селянську революцію, вважали, що Росія прийде до соціалізму своїм самобутнім шляхом через селянське товариство, проминувши капіталістичну стадію суспільного розвитку. Ідеологи і теоретики народництва – М.О. Бакунін, П.Л. Лавров, П.М. Ткачов, М.К. Михайловський – розробляли практичні шляхи досягнення селянського соціалізму: через негайний всенародний бунт чи «ходіння в народ» і довгу пропагандистську роботу серед селян, чи через змову і захоплення влади революційною партією, чи поступове підняття рівня освіти та культури в народі.

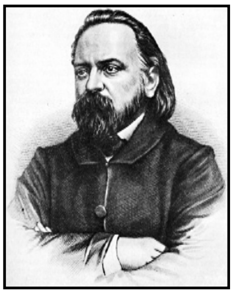
Теорію і практику революційних справ різночинці освоювали й обговорювали на зборах таємних організацій, досить численних та розгалужених для свого часу: «Земля і воля» 60-х, далі – «Земля і воля» 70-х років; після її розколу у 1879 р. – «Народна воля» і «Чорний переділ». Активну участь у цих великих загальноросійських революційних товариствах брали і вихідці з Придністров'я. В «Дзвоні»,

Корисна інформація

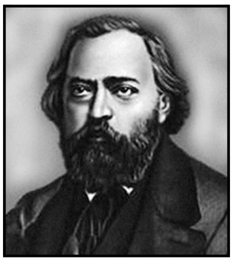
Головним питанням суспільного життя Росії в 30–50-ті роки XIX ст. було обговорення шляхів реформування країни «зверху» в результаті співпраці верховної влади і суспільства. У 40–50-ті роки більшість прибічників змін вже вважали доцільним домогтися своєї мети за допомогою революційного насилля.

М.Г. Чернишевський

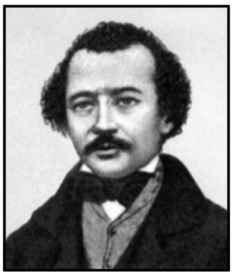

О.І. Герцен

М.П. Огарьов

«Загальному вічі» та інших виданнях інколи досить детально висвітлювалися події в цьому регіоні, повідомлялось про зловживання поміщиків Тираспольського повіту, розповідалось про популярність цих публікацій в краї.

Одним з керівників російських «якобінців» був К.М. Турський, який народився поблизу Тирасполя. Він пройшов школу революційної конспірації в Росії, зі зброєю в руках виступав проти царизму в часи польського повстання 1863–1864 рр., був учасником Паризької комуни 1871 р., видавав ряд революційних газет в еміграції. Кілька десятків придністровців були активістами петербурзьких, московських, київських та одеських гуртків, займалися революційною роботою в різних містах і селах Росії, за кордоном. Свій слід в історії залишили такі відомі особистості, як В. Трощанський, О. та С. Урсаті, В. Костюрін, Я. Гуковський, П. Долинський, Г. Романенко та ін.

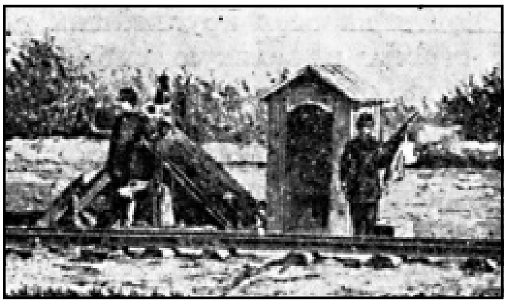

М.О. Бакунін

Перші робітничі страйки. Народники не бачили в зароджуваному пролетаріаті силу, яка була б спроможна здійснити масові революційні дії і змогла привести країну до великих революційних потрясінь та оновлень. Вони як і раніше вважали робітників звичайними селянами, які змушені були тимчасово відірватися від землі і заробляти свій хліб на фабриках, заводах, будівництві і т.д. Але саме на цей період припадає початок робітничого руху в краї.

Перший в історії молдавського народу робітничий страйк відбувся в червні 1871 р. на будівництві Тираспольсько-Кишинівської залізниці. Майже половина з чотирьох сотень робітників, незадоволених свавіллям керівництва, покинула будівельні майданчики, інші припинили роботу. Навіть місцевий губернатор у своєму доносі в Петербург повідомив з цього приводу, що страйк – «...явище цілковито нове, до цього часу не проявлялося в середовищі нашого робітничого населення». Незважаючи на арешти «призвідників» поліцією, підрядники змушені були поступитися вимогам робітників.

Запам'ятайте

1871 р., червень *– перший робітничий страйк у Придністров'ї.*

На залізниці Бендери–Рені. 1878 р.

Майже одночасно з цим страйком влітку 1871 р. застрайкували робітники, які прокладали залізницю Кишинів – Ясси. Не пройшло і два роки, як в травні 1872 р. оголосили страйк півтори тисячі будівельників на ділянці дороги Кишинів – Корнешти. Вони вимагали від підрядників підвищення зарплати і покращення умов праці. В надії знайти правду у губернатора вони навіть пішли до Кишинева, де були зустрінуті нагайками і відправлені назад на будівництво. Але і цей страйк мав вплив – підрядники виконали справедливі вимоги робітників. Через кілька років, у травні 1876 р., відбувся новий виступ робітників на будівництві залізниці. Були арештовані близько сорока страйкарів.

Незважаючи на повну відсутність досвіду, стихійність, неорганізованість, ці страйки мали велике політичне значення – вони ще раз довели, що тільки спільними зусиллями народ зможе домогтися змін у своєму житті. Робітники вчилися відстоювати свої інтереси в боротьбі. Так на арену історії Придністров'я вийшов молодий клас – пролетаріат.

Перевірте себе

Чому різночинців називали «народниками»? Які основні напрямки народництва в Росії вам відомі? Що ви пам'ятаєте про організації «Земля і воля», «Народна воля», «Чорний переділ»?

Народницькі гуртки в краї. У другій половині XIX ст. по всій Росії почали відкриватися недільні школи, в яких могли навчатися грамоті бідні та незаможні прошарки населення. У 1860 р. такі школи почали діяти в Бендерах, Тирасполі та в інших придністровських селах, де жили державні селяни. Різночинці, навчаючи простих людей грамоті і письму, намагалися розкрити зміст основ соціалістичного учення, розказати про шляхи боротьби за свої права проти пригнічення і сваволі панів і капіталістів.

Самодержавний уряд був незадоволений діяльністю недільних шкіл, і в 1862 р. всі вони були закриті.

У серпні 1869 р. до Придністров'я приїхав з-за кордону російський революціонер, анархіст Сергій

Нечаєв, який тісно співпрацював з М.О. Бакуніним та М.П. Огарьовим. Фанатично відданий ідеї революції і в той же час людина досить честолюбна, егоїстична і жорстока, Нечаєв намагався створити підпільну організацію диктаторського типу, яка підпорядковувалася б саме йому і керувала всім революційним рухом в країні. Щоб налагодити перекидання революційної літератури з Європи до Росії через Бессарабію і Придністров'я, С.Г. Нечаєв встановив зв'язки з народниками в Ізмаїлі і с. Чічма поблизу Дунаю. Створений тут гурток відомий тим, що його членом був болгарський письменник і революціонер Христо Ботєв. Вчитель з Акермана М.Ф. Собещанський за дорученням Нечаєва переселився в Григоріополь, де повинен був забезпечити безперервний потік постачання революційних підпільних видань до Росії. Але сформована в Москві організація «Народна розправа» виявилася неспроможною на будь-які революційні дії. А сам Нечаєв став злочинцем: підготував і вчинив вбивство свого товариша, а потім переховувався за кордоном. Виданий Росії шведською владою як кримінальний злочинець, він через 10 років загине в Олексіївському равеліні Петропавловської фортеці в Петербурзі. Зазнав переслідувань і помічник Нечаєва М.Ф. Собещанський.

Христо Ботєв

Корисна інформація

Нечаєв представляв комунізм як устрій, при якому панує принцип «виробляти для суспільства як можна більше і споживати як можна менше», а праця буде обов'язковою під загрозою смерті і всіма справами керує нікому не підзвітний комітет. Його ідеї викликали в російській громадськості жах і відразу. Великий російський письменник Ф.М. Достоєвський таким людям присвятив роман «Біси». Прототипом його головного героя став Нечаєв, мужність і героїзм якого поєднувалися з повною відсутністю честі, готовністю йти на обман, вбивство і зраду в ім'я ніби «великої цілі».

Революційні події в Польщі, зокрема повстання 1863–1864 рр., істотно вплинули на жителів Придністров'я, особливо її північної частини, де з давніх-давен проживало багато поляків. Вони збирали гроші на потреби повстання, зброю, вербували і переправляли добровольців у райони активної боротьби повстанців з царськими військами. Не тільки поляки, але й росіяни, українці, молдавани надавали підтримку національно-визвольному рухові Польщі. Російські революціонери, члени організації «Земля і воля», також всіляко допомагали повсталим і навіть зі зброєю в руках билися в їх рядах.

Царський уряд суворо карав як самих учасників, так і тих, хто їм допомагав. Багато жителів

Придністров'я було виселено з рідних місць і відправлено на заслання. Але і після повернення вони не зраджували своїм переконанням. Ось що з цього приводу повідомляла вищому начальству місцева влада: «...вони не тільки не перестали бути фанатиками польської справи, але ще більше проникали неприязним почуттям до уряду... утворили з себе щось на зразок революційного комітету і займаються підтримкою стосунків між тутешніми і закордонними поляками».

Проте в 70-80-ті роки XIX століття революційні гуртки в містах і селах Придністров'я були доволі рідкісним явищем, незважаючи на очевидне пожвавлення народництва. Місцеві народники так і не зуміли організувати скількох-небудь помітних терористичних акцій в дусі «Народної волі». Хоча відомо, що в період підготовки замаху на царя до Бессарабії приїжджав А.І. Желябов та інші керівники революційного народництва. Вони готували експропріацію місцевого відділу державного банку і каси поштового вагона пасажирського поїзда на перегоні Тирасполь–Новосавицька. Керівник революційного гуртка залізничних робітників Ф.М. Деніш спеціально прибув у 1880 р. на цей перегін для вивчення можливостей пограбування поїзда.

Для багатьох відомих народників і навіть керівників загальнореволюційного руху Придністровська земля була батьківщиною. Так, уродженець Придністров'я Г. Романенко на початку 80-х років став членом Виконавчого комітету «Народної волі», одним з лідерів російських народовольців. Саме йому належать слова про «білий терор», розв'язаний царським урядом проти прогресивної громадськості Росії «в тому числі і закриття журналу «Современник») після замаху Д. Каракозова на Олександра II в квітні 1866 р.: «У нас революційний тероризм як вияв громадського незадоволення був викликаний білим терором, який, в свою чергу, був тільки логічним розвитком становища, вставленого до нього».

Перевірте себе

Що ви знаєте про Січневе повстання 1863 р., про «білих» і «червоних» у визвольному русі Польщі, про зв'язки польських і російських революціонерів у боротьбі проти царського самодержавства?

Словник ерудита

Експропріація *– примусове відчуження, вилучення будь-чого у будь-кого. Російські революціонери називали експропріацією акти насильницького вилучення грошей і цінностей у багачів і держави для підтримання революційно-визвольної боротьби.*

Одним з помітних землевольців 70-х років, знайомим з Г.В. Плехановим, П.Б. Аксельродом та іншими лідерами народництва, був придністровець В.Ф. Трощанський. Уродженець Дубоссар В.Ф. Костюрин був активним народником, членом київських, одеських, єлисаветградських революційних організацій, працював під керівництвом Ф.В. Волховського, Я. Стефановича, Л. Дейча. Придністровець С.І. Урсаті, будучи студентом цюріхського університету, встановив міцні зв'язки з теоретиком народництва П. Ткачовим та іншими керівниками революційних різночинців, був одним з активних діячів російської революційної еміграції. У масових студентських виступах брали участь вихідці з наших країв М. Абаза, О. Негрескул, А. Леонард, В. Солімовський, брати І. та М. Оханови та ін.

Це важливо знати

Утопія *– фантастичне вчення про ідеальний суспільний лад, який не має реального ґрунту. Теоретики утопічного соціалізму намагалися обґрунтувати теорію революційної перебудови Росії на основі завідома помилкових очікувань та ілюзій: «селянин – природжений соціаліст», «селянство завжди готове бунтувати» і т.д. Більшість селянських повстань минулих історичних епох, як правило, також ґрунтувалося на утопічних ілюзіях і нездійснених побажаннях «доброго царя», який дає всім бажаючим «землю і волю».*

Ліберальне народництво та земство в Придністров'ї. Революційні народники виступали за насильницьке повалення самодержавного режиму в Росії і побудову в країні утопічного селянського соціалізму, заснованого на общинній земельній власності та самоуправлінні. Але після вбивства царя Олександра II ця течія вичерпала власні можливості і не отримала широкої підтримки.

Іншим напрямком громадського руху в різночинну епоху було ліберальне народництво. Його метою проголошувався мирний і поступовий перехід Росії від феодалізму до соціалізму, минаючи капіталістичну стадію, шляхом всіляких реформ, які покращують життя селян, проведенням культурної роботи і просвітницької діяльності.

Таким чином, ліберальні народники знаходилися на лівому краї представників російського лібералізму, але ні про який соціалізм на землі найближчим часом і не думали. В епоху правління Олександра II вони як прихильники реформ навіть отримали істотну підтримку від імператора і членів його сім'ї – Великого князя Костянтина Миколайовича і Великої княгині Олени Павлівни. Найбільш

помітними лідерами і теоретиками ліберального народництва в Росії в 80–90-ті роки XIX століття були М.К. Михайловський, М.Ф. Данієльсон, С.М. Южанов та ін.

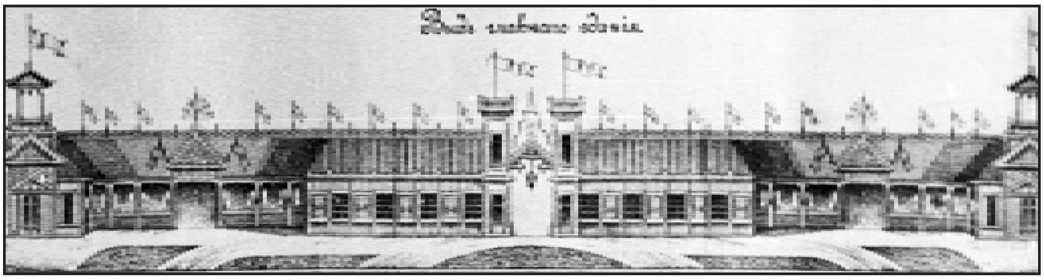

Великий князь Костянтин Миколайович

У Придністров'ї, як і в інших районах країни, ліберальні народники не створювали таємних гуртків, а діяли цілком легально: брали участь у роботі земських установ, друкували свої матеріали про становище селянства і найбідніших прошарків населення, пропонували можливі шляхи для покращення побуту і підвищення культурного рівня трудящих. Так, дослідник і журналіст Д.Д. Суручан, який вивчав у 80-ті роки селянське питання в Бессарабії і Придністров'ї, опублікував в одеській газеті «Новоросійський телеграф» ряд цікавих статей про важке життя селян, їх залежність від панів, землевласників і держави, про намагання покинути регіон в пошуках більш прийнятних умов проживання. Суручан, як і інші народники, єдиний шлях щодо покращення положення селянства вбачав в укріпленні общини і рівному землекористуванні, в повному знищенні капіталістичних відносин на селі.

Велика княгиня Олена Павлівна

Аналогічні утопічні програми розробляли і такі ліберальні народники, як В. Кричний та М. Биховський і навіть письменник К. Стаматі-Чуря, економіст А. Єгунов, вчений-мовознавець і фольклорист О. Яцимирський та ін. Всі вони пов'язували кризу в сільському господарстві з безземеллям і малоземеллям селян. Але не завжди правильно вони оцінювали причини його виникнення, оскільки не хотіли визна-

Головна будівля Херсонської сільськогосподарської виставки. XIX ст.

Перевірте себе

Пригадайте, що таке земство і яку роль відіграли земські установи в повсякденному житті населення Придністров'я.

вати факт існування розшарування селянства на заможних фермерів, представників сільської буржуазії і безземельних незаможних селян, пролетарів. Ліберальні народники виступали проти буржуазного розвитку сільського господарства. Вихід з кризи вони вбачали у відродженні кустарних промислів і ремесел селян.

Як говорилося вище, представники лібералізму в Придністров'ї не були об'єднані в гуртки чи організації. Єдиним місцем, де вони могли відстоювати свої погляди в суперечках з консерваторами і реакціонерами, було земство. Уряд домігся, щоб в губернських і повітових земствах (в тому числі і в Тираспольському) пани і землевласники складали більшість і відігравали провідну роль. У земствах Бессарабії та Херсонської губернії переважала консервативна течія, представниками якої були такі реакціонери, як Пурушкевич, Крушеван, Синадіно, Крупенський та ін.

Перевірте себе

Як ви розумієте словосполучення «консервативна течія»?

Однак серед службовців земств, інтелігентів, фахівців різних галузей зустрічалися діяльні і прогресивно настроєні люди, які намагалися сприяти розвитку економіки, соціального життя і культури краю. За їх участю ремонтувалися дороги, будувалися переправи, відкривалися школи і медичні установи, влаштовувались сільськогосподарські виставки, на яких пропагувались нові технології і сільськогосподарська техніка. Найбільшою популярністю в регіоні користувались виставки земства Херсонської губернії.

Питання

1. Які причини зумовили широке розповсюдження революційних ідей у Придністров'ї?
2. Що ви знаєте про С.Г. Нечаєва, про його погляди на революцію, його діяльність у Придністров'ї, в Росії, за кордоном?
3. У чому відмінність поглядів революційних і ліберальних народників?
4. Що об'єднує цих людей: *В. Трощанського, А. Урсаті, С. Урсаті, В. Костюрина, Я. Гуковського, П. Долинського, Г. Романенка*?

Завдання

1. Охарактеризуйте діяльність народницьких гуртків у нашому краї.
2. Дайте визначення поняттям: *народники; різночинці; страйк; анархіст; утопічний соціалізм*.
3. Поясніть, як вплинули революційні події в Польщі на настрої жителів Придністров'я.

Тести

1. Перший в історії молдавського народу робітничий страйк відбувся: а) *в січні 1861 р.*; б) *в червні 1871 р.*; в) *в травні 1872 р.*
2. Уродженець передмістя Тирасполя К.М. Турський був: а) *учасником революції 1848 р.;* б) *видавцем революційних газет за кордоном;* в) *учасником Паризької комуни;* г) *членом організації «Чорний переділ».*

§4. ДУХОВНЕ ЖИТТЯ, НАУКА, ОСВІТА ТА КУЛЬТУРА В XIX СТОЛІТТІ

Православна церква та інші конфесії в краї. Приєднання до православної Росії в кінці XVIII століття корінним чином змінило становище різних конфесій в краї. З переселенням ногайської орди до Криму і відходом турків з Придністров'я, а потім і з Бессарабії майже повністю припинився вплив магометанства. Віруючі більше не зазнавали приниження та гніту як «схизматики», оскільки православ'я було в Росії офіційною церквою. В північних районах Придністров'я різко зменшилося значення католицизму, яке тепер сповідували винятково поляки, і практично щезло уніатство (грекоримське віросповідання). В містах та селищах краю все більшої сили набував іудаїзм – релігія євреїв. Найбільш широке розповсюдження він отримав в містах, оскільки закон забороняв євреям орендувати землю і займатися сільськогосподарською працею. В німецьких колоніях з'явилися перші протестантські кирхи, почала пожвавлюватися діяльність вірменогригоріанської церкви.

Перевірте себе

Пригадайте, кого в католицькій Польщі називали схизматиками і дисидентами?

Житомирська церква в м. Тирасполі. XIX ст.

Корисна інформація

У другій половині XIX ст. духовні запити придністровців обслуговували: в Кам'янці – православна церква, лютеранський храм, синагога, 2 єврейських молитовних будинки; в Рибниці – православна церква, костел, єврейський молитовний будинок; в Рашкові – православна церква, костел, 2 єврейських молитовних будинки; в Дубоссарах – 2 православні церкви, каплиця, синагога і 3 єврейських молитовних будинки; в Григоріополі – православна церква, 2 вірменогригоріанські церкви, єврейський молитовний будинок; в Тирасполі – 3 православні церкви і собор, синагога, 2 єврейських молитовних будинки. В селах Тираспольського повіту – 50 православних церков, каплиця, римокатолицька церква 2–3 католицьких каплиці, 3 протестантських церкви і 4 протестантських молитовних будинків.

Богослужіння в православних храмах у XIX столітті повністю перейшло на церковнослов'янську мову, хоча до приєднання Придністров'я до Росії нарівні з церковнослов'янською повсюдно використовувалася також грецька та молдавська мови. До 1812 р. православні храми в Тираспольському повіті підпорядковувалися Катеринославській, Херсонській і Таврицькій єпархіям. З включенням Бессарабії до складу Росії вони стали частиною Кишинівської єпархії, яку довгі роки очолював митрополит Гаврило Бенулеску-Бодоні, відомий молдавський просвітитель, книжник, діяч культури і подвижник православної віри. Північна частина Придністровських земель знаходилася під керівництвом подільських ієрархів церкви.

Панівне становище Російської православної церкви в Придністров'ї зовсім не означало відміни чи придушування інших релігій. У регіоні зберігались і навіть будувалися костели, кирхи, григоріанські храми, синагоги, молитовні будинки старообрядців, баптистів та інших невеликих сект. Таким чином, духовне життя придністровців було досить строкатим на віросповідання та церкви, які ставилися один до одного з достатньою часткою терпимості. Тому

в Придністров'ї протягом всього XIX ст. релігійні незгоди та конфлікти не виникали, як, втім, і конфлікти міжнаціональні та мовні.

Люди будь-якої національності могли відносно вільно сповідувати історично властиву їм віру. Більше того, береги Дністра ставали свого роду притулком для всіх, кого гнали за віросповідання та переконання. Коли влада Румунії в 60-ті роки XIX ст. перевела богослужіння в своїй країні на румунську мову, а саму мову – з кириличної графіки на латинську, більшість монахів також переїхали до Придністров'я. Так чернечою братією Нямецько-Секульського монастиря було засновано в маєтку сіл Копанка і Кіцкани Ново-Нямецький Свято-Вознесенський монастир, який зберігся і донині.

Дзвіниця Ново-Нямецького монастиря в с. Кіцкани. XIX ст.

Наука. В кінці XVIII ст. Росія, яка за багатьма соціально-економічними показниками відставала від провідних країн Заходу, вільний розвиток яких після буржуазної революції не сковували залишки феодалізму (кріпосництво, становий устрій, необмежене самодержавство), у справі становлення науки та культури стояла на передових позиціях у світі. Її талановитий народ постійно висував зі свого середовища геніальних діячів науки, культури, мистецтва, освіти. І це незважаючи на те, що царизм проводив чітку політику, спрямовану на придушення просвіти і культури народних мас, які розвивалися в країні.

Перевірте себе

Які давні монастирі, костели, синагоги на території Придністров'я ви знаєте? Що ви про них можете розказати?

Наукові відкриття в Придністров'ї отримують свій розвиток практично одразу після його входження до Росії. Одним з перших дослідників у регіоні був офіцер-декабрист, поет і взагалі талановита людина В.Ф. Раєвський (1795–1872). Серйозно захоплюючись астрономією, він вперше познайомив жителів нашого краю з вченням М. Коперника. В 20-ті роки XIX ст. Раєвський звертається до історії регіону і пише наукову працю. Але робота над нею була припинена через його арешт, потім – каторгу і заслання. Другий

О.О. Корнилович

Корисна інформація

Більше ніж дев'яносто років Товариство сільського господарства Південної Росії видавало «Записки», які були енциклопедією сільськогосподарських знань місцевих землеробів. У виданні знайшли відображення наукова і практична діяльність Товариства, друкувалися спеціальні поради щодо садівництва, виноградарства, травосіяння і т. д.

М.В. Неручев

декабрист – штабс-капітан О.О. Корнилович (1800–1834), літератор, історик, економіст, який займався воєнною історією Росії і видавав альманах «Російська старина», створив цікаву та пізнавальну монографію про перспективи розвитку Придністров'я.

Великий внесок у різнобічне вивчення природних багатств краю, його клімату, ґрунтів, флори та фауни, сільського господарства зробило Товариство сільського господарства Південної Росії. Засноване в Одесі у 1828 р., воно протягом багатьох десятиліть об'єднувало найкращі уми Новоросії, України та Росії, спрямовувало наукову діяльність дослідників в практичну площину на користь рідної землі та її народу. У складі цього товариства були такі відомі вчені, як А.О. Бичихин, О.І. Гросул-Толстой, О.Д. Денгник, А.О. Скальковський, К.І. Тардан та ін.

У XIX ст. Придністров'я та Бессарабія разом зі всією Новоросією складали регіон інтенсивного торгового землеробства. Не дивно, що тут в першу чергу отримали розповсюдження науки, пов'язані з ґрунтознавством, агрономією, біологією, меліорацією, ентомологією, ембріологією, кліматологією та іншими галузями. Дослідження, що проводилися, були спрямовані на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, захист фауни та флори від шкідників, на розвиток нових технологій. Тут працювали і робили неоціненний внесок в науку вчені, імена яких і сьогодні відомі всьому світові: засновник ґрунтознавства та наукової фізичної географії В.В. Докучаєв, І.І. Мечников, І.М. Красильщик, геологи І.Ф. Синцов, Ф.С. Поручик та багато інших.

Майже двадцять років (з 1894 по 1912 р.) у Придністров'ї успішно діяла Плотянська дослідна станція, яка об'єднала метеостанцію, хімічну лабораторію, дослідне поле та виноградники. На станції працювала група вчених-інтузіастів – Ф.Б. Яновчик, С.Г. Моргенштерн, О.О. Бичихин,

П.І. Роговський, Б.М. Вельбель, які вивчали можливості підвищення врожайності сільськогосподарських культур незалежно від примх погоди та засушливого клімату. Багато досліджень та експериментів проводилися тут вперше в Росії. А дослідне поле, яке давало небачені урожаї, постійно привертало увагу місцевого населення і справляло враження на хліборобів.

Безперечно, російські та українські вчені відіграли в постановці наукових досліджень краю першорядну роль. Але й сам Придністровський край став батьківщиною багатьох видатних діячів, які прославили російську науку в XIX–XX ст. В Тирасполі народився Л.О. Тарасевич (1868–1953), основоположник радянської школи хіміків-органіків, академік АН СРСР, Герой Соціалістичної Праці. Винайдений ним протигаз у роки першої світової війни врятував життя десяткам і сотням тисяч людей. Видатний математик і механік Д.Н. Зейлігер (1864–1936), заслужений діяч науки РСФСР, також народився в Тирасполі.

Батьківщиною непересічного вченого-енциклопедиста, автора більше 700 наукових робіт, академіка АН СРСР Л.С. Берга (1876–1950) були Бендери. Довгий час Лев Семенович був президентом Географічного товариства СРСР – однієї з найавторитетніших та шанованих у всьому світі наукових організацій. У Бендерах народився й академік К.К. Гедройц (1872–1932), президент Міжнародної асоціації ґрунтознавців, які збагатили науку глибокими дослідженнями в галузі агрохімії та ґрунтознавства. Відомий полярник, який очолював всю гідрометеослужбу країни, академік Є.К. Федоров (1910–1981) також бендерчанин. Уродженцем Дубоссар був видатний російський лікар, професор Московського університету М.В. Скліфософський (1836–1904). Його наукові праці і практика воєннопольової хірургії врятували життя тисячам солдат та мирних людей.

Корисна інформація

Світову славу отримали праці В.В. Докучаєва «Російський чорнозем» (1883) і «Щодо питання про ґрунти Бессарабії» (1900), в яких вчений подавав класифікацію ґрунтів краю.

У своїх баченнях на природу М.В. Неручев був матеріалістом. Він пропагував матеріалістичну концепцію природи, був прибічником демократичної ідеї.

М.Д. Зелінський – автор більше 600 наукових праць

.

Обкладинка книги, написаної М.В. Неручевим

Корисна інформація

У Правилах народної просвіти, затверджених 24 січня 1803 р. імператором Олександром I, говорилось: «...У кожному повітовому місті повинно бути хоча б одне повітове училище».

Просвітництво і народна освіта. В кінці XVIII століття в Придністров'ї ще не було навчальних закладів. Зародження народної освіти приходиться на перші десятиліття XIX ст., коли ці землі були вже досить освоєні постійно проживаючими тут людьми. Перше повітове училище відкрилося в Тирасполі 1 серпня 1812 р. Учні вивчали Закон Божий, Священну історію, інші релігійні предмети, обов'язки людини та громадянина, російську граматику та місцеві мови. З загальних предметів вони осягали чистописання, арифметику, загальну і російську географію, всесвітню та російську історію, малювання, основи суспільствознавства та фізики.

Через кілька років, в 1816 р., у Григоріополі було відкрито двокласне приходське училище, де в числі інших предметів учні вивчали вірменську мову, а в 1821-му розпочало роботу приходське училище в Дубоссарах. У 40-ві роки XIX століття для дітей з багатих сімей створювалися приватні школи та пансіони. Так, у 1842 р. в Бендерах було засновано перший жіночий пансіон для дівчат вищого стану, в якому

Сільська школа.
(О.І. Морозов. 1865 р.)

основна увага приділялася навчанню рукоділля та вивченню французької мови. У відкритих церковно-приходських школах до середини 60-х років викладання було російською та молдавською мовою, а пізніше – тільки російською. Звичайно, в ті роки цих навчальних закладів вже було недостатньо для населення регіону, хоча й навчалися в них дуже мало молодих людей, і то з заможних сімей.

Корисна інформація

З 1813 по 1917 р. за ініціативою повітового Бендерського земства видавався спочатку в Одесі, а потім в Бендерах ілюстрований періодичний журнал «Шкільні екскурсії і шкільний музей». У вигляді додатка до нього виходила брошура «Супутник натураліста».

У другій половині XIX століття в результаті буржуазних реформ можливість вчитися отримали не тільки діти багатих землевласників і впливових чиновників, але й вихідці з сімей різночинців – вчителів, лікарів, духовенства, заможних міщан і селян. У кінці 80-х – початку 90-х років в Тирасполі відкрилось кілька чотирикласних чоловічих та жіночих прогімназій. Після введення в навчальні плани давньогрецької та латинської мов випускники цих освітніх закладів одержували право вступати до вищих навчальних закладів.

Щодо дітей з бідних сімей, і то не всіх, а тільки кожної п'ятої, то вони отримували в початкових школах лише найелементарніші навички – вміння читати та рахувати. В перше десятиліття XX ст. на території сучасного Придністров'я нараховувалося близько 100 початкових шкіл – земських, церковно-приходських, міністерських, в яких навчалося близько 10 тис. учнів, тобто 20% всіх дітей шкільного віку. Інші 80% були приречені правлячим тоді в країні самодержавно-бюрократичним режимом на безграмотність.

Друкування. Розвитку просвіти та культури в краї багато в чому сприяло поступове становлення книгодрукування і розповсюдження преси. Перша типографія в Придністров'ї була відкрита в 1792 р. Молдавський типограф, гравер та перекладач Михайло Стрельбицький після закінчення Київської духовної академії переїхав у середині XVIII ст. в Молдавське князівство. Тут він був протоієреєм, працював

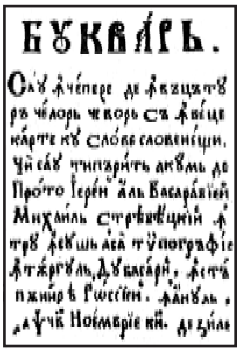
Запам'ятайте

Першу придністровську типографію заснував у Дубоссарах у 1792 р. М. Стрельбицький.

Перевірте себе

Що ви пам'ятаєте з курсу Вітчизняної історії про російсько-турецьку війну 1788–1791 рр.?

у Яссах в типографії митрополита, а потім заснував і власну типографію. Пізніше, переховуючись від переслідувань турецької влади за допомогу російській армії під час війни 1788–1791 рр., Стрельбицький подався до Росії, і з дозволу Катерини II заснував свою типографію в Дубоссарах. В типографії друкувались не тільки церковна література – псалтирі, молитовники, але й світська. Є цікавим укладений та виданий Стрельбицьким посібник для вивчення російської та молдавської мов, російсько-молдавський словник, буквар та інші книги, що мали в ті часи велике значення для розповсюдження просвіти та культури.

БУКВАРЬ.

Титульний аркуш букваря молдавською мовою, виданий в Дубоссарах М. Стрельбицьким

У першій половині XIX століття в нашому регіоні великою популярністю користувались одеські газети та журнали, петербурзькі та московські видання «Отечественные записки» та «Современник». Придністровська інтелігенція та чиновники були знайомі також з газетою «Бессарабські обласні відомості», які видавалися з 1854 р. Духовенство читало журнал «Кишинівські єпархіальні відомості», який виходив російською та молдавською мовами з 1876 р.

Розвиток капіталістичних відносин, повільне, але неухильне поширення просвіти, освіти та грамотності, а потім пом'якшення цензури створю-

Тираспольські газети, що видавалися на початку XX ст.

ЧЕТВЕРГЪ, 3 октября 1913 г.

Годъ изданія первый.

Тираспольскій Листокъ

ОДНА КОПѢЙКА

Ш. ШТРАХЕРЪ

ДНѢСТРОВСКІЙ КРАЙ

ВЫХОДИТЪ по ПОНЕДѢЛЬНИКАМЪ и ЧЕТВЕРГАМЪ

Цѣна отдѣльного номера въ розничной продажѣ 2 копѣйки

КАТОРЖНИКЪ

И ОТДѢЛЪ ЦЕНТРАЛЬНЫХЪ СТАНЦІЙ въ ПЕТРОГРАДѢ

вали сприятливі умови для появи в Придністров'ї власної преси. З 1854 р по 1916 р. в Тирасполі видавалося 9 газет, в тому числі «Тираспольське життя», «Наша пошта», «Дністровський край», «Тираспольський аркуш», «Повітовий воїнський начальник», «Сільськогосподарська хроніка Тираспольського повіту» та ін. В Бендерах в ці роки виходило 16 назв газет та журналів: «Бессарабський телеграф», «Південний край», «Всі Бендери та повіт», «Стріли Молдавії», «Шкільні екскурсії та шкільний музей», «Вісник Придністров'я», «Останні новини» та ін. Більшість з них були невеликими газетами (1-2 друкованих аркуша) чи тоненькі журнальчики, які існували всього кілька років чи навіть місяців. Однак становлення економіки та культури в Придністров'ї, залученому в орбіту буржуазного розвитку Росії, супроводжувалося зародженням і формуванням свого друкування. Друкована продукція тих часів і сьогодні зберігає свою цінність як важливе джерело вивчення історії краю XIX – початку XX ст.

Перевірте себе

Як зароджувалося і формувалося друкування в Придністров'ї? Як ви думаєте, чим було викликане пом'якшення цензури в кінці XIX – початку XX ст.?

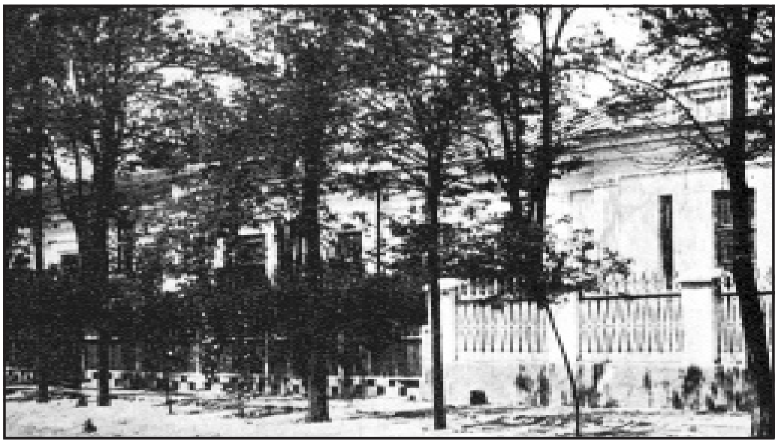
Медицина. Важливу роль відіграли буржуазні реформи і в становленні системи медичного обслуговування населення Придністров'я. До появи земської медицини місцеві жителі практично не знали лікарів – госпіталі і відповідно лікарі та *фельдшери* відносились тільки до воєнних підрозділів. Цивільне населення користувалося в основному послугами місцевих *знахарів* та чаклунів. Більшість з них добре знали секрети траволікування та народної медицини, але були цілковито безсилі проти таких масових захворювань, як дифтерія, малярія, дизентерія, скарлатина, не кажучи вже про епідемії віспи, холери, тифу та інших хвороб, які оберталися смертями сотень і навіть тисяч селян та міщан. Так, на початку 30-х років XIX ст. в одному тільки Тираспольському повіті холера забрала 700 осіб.

Словник ерудита

Фельдшер *– помічник лікаря, який має середню медичну освіту.*

Знахар *– лікар-самоучка, який намагається лікувати хворих неосвіченими способами за допомогою чаклування і потойбічних сил.*

У Тираспольському повіті земство утримувало на свої кошти сім дільничних лікарів, санітарного

Тираспольська земська лікарня. Початок XX ст.

Корисна інформація

У Тираспольському повіті холера протягом 1830–1831 рр. забрала більше 700 людських життів. Найбільш розповсюдженою серед епідемічних захворювань у 1887 р. була дифтерія, друге місце займала малярія, третє – дизентерія, четверте – скарлатина.

лікаря з фельдшером, а також лікаря-консультанта з воєнного гарнізону. На кожній ділянці, чи на кожні 27–37 тис. жителів, була одна лікарня на 10-20 ліжок, лікар, два фельдшери та акушерка. Щоб відвідати хворого чи прибути у вогнище епідемії, лікар іноді повинен був подолати до 100 верст на добу. За спогадами сучасників, «лікар завжди в роз'їздах, а хворі ніколи не знають, де його знайти».

У Тираспольському повіті діяло кілька фельдшерських пунктів. Фельдшери – в основному колишні військові – ніякої спеціальної освіти в ті роки не одержували, частіше вони набували практичний досвід медичної допомоги під час воєн. Користі населенню від них було мало, оскільки ні ліків, ні інших засобів для лікування у них не було. Вся їхня робота полягала у виписуванні хворим рецептів. Тому не дивно, що серед селян нерідко побутувала уява про лікарню, як про морилку, а про лікарів – як про безсердечних чиновників і хабарників. Ось що писала в 1888 р. газета «Одеські новини» про неосвіченість медичного персоналу одного придністровського села: «Є в Тираспольському повіті... розкольницьке село Плоске; в ньому близько 1200 дворів і до 5000 населення... дуже... не люблять вони користуватися лікарською допомогою, вважаючи, що ліки нечисті,

Словник ерудита

Розкольники *– частина населення, яка дотримувалася старообрядницького тлумачення православного християнства.*

Епідемія чуми *(Середньовічна мініатюра)*

і опоганюють тіло людини. В Плоскому дифтерит не припиняється весь рік, а віспа, яка тут нікому не прищеплюється, поширюється так швидко, що її не в змозі уникнути жодна людина. ...Ще недавно в надзвичайно короткий термін на одній з вулиць села померло від одної тільки віспи 65 дітей різного віку».

В силу своєї нечисленності та бідності придністровські лікарі дореволюційної епохи були безсилими будь-що кардинально змінити в системі медичної допомоги. Єдине, що вони могли зробити в громадському плані, – це вести широку пропаганду медичних знань серед населення. Підвищити рівень життя трудового люду, приблизити його до середньоєвропейських стандартів міг тільки докорінний злам всієї державної та політичної системи воєнно-феодального імперіалізму в Росії.

Наближалось XX століття. Події лютого-жовтня 1917 р. відкрили перед країною можливості кардинальних змін в соціально-економічному та суспільно-політичному житті народів Росії, в тому числі і жителів нашого краю.

Перевірте себе

Як ви розумієте термін «воєнно-феодальний імперіалізм»? Який шлях капіталістичного розвитку був притаманний Росії і Придністров'ю як її частини?

Питання

1. Чому Придністров'я було пристанищем для всіх гонимих за свої переконання та віру?
2. Ким був заснований в Кіцканах Ново-Нямецький Свято-Вознесенський монастир? Чи знаєте ви його історію?
3. Які події в розвитку науки Придністров'я ви вважаєте головними?
4. Чому в кінці XIX століття медицина в нашому краї знаходилася в надзвичайно запущеному стані?

Завдання

1. Назвіть факти, що свідчать про розвиток просвіти в Придністров'ї.
2. Назвіть газети та журнали, які видавалися в Придністров'ї з 1854 по 1916 р.
3. Доведіть на прикладах, що Придністровська земля стала батьківщиною багатьох видатних діячів науки.
4. Заповніть таблицю «Найважливіші наукові відкриття вчених-придністровців у XIX–XX ст.»:

Галузь науки	Ім'я вченого	Суть наукового відкриття*

*Заповніть цю колонку, користуючись даними енциклопедії та іншою додатковою літературою.

Тест

1. Одним з перших дослідників Придністров'я став офіцер-декабрист: а) *М. Орлов*; б) *В. Раєвський;* в) *О. Корнилович*; г) *правильно і б) і в)*.

Історія мовою документів

Записка генерала І.В. Сабанєєва «Звинувачення майора Раєвського» командуючому 2-ї армії П.Х. Вітгенштейну (1 лютого 1822 р., Тирасполь):

«Майор Раєвський, командуючи 9-ю ротою 32-го єгерського полку, навіював нижнім чинам, що вони йому не що інше як друзі і товариші і що якби він забувся і в запалі сказав грубе слово, то

вони мають право його схопити і відвести до дивізійного командира, словом, навіювання його мали на меті цілковите послаблення дисципліни та покори. Поцілунки, ласкаві слова і подібні цьому переконання були тими засобами, за допомогою яких думав він досягнути успіхів у злому намірі своєму…

Керуючи в полку ланкастерською школою, слова «рівність», «свобода», «конституція» і т.д. використовувалися в прописах і на дошці писалися нижчими чинами.

Вступаючи в керівництво ввіреної йому роти, залишив істинну солдатську вправність, взявся навчати читати і писати, кажучи, що моральна освіта краща за фізичну, вселяючи нижчим чинам, що тілесне покарання суперечить законам природи і що в нього у роті такого варварства не буде, і що якщо хтось з офіцерів чи хоча б він сам забувся і хотів вдарити солдата, то кожен має право відвести удар і офіцеру тому можна наплювати в очі.

З нижчими чинами поводився без всякої різниці щодо звання. Наприклад, Раєвський, зустрічаючись з солдатами, запитували один в одного про здоров'я, пригощали один одного тютюном, і коли солдати приходили до Раєвського, цей приймав як гостей і навіть садовив…

Під час перебування майора Раєвського в полковій ланкастерській школі він намагався посіяти в нижчих чинах думку, що покарання знищені і що всякий, хто тільки від кого буде покараний чи ображений, має право просити у нього захисту, причому обіцяв бути повним покровителем. Правила ж, якими керувався Раєвський, полягали в тому, щоб осліпити нижчих чинів запевненнями і притягти до себе їх довіреність.

При навчальному закладі в дивізійній квартирі він керувався тими ж правилами. В прописах і форшрифтах для чистого письма часто вживалися такі слова, як революція, конституція, Квірога, Вашингтон і т.д. Під час командування його 9-ю єгерською ротою він найбільше намагався викликати в нижніх чинах почуття свободи, причому говорив їм неодноразово, що вони мають всі права на співчуття й участь, що він захисник їх і що вживатиме всіх засобів з метою зробити їх щасливими. Поцілунок, ласкаві слова і різні запевнення служили йому знаряддям у вчинках його.

У командуванні своєму тією ж ротою намагався вселити в неї такі ж почуття, які наповнювали не голову, а груди і які б не говорили розуму, але запалювали би тільки серце, тобто він взяв за основне

правило пробудити в нижчих чинах обурення і недовіру до уряду, і про нещасне положення їх він співчував, брав безпосередню участь і навіть вселяв їм, що, власне, від нього залежить чи будуть вони щасливими, чи нещасними; що вони народжені вільними і що не тільки можуть, але й повинні чинити опір суворості, яка проти них вживається, а також не допускати себе до покарання. До того додавав ще, що у випадку будь-якої образи чи утиску він є першим захисником і готовий допомагати їм у всякому випадку. Цими словами він думав озброїти і схвилювати цих нещасних...

Генерал-лейтенант Сабанєєв»

* * *

З службового листування про встановлення в м. Тирасполь поліцейського нагляду за керівником «Народної волі» А.І. Желябовим (лютий 1878 р.):

«Петербурзький градоначальник 7 лютого 1878 р. повідомив херсонського губернатора Ерделі: «Селянин Таврицької губернії Феодосійського повіту села Рахтонівки Андрій Желябов, звинувачений в державному злочині (в розповсюдженні злочинної пропаганди), виїхав у м. Тирасполь, отримавши з канцелярії градоначальника свідоцтвом на вільний проїзд з С.-Петербурга з тим, щоб після прибуття до м. Тирасполь він з'явився в місцеве поліцейське управління. З огляду на те, що деякі з осіб одної з ним категорії, відмітившись, що виїхали на батьківщину, не поїхали туди, а проживають таємно в Петербурзі, мають честь покірно просити вшанувати мене повідомленням: чи прибув Желябов до Тирасполя, чи не визнаєте ви за необхідне встановити за ним таємний нагляд і згодом повідомити мене, з ким із жителів столиці він буде вести листування».

Губернатор відправив копію цього ставлення тираспольському повітовому справнику, який 28 лютого рапортував Ерделі, що А. Желябов з'явився до нього 8 лютого, показав свідоцтво, видане в Петербурзі. 16 лютого виїхав і «на даний час знаходиться в селі Урускурна Феодосійського повіту Таврицької губернії і через три тижні повернеться до Тирасполя... Після повернення Желябова в Тирасполь за ним буде встановлено негласний нагляд і, якщо виявиться можливим, будуть зібрані свідчення, з ким із жителів Петербурга він веде листування».

IV розділ
ПРИДНІСТРОВСЬКИЙ РЕГІОН НА ПОЧАТКУ XX ст.

Плакат часів першої світової війни

§ 1. ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В ПРИДНІСТРОВ'Ї НА ПОЧАТКУ XX ст. ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ

Нова епоха та загострення її протиріч. У кінці XIX – початку XX ст. Придністров'я разом зі всією країною ввійшло в нову імперіалістичну епоху. Для народів, які населяли Російську імперію, почався період кривавих конфліктів та кардинальних потрясінь. Росія ставала капіталістичною державою, хоча в країні були досить сильні капіталістичні устрої і навіть уряд за своєю природою був не буржуазним, а феодальним. Пояснювалось це тим, що Росія стала на шлях капіталістичного розвитку значно пізніше, ніж країни Західної Європи,

Перевірте себе

Яка відмінність між російським шляхом капіталістичного розвитку і західноєвропейським?

до того ж не в результаті буржуазно-демократичної революції, а завдяки реформам 60-х років XIX ст., які проводилися самодержавством «зверху».

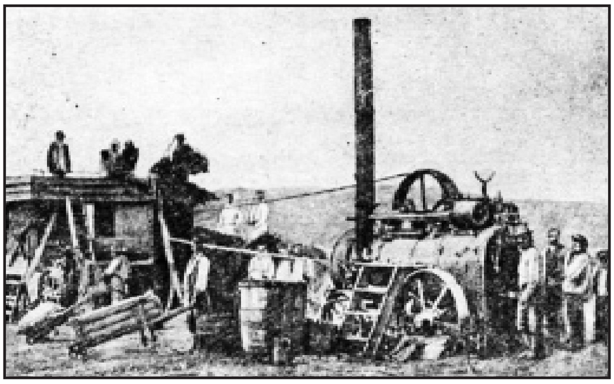
У Придністров'ї, як і в інших районах імперії, перепліталися, загострюючись з часом, різні типи суспільних протиріч: феодальні – між безземельним і малозабезпеченим селянством та багатими латифундистами, панами-землевласниками; перехідні – між пережитками феодалізму, які включали становий поділ суспільства, абсолютне самодержавство та інші особливості минулих епох, та інститутами зароджуваного буржуазного суспільства; капіталістичні – між трудом і капіталом, між пролетаріатом, промисловими й аграрними робітниками та буржуазією, власниками банків, фабрик та заводів.

Словник ерудита

Двірська камарилья *– придворна свита, яка керує державними справами в своїх інтересах.*

Всі ці протиріччя посилювалися економічною кризою, епідеміями, неврожаєм, хронічним голодом та іншими бідами. Країна, керована розгубленим і впертим самодержавцем Миколою II, метушливою *двірською камарильєю*, безсильним урядом, відсталим і неповоротним чиновництвом, закляклою бюрократією, в перші роки XX ст. неминуче втягувалась в епоху революцій, соціальних конфліктів та громадянської війни. Разом зі всією Росією на цей путь стало і Придністров'я.

Перша молотарка. Початок XX ст.

Формування основних класів у Придністров'ї. Епоха імперіалізму характеризувалась створенням потужних монополістичних об'єднань, до яких входили промислові, торгові та транспортні підприємства і банки; встановленням монопольних цін на продукцію та захопленням ринків збуту; концентрацією капіталу та іншими новими явища-

ми. Але на відміну від Росії, де існували розвинуті промислові регіони (Петербург, Москва, Донбас, Урал та ін.), ні в Придністров'ї, ні в Бессарабії таких об'єднань не було.

Промисловий переворот і перехід від мануфактури до фабрично-заводського виробництва відбулися на лівобережжі Дністра в кінці XIX ст., коли країна ввійшла в імперіалістичну стадію розвитку капіталізму. Самого періоду капіталістичної індустріалізації Придністров'я не переживало, тому нові промислові об'єкти капіталістичного типу виникали на базі невеликих підприємств, число робітників на яких рідко перевищувало 100 осіб. В регіоні на початку XX століття діяли цукровий завод Акціонерного товариства Юльївських цукрових заводів у Рибниці (500 робітників), цегельно-черепичний завод Міцели та Вільгельма в с. Андріяшівка (217 робітників), пивоварний завод Гольденфельда в Бендерах (40 робітників), завод землеробських машин Терещенка в Тирасполі (більше 30 робітників). Це були найбільші на ті часи промислові об'єкти.

Це важливо знати

Промисловий переворот — це стрибок в розвитку виробничих сил, який супроводжується швидким переходом від ремісничо-мананyфактурного виробництва до фабрично-заводського, появою індустріального пролетаріату й остаточним утвердженням капіталізму.

Придністровські підприємці намагалися ліквідувати вільну конкуренцію та встановити монопольні ціни на продукцію з метою одержання більш високого прибутку. Намагаючись зберегти на ринках своє панування, вони об'єднувалися в Торгові будинки й

Група робітників-залізничників м. Бендери

Перевірте себе

Чому класики економічної теорії XIX ст. говорили про особливий тип буржуазного розвитку в Росії? Подумайте, в чому полягали його особливості? Як вони проявилися в Придністров'ї?

В.І. Ленін

Словник ерудита

Революція:
1) соціальний переворот, який корінним чином змінює суспільний устрій і приводить до влади нові класи і політичні сили;
2) корінні зміни в будь-якій галузі науки, техніки, культури.

акціонерні товариства. Але їм було не під силу протистояти таким загальноросійським та закордонним монополіям, як Товариство Шустова, Товариство Сінадіно та К°, Подільське промислове акціонерне товариство, «Одеська Баварія», «Зінгер», «Даубер» та ін.

З кожним роком у місцевій економіці укріплювалися позиції російського та міжнародного монополістичного капіталу в особі великих банків, акціонерних товариств, страхових фірм, транспортних компаній та пароплавств. Їм підпорядковувався весь збут сільськогосподарських та промислових товарів в краї. Крім того, низькі ціни на закуповувану продукцію та невиправдано високі – на ввезені товари і продукцію сільського господарства призводили до розорення основної маси селян, їх невилазних злиднів на фоні пожвавленого розвитку економіки регіону загалом.

В результаті порівняно швидкі темпи економічного прогресу не пом'якшували, а навпаки, посилювали і загострювали основні класові протиріччя нової епохи. Таким був «особливий тип російського буржуазного розвитку», як називали його класики економічної теорії XIX ст. Підйом економіки не супроводжувався всезагальним підвищенням рівня життя і збільшенням суспільного багатства, як це було в країнах Західної Європи, а неминуче призводив до відкритого збагачення меншості за рахунок нещадного пограбування і без того бідної більшості.

Це становище не могло не призвести до соціальних потрясінь, конфліктів та *революцій*.

У Придністров'ї, як і в інших районах імперії, трудящі, жорстоко експлуатуючись, втратили всяку надію вибратися з убозтва та безправності. Самодержавна держава, в свою чергу, не вживала жодних заходів з метою полегшити важку участь простих людей. У таких умовах найбільш радикальні революційні ідеї знаходили тут порозуміння і підтримку.

На початку XX століття в Придністров'ї з'явилися соціальні сили, які були готові до сприйняття і

втілення в життя найрадикальніших ідей повалення самодержавства, до зламу системи експлуатації, яка склалася, та перерозподілу власності.

Революційна ідея докорінного та рішучого перевлаштування економічного та політичного життя в Росії, проголошена в кінці XVIII ст. О. Радищевим, підхоплена в перші десятиліття XIX ст. П. Пестелем, а потім О. Бакуніним та П. Ткачовим, була детально розроблена в нову епоху В. Леніним, Л. Троцьким та іншими теоретиками і практиками революційної концепції. В ленінській теорії передбачалося повалити старе суспільство і побудувати безкласове комуністичне «царство свободи» в Росії незалежно від того, чи відбудеться революційний переворот в більш розвинутих країнах Заходу.

Л.Д. Троцький

Висунута ідея набувала змісту і в Придністров'ї, оскільки тут зародились активні суспільні сили, спроможні взяти її на озброєння, та й соціальна структура суспільства мало чим відрізнялася від загальноросійської. Велика буржуазія, пани, вищі чини складали в краї 2,3% населення (в Росії – 2,4%), заможні дрібні господарі – 18,7% (18,4%), найбідніші дрібні господарі – 28,7% (28,5%), пролетарі та напівпролетарі – 50,3% (в Росії – 50,7%).

Перевірте себе

Пригадайте, які події російської історії пов'язані з іменами О. Радищева та П. Пестеля.

Між основними класами капіталістичного суспільства – пролетаріатом і буржуазією – існувало багато соціальних прошарків: дрібна буржуазія, службовці, кустарі, торговці та ремісники, декласовані елементи. У Придністров'ї не було великих промисловиків та банкірів, як не було і твердого пролетарського ядра. Але були порівняно небагато, однак стабільні та активні загони робітничого класу – залізничники та фабрично-заводські робітники. Тому в краї успішно діяли відділення та організації основних всеросійських партій, спілок та рухів.

Корисна інформація

Напівпролетарями умовно називали людей, зайнятих на тимчасових роботах.

Партійно-політична боротьба. На початку XX століття в Придністров'ї сформувалися ті ж суспільно-політичні табори, що й в Росії, – правий,

Перевірте себе

Як ви розумієте слова «урядовий», «чорносотенний» табір?

Як ви думаєте, чому в Придністров'ї не було відділень Молдавської націонал-демократичної партії?

ліберальний та лівий. За своїм складом та інтересами вони відповідали тим прошаркам суспільства, які ці табори підтримували і захищали. Правий табір (урядовий, чорносотенний) представляв інтереси землевласників, панів, бюрократії, реакційної частини суспільства, яка не бажала жодних змін і захищала самодержавство та всю існуючу в країні систему, весь складений віками устрій життя. Ліберальний табір виступав за буржуазну модернізацію країни. Він об'єднував буржуазію, високооплачувану еліту наукової та творчої інтелігенції (вчених, лікарів, журналістів, письменників і т.д.), а також помірно-опозиційні круги освіченої частини населення. Лівий (демократичний) – складали представники найширших верств безправного та пригніченого народу – фабрично-заводські робітники, селянство, різночинці, радикальна інтелігенція, дрібна буржуазія.

Кожний з перерахованих таборів складався з великої кількості політичних партій, які мали своїх лідерів, конкретні цілі, програми і які боролися за політичну владу, чи за вплив на неї. В залежності від приналежності до табору партії називалися монархічними, ліберальними або демократичними. У Придністров'ї не створювались які-небудь оригінальні, невідомі Росії партії. Не було тут і місцевих відділень Молдавської націонал-демократичної партії, Товариства молдавської культури та Центрального комітету культурної ліги бессарабських румун, створеного в 1905 р. в Кишиневі студентами-бессарабцями з метою підготовки населення краю до можливого приєднання до Румунії. Не знайшлося в Придністров'ї і прихильників утвореної пізніше (в квітні 1917 р.) Молдавської національної партії, яка виявляла інтереси націоналістів. Отже, в політичну боротьбу включилися тільки місцеві організації загальноросійських партій.

Словник ерудита

***Монархісти** – прибічники деспотичної форми державного правління, при якій верховна влада належала спадковому правителю і непідконтрольна народу і його обраним представникам.*

Монархічний табір. Ще до початку революції 1905 р. в регіоні розгорнули активну діяльність

всілякі монархічні товариства та гуртки – місцеві відділення Російського зібрання і Російської монархічної партії, «Бессарабська патріотична ліга» та ін. Вони вербували в свої ряди дрібних крамарів, убогих, бродяг, злочинців, все неосвічене міщанське населення міст та містечок, селян з приміських сіл. Озброєні загони, які складалися з подібного наброду, почали називати себе «Чорною сотнею» за прикладом громади «Чорних людей» в Росії XII–XVII ст. – непривілейованого населення, яке платило всі податки і повинності.

Лідерам монархічних організацій – бессарабському поміщику В.М. Пуришкевичу, кишинівському журналісту П.О. Крушевану та іншим – не становило труднощів вселити цим приниженим і неосвіченим людям, що у всіх їх бідах і нещастях винні «вороги» самодержавства і православ'я – євреї, поляки, студенти, робітники, ліберали, революціонери, ніби підкуплені японцями.

У квітні 1903 р. монархістам вдалося організувати небачене досі в історії Молдавії злодіяння, яке отримало назву «Кишинівський погром». Протягом кількох днів націоналісти безкарно грабували, били, вбивали на вулицях міста ні в чому не винних людей. У цій війні було загублено та покалічено сотні мирних кишинівців, в тому числі жінок, старих та маленьких дітей. А вся їх вина полягала лише в тому, що вони розмовляли «не тією мовою» і сповідували «не ту віру». Більше третини будинків було розгромлено, майно розграбовано. І все це відбувалося при повній байдужості та бездіяльності поліції та військ. Ніхто навіть не думав захищати мирних жителів від сваволі та насилля натовпу п'яних громил, які з ранку йшли на погром як на роботу з Дурлешт, Яловен, Трушен та інших передмість Кишинева.

Після цих кривавих подій, які викликали гнів й обурення всього цивілізованого світу, єврейське населення масово почало покидати міста і містечка Бессарабії. Тисячі людей переселялися в Америку,

В.М. Пуришкевич

Перевірте себе

Яку мету переслідували призвідники Кишинівського погрому?

Корисна інформація

Великий російський письменник Л.М. Толстой після погрому писав єврейському письменнику Шолом-Алейхему: «Жахливе злодіяння в Кишиневі болісно вразило мене». При цьому Толстой підкреслив, що «винуватець не тільки кишинівського жаху, але й всього безладу, – уряд».

Це важливо знати

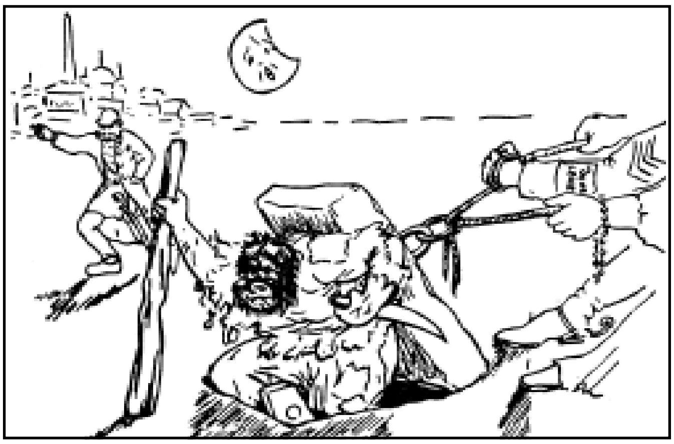
Межа єврейської осілості – кордон, введений в деяких губерніях півдня Росії і який діяв з 1791 по 1917 р., за межами якого заборонялося проживати єврейському населенню.

Європу, Палестину, в інші країни та континенти, які здавалися їм більш безпечними, ніж Російська імперія, яка входила в епоху кривавих конфліктів, революцій і війн.

Наступні події – революції 1905–1907 та 1917 рр. і громадянська війна – показали, що погроми, вбивства та насилля над людьми за національною, мовною чи релігійною ознакою стали явищем поширеним, навіть побутовим, особливо на півдні Росії та України, в Бессарабії, Білорусії та інших місцях єврейської осілості.

За кілька місяців до Кишинівського погрому така ж бійня готувалася в Дубоссарах. У середині лютого 1903 р. тут було знайдено труп 14-літнього хлопчика. Злочин став приводом для розповсюдження чорносотенцями слухів про те, що це вбивство вчинили євреї з ритуальною метою, щоб замісити мацу (єврейську паску) на крові невинної християнської дитини. І тільки швидке розслідування цього злочину та виявлення справжнього вбивці дозволили запобігти кривавому насиллю, яке за своїм масштабом і трагічністю могло б відповідати кишинівському погрому.

Організатори злочинів навіть не приховували своїх цілей: газета «Бессарабець», наприклад, відкрито писала, що «…Кишинівський погром є

«О дванадцятій годині ночі» *(Карикатура на погромника. «Київська газета». 1905 р.)*

відповіддю християнського населення на єврейський революційний рух». А міністр внутрішніх справ Росії В.К. Плєве заявив делегації жителів Кишинева, які шукали в нього захисту: «Знайте ж, що якщо ви не втримаєте вашої молоді від революційного руху, ми зробимо ваше становище настільки нестерпним, що вам доведеться піти з Росії всім до останньої людини».

«Грізна ознака: Крушеван нудьгує без діла» *(Карикатура з газети «Київська думка». 1907 р.)*

У період першої російської революції всі місцеві чорносотенні контрреволюційні формування об'єдналися в одну партію «Союз російського народу» (СРН), яким керували О.І. Дубровін, В.М. Пуришкевич, П.Ф. Булацель, О.А. Полубояринова, П.О. Крушеван та ін. До кінця 1907 р. ця партія згуртувала близько 400 місцевих організацій, в тому числі тираспольську і бендерську. Лідери СРН відкрито висували свої терористичні цілі і гасла: боротьба проти революційного оновлення суспільства і конкретно проти революціонерів та лібералів, захист недоторканності основ самодержавства Російської імперії, збереження станового поділу суспільства і т.д. Для досягнення своєї мети вони не гребували найпідлішими прийомами: били і залякували робітників, учнівську молодь, інтелігентів і всіх, хто здавався їм «смутними», «інородцями», «некорінними», допомагали поліції розганяти мітинги та демонстрації, які проводилися під червоним знаменом, писали доноси на «підозрілих».

Перевірте себе

Як ви вважаєте, чому після падіння монархії у 1917 р. чорносотенні організації припинили свою політичну діяльність?

У період підйому революційного руху в жовтні 1905 р. чорносотенці Придністров'я спровокували єврейські погроми в Тирасполі, на станції Роздільна Тираспольського повіту і в с. Новопетрівка. Але ці злочинні дії, що призвели до вбивства та побиття кількох десятків людей, хоча і були надзвичайними подіями для мирного населення Придністров'я, не отримали такого широкого розмаху, як в Кишиневі, Калараші, Одесі та інших містах і містечках регіону, де число жертв доходило до сотень і навіть тисяч осіб.

Це важливо знати

Не плутайте поняття: кадетами в Росії називали вихованців воєнних закладів – кадетських корпусів, перший з яких був відкритий імператрицею Анною Іоанівною у 1732 р. На початку XX ст. кадетами називали членів російської ліберальної Конституційно-демократичної партії народної свободи. Саме в цьому значенні використовується даний термін у підручнику.

Після поразки революції в 1907 р. активність чорносотенних організацій у Придністров'ї поступово почала знижуватися, а після падіння монархії в лютому 1917-го вони взагалі припинили будь-яку політичну діяльність.

Ліберальні партії. Лібералізм захищав інтереси підприємців, які обстоювали вільний капіталістичний розвиток країни. Але в Придністров'ї на початку XX століття коло промисловців та фінансової буржуазії, які потребували особливої політичної партії, було досить вузьким. До того ж ідеологи російської буржуазії набагато більше побоювались революційного руху робітничого класу, ніж «страждали» від політичного безправ'я в самодержавній країні.

Місцеві ліберальні партії складались головним чином з освічених людей – земців, вчителів, лікарів, журналістів, службовців, молоді, які прекрасно розуміли, що самодержавство сковує і гальмує прогресивний розвиток країни, заважає її модернізації. Але найбільше ліберали боялися революційних потрясінь і вважали необхідним для країни шлях обережних реформ і встановлення конституційно-монархічного правління. Тому провідна ліберальна партія в Росії і отримала назву «Конституційно-демократична партія народної свободи» (КДП), а її члени були названі кадетами.

П.М. Мілюков

Лідерами створеної в жовтні 1905 р. партії в Москві стали П.М. Милюков, С.А. Муромцев, В.Д. Набоков, І.І. Петрункевич та ін. Видатний російський ліберал П.Б. Струве, визначаючи завдання кадетів, говорив, що вони «стануть на чолі революції, або будуть подавлені революцією». Але оскільки кадети революції не хотіли, то і сіяли в народі ілюзії, що всі насущні проблеми можна вирішити законним конституційним шляхом «зверху».

У листопаді 1905 р. група ліберальних інтелігентів створила в Тирасполі повітовий комітет кадетської партії, який підпорядковувався Херсонському

губернському комітету КДП. Очолив організацію член земської управи Нікітін. Приблизно в той же час були створені сільський комітет кадетської партії в німецькій колонії Гофнугсталь Тираспольського повіту, повітові комітети в Ананьєві, Єлисаветграді, Хотині, Акермані, міські комітети в Одесі та Миколаєві, губернський у Кишиневі. Але в грудні 1905 р. Тирасполь і його повіт були переведені на воєнний стан херсонським губернатором, і ліберали вже не могли вести легальну роботу з передвиборної агітації за своїх кандидатів у депутати Державної думи.

М.В. Родзянко

Через півроку, в 1906-му, кадети Придністров'я і всієї Новоросії (Херсонської та Бессарабської губернії, частини Таврицької та Подільської губерній) утворили єдину обласну організацію кадетської партії з центром в Одесі. Під її егідою тут друкувалася найпопулярніша газета «Известия Партии народной свободы», а також інші кадетські видання, поширювані на території Придністров'я, – «Одеський листок», «Південна Росія», «Голос Півдня».

П.О. Гейден

Кадети користувалися підтримкою не тільки інтелігенції, але й селян, особливо німецьких і болгарських колоністів-фермерів. Агітатори розповсюджували серед них листівки і газети, в яких йшлося про те, що задовольнити всі потреби народу можна тільки при підтримці конституційних демократів на виборах до Державної думи. Влада відбирала у селян кадетську літературу і навіть арештовувала читачів, як це було в селах Дороцьке, Гояни, в м. Дубоссарах та в інших населених пунктах.

Набагато «правіше» від кадетів за своїми поглядами була партія «Союз 17 жовтня», створена в листопаді 1905 р. представниками великих поміщиків і торгово-промислової буржуазії О.І. Гучковим, М.В. Родзянко, П.О. Гейденом, Д.М. Шиповим та ін. Вони виступали за негайне припинення революційного руху, за сильну монархічну владу, яка буде служити «миротворним началом» в боротьбі класів і партій.

О.І. Гучков

У Бессарабії ядро цієї партії складали земці – ліберальні поміщики К.Ф. Казимир, О.Ф. Алейников, М.М. Гафенко та ін.

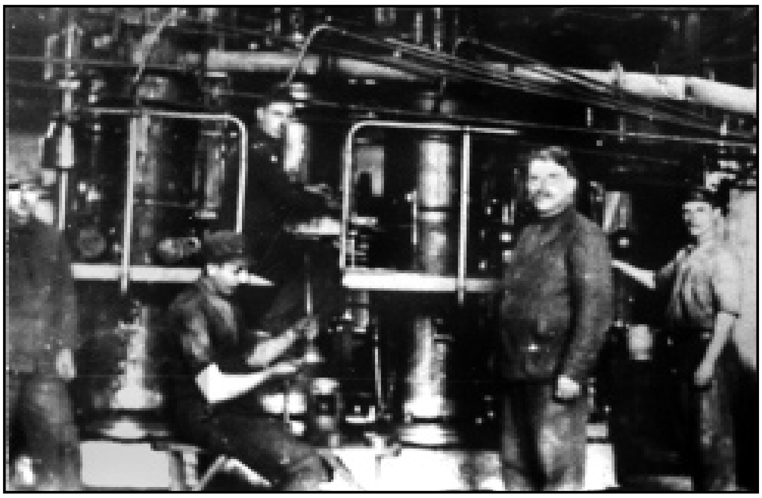
У Придністров'ї праволіберальні позиції займала газета «Тираспольське життя» на чолі з її редактором І.С. Зеліковичем. Типографські робітники не раз влаштовували страйки, відмовляючись її друкувати. Згодом «Тираспольське життя» замінила газета «Дністровський край», яка також відображала інтереси партії.

Організації «Союз 17 жовтня», «Партія мирного оновлення», «Партія правового порядку», «Прогресивна земська партія» та ін. були нечисленними і не впливали на розвиток революційних процесів. Однак складна система виборів депутатів до Державної думи дозволила лібералам висувати своїх кандидатів у Бендерах, Тирасполі та інших придністровських містах.

Перевірте себе

Як ви розумієте термін «демократична республіка» в даному контексті? Чи змінився його зміст з часом?

Демократичний табір. Партії революційних демократів у Придністров'ї широко підтримували народні низи. Демократи захищали інтереси промислових, аграрних, транспортних робітників, бідних та середніх селян, ремісників, учнів. Всі партії де-

Робітники Бендерських залізничних майстерень. Початок XX ст.

мократичного табору об'єднували спільні цілі: повалення самодержавства, встановлення демократичної республіки, вибори парламенту (Установчі збори) і відповідального перед народом уряду, введення політичних свобод і загальної рівності громадян перед законом, справедливий і безкоштовний перерозподіл землі між тими, хто її обробляє, ліквідація станів. Це була широка програма революційно-демократичного оновлення країни, її буржуазної модернізації і «розчищення» шляху для вільного розвитку ринкової економіки і демократичного громадянського суспільства.

Одна з великих партій демократичного табору – Російська соціал-демократична робітнича партія (РСДРП), заснована в 1898 р. російськими революціонерами-марксистами, в 1903 р. розкололась на дві фактично самостійні партії – більшовиків та меншовиків. Більшовики продовжили радикальні традиції російського революційного руху і виступили за встановлення в країні диктатури пролетаріату – для швидкої побудови безкласового суспільства всезагальної справедливості, рівності та свободи. На думку більшовиків, в такій селянській країні, як Росія з її феодальними пережитками і безграмотністю основної маси населення, революція буде змушена вдатися до насилля і диктатури заради побудови «царства свободи». Щодо меншовиків, то вони, як і більшовики, вважали себе марксистами, але думали, що Росія не дозріла для соціалістичної перебудови, а революція призведе до влади буржуазії, як це було в Англії, Голландії, Франції та інших країнах Заходу.

Таким чином, цілі очолюваних В.І. Леніним більшовиків не обмежувалися поваленням самодержавства і встановленням бур-

Перевірте себе

Як ви вважаєте, чи виправдав себе намір партій демократичного табору створити умови для розвитку ринкової економіки?

Чи знаєте ви будь-які цікаві факти з біографії В.І. Леніна? Які риси характеру були притаманні вождю пролетаріату?

РОССІЙСКАЯ СОЦІАЛЬ-ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РАБОЧАЯ ПАРТІЯ.

ИСКРА

„Изъ искры возгорится пламя!"— Отвѣтъ декабристовъ Пушкину.

№ 10 НОЯБРЬ 1901 ГОДА. № 10

Перша сторінка газети «Іскра»

жуазної республіки: вони боролися за соціалістичну революцію, відміну приватної власності, ліквідацію експлуатації людини людиною і побудову безкласового суспільства. Їх лозунги принципово відрізнялися від ідей, висунутих всіма іншими робітничими і селянськими партіями демократичного табору.

Формально і більшовики, і меншовики, які створили у великих промислових центрах країни свої організації, входили до єдиної Російської соціал-демократичної робітничої партії. У Придністров'ї ж, як і в Бессарабії, самостійних більшовицьких організацій не було, якщо не враховувати партійного комітету залізничників Бендер, який виник під егідою вузлового бюро Південно-Західної залізниці. У краї діяли в основному представники соціал-демократичної партії, куди входили і *бундівці*. Тираспольська група РСДРП була заснована одеськими революціонерами задовго до революції 1905 р. і була у тісному зв'язку з бендерськими та кишинівськими соціал-демократами.

У північних районах Придністров'я, зокрема в Рибниці, активно працювали соціал-демократи, які організували гуртки в Кам'янці, Рашкові, Резині. В 1906 р. на нараді в Одесі вони вирішили об'єднатися з

Словник ерудита

Бундівці *– члени Всезагального єврейського робітничого союзу в Литві, Польщі та Росії, який був створений у 1897 р. на базі просвітницьких гуртків єврейських робітників і ремісників. Члени Союзу в цілому поділяли марксистські погляди і підтримували більшовиків. Але основною їх ідеєю стало положення про особливу місію єврейського пролетаріату як найбезправнішого класу робітників Росії. В роки революції 1905–1907 рр. Бунд нараховував більше 270 організацій, які об'єднували близько 34 тис. осіб. Надалі вони зблизилися з меншовиками, але в громадянській війні прийняли сторону більшовиків і брали участь у створенні Червоної Армії. Бунд самоліквідувався на території Росії у 1921 р.*

Листівка, популярна у 1905–1906 рр.

метою посилення роботи в Бессарабській, Херсонській, Подільській та Таврицькій губерніях. У Бендерах та Тирасполі було навіть засновано свою регіональну федеративну раду. Можна було говорити вже не про групи, а організації соціал-демократів.

Соціал-демократичні комітети мали великий вплив на робітників. Вони допомагали організовувати страйки, створювали професійні спілки трудящих. На залізничному вузлі в Бендерах в ті часи працювало більше тисячі осіб, в основному робітники-металісти, для яких революційний рух соціал-демократів був єдиною авторитетною силою в суспільстві. Діяльними революціонерами, організаторами професійних спілок були К.П. Смітюшенко, А.А. Гарніє, І.Р. Левицький, М.Є. Ширяєв, А.М. Рудковський та інші бендерчани. Активно діяли соціал-демократи в середовищі солдат. Вони роз'яснювали військовослужбовцям цілі революції, її завдання та перспективи. Результатом роботи пропагандистів став виступ проти уряду в серпні 1906 р. солдат Ларго-Кагульського піхотного полку, який розташувався в Бендерах.

Особливо успішну діяльність розгорнула тираспольська організація РСДРП в сільській місцевості. Соціал-демократи розповсюджували листівки з вимогами про передання всієї землі селянам, пояснювали необхідність повалення монархічного устрою, створення республіки, скликання Установчих зборів. Серед селян вони розповсюджували революційну літературу, яка надходила від Херсонського комітету сільських організацій РСДРП. Особливого резонансу отримали брошури «Кому потрібен селянський банк», «Селянська безправність», «Ні землі, ні волі», «Хто такі соціал-демократи» та ін.

До робітничих партій соціал-демократичного спрямування відносилися і місцеві організації єврейського Бунда в Бендерах, Рибниці, Рашкові, Кам'янці та інших населених пунктах. Бундівці часто допомагали більшовикам і меншовикам в їх практичній

Перевірте себе

Чому робітники Бендер єдиною авторитетною силою в суспільстві вважали революційний рух соціал-демократів?

Пригадайте прізвища всіх відомих вам соціал-демократів, керівників більшовиків і меншовиків у Росії.

К.П. Смітюшенко

Це важливо знати

Представники партії соціал-революціонерів називалися есерами.

роботі, хоча і відрізнялися в цілому нерішучістю та безініціативністю.

І все ж, незважаючи на помітні успіхи, досягнуті в революційній діяльності, і розгалужену мережу організацій у Придністров'ї, місцеві соціал-демократи не змогли стати істинним авангардом пролетаріату в регіоні в силу своєї кустарності, стихійності, а підчас і нерішучості в боротьбі за інтереси трудової людини.

Надто активно діяла в регіоні і Партія соціалістів-революціонерів (ПСР) – одна з основних революційно-демократичних партій в Росії, яка по суті була селянською, а за політичним спрямуванням – неонародницькою. В.М. Чернов, К.К. Брешко-Брешковська, М.Р. Гоц, М.А. Спиридонова та інші лідери ПСР, вважаючи себе послідовниками героїв-народовольців, перейняли їх головну утопічну ідею про самобутній шлях Росії до соціалізму через політичний терор. Досить, мовляв, вбити царя і його сатрапів, вважали вони, і селянські громади всієї країни самі прийдуть до соціалізму – розподілять землю по справедливості і будуть її обробляти, не визнаючи жодного «начальства».

Перевірте себе

Як ви розумієте термін «неонародницька партія»?

У Кишиневі перша есерівська група з'явилася у 1902 р., а в Бендерах – у 1903-му, після створення губернського комітету ПСР. Одним із засновників бендерської організації був Петро Гомонюков, якого жандарми знали як найбільш відомого революціонера на півдні Росії і найдосвідченішого члена партії соціал-революціонерів. Найближчим помічником Гомонюкова був його брат Антон і робітники В. Світловський, С. Шашек, В. Триколич. Вони поповнювали свою революційну групу бендерськими робітниками, встановлювали тісні зв'язки з есерівськими організаціями в Одесі, Києві, Харкові, Миколаєві, Пензі, Курську, Катеринославі та інших центрах країни, перевозили через кордон з Румунії до Росії нелегальну літературу, постачали революційними виданнями своїх однодумців у Новоросії.

В.М. Чернов

Щоб успішніше вести пропаганду серед робітників, селян і солдат, есери організували в Бендерах у 1903 р. власну нелегальну типографію. Але поліцейські вийшли на слід революціонерів і арештували кістяк організації. Через кілька років, у 1907 р., поліція розгромила ще одну есерівську типографію в Бендерах і взяла під варту її керівників О. Александрова, М. Ширяєва, В. Мухіна та ін.

Есерівська листівка «Безумству хоробрих...». 1905–1907 рр.

Тісні зв'язки підтримували придністровські есери зі Всеросійським залізничним союзом, з його підпільною типографією в Москві, а також з Всеросійською селянською спілкою. Нелегальна література для селян ввозилася в Придністров'я в такій великій кількості і настільки впливала, що в регіоні не припинялися селянські заворушення. Влада змушена була вжити найжорсткіших заходів і ввести в Тираспольському повіті воєнний стан.

Вірні народовольним традиціям, есери виступали за політичний терор, вважаючи, що гучні політичні вбивства зможуть викликати в країні могутню революційну хвилю і повалити самодержавство. З 1902 по 1904 р. члени ПСР здійснили по всій країні шість терористичних акцій, в 1905 р. – 51 замах, в 1906 р. – 62. У Придністров'ї діяла в цьому напрямку єдина в краї бойова дружина есерівської організації – бендерська. В квітні 1907 р. тут було вбито дружинниками відомого чорносотенця – голову місцевого відділення СРН Івана Савирка. Виконавці цього акту – молоді бендерські робітники Райнгольд і Литвак були покарані за вироком суду. Через кілька місяців есери вбили в Кишиневі пристава Оссовського, поранили пристава Соловкіна і застрелили завідувача бендерських залізничних майстерень інженера Вінталова.

Перевірте себе

Як впливала ввезена нелегально література на придністровських робітників та селян?

Але істотних збитків царському самодержавству ці безглузді замахи не нанесли. Революційний рух також практично нічого не виграв від цих авантюрних актів. Велике напруження людських

М.О. Вінталов

Словник ерудита

Анархісти *– прибічники і послідовники політичного руху, який заперечував державу, будь-яку економічну, політичну та духовну владу над особистістю і яка проповідувала відсутність будь-якої організованої влади.*

сил, волі, енергії, мужність виявилися не тільки нікому не потрібними, але навіть небезпечними для революції. Більшість керівників і діяльних учасників есерівських дружин загинули при вчиненні бойових акцій, були страчені чи заслані на каторгу. Все це страшним ударом звалилось на есерівські організації, знекровило і стало причиною їх розпаду після поразки революції.

Гамірною, але безрезультатною для революційного руху і безпечною для царизму була діяльність місцевих *анархістів*. Невеликі групи, які складалися з кількох однодумців, були пов'язані з одеськими, кишинівськими та іноземними анархістськими комітетами «Хліб і воля», «Чорне знамено», «Бунтар» та ін. «Експропріація грошей на цілі революції» часто перетворювалася в звичайні пограбування і нахабне здирство. Анархістські групи перетворювалися в кримінальні зграї, з якими поліція розправлялася безжалісно і жорстоко. Змінити ситуацію в країні міг тільки масовий всенародний виступ трудящих.

Питання

1. У чому полягала сутність російської революційної ідеї корінного перевлаштування всього способу життя суспільства? Чи можливо було здійснити її в Придністров'ї?
2. Які організації були створені кадетами, соціал-демократами, есерами, анархістами в Придністров'ї і які цілі вони переслідували?
3. Чим відрізнялися цілі більшовиків від цілей інших партій?

Завдання

1. Назвіть головні суспільні протиріччя, які роздирали Придністров'я в кінці XIX – початку XX ст. Чим вони були зумовлені?
2. Перерахуйте відомі вам політичні партії і охарактеризуйте їх діяльність.
3. Заповніть таблицю «Характеристика суспільно-політичних таборів у Придністров'ї (початок XX ст.)»:

Політичний табір	Чиї інтереси виявляє?	У чому полягають головні політичні цілі?	Які основні методи діяльності?
Правий (монархічний)			
Ліберальний (буржуазний)			
Лівий (демократичний)			

Тести

1. Перший в Росії єврейський погром був організований у Кишиневі: а) *у 1900 р.*; б) *в 1903 р.*; в) *в 1905 р.*
2. Дайте визначення поняттям: *чорносотенці; кадети; октябристи; есери; анархісти; більшовики; меншовики; бундівці*.

§2. ПРИДНІСТРОВ'Я В ЕПОХУ БУРЖУАЗНИХ РЕВОЛЮЦІЙ. ПОВАЛЕННЯ САМОДЕРЖАВСТВА Й УТВОРЕННЯ ПЕРШИХ РАД

Революційні заворушення в Придністров'ї напередодні 1905 р. Напружена суспільно-політична боротьба між силами оновлення і реакції підживлювалась прагненням народу до активного політичного життя, його небажанням миритися з нестерпними умовами праці і побуту, надією на швидке позбавлення від гніту.

У квітні 1898 р. робітники низки підприємств Одеси несподівано отримали з Бендер листівки зі словами: «До одеських робітників! Брати робітники! Першого травня всі зарубіжні робітники не йдуть на роботу і вимагають введення восьмигодинного робочого дня...» Далі слідував заклик підтримати страйкарів і приєднатися до травневого виступу пролетаріату, щоб змусити хазяїв поступитися. Ці прокламації свідчили про те, що пролетаріат Придністров'я почав усвідомлювати необхідність єдності боротьби за свої права.

Корисна інформація

Первомайське свято солідарності трудящих було встановлено у 1889 р. за рішенням II Інтернаціоналу в пам'ять про кривавий розгін поліцією мирної демонстрації робітників Чикаго в травні 1886 р. У Росії це свято почали відзначати на початку 90-х років XIX ст.

Проникненню нових ідей в народні маси сприяла революційна пропаганда соціал-демократів, соціалістів-революціонерів та інших радикальних

Будинок, в якому знаходилася типографія газети «Іскра». 1901 р.

партій. В об'єднанні передових робітників велику роль відіграла революційна преса – журнал «Вісник російської революції», газети «Іскра», «Революційна Росія», «Арбейтер штимме» («Робітничий голос»), «Напередодні» та інші видання, які ввозилися до Росії нелегально.

У квітні 1901 р. в Кишиневі була відкрита підпільна типографія соціал-демократів газети «Іскра», яку в Мюнхені редагував В.І. Ленін. Тут же нелегально друкувалась інша революційна література. Ленін підтримував тісний зв'язок з підпільними поліграфістами Л. Гольдманом, М. Шацем, Ф. Корсунською, О. Квятковським, І. Радченко, Г. Елькіним, високо оцінював їх діяльність і наполягав на тому, щоб вони працювали не тільки для окремого регіону, але й для всієї Росії. У Придністров'ї революційні листівки стали все більше розповсюджуватися серед освічених прошарків населення, робітників і навіть в селянському середовищі.

Характерний випадок стався в одному з населених пунктів Тираспольського повіту весною 1903 р. Святковим днем якісь «студенти», так поліцією і не знайдені, роздавали селянам листівки з закликом об'єднатися в боротьбі проти пригноблювачів. Як повідомляв пізніше кореспондент газети «Іскра», *урядник* разом з кількома десятками поліцейських відправився арештовувати селян, які ховали в себе антиурядові прокламації. «Не слухайте підлих людей, – закликав урядник, – що бунтують вас і розкидають листівки, – то шарлатани; їх треба вбивати камінням, і суду на них не буде, тому що цар терпіти таких не може... Вам нічого сподіватися, щоб розбагатіти на цій землі, вам буде добре на тому

Словник ерудита

Урядник *– нижній чин повітової поліції в Росії з 1878 р. по 1917 р., який підпорядковувався становому приставу. В козацьких військах урядник – унтер-офіцерське звання.*

світі...» Революційно налаштована молодь вирішила навіть покарати урядника, але «Іскра» радила їм: «Змову потрібно укладати не проти життя земського начальника, а проти життя всього самодержавства».

«Селянська біднота» *(Малюнок з газети «Київська думка»)*

Напередодні 1905 р. сильний неврожай посилив і без того тяжке становище найбідніших прошарків населення Придністров'я. Жителі сіл вже не могли більше терпіти скруту. Як повідомляла ліберальна газета «Бессарабське життя», «непорозуміння» між селянами і землевласниками «стали в Тираспольському повіті частим явищем». Так, жителі села Малаєшти-2, яке розташоване на території маєтку княгині Абомелик, доведені до відчаю безпросвітними злиднями, вигнали найманих робітників, які обробляли землі поміщиці, знесли огорожу панського саду і почали пасти там свою худобу. Селяни с. Кошарка самовільно зорали землю і засіяли панські землі в маєтку «Анатра». Голодуючі жителі хуторів Гребенники і Єрьомишкіна з'явилися в Тираспольську міську управу з вимогою про продовольчу допомогу. Всі ці розрізнені епізоди народного протесту, які виникли в роки першої буржуазно-демократичної революції, швидко переросли в класову війну.

Перевірте себе

Пригадайте, які причини призвели до першої російської революції.

Як ви думаєте, в чому проявилася сила робітничого класу Придністров'я в період революційної боротьби 1905–1907 рр.?

Революційна боротьба робітників і селян у 1905–1907 рр. Як складова частина єдиної Російської імперії з її проблемами, конфліктами і протиріччями Придністров'я розділило з нею спільну долю. Разом з народами всієї країни придністровцям судилося пройти через очисний вогонь революційної боротьби за свободу, рівність, справедливість і гідне життя, через героїчні та драматичні події трьох російських революцій. Робітничий клас краю, незважаючи на його нечисленність, був невід'ємною частиною багатонаціонального російського пролетаріату. І в цьому була його сила.

Ремісник-кустар на місцевому ринку

Спочатку робітники ремісничих майстерень під час страйків висували головним чином економічні вимоги: покращити умови праці, підвищити зарплату, скоротити тривалість робочого дня та ін. Але вже восени 1905 р. вони все частіше почали проголошувати і політичні лозунги, в тому числі «Геть самодержавство!». У жовтні цього ж року в період всезагального політичного страйку одночасно з трудівниками одеського й окницького депо припинили свою роботу залізничники Бендер. Їх підтримував трудовий люд, студенти міст та містечок краю – закривались підприємства і магазини, навчальні заклади, пошта, зупинився транспорт. Життя завмерло. В нелегальному інформаційному бюлетені Петроградської Ради в ці дні повідомлялося: «Тирасполь, 17 жовтня. Три дні вже місто відрізане від зовнішнього світу. Через припинення залізничного сполучення пошта проривається випадково...» Значні за силою та розмахом політичні страйки, демонстрації, мітинги, які пройшли в Бендерах, Тирасполі, Сороках, Хотині, на правому і лівому берегах Дністра, сколихнули все суспільство.

Перевірте себе

Що ви знаєте з курсу Вітчизняної історії про події на броненосці «Потьомкін»?

Чи дивилися ви фільм «Броненосець Потьомкін»? Яке враження на вас він справив?

У листопаді 1905 р. передові трудящі, які усвідомили, що їх сила в єдності, приступили до організації професійних спілок. У Бендерах були утворені профспілки телеграфістів і залізничників.

Профспілка транспортних робітників Південно-Західної залізниці нараховувала близько 50 тис. осіб. Головою бендерського станкому було обрано інженера І.Р. Левицького.

У революційний рух включилися і ті придністровці, які знаходилися далеко за межами рідного краю. Так, на чолі озброєного повстання в Сочі стояв більшовик М.П. Поярко, уродженець с. Слободзея Тираспольського повіту. Тираспольчанин О.Ф. Царьов брав активну участь у революційних подіях на знаменитому бунтівному броненосці «Потьомкін». В період Грудневого збройного повстання 1905 р. на московських барикадах бився професійний революціонер, один з керівників першої в Росії Іваново-Вознесенської Ради робітничих депутатів М.В. Фрунзе – наш земляк, корені якого в Придністров'ї. Згодом він став відомий як радянський партійний державний і воєнний діяч. Саме М. Фрунзе у 1924 р. стане одним з організаторів МАРСР.

О.Ф. Царьов – матрос броненосця «Потьомкін»

Особливої напруги досягла класова боротьба в придністровських селах у роки революції. Малоземелля і безпросвітні злидні місцевих селян робили їх легко сприйнятливими до революційної пропаганди проти панівного засилля, і взагалі проти приватної власності на землю.

Весною 1905 р. заворушення охопили села, розташовані в межах володінь княгині Абомелик, – Малаєшти, Ілію, Гиржево, Осинівку та ін. Площа її родового маєтку тільки в Подільській губернії досягала 3300 десятин. Сімейству Абомелик належало в Росії близько 870 тис. десятин землі, чавунотопні та залізоробні заводи, вугільні, золоті та платинові копальні, соляні промисли, залізні рудники.

Корисна інформація

М.В. Фрунзе народився в Туркестані (м. Бішкек) в сім'ї воєнного фельдшера, який був родом з с. Захарівка Тираспольського повіту (зараз с. Фрунзівка).

Причиною виникнення селянських заворушень послужили дії управляючого придністровськими володіннями княгині. Він наказав зорати спільну ділянку землі, яка поміщикам не належала, і тим самим позбавив селянську худобу не тільки випасу, але й доступу до водопою. До кожного, хто ступить

Селянське повстання в с. Мокра

Словник ерудита

Справник – *глава повітової поліції в Росії з 1775 по 1917 р., який очолював повітове поліцейське управління і призначався губернатором.*

Ескадрон – *у кавалерії одне й те саме, що і рота в піхоті.*

Драгуни – *вид кавалерії в російській армії у XVII–XX ст., призначений для дій в кінному пішому строю.*

на цю землю, він погрожував застосувати зброю. Селяни у відповідь підпалили маєток княгині, знесли будинок і великий кам'яний паркан в с. Малаєшти-2. На втихомирення бунтівників був направлений з Тирасполя повітовий *справник* з *ескадроном драгун*.

Барську садибу зруйнували і селяни с. Ілія Тираспольського повіту. Тільки втеча врятувала управляючого маєтком від натовпу обурених селян, озброєних вилами, косами і сокирами. В містечку Круті Балтського повіту постраждала панська економія князя Абомелик-Лазарева, який відмовився здавати селянам землю в оренду без посередників. Вбивство пастуха з села Петрашівка спровокувала жителів деяких придністровських сіл Плоть, Валя-Адинке, Березівка та Василівка на озброєні напади на маєток.

У перші дні травня 1905 р. вибухнуло селянське повстання в с. Мокра Балтського повіту, де землевласник Войтенко, який відзначався особливою грубістю та жорстокістю, відкрив стрілянину по неозброєних, ні в чому не винних жителях і тяжко поранив двох. Доведені до відчаю селяни, озброївшись вилами і

лопатами, рушили до маєтку ненависного хазяїна. Маєток був спалений, а Войтенко, за словами газети «Пролетарій», «буквально роздертий натовпом».

Незважаючи на подальші арешти, каторгу й ув'язнення, події в Мокрі надихнули селян. Так, жителі сіл Воронковської волості почали виганяти свою худобу в поля панських економій у Ковбасному і Саражинці, а в с. Петроверівка Тираспольського повіту намагалися підпалити садибу пана Івановця-Луцевича, якого врятували терміново прибулі війська. «Взагалі настрій селян піднесений», – повідомляла з Придністров'я петербурзька газета «Русь».

Масові аграрні безпорядки в придністровських районах Поділля і Херсонщини змусили уряд перетворити цей регіон у «військовий табір в мініатюрі» і спеціально відрядити до Херсонської губернії генерал-ад'ютанта О.П. Ігнатьєва. Людина надзвичайно реакційних поглядів і прибічник найжорсткіших поліцейських репресій граф Ігнатьєв, познайомившись з революційним рухом селян у Придністров'ї, потребував від петербурзького уряду відправлення до цих земель бригади козаків, вірних самодержавству. «Упевненості в спокої немає, – заявив він міністру внутрішніх справ Росії. – Послаблювати прийняті заходи неможливо. Коли і скільки прибуде козацьких полків, прошу телеграфувати. Присутність їх позитивно необхідна».

Незважаючи на жорстоке придушення аграрних заворушень, селяни Придністров'я продовжували боротьбу за землю. Вони руйнували маєтки, захоплювали й орали угіддя, відбирали у панів ліси, луги і випаси. Силовими заходами придушити ці селянські бунти було неможливо, але й революційний рух не мав достатньо сил для остаточної перемоги.

Корисна інформація

«У с. Малаєшти горить маєток княгині Абомелик. Пожежа виникла на ґрунті аграрних непорозумінь між селянами та управителем економії. Непорозуміння ці відбуваються систематично... На цей раз селяни знесли дощенту економічний будинок і великий кам'яний паркан». (Московська газета «Російське слово»)

Генерал-ад'ютант О.П. Ігнатьєв

Поразка першої революції, роки реакції. Розпуск урядом II Державної думи означав державний переворот, оскільки згідно з «дарованою» свободою за Маніфестом 17 жовтня, уряд був їй підпорядкований і не мав права на таке рішення. Новий закон про

Перевірте себе

Чому розпуск II Державної думи означав державний переворот?

Словник ерудита

Маніфест *– форма «всенародного оголошення монархічної волі», наприклад «Про удосконалення державного порядку».*

Каральний загін *– воєнно-поліцейський підрозділ для розправи з населенням з метою залякати, покарати за вияв невдоволення і боротьбу проти існуючих порядків.*

вибори в III Державну думу також суперечив Маніфесту, оскільки уряд не міг видавати нові нормативні акти без згоди. Всі ці події ознаменували закінчення революції 1905–1907 рр.: самодержавний уряд перейшов у наступ, забувши про свої попередні обіцянки і клятви. Росія вступила в тяжкий період торжества контрреволюції, реакції та терору.

Наступ реакції супроводжувався розгоном політичних партій і закриттям професійних спілок. Деякий час в краї ще діяли місцеві відділення одеських і кишинівських профспілок, але у 1910 р. і вони були остаточно закриті. Перейшов на нелегальне становище тільки комітет професійної спілки залізничників у Бендерах. Виступи і страйки робітників майже припинилися, а якщо десь і вибухали, то мали економічну спрямованість, локальний характер і невелику тривалість. Всі вони закінчувалися поразкою страйкарів. Хазяї жорстоко мстилися робітникам і, користуючись революційним затишшям і підтримкою влади, вели новий наступ на права трудящих – збільшували робочий день, знижували заробітну плату, залишали калік без допомоги і виплат. Будь-яке незадоволення придушувалося воєнно-польовими судами і *каральними загонами*.

Вдалося втихомирити і придністровське село. Затиснуті залізними лещатами терору селяни більше не наважувалися бунтувати. Але це зовсім не означало, що проблема малоземелля втратила свою гостроту. Її не вирішила й аграрна реформа П.А. Столипіна, за наказом якого кожен селянин отримував право на вихід з товариства і закріплення за собою ділянки в приватну власність. Намагаючись похапцем створити на селі шар господарств фермерського типу, на який би зміг опиратися уряд, Столипін лише посилив становище і загострив ситуацію на селі.

«Міцні господарники», які володіли худобою, інвентарем і грошима, захоплювали в свої руки кращі родючі землі, задешево скуповували ділянки розорених середняків і бідняків, які перетворювалися

П.А. Столипін

Придністровські чабани з отарою овець

у бідних пролетарів. Наймити були змушені за жалюгідні гроші чи юшку з гнилими овочами від світання до смеркання працювати на успішних односельців, які отримали за свою жадібність, безсердечність і жорстокість прізвисько «кулаки», «глитаї», «кровопивці». Все це ще в більшій мірі загострило «загнані всередину» класові протиріччя на селі.

Вбивство Столипіна в Києві (1911 р.) збудило революційні настрої народних мас Придністров'я. В червні 1911 р. застрайкували робітники бендерських залізничних майстерень і депо. Як з'ясували жандарми, «...розмови між робітниками йдуть про те, що треба чекати війни, коли війська будуть відвернені, будуть скликані запасні, запасним дадуть зброю і вони стануть на стороні робітників для боротьби, мета якої — змінити спосіб правління».

Початок першої світової війни та погіршення становища народу. 1 серпня 1914 року Німеччина оголосила війну Росії. Воєнні дії між австро-німецькою і російською арміями розгорнулися на величезних територіях і охопили райони поблизу північних кордонів Бессарабії. А з приєднанням у 1916 р. Румунії до Антанти було відкрито Румунський фронт, який фактично замкнув суцільну лінію фронтів від Балтики до Чорного моря. Фронт проходив територією румунського королівства та утримувався силами російської армії. Головнокомандуючим військами номінально вважався король Фердинанд, але фактично ними керував російський генерал Д.Г. Щербачов, настроєний надто монархічно.

З відкриттям Румунського фронту в серпні 1916 р. Бессарабія стає прифронтовою зоною, а Придністровські землі — стратегічно важливим

Перевірте себе

Пригадайте з курсу Вітчизняної історії, які події стали причиною початку першої світової війни.

Чому з відкриттям Румунського фронту Придністров'я перетворилося у стратегічно важливий район?

Корисна інформація

Генерал Щербачов відомий не тільки як монархіст, але і як зрадник Батьківщини – у сліпій ненависті до більшовиків і повсталого народу він уклав перемир'я з Німеччиною, щоб полегшити румунським військам захоплення Бессарабії у 1918 р., і всіляко допомагав Румунії в її агресії проти Росії.

регіоном, в якому розташовувались тилові частини російської армії, госпіталі, склади, залізничні та будівельні підрозділи. Жителі краю залучалися до виконання різних робіт – ремонту доріг, будівництва переправ і воєнних споруд, перевезення вантажів і т.д. Велика частина витрат щодо утримання армії, госпіталів, воєнних споруд припадала на місцеве населення. Постійні реквізиції, закупки продовольства і фуражу тягарем лягали на плечі і без того розорених селян. Крім того, більша частина військовозобов'язаних була призвана в армію і внаслідок цього звільнена від продуктивної праці.

Криза, яка охопила всю країну, з особливою силою проявилася і в Придністров'ї. Міністр землеробства Росії О.М. Наумов у березні 1916 р. змушений був визнати, що в Тираспольському повіті спостерігається «...зменшення посіву озимих наполовину, а залучення населення до позиційних робіт, очікуваний заклик *ратників* другого розряду, реквізиція коней і ліквідація німецького землеволодіння зменшить посів ярових до обсягів, при яких хліба не вистачить не тільки для армії, але й для населення». Рівень промислового виробництва знижувався, закривалися підприємства, а дрібні ремісники і крамарі розорювались. Ціни на всі необхідні продукти зростали з небувалою швидкістю. Бідність, безробіття та голод, епідемії та народні нещастя – ці вічні супутники війн знову стали звичайним явищем на землі Придністров'я.

Словник ерудита

Ратник *– боєць, солдат.*

Повернення пораненого солдата з фронту *(Плакат часів першої світової війни)*

«Геть війну! – говорилося в одній з листівок, надрукованій у місцевій типографії тираспольськими соціал-демократами. – Досить жертвувати батьками і братами. Росія заллється кров'ю, якщо ми не опам'ятаємось, наша батьківщина загине, досить крові!» Ненависть до війни, до багатіїв, які наживаються на поставлянні

правлячим класам, до інтриг, розкоші і розпусти царського двору, до монархії як символу і першоджерелу всіх бід і страждань охопила маси трудящих. Ця ненависть породила другу російську революцію.

Перевірте себе

Пригадайте з курсу Вітчизняної історії, за яких обставин російський монарх Микола II підписав Маніфест про відречення від престолу.

Повалення самодержавства і перші революційні перетворення в краї. Збунтовані 27 лютого 1917 р. в Петрограді робітники повалили самодержавний уряд. Останній російський монарх Микола II «вважав за благо» підписати 2 березня Маніфест про відречення від престолу. Лютнева буржуазно-демократична революція, яка пройшла майже безкровно, перемогла в столиці.

До Придністров'я звістка про ці події долетіла дуже швидко. Вже 3 березня 1917 р. бендерська газета «Бессарабський південний край» в екстреному випуску надрукувала телеграми з революційної столиці. Створений у Петрограді Державною думою Тимчасовий уряд скасував деякі бюрократичні заклади, але чиновницький апарат як в центрі, так і на місцях змінено не було. Замість губернаторів Тимчасовий уряд почав призначати губернських комісарів, яким передавалася вся повнота влади і якими у більшості випадків були все ті ж представники губернських земств. У повітах влада переходила до голів повітових земських зборів.

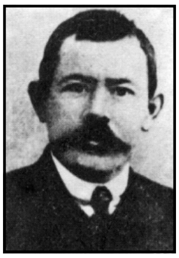
Останній російський монарх М.О. Романов

Намагання Тимчасового уряду втримати революцію в межах «законності», спираючись на чиновницько-бюрократичний апарат і нічого кардинально не змінюючи, повсюдно наражалось на несприйняття з боку трудящих. Робітники вимагали корінного оновлення країни і поглиблення революційних перетворень.

Створення Рад. Вже в перші дні після падіння самодержавства робітники і службовці придністровських підприємств і установ почали обирати своїх представників у ради, які б могли виразити і захистити їх інтереси.

Запам'ятайте

1917 р., 8 березня *– створена перша Рада робітничих депутатів у Придністров'ї.*

П.В. Добродєєв, голова Тимчасового виконкому Бендерської Ради

Перевірте себе

Яку владу представляла поліція Придністров'я?

Плакат часів першої світової війни

У Бендерах на загальних зборах, які відбулися 8 березня 1917 р., делегати створили Раду робітничих депутатів і обрали Тимчасовий виконавчий комітет, головою якого став робітник-залізничник П.В. Добродєєв. На Комітет покладались обов'язки щодо формування органів влади.

Комітет негайно почав вимагати від комісарів Бендер заміни народної міліції. Але представник нової влади, який керував містом від імені Тимчасового уряду, не поспішав виконувати законну вимогу робітників. Тоді члени Комітету заявили губернському комісару К.А. Мімі, монархічно налаштованому поміщику, який знаходився в Кишиневі, що якщо поліцію негайно не заберуть з міста, всі поліцейські дільниці будуть зруйновані жителями.

В результаті влада змушена була заснувати в Бендерах народну міліцію. Це була перша перемога Радянської влади, яка зароджувалась у Придністров'ї. Підрозділи міліції підпорядковувалися демократично обраним Радам, зокрема їх виконавчим органам влади. До виконавчого комітету Бендерської Ради ввійшли 19 солдат і 18 робітників.

Аналогічне засідання представників підприємств і установ відбулося 8 березня 1917 р. в Тирасполі. У цей день було обрано Тимчасову Раду робітничих депутатів Тирасполя з п'яти осіб. На багатолюдному мітингу жителі палко вітали повалення прогнилого бюрократичного режиму і висловлювали гаряче бажання укріплювати завойовані революцією свободи, щоб не повернулися попередні порядки ненависного всім царизму.

За ініціативою Тимчасової Ради, 12 березня пройшли спільні збори робітників міста, на яких було обрано Тираспольську Раду робітничих депутатів з 15 членів. Наступного дня депутати сформували виконавчий комітет з семи осіб.

Приблизно таким же чином утворювались у березні-квітні місцеві Ради робітничих і селян-

ських депутатів в інших населених пунктах Придністров'я.

Двовладдя. Лютнева революція в країні відбувалася у складних умовах, які були наслідком довготривалої війни. Росія була спустошена і знаходилася на порозі економічного краху.

Рушійними силами революції були найширші демократичні верстви, перш за все пролетаріат і селянство, причому пролетаріат був *гегемоном* революційних перетворень. Але владу в країні захопили лідери буржуазії і поміщиків, які ще до відречення царя 27 березня 1917 р. утворили Тимчасовий виконавчий комітет Державної думи. Потім на його основі було утворено Тимчасовий уряд, який також підтримував буржуазію. Одночасно формувались за ініціативою трудящих Ради, які опиралися на озброєні народні маси. Ради робітників, солдатських і селянських депутатів були знаряддям революційно-демократичної диктатури народу.

У Рад була можливість взяти владу в свої руки, але вони не зробили цього, оскільки меншовики та есери, які отримали в радах більшість місць, не вважали Росію готовою до соціалістичної революції. Навпаки, вони стверджували, що оскільки відбулася буржуазно-демократична революція, то країною повинна керувати буржуазія в особі кадетів та октябристів, а робота Рад – лише контролювати дії уряду і тиснути на нього «зліва», не допускаючи руху «вправо».

У Придністров'ї спостерігалася аналогічна ситуація. Більшість депутатів, обраних народом, належали до дрібнобуржуазних партій соціал-демократів (меншовиків) та есерів. До складу Рад входили робітники-більшовики (Василевський, Лазарєв, Тер-Єнокіян, Шамис, Шепетієвський), які вважали необхідним і можливим повалити в країні владу капіталу, тобто перетворити буржуазно-демократичну

Плакат часів першої світової війни, який закликає Тимчасовий уряд до продовження війни

Словник ерудита

Гегемон *– визнаний керівник, організатор, рушійна сила.*

Перевірте себе

Чому, на ваш погляд, в Росії встановилося двовладдя?

Як ви розумієте вираз «тиснути уряд «зліва», не допускаючи руху «вправо»?

революцію в революцію пролетарську, соціалістичну. Але вони були в меншості.

Лютнева революція не вирішила насущних для всього народу питань — про мир, землю та ін. Суспільно-політична ситуація багато в чому змінилась порівняно з періодом першої російської революції. Тепер місце монархістів на крайньому правому флангу суспільно-політичних таборів зайняли буржуазні партії — кадети та октябристи.

Перевірте себе

Як ви вважаєте, чому Лютнева революція не завершила в Придністров'ї період класової боротьби?

На місці ліберального табору опинилися дрібнобуржуазні партії соціал-демократів (меншовиків) і правих есерів, а демократичний табір склали більшовики, ліві есери, анархісти-комуністи. Почалася вперта боротьба за вплив на народні маси в умовах встановленого в країні двовладдя.

Таким чином, Лютнева революція не стала завершальним етапом класових протиріч перших десятиліть XX ст. Навпаки, вона відкрила новий, ще більш жорстокий період класової боротьби по всій країні і в її невід'ємній частині — Придністров'ї.

Питання

1. Чим були викликані революційні заворушення в Придністров'ї напередодні 1905 р.?
2. Які соціальні верстви населення Придністров'я брали участь у революції 1905–1907 рр.? Які вимоги вони ставили?
3. Чим ви поясните посилення класової боротьби в Придністров'ї напередодні першої світової війни?
4. Яке значення для вашого краю мала Лютнева революція?

Завдання

1. Заповніть таблицю «Участь робітників і селян Придністров'я у революційних подіях 1905–1907 рр.»:

Населені пукти, де відбулися найбільші виступи	Соціальний склад учасників виступу	Вимоги	Форма протесту

2. Назвіть підсумки революції 1905–1907 рр. Як вони вплинули на долі людей, країни в цілому?
3. Визначте причини створення Рад у Придністров’ї. У чому полягала суть двовладдя?

Тести

1. Газета «Іскра» почала друкуватися в Кишиневі: а) *у 1900 р.;* б) *у 1901 р.;* в) *у 1903 р.*
2. Перша Рада робітничих депутатів у Придністров’ї була утворена: а) *в березні 1905 р.;* б) *в березні 1907 р.;* в) *в березні 1917 р.*
3. Дайте визначення поняттям: *хутір; відруб; соціал-демократ; терор; революція; куркуль; середняк.*

Історія мовою документів

Повідомлення газети «Пролетарій» про масові заворушення селян (27 червня 1905 р.):

«Подільська губ. Аграрний рух в Росії розлився набагато глибше і ширше, ніж про це знають за кордоном навіть з російських нелегальних газет. Причина, однак, зрозуміла: селянські «бунти» зробились тепер таким звичайним явищем, що повідомляють вже тільки про великі, більш чи менш сенсаційні події на селі. «Кожух» і «свита» дають про себе знати, вони заговорили з піднятою головою. Всюди тільки і чутно, особливо в провінції, що там вбили пана, тут підпалили панську садибу, тут орють без дозволу і т.д. Наведу кілька фактів для ілюстрації. Знаменні вони тим, що мають чи мали місце на територіях забутих Богом, глухих, з населенням мирним, затурканим. У с. Рибниці Подільської губ. власник його Грушецький (відчайдушний недолюдок) повинен був вдатися до захисту роти солдат, оскільки селяни заявили, що не вважають за потрібне запитувати його дозволу і до жнив будуть збирати його хліб. З солдатами відбулася метаморфоза. Спочатку на питання, чи будуть вони стріляти, коли їм накажуть, вони відповідали: «Чаво ж нет? Пущай не бунтуют». Але через деякий час вони стали такими надійними захисниками престолу і дорогих йому Грушецьких («Бей помещиков, режь их!» – кричали вони, від’їжджаючи поїздом по околиці села), що їх прийшлось відіслати, замінивши новими.

Потрібно понадіятися, що селяни не забаряться і цих схилити на свою сторону. В с. Мокрому тієї ж губернії селяни самовільно почали вирубувати панський ліс. Управляючий, бачачи це, почав погрожувати і, нарешті, вистрілив, поранивши 1 чи 2.

Другого дня селяни оточили будинок, де жив управляючий, вимагаючи його видачі. Не маючи можливості виламати ворота, вони підпалили будинок, управляючий стрибнув з вікна і був буквально розірваний натовпом. В с. Окнах почали без дозволу випасати худобу на панському вигоні. Пан князь Гагарін (гуманна людина, кажуть) до воєнної сили не вдався, а селяни пасуть...

У маєтку Сахарна селяни розігнали службовців і експропріювали панську власність. Багато ще можна було навести прикладів. Цікаво відзначити одну рису: про «соціалізацію» ніде ніхто ні слова; просто – «землі мало», «пасти ніде» і т.д. Сільськогосподарські робітники також не мовчать, вимагають збільшення плати до рубля і більше в день, скорочення робочого дня, призначення 2 змін, якщо робота спішна, як, наприклад, збирання і оброблення буряків для цукрових заводів та інше, – вимоги ті ж, що у фабричних робітників. Взагалі заворушення на селі набули епідемічного характеру. Приклад одного села заразний для іншого. Потрібно все це оформити, обдумати. Потрібні люди, потрібна література, ґрунт благодатний, момент підходящий».

* * *

Повідомлення прокурора Кишинівського окружного суду про діяльність в Бендерах групи Партії соціалістів-революціонерів (1 травня 1907 р.):

«У квітні 1907 р. начальник Бессарабського губернського жандармського управління отримав агентурні повідомлення про діяльність існуючого в Бендерах товариства під назвою «Бендерська група Партії соціалістів-революціонерів», яка особливо пожвавилася з лютого 1907 р. завдяки приїзду якогось «Миколи», відрядженого Одеським комітетом партії для керівництва справами згаданої групи. При обшуку в будинку, де зупинявся Микола, було виявлено близько 50 брошур переважно революційного змісту і різні замітки, написані рукою Миколи. З цих заміток вбачається, що «Бендерська група с. р.» складалася з кількох гуртків, а саме: міського, залізничного, пропагандистського і кавказького, в яких Микола та інші особи систематично проводили бесіди на революційні

теми, як то: про принципи революційної тактики, про тактику соціал-демократів і соціалістів-революціонерів, про тактику максималістів, про анархізм, про ставлення до нього соціалістів-революціонерів та ін.

Незалежно від цього в кімнаті Миколи в числі заміток виявився проект звернення, складеного на той випадок, якщо організований партією «С. Р.» замах на життя секретаря бендерського підвідділу Союзу російського народу Івана Савирка закінчиться смертю. В цьому зверненні від імені «Бендерського бойового відділу партії с. р.» повідомляється, що Скивирка вбито за провокаційну діяльність і взагалі за збиток, нанесений ним визвольному руху, а саме за позбавлення життя члена партії без будь-якого з боку останнього приводу…

За кілька годин до обшуку Микола зник. Тому справу закрито».

* * *

Повідомлення газети «Пролетарій» про революційні настрої солдат Бендерського, Тираспольського та інших гарнізонів (20 червня 1905 р.):

«Навколо Одеси розташовано кілька полків. Стягнені війська з Бендер, Тирасполя, Катеринослава, Миколаєва та інших міст. Коли в перші дні війська вивели на вулиці і розставили їх патрулями під командою поліції, солдати відкрито нарікали. Вони охоче і співчутливо слухали соціал-демократичну агітацію, яка проводилася цілковито відкрито на вулицях. Солдати самі пов'язували робітничі рухи з аграрним безладом в Одеському п. та інших губерніях, пов'язували своє власне становище з безправ'ям в Росії і говорили, що стріляти в робітників не будуть. Самі просили, щоб робітники не нападали на них, а оточивши юрбою, забрали б у них зброю. «Ми не будемо особливо чинити опір, — говорили вони, — хай кожного з патрульних оточить кілька осіб і віднімають зброю; ми будемо віддавати рушниці, тому що по неозброєним нам не прийдеться вбивати і навіть стріляти».

Товариш з дільниці повідомляє, що солдатський патруль, йдучи на пост, змовлявся під вікном будинку дільниці: «Пам'ятайте ж хлопці, не стріляти».

* * *

Кореспонденція газети «Бессарабське життя» про страйки ремісничих робітників в м. Тирасполі (29 серпня 1906 р.):

«То в одній, то в іншій галузі праці спалахують у нас невеликі страйки, які закінчуються зазвичай задоволенням справедливих вимог страйкарів. Останній обставині сприяє, правда, не тільки доброзичливий настрій господарів чи дисциплінованість самих представників двох місцевих організацій, які були керівними захисниками тутешніх «трудовиків». Днів шість тому виник страйк на цукерковій фабриці Печерева, причому головними вимогами були: 10-годинний робочий день, ввічливе ставлення, збільшення заробітної плати на 5 коп. з пуда сфабрикованих цукерок, ліквідація понаднормової роботи і передача права прийому на усунення службовців самими службовцями. Всі ці вимоги після 5-денного страйку задоволені. Третього дня виник страйк майстрів і майстринь дамського кравецького цеху. Вимоги зводяться до збільшення зарплати, встановлення 12-годинного (замість нинішнього 18-год.) робочого дня і ввічливого ставлення. У перші два дні кравці трималися досить і навіть задиркувато, що призвело, між іншим, до фізичної сутички, але на третій день деякі з них пішли на поступки. Однак, як знак солідарності страйк продовжується. Хоча не сьогодні-завтра, мабуть, скінчиться».

* * *

Резолюція зборів профспілки прикажчиків м. Бендери у зв'язку з майбутніми виборами до Державної думи (10 грудня 1906 р.):

«Делегатські збори професійної спілки прикажчиків м. Бендер в засіданні своєму 10 грудня, обговорюючи питання, пов'язані з майбутніми виборами до Державної думи, і вбачаючи, що економічна боротьба за покращення свого матеріального становища ще не вичерпує собою всієї великої боротьби, яку пролетаріат повинен вести за покращення свого становища, що тільки після політичного звільнення всієї Росії їх матеріальне становище і здобуті до цього часу покращення їх життя будуть цілком забезпечені від замахів панів; що справжніми захисниками робітничих мас можуть бути тільки робітники і що повне визволення робітничих мас можливе тільки при єдності всього пролетаріату Росії, знаходить можливим заявити, що прикажчики м. Бендер, думку яких воно висловлює, будуть проводити вибори до Державної думи рука в руку з робітниками всієї Росії і м. Бендер, зокрема, в особі представників цих робітників».

V розділ
ЖОВТНЕВІ ПОДІЇ 1917 р. І ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА 1918–1920 рр.

Червона кавалерія вступає у звільнене село

§ 1. ПРИХІД БІЛЬШОВИКІВ ДО ВЛАДИ

Боротьба з корніловщиною. Активізація контрреволюційних сил у Петрограді на початку червня 1917 р. вплинула на політичне становище всієї країни. Вже через кілька днів після розстрілу липневої демонстрації начальник Бендерського гарнізону видав наказ, в якому вимагав силою зброї викорінювати найменші революційні настрої, брати під варту всіх осіб, які розповсюджували більшовицькі газети і прокламації. Органи Тимчасового уряду на місцях почали витісняти

Ради зі сфери активної політичної та економічної діяльності.

Але вжиті контрреволюційні заходи призвели тільки до подальшої радикалізації робітничого, солдатського та селянського руху, а також Рад, які в Придністров'ї за багатьма питаннями почали займати цілком більшовицьку позицію. У цей час значну частину членів виконкомів Рад складали есери та соціал-демократи-меншовики. Вони виступали проти ЦК своїх партій, які підтримували контрреволюційну політику Тимчасового уряду. Корінне розходження у поглядах партійної верхівки і рядових членів, не враховане керівництвом, призвело до розколу її рядів, послаблення дрібнобуржуазних партій, звуження їх соціальної бази.

Перевірте себе

Дайте повну назву РСДРП(б). Чиї інтереси представляла ця партія?

Одночасно зростав вплив лівих угрупувань соціалістичних партій, зростав їх авторитет серед населення. Наприклад, після виборів голови Бендерської думи соціал-демократа-інтернаціоналіста О.П. Хенценбергса жителі Бендерського повіту почали активніше записуватися до соціалістичних партій.

Влітку 1917 р. РСДРП(б) стала єдиною партією, яка зуміла сформулювати і висунути лозунги, які висловлювали найзаповітніші надії та сподівання народу: припинення війни, передання землі селянам, усунення від влади буржуазії, яка дискредитувала себе в очах трудящих.

Урочистий приїзд генерала Корнілова в Москву

Проте в аграрних регіонах, у тому числі і в Придністров'ї, більшовиків було мало, тому вони не створювали самостійних, а діяли в межах об'єднаних організацій, в яких на початок серпня відбувся значний зсув «вліво». Представники Бендер й об'єднаної соціал-демократичної організації Тирасполя, яка нараховувала 140 членів, 11–12 серпня взяли участь у роботі Одеської наради об'єднаних соціал-демократичних організацій області. Вони досить рішуче засудили дії Тимчасового уряду проти

революціонерів і заявили, що «під виглядом боротьби з більшовиками проводиться боротьба проти Рад».

Похід монархічно налаштованого козачого генерала Корнілова на Петроград і вжита ним спроба захопити владу підтвердили справедливість цих тверджень. Під загрозою опинилися всі завоювання революції. Населення піднялося в єдиному пориві дати відсіч контрреволюційному заколоту. Організуючим центром у боротьбі з корніловщиною стали Ради, які в ці дні фактично взяли владу в свої руки.

Виконком Тираспольської Ради під час заколоту встановив контроль над ключовими пунктами міста. Призначені ним воєнні комісари були направлені на поштово-телеграфну і телефонну станції, залізницю, в управління коменданта і начальника Тираспольського гарнізону. Комітет звільнив з посади командира 2-го моторно-понтонного батальйону підполковника Горбачова, який був прибічником Корнілова. Вжиті заходи підтримував начальник гарнізону полковник Єленьковський.

Дії Ради отримали схвалення солдат і офіцерів військових частин, розквартированих у Тирасполі. На зборах звучали вимоги передати суду і смертній карі генерала Корнілова. Резолюція з таким же формулюванням була прийнята Дубоссарською Радою, яка через своїх комісарів також повністю контролювала місто.

Активна боротьба з контрреволюційним путчем проводилася і в Бендерах. У найкритичніший момент, 28 серпня, тут було вирішено створити об'єднану робочу і солдатську Раду і передати в її руки всю владу в місті та повіті. З посади були звільнені повітовий комісар Гурський і його помічники – начальник *міліції* і голова земської управи. Виконуючим обов'язки повітового комісара був призначений поручик Лобов, начальником повітової міліції – Кузьмин. Рада взяла під свій контроль телефон і телеграф.

Корисна інформація

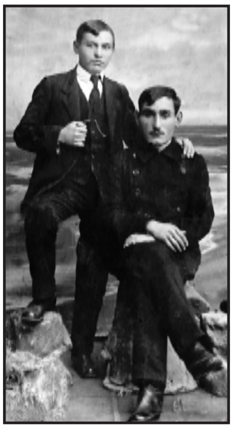
30 серпня протягом всього дня до будинку виконкому в Тирасполі сходилися воєнні частини з червоними знаменами й антикорніловськими лозунгами. Солдати та офіцери вимагали суду над Корніловим.

Словник ерудита

Міліція *– державний орган, покликаний забезпечити охорону громадського порядку, власності, прав і законних інтересів громадян, підприємств, організацій від злочинних замахів та інших антигромадських дій.*

Це важливо знати

У вересні 1917 р. в Тирасполі і Бендерах були створені самостійні більшовицькі організації.

Данило Тер-Єнокіян (справа), депутат Тираспольської Ради

Більшовизація Рад. Контрреволюційний бунт генерала Корнілова і пов'язані з ним події сприяли подальшій поляризації всередині різних політичних організацій, в тому числі і Рад. У кінці серпня в Тираспольській і Бендерській Радах утворилися більшовицькі фракції, причому в першій з них більшовики вже мали серйозну перевагу.

Тимчасовий уряд, який визнав за необхідне зберегти наступність зовнішньої політики царського уряду і виконати всі його зобов'язання перед союзниками, не вживав жодних заходів для виходу Росії з війни, яка знекровила і поставила країну на поріг національної катастрофи і яка стала гігантським каталізатором буржуазно-демократичної, а потім і соціалістичної революції. Народ, втомлений від тягаря війни, хотів її швидкого припинення. Тому лозунги «Геть імперіалістичну війну!», «Хай живе справедливий демократичний мир!», висунуті більшовиками, запали в серце робітникам, солдатам і селянам.

Невдоволення народних мас діяльністю Тимчасового уряду й угодовськими діями Рад посилювалося проведенням аграрної політики. Не сподіваючись на швидке вирішення земельного питання, селяни восени 1917 р. продовжували захоплювати приватні володіння. Адміністрація Рибницького цукрового заводу була змушена звернутися за допомогою в *Румчерод*, який було обрано в травні 1917 р. фронтовим і обласним з'їздом Рад в Одесі і який діяв на території Херсонської, Бессарабської, Таврицької, на частині Подільської та Волинської губерній. У відповідь на це послання до Тираспольського повіту для придушення селянського руху був відряджений кінний полк.

Словник ерудита

***Румчерод** – назва Центрального виконкому Рад робітничих і солдатських (матроських) комітетів Румунського фронту, Чорноморського флоту й Одеської області.*

В.І. Ленін, головний теоретик і керівник більшовицької партії, який як ніхто з його сучасників вмів правильно оцінити хід подій, розстановку класових і політичних сил і який завдяки реалістичності свого аналізу привів партію до влади, досить точно охарактеризував сформований в країні настрій трудящих мас: «Невдоволення, обурення, озлоблен-

ня в армії, в селянстві, серед робітників зростає. «Коаліція» есерів і меншовиків з буржуазією, яка все обіцяла, але нічого не виконувала, нервує маси, відкриває їм очі, штовхає на повстання».

У жовтні 1917 р. йшла активна підготовка до скликання II Всеросійського з'їзду Рад робітників і солдатських депутатів. Протидія була надзвичайно сильною. Есеро-меншовицький Румчерод розіслав всім Радам фронту й області листи, в яких рекомендувалося не направляти делегатів на з'їзд. Бендерська Рада приєдналася до цієї точки зору. Але Дубоссарська, Кам'янська і Тираспольська Рада вчинили опір такому рішенню й обрали свого представника — соціал-демократа-інтернаціоналіста О.Є. Тернопільського, який отримав наказ голосувати за перехід всієї влади до Рад.

Корисна інформація

Землевласники Балтського повіту Подільської губернії у скарзі, направленої в Міністерство внутрішніх справ, писали: «Захоплена вся приватновласницька земля, посіви, розкрадаються живий і мертвий інвентар. Селяни не допускають виробництво робіт, виселяють службовців економій...»

Ради Придністров'я у боротьбі за владу. Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді, усунення з політичної арени Тимчасового уряду і встановлення влади Рад в особі II Всеросійського з'їзду Рад і обраного ним *ВЦВКа* на місцях посилилася боротьба між лівим і правим крилом. У Придністров'ї вона ускладнювалася тим, що ні есери, ні більшовики, які склали урядову коаліцію в *СНК*, не мали своїх самостійних партійних організацій. Тому, перш ніж брати владу, їм необхідно було домогтися більшості всередині Рад.

25 жовтня Бендерська Рада отримала телеграфом від Петроградського Тимчасового революційного комітету (ТРК) наказ про арешт членів Тимчасового уряду і про перехід всієї влади в руки Рад.

На зразок Петроградської Ради в Бендерах та повіті було прийнято рішення про утворення ТРК і про передання йому влади. В місті відбулася революційна маніфестація, в якій взяли активну участь солдати 300-го піхотного полку. Безперечно, що такий розвиток подій у Бендерах став резуль-

Словник ерудита

ВЦВК *(Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет) — вищий законодавчий, розпорядчий і контролюючий орган державної влади РРФСР у 1917–1938 рр.*

РНК *(Рада Народних Комісарів) — у 1917–1946 рр. назва вищих виконавчих та розпорядчих органів державної влади СРСР, союзних республік. У 1946 р. реорганізований у Раду Міністрів.*

Запам'ятайте

1917 р., листопад – *перехід на платформу Радянської влади Рад Тирасполя, Бендер, Дубоссар, Григоріополя.*

татом присутності тут великого загону робітників-залізничників, а також революційно налаштованих військових частин. 16 листопада Рада прийняла рішення про встановлення робочого контролю над підприємствами і транспортом, затвердження твердих цін на предмети першої необхідності, про залучення широких мас «для правильного розподілу продуктів».

З середини листопада на платформу Радянської влади перейшла і Дубоссарська Рада. Присутній на його засіданні 14 листопада член Президії виконкому Тираспольської Ради Варман запропонував депутатам схвалити питання про перехід влади в руки більшовиків. Делегатам Дубоссарської Ради, які відправили на з'їзд Румчерода, був даний наказ підтримати ідею передання влади більшовикам.

Тираспольська Рада прийняла рішення про визнання нової влади в 20-х числах листопада – в її розширеному засіданні брали участь полковий і ротний комітети. Тоді ж супротивники Радянської влади покинули засідання і вийшли з Ради та виконкому.

Це важливо знати

Українська Центральна Рада – національний орган, який розпочав свою діяльність у березні 1917 р. Існував у період австро-німецької окупації України. Ліквідований у 1918 р.

У Тирасполі нарівні з Радою продовжували діяти повітовий комісаріат Тимчасового уряду і місцева Рада, яка підпорядковувалася Центральній, і політику якої трудящі Придністров'я не схвалили. Представники Тираспольської Ради в числі делегатів, які з'їхалися до Києва, від 49 Рад України, підписали резолюцію, в якій засудили контрреволюційну політику і висловили протест проти її намагань зірвати роботу з організації І Всеукраїнського з'їзду Рад.

11-12 грудня в Харкові пройшов І Всеукраїнський з'їзд Рад, в якому взяли участь делегати з Тирасполя. З'їзд проголосив Україну Республікою Рад; територіально до неї ввійшли Подільська і Херсонська губернії, а отже, і Придністров'я.

В умовах гострої боротьби влада опинилася в руках тієї політичної сили, яка змогла забезпечити

військову перевагу і залучити на свою сторону більшу частину активного населення. На початок січня перевага була вже на стороні більшовиків.

У цьому ж місяці виконком Бендерської Ради утворив штаб ревкому, який захопив владу в місті. Начальником штабу став професійний революціонер і підпільник Г.І. Борисов (Старий). 4 січня передана Раді сотня 6-го Заамурського полку зайняла Бендерську фортецю, а 9 січня ревком оголосив про перехід влади в місті та повіті в його руки.

10 січня «для охорони революції і з метою передання влади Раді» в Тирасполі був створений ТРК. На чолі стояли більшовики: голова Андрієнко і секретар Косов-Руднєв. Тираспольський ТРК реквізував будівлі, які належали великим домовласникам, міській управі і земству. Були конфісковані продовольчі та промислові товари і встановлені норми їх видачі, націоналізовані млини, маслоробки, хлібопекарні, різниці, складові приміщення. Реквізиції підлягали і судна Дністровської флотилії.

Після встановлення Радянської влади в Одесі супротивники більшовизму залишили свої позиції в Тирасполі. 17 січня Тираспольський ТРК за допомогою революційних військ, які прибули з Кишинева, розігнав місцеву раду і став єдиним органом влади в місті та повіті.

Але на зміцнення влади Рад у Придністров'ї історія не відвела часу: воєнна інтервенція припинила розпочатий в краї процес перетворення.

Запам'ятайте

1917 р., 12 грудня – *проголошення I Всеукраїнським з'їздом Рад у Харкові Української Радянської Республіки.*

1918 р., 9 січня – *встановлення Радянської влади в Бендерах,* ***10 січня*** – *в Тирасполі.*

Корисна інформація

9 січня Бендерський революційний комітет оголосив про намір збройною силою придушити «будь-які контрреволюційні наступи, пограбування та насильство над мирними жителями незалежно від того, ким би вони не робилися».

Питання

1. Як змінилося розставлення політичних сил у Придністров'ї в кінці серпня 1917 р.?
2. Які причини визначили складність боротьби за владу в Придністров'ї?
3. Коли і як була встановлена Радянська влада в Придністров'ї? Складіть тезисний план з цього питання.

Завдання

1. Охарактеризуйте політичне становище Придністров'я під час корніловського заколоту.
2. Укажіть відповідність між датами і подіями:

    1) 16 листопада 1917 р. – а) делегати Тирасполя брали участь в I Всеукраїнському з'їзді Рад у Харкові;

    2) 11-12 грудня 1917 р. – б) Бендерська Рада прийняла рішення про встановлення робітничого контролю над виробництвом, транспортом та ін.;

    3) 9 січня 1918 р. – в) ТРК Бендер оголосив про перехід влади в його руки;

    4) 10 січня 1918 р. – г) у Тирасполі утворений ТРК;

    5) 17 січня 1918 р. – ґ) у Тирасполі встановлена Радянська влада.

Тест

1. Начальника штабу ревкому Бендер звали: а) *Андрієнко*; б) *Косов-Руднєв*; в) *Борисов*.

§ 2. ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА І ВОЄННА ІНТЕРВЕНЦІЯ

Румунська й австро-німецька окупація (березень–листопад 1918 р.). Перші удари по радянській владі, яка щойно перемогла, нанесли збройні сили Румунії. Частини регулярної румунської армії, просуваючись з боями територією Бессарабії, 28 січня 1918 р. вийшли до Бендер, де їх вже чекали сформовані червоногвардійські загони. На підступах до міста розгорнулися запеклі бої, успіх в яких поперемінно переходив то на одну, то на іншу сторону. Важливу роботу щодо організації опору ворогу вів штаб оборони міста під керівництвом Г.І. Борисова (Старого). 7 лютого румунські війська зайняли Бендери.

Запам'ятайте
1918 р., 7 лютого – *початок 22-річної румунської окупації Бессарабії.*

Бендерчани переживали страшні дні. Загарбники зруйнували бараки залізничників, які брали участь в обороні міста, перебили і покалічили їх жителів. Постраждало і мирне населення: більше 5 тис. городян окупанти зігнали в поле біля залізничних май-

стерень, а потім кожного двадцятого розстріляли. Загинуло більше 250 осіб.

Через кілька днів частини румунської армії, ввійшовши до Кіцкан, впритул наблизилися до Тирасполя. Крім того, вони зробили спробу переправитися через Дністер в районі Резини. Румунські офіційні кола навіть не приховували, що в планах уряду фігурує захоплення не тільки Тирасполя, але й Одеси.

У другій половині лютого радянські війська перейшли Дністер, розбили румунські частини на лінії Резина-Шолданешти і нанесли удар в околицях Кіцкан. Офіційна Румунія змушена була піти на переговори з Радянським урядом. 9 березня 1918 р. вона зобов'язалася протягом двох місяців вивести свої війська з Бессарабії. Цій угоді не судилося реалізуватися. Під натиском білогвардійської армії Денікіна Червона Армія відступила від Дністра вглиб країни. Скориставшись даною ситуацією, Румунія вирішила не виконувати прийняті зобов'язання.

Окупація і 22-річна анексія Бессарабії Румунією стали причиною виникнення «Бессарабського питання» як політичної проблеми, яка істотно вплинула на політичну долю Придністров'я.

Загарбницький похід на Україну здійснювали Німеччина та Австро-Угорщина. За рішенням румунського уряду, частина австро-німецьких військ була перекинута територією Північної Бессарабії в Україну за напрямком залізничних ліній Рибниця–Бірзула–Одеса і Тирасполь–Одеса. Червоноармійські частини, які намагалися вчинити опір окупантам, змушені були відступити через стійкі переваги австро-німецьких військ у кількості, озброєнні та організованості. Однак у боях з червоноармійцями і партизанами Придністров'я супротивник втратив близько 2,5 тис. солдат та офіцерів.

10 березня 1918 р. був залишений Тирасполь. Загін Г.І. Косовського, який знаходився в районі Дубоссар, з боями зумів прорватися через вже окуповану

Корисна інформація

Як свідчать очевидці, «...в Бендерах при... вступанні румун... нещадно вбивали дітей. Знущання над громадянами... досягло свого апогею. Більше 5000 осіб, серед яких було багато жінок, старих і дітей, вигнали за «Чорну огорожу»... і румуни протримали їх там на колінах під дулами гвинтівок протягом чотирьох годин... «Чорна огорожа стала місцем розстрілу захисників міста...»

Запам'ятайте

1918 р., 5–9 березня *– укладення радянсько-румунської угоди про виведення у двомісячний термін румунських королівських військ з Бессарабії.*

1918 р. *– виникнення «Бессарабського питання», який проіснував до 1940 р.*

Запам'ятайте

1918 р., середина березня – *австро-німецькі війська зайняли Придністров'я.*

І.К. Дьячишин

Корисна інформація

За мирною угодою 5-9 березня 1918 р. між РРФСР і Румунією, румунський уряд брав на себе зобов'язання «не вживати жодних воєнних та інших дій проти Всеросійської Федерації Радянських Республік робітників та селян і не підтримувати такі, застосовані іншими державами».

Роздільну та Одещину. До середини березня частини австро-німецької армії зайняли Придністров'я.

Окупаційна адміністрація розпустила профспілки, заборонила мітинги і збори, відмінила 8-годинний робочий день. Пани, які повернулися на свої землі, відбудовували володіння в дореволюційних кордонах, відбирали у селян захоплене ними у дні революції майно. Будь-яке виявлення незадоволення безкінечними реквізиціями суворо придушувалось. Окупанти били і розстрілювали селян, спалювали їх будинки, позбавляли власності. Жорстоких репресій зазнали жителі сіл Гидирим, Дойбани, Чорне, Суклея, Слободзея, Молдавка та ін.

Велику роботу щодо організації опору проводили на окупованій території більшовики, які тут залишилися. Вони утворювали нелегальні організації, формували партизанські загони. У Балтському повіті діяв великий партизанський загін під керівництвом севастопольського робітника, артилериста І.К. Дьячишина. В районі Тирасполя окупантам протидіяли партизанські формування, очолювані І.М. Колесниковим, І.В. Богуном-Добровольським, І.Х. Остапенком, П.Т. Маракузою та ін.

Звільненню Придністров'я від австро-німців і гетьманців сприяло зростання революційного руху, перемога буржуазно-демократичної революції в Німеччині та Австрії восени 1918 р., а також агітаційна робота, яка проводилася місцевими підпільниками в середовищі інтервентів. Солдати австро-німецьких військ відмовлялися підкорятися своєму командуванню, вимагали повернення на батьківщину. Повстали солдати австрійського піхотного полку, який знаходився в Рибниці, угорські солдати, розквартировані в Тирасполі, розгромили склади зі зброєю і розстріляли 16 офіцерів.

Сформована з партизанських загонів повстанська дивізія разом з частинами Червоної Армії почала витісняти частини окупантів і гетьманців, які втра-

тили боєздатність. У жовтні-листопаді 1918 р. партизанський загін І.К. Дьячишина, звільнивши Балту, Бірзулу, Роздільну, просунувся до Одеси. На початку грудня австро-німецькі окупанти, а разом з ними і гетьманці були вигнані з Придністров'я.

Запам'ятайте

1918 р., жовтень–листопад *– звільнення Придністров'я від австро-німецьких окупантів і гетьманців.*

Боротьба з французькими інтервентами та Директорією. Бендерське повстання (грудень 1918 – травень 1919 р.). У ніч з 7 на 8 грудня 1918 р. партизани ввійшли в Тирасполь і зайняли найважливіші установи. Місто стало острівком, оточеним зі всіх сторін супротивником. На зміну австро-угорцям і німцям прийшли петлюрівці та французькі інтервенти. Петлюрівський слобідський полк, який атакував позиції партизан, змусив їх покинути місто.

Румунський, німецький і французький солдати-піхотинці

30 січня 1919 р. партизани з довколишніх сіл, загін с. Маяки і місцеві підпільники зуміли знову звільнити Тирасполь. Владу захопив ТРК, який вийшов з підпілля, на чолі якого був колишній матрос, партизанський командир О. Глінка. Ревком оголосив про відновлення Радянської влади в повіті і призначив своїх комісарів.

Тирасполь був важливим стратегічним об'єктом на залізничній магістралі, що було серйозною перешкодою для здійснення зв'язку між французькими інтервентами, які улаштувалися в Одесі, і Румунією. Тому окупанти змушені були вжити термінові заходи для захоплення Тирасполя. Командування союзників в Одесі віддало наказ про відправлення з Бендер на лівий берег румунсько-французького загону, спорядженого артилерією та танками.

Французький і німецький офіцери-піхотинці

8 лютого наступ білогвардійських, польських і французьких інтервентів змусив повстанців залишити Тирасполь. Ввійшовши у місто, окупанти буквально за кілька днів розстріляли 89 осіб. Щоб утримати захоплену територію, французьке командування наказало румунським військам зайняти залізничні лінії Тирасполь–Роздільна і Роздільна–Бірзула.

У боротьбу за Придністров'я включились регулярні частини Червоної Армії і партизанські загони – тираспольський, дубоссарський, григоріопольський, малаєштський. Вже 13 квітня була встановлена радянська влада в Дубоссарах, а 17 квітня радянські війська, основну силу яких складали місцеві повстанські загони, зайняли Тирасполь, а 19 – Рибницю. Придністров'я отримало свободу. На порядок денний поставлене питання про звільнення Бессарабії, жителі якої також активно протистояли окупантам.

І.М. Тихомиров, учасник Бендерського збройного повстання

Одним з важливих центрів цієї боротьби стали Бендери. Підпільники міста, об'єднані Бендерським партійним комітетом на чолі з Г.І. Старим, вели пропаганду серед солдат супротивника, організовували диверсійні акції на залізниці, зривали телефонні проводи і т.д. Вихід Червоної Армії до Дністра ще більше активізував підпільну роботу. В місті готувалось збройне повстання.

11 травня червоноармійці форсували Дністер південніше Тирасполя і перейшли в наступ у напрямку Бендер. Але в ці ж дні почався антирадянський заколот отамана Григор'єва і наступ добровільної армії Денікіна в Донбасі. Частини Червоної Армії відійшли на лівий берег Дністра.

Корисна інформація

У ніч на 21 травня група партизан напала на тюрму, в якій сиділи 67 французьких солдат. Ув'язнених звільнити не вдалося. Разом з тим в Бендерах почалися обшуки та арешти.

Але не всі зуміли оцінити всю серйозність ситуації, що змінилася. Бажання як можна швидше звільнити Бессарабію виявилося сильнішим за здоровий глузд. У ніч на 27 травня 1919 р. невеликий червоноармійський загін, який складався в основному з бессарабських партизан, без відома командування 3-ї Української армії переправився на правий берег Дністра і несподівано атакував частини румунських та французьких військ, які знаходилися в Бендерах, безвідповідально спровокувавши тим самим початок збройного повстання в місті.

Більшовики, помилково розцінивши цю акцію як початок великомасштабного наступу на Бессарабію, закликали трудящих до зброї. Повстали разом з пере-

правленим через Дністер загоном червоноармійців зайняли вокзал, міське управління, казначейство, бендерську фортецю, казарми. Більшість французьких та румунських солдат почали здаватися в полон, а також переходити на сторону повстанців.

За допомогою підтягнутих до міста додаткових сил французькому командуванню все ж вдалося придушити повстання. Кілька днів продовжувалися арешти. В Бендерській фортеці був розстріляний кожен десятий з захоплених карателями людей.

Запам'ятайте

1919 р., 27 травня *– відбулося Бендерське збройне повстання.*

М.Д. Мокан, учасник Бендерського повстання 1919 р.

Відновлення Радянської влади у 1919 р. Після звільнення Придністров'я від петлюрівців і французьких інтервентів почалося відродження влади Рад. Обставини складалися непрості. Румунська армія продовжувала вести боротьбу проти частин Червоної Армії, постійно обстрілюючи з гармат і з аеропланів міста та села, руйнуючи будинки, провокуючи пожежі, знищуючи врожай, створюючи атмосферу страху серед населення.

Кілька років безперервної війни практично знищили народне господарство Придністров'я, а постійні побори окупантів, які тут проживали, розорили і без того бідних селян.

У другій половині травня відбулися вибори до сільських та волосних Рад, яким ревкоми передали свої повноваження. З відновленням Радянської влади робітникам були повернені права об'єднуватися у професійні спілки, 8-годинний робочий день, робітничий контроль над виробництвом і фінансами. Найбільш великі підприємства націоналізувалися.

Словник ерудита

Воєнний комунізм *– економічна політика Радянської влади під час громадянської війни та іноземної інтервенції. Передбачає контроль над великою та малою промисловістю, монополію на продаж хліба, встановлення спеціального податку – продрозверстки, трудову повинність і т. д.*

У Придністров'ї, як і у всій країні, була введена політика *воєнного комунізму*. Для проведення продрозверстки в село направлялися продзагони, в селах створювалися ремонтні майстерні і прокатні пункти сільськогосподарського інвентарю.

Почалося культурне будівництво. Школи були відділені від церкви, створювалася безплатна трудова єдина школа, організовувались пункти ліквідації

І.Е. Якир, командуючий південною групою військ Червоної Армії

неграмотності для дорослих, читались лекції, відкривалися клуби та хати-читальні. Розширювалася мережа лікувальних закладів, медики розгорнули боротьбу з інфекційними захворюваннями.

Але життя придністровців, яке почало налагоджуватись, було перерване наступом денікінської армії і польських білогвардійців. Для організації боротьби в Тирасполі було створено ТРК. У другій половині серпня 1919 р. південній групі військ під командуванням І.Е. Якіра, яка виявилася відірваною від інших частин Червоної Армії, прийшлося з боями здійснювати 400-кілометровий прорив, щоб з'єднатися з 12-ю армією під Житомиром. Придністровці опинилися під владою денікінців і петлюрівців.

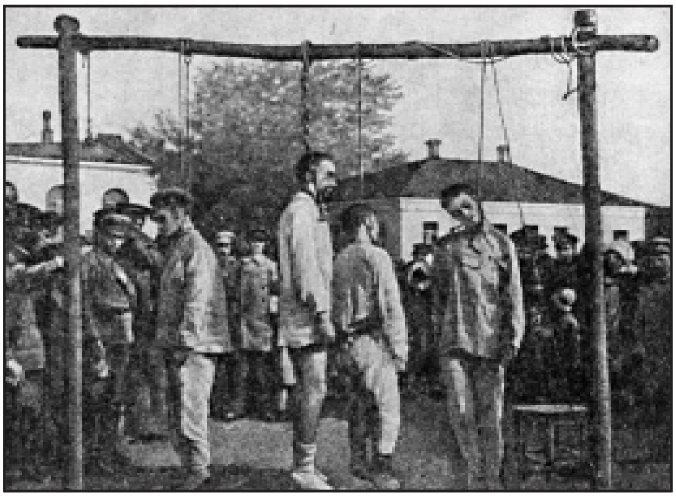
Денікінський режим і відновлення Радянської влади у 1920 р. З приходом денікінців практично всі активні прибічники Радянської влади були розстріляні, земля повернена панам, профспілки розігнані. Знову почались масові реквізиції худоби, хліба, іншої сільськогосподарської продукції. Пани, які намагалися отримати гроші за землю і яка була раніше в їх власності, били селян, віддавали під суд, розстрілювали, конфісковували майно. Злодійські

Це важливо знати

У травні 1919 р. відбулося розділення Херсонської губернії на Одеську і Херсонську, Тираспольський повіт ввійшов до складу Одеської губернії.

Продрозверстка в роки громадянської війни

Розправа денікінців над прибічниками Радянської влади

А.Т. Завадський, голова Рибницького ВРК. 1920 р.

розправи коїлися над родичами червоноармійців – їх катували, спалювали живцем.

Такі методи адміністрування не могли не викликати незадоволення населення, яке почало об'єднуватися навколо комуністів, залишених у денікінському тилу для організації підривної роботи. У кінці вересня 1919 р. підпільний Придністровський повстанський комітет, створений комуністами Рибниці, сформував групи чисельністю 10-15 осіб, які здійснювали терористичні акти проти денікінців.

Наближення Червоної Армії активізувало озброєну партизанську боротьбу. В січні 1920 р. Рибницький партизанський загін двічі вибивав денікінців з містечка. Окнянський загін зайняв Дубоссари і кілька найближчих сіл.

У лютому регулярні частини Червоної Армії підійшли до кордонів Придністров'я. 7 лютого було звільнено Одесу, а 12 лютого кавалерійська бригада під командуванням Г.І. Косовського вигнала денікінців з Тирасполя. При підтримці місцевих партизан протягом лютого Придністров'я було очищене від білих. Лінія фронту знову була встановлена по Дністру.

Запам'ятайте

1920 р., лютий – *остаточне звільнення Придністров'я від білогвардійців.*

Форма червоноармійців. Командир батальйону, командир роти, командир зводу, боєць Червоної Армії

Корисна інформація

За даними сільськогосподарського перепису 1920 р. у Тираспольському повіті проживало 109 176 українців, 74 240 молдаван, 40 673 росіян, 26 099 євреїв, 19 841 німців, 10 103 болгар.

З укладанням мирного договору з Польщею в жовтні 1920 р. і розгромом армії Врангеля в Криму закінчилася громадянська війна. Радянська влада зуміла вистояти і перемогти, забезпечивши собі підтримку значної частини населення, сконцентрувавши і мобілізувавши всі ресурси великої країни, створивши сильну, боєздатну армію.

Питання

1. Які події передували початку громадянської війни і воєнної інтервенції?
2. У якій послідовності йшло звільнення Придністров'я і Бессарабії від інтервентів. При відповіді використовуйте карту.
3. Як була відновлена Радянська влада у Придністров'ї?

Завдання

1. Охарактеризуйте причини виникнення «Бессарабського питання».
2. Заповніть таблицю «Основні події на території Придністров'я в роки громадянської війни та інтервенції»:

Рік	Події періоду	
	громадянської війни	інтервенції
1918		
1919		
1920		

3. Напишіть короткий реферат на тему «Вони були учасниками громадянської війни» чи оповідання «Очима очевидців про події громадянської війни на території Придністров'я».

4. Складіть історичний портрет Г.І. Косовського.
5. Укажіть відповідність між датами та подіями:
   1) 7 лютого 1918 р. – а) в Одесі підписано мирний договір;
   2) 5 березня 1918 р. – б) денікінці вигнані з Тирасполя;
   3) 9 березня 1918 р. – в) румунські війська зайняли Бендери;
   4) 17 квітня 1919 р. – г) в Яссах укладено мирний договір між РРФСР та Румунією;
   5) 27 травня 1919 р. – ґ) звільнений Тирасполь;
   6) лютий 1920 р. – д) почалось Бендерське повстання.

Історія мовою документів

Розпорядження начальника штабу революційних військ, які билися проти румунських інтервентів, про виділення Румунського фронту в самостійний фронт і Тираспольського загону в самостійний загін (3 березня 1918 р.):

«Перше: зважаючи на обставини, що змінилися як на фронті, так і в тилу, рішення одеського пролетаріату захищати місто за будь-яких обставин від супротивника, який наступає з півночі з-за Дністра, бачу необхідним виділити Румунський фронт в самостійний, зайнявши його частинами 3-ї армії під проводом тов. Лазарева.

Друге: колишньому Тираспольському загону під проводом тов. Венедиктова наказую вести наступ від Роздільної на Бірзулу, для чого загін виділяю в самостійний, підпорядкований безпосередньо головнокомандуючому і мені.

Начальник штабу Смирнов».

* * *

З повідомлення херсонського старости гетьманському уповноваженому при австро-угорському командуванні Східної армії про вбивство австрійськими солдатами сторожа в Тирасполі (30 вересня 1918 р.):

«...У місті Тирасполі, на Закріпосній Слободці, австрійськими солдатами поранений в обидві ноги сторож Іван Єфимов, який не до-

зволив рвати фрукти. Єфимов після доставлення до військового лазарету помер».

* * *

З повідомлення херсонського старости гетьманському міністру внутрішніх справ про розташування австро-угорських частин у Тираспольському повіті (19 листопада 1918 р.):

«...Тираспольський повіт. У м. Тирасполі 2 листопада вночі угорські частини, які підлягали відправленню на батьківщину, пограбували свій цейхгауз, перепились і розпродали населенню пограбоване майно, а також частину своїх рушниць, після чого почали вимагати негайного відправлення, що і було зроблено. Пограбоване майно і рушниці відбираються вартою у населення...»

* * *

Наказ №1 Тираспольського Воєнно-революційного комітету, який повідомляє про встановлення радянської влади в місті та повіті (30 січня 1919 р.):

«Воєнно-революційний комітет повідомляє всіх громадян про те, що влада в місті та повіті знаходиться в руках робітників та селян.

Воєнно-революційний комітет пропонує всім громадянам зберігати повну тишу і спокій. Воєнний контрреволюційний виступ, а саме саботаж і антирадянська агітація будуть переслідуватися законом воєнного часу.

Воєнно-революційний комітет».

* * *

З повідомлень про обстріл румунськими окупантами населених пунктів лівобережжя Дністра:

«22 червня 1919 р. Румуни артилерійським вогнем обстріляли села Слободзея і Карагаш в 15 верстах на південь від Тирасполя.

24 червня 1919 р. У районі Рибниці румуни відкривають частий артилерійський вогонь. На інших ділянках рушнична стрілянина і пошуки розвідників.

Румунська артилерія періодично обстрілює села Гидирим і Вихватинці, що на ділянці Рибниця–Ботушани. Південніше Ботушан і с. Жура розвідники супротивника з двома гарматами намагалися переправитись через Дністер, але нашим вогнем були відкинуті.

Завідувач відділу постачання Шепетієвський».

VI розділ ПРИДНІСТРОВ'Я МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

Вручення акту на довічне користування землею колгоспникам с. Спея Григоріопольського району. 1935 р.

§ 1. ВІДНОВЛЕННЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

Придністров'я після громадянської війни. Після Жовтневої революції територія Придністров'я входила до складу Подільської і Херсонської (пізніше Одеської) губерній.

Наслідки першої світової війни, іноземної інтервенції та фактичне продовження громадянської війни аж до 1923 р. виявилися надзвичайно важкими для Придністровського регіону.

Була відчутна гостра нестача найнеобхідніших продуктів і товарів. Значна кількість промислових підприємств була повністю виведена з ладу, а вцілілі працювали з неповним навантаженням через велике зношення обладнання, відсутність сировини та палива.

У критичному стані знаходилося сільське господарство. Посівні площі зернових порівняно з 1913 р. зменшилися майже наполовину,

Корисна інформація

За роки революції та громадянської війни Придністров'я у більшій мірі, ніж інші регіони, постраждало від безперервних змін знамен та урядів – влада тут змінювалася 14 разів.

на стільки ж зменшилося поголів'я коней і великої рогатої худоби. На початку 1920 р. 27,4% селянських господарств Тираспольського і Балтського повітів не мали сільгоспінвентарю, а 42,3% – робочої худоби.

У цей складний для регіону період активізували свою діяльність антирадянські сили. В Україні та Придністров'ї довгий час діяли бандитські загони Тютюника, Заболотного, Стратієвського та ін. В одному тільки Балтському повіті на початку 1921 р. було здійснено 75 озброєних нападів на радянські установи, вбито 40 робітників і червоноармійців, вкрадено з зерносховищ більше 30 т зерна. Бандити отримували з-за Дністра зброю та боєприпаси, їх формування поповнювали прибулі з Бессарабії бійці денікінської, петлюрівської та махновської армій. Надавала їм допомогу і частина місцевого населення.

Перевірте себе

Чим була викликана активізація діяльності антирадянських сил?

У другій половині 1921 р. дії антирадянських сил стали ще більш агресивними. На світанку 19 листопада банда зі 150 головорізів переправилась з району Бендер через Дністер, відтіснила радянську прикордонну охорону і захопила села Паркани і Терновка. У Парканах бандити розстріляли 13 червоноармійців і селян, зруйнували сільраду, клуб, спалили документи волосного виконкому. Через деякий час вони

Бійці Тираспольського повітового прикордонного відділення. 1921 р.

підійшли до західної околиці Тирасполя, але там їх зустріли загони Червоної Армії. Частина бандитів була знищена, частина – взята в полон, інші перебрались через Дністер.

Тоді ж, у листопаді, загін з меншою кількістю, перейшовши Дністер біля с. Гура-Бікулуй, попрямував в с. Плоске і, зайнявши його, також рушив на Тирасполь. У тригодинному бою під містом бандити були розбиті, і тільки деяким з них під прикриттям румунської артилерії вдалося переплисти річку і сховатися на правому березі.

Лише на кінець 1922 р. численні банди, які сваволили на території Придністров'я, були розбиті і знищені. Важливу роль в їх ліквідації відіграв головнокомандуючий збройними силами України та Криму голова Всеукраїнської наради з боротьби проти бандитизму М.В. Фрунзе.

Корисна інформація

У Придністров'ї формувалися кращі загони з боротьби проти бандитизму. Так, у Тираспольському повіті діяло 13 загонів загальною кількістю більше 400 осіб, в Ананьєвському – 25. Успішно йшло створення загонів у Балтському повіті.

Відновлення сільського господарства. Викликана війною продовольча криза посилилася засухою, яка охопила південні райони України, в тому числі і ряд волостей Придністров'я. У 1921 р. в Тираспольському повіті через засуху і сільськогосподарських шкідників врожай зернових культур склав 42,9 тис. тонн, що лише на 16 тис. тонн перевищило кількість засіяного насіння і було в 10 разів менше за врожай 1914 р. У Придністров'ї почався голод. У Тираспольському повіті 16 волостей з 24 були зараховані до голодуючих, у Балтському – 10 з 34. В липні 1922 р. кількість голодуючих відносно загальної кількості жителів досягла в Одеському повіті 81,1%, в Тираспольському – 30,7% (тут недоїдали більше 63 тис. осіб), в Балтському – 12,7%.

Плетіння матів для утеплення парників в с. Чобручі

Обрізування виноградних кущів

Радянська держава надавала допомогу населенню Придністров'я. Восени 1921 р. селяни Тираспольського повіту отримали 392 тонни озимого насіння як державну позику, а до весняного посіву – ще 3312 тонн. Врожай, зібраний у 1922 р., зняв напруженість у продовольчому питанні.

Словник ерудита

Комуна *– форма сільськогосподарського виробничого кооперативу, де узагальнювалися всі засоби виробництва і землекористування, при цьому розподіл був зрівнювальний – за їдцями.*

ТОЗ *– форма сільськогосподарської кооперації, яка об'єднувала земельні ділянки (наділи) і труд членів товариства.*

Колгосп *– колективне господарство, кооперативна організація селян для введення господарства на основі громадських засобів виробництва і колективної праці. Єдиною формою колгоспів в СРСР стала артіль.*

Радгосп *– радянське господарство – державне сільськогосподарське підприємство.*

Весною 1922 р. в Україні було прийнято Основний закон про трудове землекористування. Він підтвердив винятковість прав держави на володіння землею, заборонив переділи між селами, дозволив трудову оренду землі і наймання робочої сили для її обробки. Важливе місце в законі відводилось питанням організації колективного землекористування.

Перші колективні господарства – артілі, *комуни, товариства громадської обробки землі (ТОЗи)* виникли в Придністров'ї у 1920 р. На кінець цього року на території, яка згодом повністю ввійшла до складу МАРСР (11 районів), нараховувалося 6 *колгоспів* з 656 їдцями, а через рік – вже 25 колгоспів з 1624 їдцями і 3419 десятинами землі. У виробничі сільськогосподарські колективи об'єднувалися члени бідняцько-батрацьких господарств, демобілізовані червоноармійці і представники робітничого класу. Одне з перших колективних господарств Придністров'я – сільськогосподарська артіль «Пробудження» – нараховувало у 1920 р. 11 бідняцьких господарств с. Коротне Тираспольського повіту.

На відміну від інших районів країни в Придністров'ї комуни не були широко розповсюдженими. До 1926 р. одиничними були і ТОЗи. Серед форм колективного ведення господарства в першій половині 20-х років переважала сільгоспартіль. У деяких колишніх панських садибах створювалися державні підприємства – радгоспи. У 1920–1921 рр. в Тираспольському повіті було організовано 8 таких господарств.

Засуха 1924 р. знову різко погіршила умови на селі. Значна частина населення зазнавала гостру

нестачу продуктів харчування, особливо на початку 1925 р. Люди покладали надії на новий врожай, але, на жаль, і він виявився недорідним. Стихійне лихо не залишило жодного регіону Придністров'я. Загибель посівів в середньому перевищила 70%. Найбільше постраждали Кам'янський, Григоріопольський, Тираспольський і Слободзейський райони, де в критичному стані знаходилося близько 27 тис. дворів. Голодуючі селяни вбивали і продавали худобу, йшли на заробітки до інших міст, в тому числі і за межі республіки. Держава надавала селянам фінансову допомогу, зменшувала сільгоспподаток, виділяла зернову позику, але в той же час продовжувала проводити хлібозаготівлі. Від голоду зуміли позбавитися тільки у 1926 р.

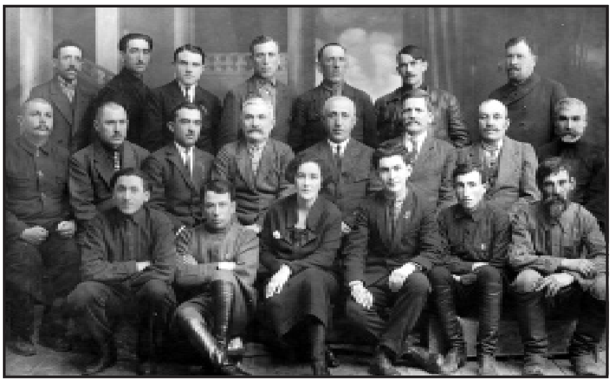

Ручне очищення зерна на току в Рибницькому районі

Перевірте себе

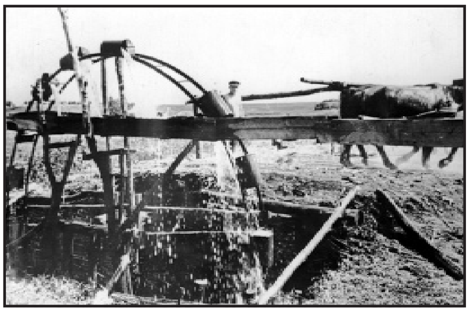
Як ви розумієте вислів «держава продовжувала проводити хлібозаготівлі»?

В умовах недороду, зменшення поголів'я худоби селяни почали активніше об'єднувати свої сили в обробці землі. У 1925 р., після утворення МАРСР, в республіці нараховувалося 144 колгоспи, в тому числі 119 артілей, 6 комун і 2 товариства. Земельна площа колгоспів складала 2,2% загальної площі оброблюваних земель і 1,8% від всієї кількості селянських дворів. Кількість одноосібних господарств досягло більше 112 тис., на кожне з них в середньому припадало 4,2 десятини землі.

Група робітників Союзу металістів. 1925 р.

До 1925 р. в Придністров'ї практично не було сільгосптехніки. Напередодні революції тут обробляли панські землі тільки три трактори, та й ті — іноземного виробництва: два з двигуном внутрішнього згоряння й один з паровим двигуном. Механізація сільського господарства

Штучне зрошення землі в Слободзейському районі

Ремонт сільськогосподарської техніки в с. Жура Рибницького району

регіону почалась з 1925 р., коли в край завезли перші 60 тракторів «Фордзон» і два «Запорожця». Їх придбали колективні господарства і машинно-тракторні товариства коштом державних кредитів.

Перевірте себе

Як ви думаєте, наскільки реальною була підтримка Радянського уряду населення Придністров'я?

Незважаючи на вжиті заходи щодо відновлення сільського господарства, показники валового збору й урожайності сільгоспкультур відставали від довоєнного рівня. Так, у 1924 р. валовий збір зернових культур склав лише 42% від рівня 1913 р. Потреби сільського господарства в техніці були задоволені на 44% – тільки близько 2,5% селянських господарств обробляли землю сільгоспмашинами. Крім того, у 1925 р. більше половини придністровських господарств взагалі не мали робочої худоби, плугів, борін.

Словник ерудита

Держкапіталізм *– один з суспільно-економічних устроїв, який допускався і регулювався Радянською державою. Існував у формі оренди держпідприємств, приватної торгівлі на комісійних началах, кооперації та ін.*

Реконструкція промисловості. На початку 1920 р., до моменту відновлення Радянської влади, промисловість у Придністров'ї знаходилася на досить низькому рівні розвитку. Найбільшою силовою станцією був двигун потужністю 80 к. с., а середня потужність двигунів на підприємствах не перевищувала 12 к. с. На чавуноливарному заводі, який вважався тоді досить великим у регіоні, потужність двигуна досягала 6 к. с., на виробництві було зайнято всього 11 робітників, з них 5 некваліфікованих.

Нова економічна політика, яка проводилися в ці роки, припускала існування кількох укладів в економіці, в тому числі держкапіталізму і приватного

капіталізму. Особлива увага приділялась торгівлі та кооперації. Держава не мала необхідних коштів для відновлення виробництва на невеликих підприємствах, тому з другої половини 1921 р. їх почали здавати в оренду приватним підприємцям і колишнім власникам. У цьому ж році в Тираспольському повіті було орендовано 145 млинів, 64 маслоробки, 2 механічних заводи, ватна фабрика, типографія та ін. Обсяг виробленої продукції був значно вищим, ніж в державному, кооперативному чи приватному секторах.

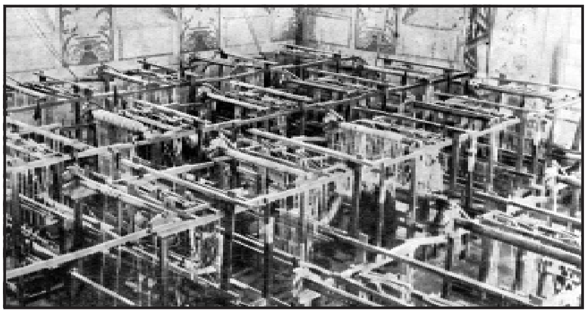
У кустарній майстерні

У 20-ті роки широкого розвитку в Придністров'ї набули традиційні галузі промисловості – харчова і легка. Були відновлені і нарощували виробництво кам'янські держмлин і кар'єр, Рибницький цукровий і Тираспольський цегляний заводи, а також велике на той час металообробне підприємство – Тираспольський механічний завод.

Перевірте себе

Чому перехід від непу сприяв розвитку кустарно-ремісничої промисловості?

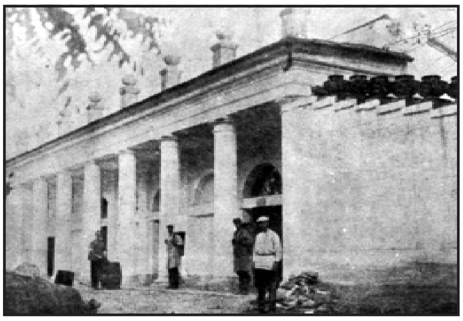
Перехід до непу сприяв успішному відновленню і розвитку кустарно-ремісничої промисловості. У 1921 р. в Тираспольському повіті було зареєстровано 588 кустарів і 110 промислових артілей. В містах основними видами кустарного виробництва були бондарне, ковальське, кравецьке і жерстяне, а в сільській місцевості – переробка сільгосппродукції та ткацьке виробництво. До середини 1925 р. кількість кустарних ремісничих підприємств у Придністров'ї досягала 7114 одиниць, причому 98% з них були приватними.

Цех тираспольської ткацької артілі «Ткач»

Виготовлення килима в Тираспольській килимовій артілі

Винороблений пункт в Кам'янці

Але, незважаючи на активний розвиток промисловості, серйозною проблемою в цей період було безробіття. У 1921 р. в Тираспольському повіті на обліку перебувало більше 4 тис. людей, які залишилися без роботи. Держава надавала їм всіляку допомогу і підтримку. На 1 січня 1926 р. загальна кількість безробітних у Молдавській АРСР склала 14 525 осіб. Їх кількість збільшувалася в зимові місяці, коли закінчувався сільськогосподарський рік і «сезонники» поповнювали армію безробітних у містах. Безробіття в МАРСР було ліквідоване лише у 1930 р.

Це важливо знати

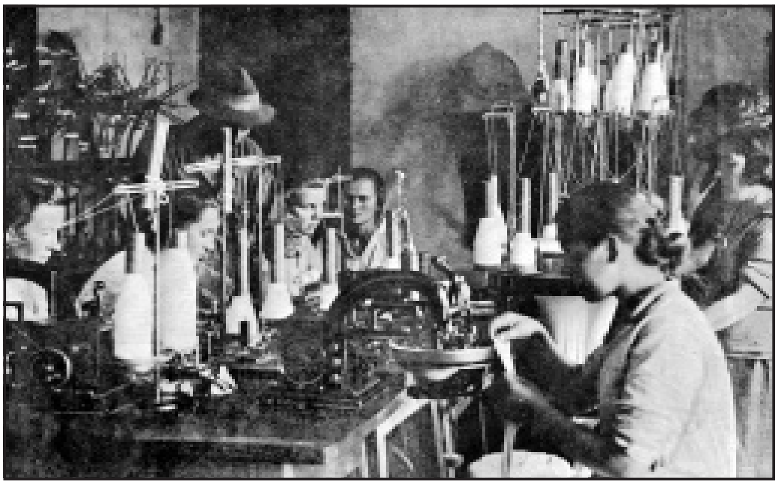
ДЕЕЛРО план (Державна електрофікація Росії) – єдиний державний перспективний план енергетичного відновлення і розвитку народного господарства країни. Розроблений у 1920 р.

Нова економічна політика вимагала планового керівництва народним господарством. Першим державним планом, розробленим Радянським урядом, став ДЕЕЛРО, який поширився і на Придністров'я. У 1921 р. відкрилися невеликі електростанції в містах Дубоссари, Рибниця і в селах Ташлик, Бутори, почалися підготовчі роботи для будівництва електростанцій у селищах Кам'янка, Григоріополь. У квітні 1922 р. в Тирасполі була запущена електростанція потужністю 200 к. с., яка дала світло жителям всього міста й електрифікувала всі тираспольські підприємства. У 1923–1924 рр. станція була розширена і переведена на мінеральну сировину.

Корисна інформація

Цензовими вважалися підприємства, на яких працювали більше 16 найманих працівників за наявності двигуна чи більше 30 робітників за відсутності такого.

До 1925 р. в республіці нараховувалося вже 3256 промислових об'єктів. До них відносилися підприємства, які використовували найману робочу силу чи мали потужний двигун, чи працювали в спеціально обладнаному приміщенні. Завдяки останньому показнику до розряду промислових підприємств увійшли навіть найменші майстерні кравців, шевців і т.д. Цензових підприємств нараховувалося 37 одиниць. Кількість зайнятих на них найманих робітників досягала 1466. З загальної кількості підприємств республіки 94% були приватними. Вони випускали 27% всієї валової продукції,

В машинному цеху трикотажної артілі м. Тирасполя

80% якої припадало на підприємства борошномельної та маслоробної галузей.

На початку 20-х років почала швидко розвиватися приватна торгівля. Але на кінець відновлюваного періоду посилилось регулювання приватного сектора торгівлі, що призвело до його витіснення. Проте в 1925–1926 рр. приватний капітал в торгівлі складав більше третини всього товарообігу краю.

Перевірте себе

Чому, на ваш погляд, посилення регулювання приватного сектора призвело до його витіснення?

Незважаючи на певні успіхи, досягнуті у виробничій сфері, Придністров'я до середини 20-х років все ще залишалося слаборозвиненим промисловим регіоном. Старе, зношене обладнання підприємств, не придатні для роботи виробничі корпуси в значній мірі гальмували зростання продуктивності праці та випуску продукції.

Питання

1. Що стало причиною безробіття в Придністров'ї на початку 20-х років?
2. Яким було економічне і політичне становище в нашому регіоні у 1921 р.?
3. Як ви думаєте, чому В.І. Ленін назвав ДЕЕЛРО «другою програмою партії»? Як цей план виконувався у Придністров'ї?
4. Які основні галузі промисловості отримали найбільш широкий розвиток у Придністровському регіоні в 20-ті роки?

Завдання

1. Одні історики вважають неп повною протилежністю воєнному комунізму, інші — продовженням цієї політики, але дещо іншими, більш м'якими і демократичними методами. Висловіть свої міркування з даного питання, аргументуйте їх.
2. Заповніть порівняльну таблицю «Неп і воєнний комунізм у Придністров'ї»:

Галузь	Основні заходи періоду		Результати реформ
	воєнного комунізму	непу	
Промисловість			
Сільське господарство			
Торгівля			

Тести

1. У Тираспольському повіті у 1921–1922 рр. до голодуючих були зараховані: а) *12 волостей*; б) *16 волостей*; в) *21 волость*.
2. У Придністров'ї в період непу найбільшого розвитку отримала: а) *торгівля*; б) *сільське господарство*; в) *важка промисловість*.
3. У 1925 р. колективні господарства Придністров'я придбали перші трактори «Фордзон» і «Запорожець» за рахунок: а) *власних коштів*; б) *безоплатної допомоги Радянського уряду*; в) *державних кредитів*.

§ 2. СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ В ПРИДНІСТРОВ'Ї. УТВОРЕННЯ МОЛДАВСЬКОЇ АРСР

Підготовка до утворення нової республіки. Ідея створення Молдавської республіки на прикордонних землях України належала групі політичних емігрантів — румун і бессарабців, які проживали в Москві. Подібні пропозиції вони висловлювали з початку 20-х років, одразу після окупації й анексії Бессарабії Румунією. Але, оскільки представники цієї групи не користувалися великим авторитетом серед лідерів радянського партійного і державного апарату, підняті ними питання довгий час залишалися закритими. І тільки коли цією проблемою зацікавилися такі видатні воєначальники, як

Перевірте себе

Поясніть слово «анексія».

М. Фрунзе і Г. Косовський, ідея створення республіки почала обговорюватися в колах вищого партійного керівництва.

Румунсько-бессарабські емігранти створили ініціативну групу на чолі з Г.І. Котовським. До її складу увійшли в основному працівники структур Комінтерну і Комуністичного університету національних меншин Заходу в Москві. Жодний житель Придністров’я до її складу не був зарахований.

4 лютого 1924 р. десять представників ініціативної групи (Г. Косовський, А. Бедулеску, П. Ткаченко, О. Ніколау, О. Валіу, І. Діческу-Дік, Т. Діамандеску та ін.) підписали документ під назвою «Доповідна записка про необхідність створення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки». Секретарем ініціативної групи, її фактичним ідейним керівником й автором Доповідної записки був Іон Діческу-Дік.

Наступного дня Доповідна записка була направлена в ЦК РКП(б) і в ЦК КП(б) України. Ознайомившись з документом, М.В. Фрунзе наклав на нього схвальну резолюцію. Саме за його сприянням Записку почали обговорювати в різних структурах державної і партійної влади СРСР та України.

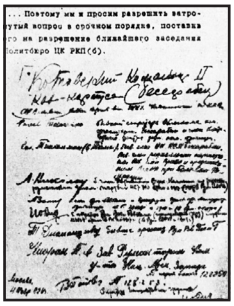
Вивченням етнічного складу населення майбутньої державної одиниці займалося багато інстанцій, включаючи і спеціальну комісію, виділену зі складу військовослужбовців 2-го кавалерійського корпусу, яким командував Г. Косовський. Але члени цієї комісії подали сфальсифіковані дані обліку національного складу населення Придністров’я – кількість молдаван і їх частка в загальному складі населення були завищені. Пізніше ця комісія була звільнена з роботи.

13 квітня 1924 р. Конституційна комісія при ВУЦВК, відзначивши суперечливість даних, наданих комісією Г. Косовського, постановила: «...рішення про організацію Молдавської республіки чи області, губернії, округу чи регіону відкласти до того момен-

Це важливо знати

Комінтерн (Комуністичний Інтернаціонал) – міжнародна організація, яка об’єднувала у 1919–1943 рр. компартії різних країн.

Комуністичний універсал національної меншості Заходу (1921–1936 рр.) готував політичні кадри з представників західних народів, які населяли СРСР, в тому числі молдаван і румун.

...Поэтому мы и просим разрешить затронутый вопрос в срочном порядке, поставив его на разрешение ближайшего заседания Политбюро ЦК РКП(б).

Підписи ініціаторів створення МАРСР на Доповідній записці в ЦК РКП(б)

М.В. Фрунзе, Голова Революційної Воєнної ради, нарком оборони СРСР

Це важливо знати

ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет. У 1917–1938 рр. – найвищий орган державної влади України.

Наркомат – Народний комісаріат. У 1917–1946 рр. – Центральний орган державного управління будь-якою стороною чи сферою суспільного життя (економікою, фінансами, освітою, внутрішньою і зовнішньою політикою, культурою і т.д.). У 1946 р. реорганізований у міністерства.

ту, коли будуть подані всі матеріали з даного питання». Така невизначеність щодо форм державності майбутньої автономної одиниці пояснюється тим, що вище керівництво Харкова, а також місцева влада Одеської губернії досить стримано поставилася до створення нової республіки, оскільки не хотіла дрібнити Україну. Думка інших комісій, які займалися в Україні проблемою організації Молдавської республіки, також була негативною.

Завершилось обговорення цієї ідеї рішенням Політбюро ЦК КП(б)У від 18 квітня 1924 р. про недоцільність створення нової союзної республіки і рекомендацією подальшого розгляду питання про можливість організації меншої адміністративної одиниці, в якій переважало б молдавське населення.

Пропозиція політемігрантів про створення Молдавської республіки не знайшла підтримки не тільки у вищого керівництва України, але й в Наркомі закордонних справ СРСР. Відома записка наркома закордонних справ СРСР Г.В. Чичерина на ім'я секретаря ЦК ВКП(б) В.М. Молотова від 3 березня 1924 р., в якій говориться про передчасне створення такого державного утворення.

Негативне ставлення керівництва України та окремих наркомів СРСР щодо створення Молдавської республіки не влаштовувало московську ініціативну групу. Її члени почали активно просувати рішення даного питання через М.В. Фрунзе, який звернувся з новою доповідною запискою вже до Й.В. Сталіна. В ній фактично повторювалась основна теза ініціативної групи: «Створення хоча б невеликої за територією Молдавської республіки чи області буде нашим знаряддям впливу на настрої робітничо-селянських мас Бессарабії в значенні укріплення надій на позбавлення від румунського гніту». Очевидно, аргументи, наведені в записці, переконали Сталіна в доцільності створення МРСР, і він передав Фрунзе всі матеріали з цього питання. Майбутнє Придністров'я було визначене.

Група командирів кавалерійської бригади Г.І. Котовського

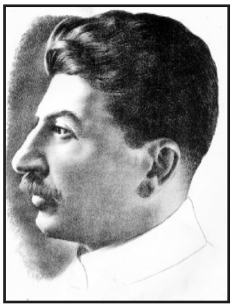
29 липня 1924 р. Політбюро ЦК РКП(б) розглянуло питання про створення Молдавської республіки. На засіданні були присутні Й.В. Сталін, О.І. Риков, М.П. Томський, Л.Д. Троцький, Я.Е. Рудзутак, Ф.Е. Дзержинський, М.В. Фрунзе та ін. Було прийнято відповідну постанову, в якій, зокрема, говорилося: «Вважати за необхідне, перш за все з політичних міркувань, виділення молдавського населення в спеціальну автономну республіку у складі УРСР... запропонувати ЦК КП(б)У повідомити політбюро ЦК РКП... про хід роботи щодо організації Молдавської Автономної Республіки». Нагляд за реалізацією цієї постанови був доручений М.В. Фрунзе.

Так завершилась боротьба за прийняття політичного рішення про доцільність створення Молдавської республіки на давніх споконвічно слов'янських землях, які входили до складу України. Почався етап практичної роботи. М.В. Фрунзе сформував спеціальну Молдавську комісію, або, як ще її називали, Комісію з молдавського питання. Вона готувала і виносила на засідання директивних органів різного характеру доповіді та матеріали.

Перевірте себе

Що стало поштовхом до розгляду на Політбюро ЦК РКП(б) питання про створення Молдавської республіки?

У серпні 1924 р. в Москві було складено план заходів щодо юридичного оформлення Молдавської АРСР. Оскільки більшість районів компактного проживання молдаван у Придністров'ї входило до Одеської губернії, проведення практичної роботи щодо виконання даного плану було покладено на Одеський губернський комітет партії, при якому було відкрито Молдавську секцію. Губком, в свою чергу, створив неофіційну секретну комісію з організації МАРСР під головуванням А.Л. Грінштейна – вона координувала агітаційно-пропагандистську роботу, інші питання, пов'язані з утворенням нової автономної одиниці.

Й.В. Сталін, Генеральний секретар ЦК РКП(б)

ПЛУГАРУЛ РОШ

Перша газета молдавською мовою в Придністров'ї

В результаті дій цієї комісії в другій половині серпня селами і містами Придністров'я прокотилася хвиля зборів, мітингів, маніфестацій – населення наполегливо вимагало організації Молдавської республіки. Активно брала участь у пропаганді ідеї утворення МАРСР і газета «Плугарул Рош» («Червоний плугатар»), яка видавалася в Одесі з травня 1924 р.

Питання про створення МАРСР обговорювалося на Політбюро ЦК КП(б)У 19 вересня. У прийнятому документі були визначені кордони, територія, її внутрішні райони, адміністративні центри, їх структура, мови діловодства, складений бюджет та ін.

25 вересня до цієї теми звертається і Політбюро ЦК РКП(б), на засідання якого з його членів був присутній тільки Л.В. Каменев; він же і головував. Були прийняті за основу пропозиції ЦК КП(б)У з даного питання, а також вирішено, що «... в акті створення Автономної Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки повинно бути зазначено, що західним кордоном є Державний кордон Союзу РСР». З цієї резолюції випливало, що кордони Молдавської АРСР повинні проходити Прутом і Дунаєм і включати в свої межі землі, захоплені королівською Румунією і які підлягають поверненню Радянському Союзу.

Корисна інформація

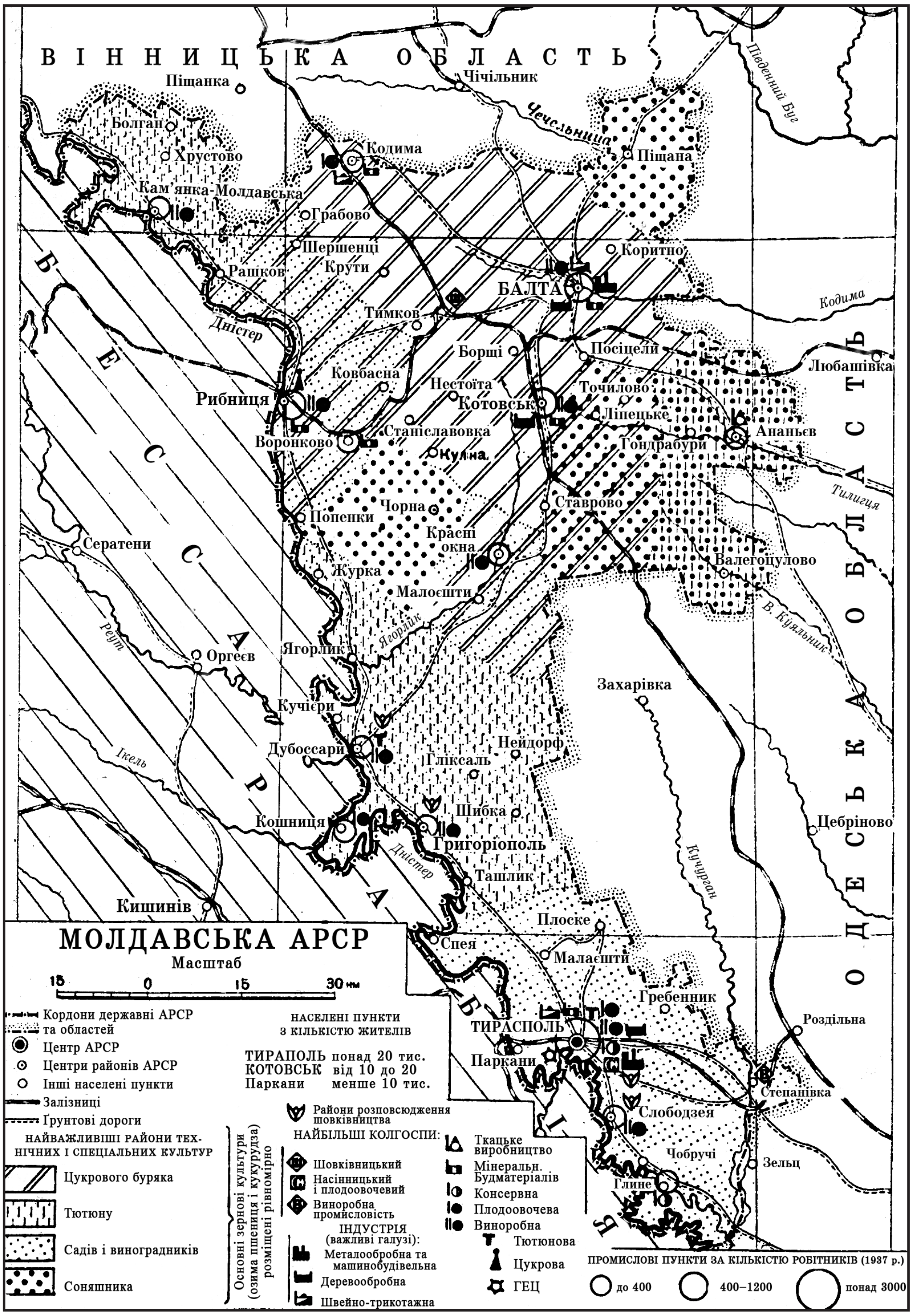
Радянський уряд ніколи не визнавав законність відривання Бессарабії. У всіх офіційних документах Дністер називався не кордоном, а тимчасовою демаркаційною лінією, яка відділяла окуповану частину країни від всієї держави. Тому західним кордоном МАРСР було оголошено не Дністер, а Прут.

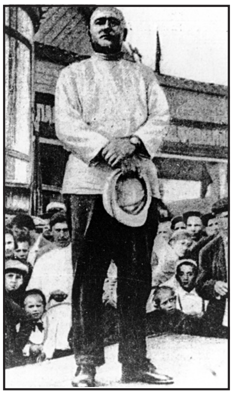
Утворення МАРСР. Остаточне оформлення питання про утворення МАРСР було завершено на третій сесії Всеукраїнського Виконавчого Комітету восьмого скликання, яка відбулася 8-12 жовтня 1924 р. в столиці України Харкові. У ніч з 11 на 12 жовтня сесія прийняла закон про утворення МАРСР у складі України. Територія України, яка складала 8,1 тис. кв. км, включала 11 районів Придністров'я з населенням 545,5 тис. осіб.

Через два роки, у 1926-му Всесоюзним переписом населення було встановлено, що всього в МАРСР проживало 572,3 тис. осіб, з них українців – 48,5%, молдаван – 30,1%, росіян – 8,5 %, євреїв – 8,5%,

Запам'ятайте

1924 р., 12 жовтня *– день утворення Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки.*

ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ
БЕССАРАБІЯ
ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ
Піщанка
Чічільник
Південний Буг
Чечельниця
Болган
Хрустово
Кодима
Піщана
Кам'янка-Молдавська
Грабово
Коритно
Шершенці
Рашков
Крути
БАЛТА
Кодима
Тимков
Дністер
Борщі
Посіцели
Любашівка
Ковбасна
Нестоїта
Точилово
Рибниця
Котовськ
Ліпецьке
Воронково
Станіславовка
Гондрабури
Ананьєв
Кулна
Тилигул
Попенки
Чорна
Ставрово
Сератени
Красні окна
Журка
Валегоцулово
Малоєшти
Реут
В. Куяльник
Ягорлик
Оргєєв
Захарівка
Кучієри
Дубоссари
Нейдорф
Гліксаль
Ікель
Шибка
Цебріново
Кошниця
Григоріополь
Дністер
Кучурган
Ташлик
Кишинів
МОЛДАВСЬКА АРСР
Масштаб
15 0 15 30 км
Плоске
Спея
Малаєшти
Гребенник
Кордони державні АРСР та областей
Центр АРСР
Центри районів АРСР
Інші населені пункти
Залізниці
Ґрунтові дороги
НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ З КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ
ТИРАПОЛЬ понад 20 тис.
КОТОВСЬК від 10 до 20
Паркани менше 10 тис.
ТИРАСПОЛЬ
Паркани
Роздільна
Степанівка
Слободзея
Зельц
Чобручі
Глине
НАЙВАЖЛИВІШІ РАЙОНИ ТЕХНІЧНИХ І СПЕЦІАЛЬНИХ КУЛЬТУР
Цукрового буряка
Тютюну
Садів і виноградників
Соняшника
Основні зернові культури (озима пшениця і кукурудза) розміщені рівномірно
Райони розповсюдження шовківництва
НАЙБІЛЬШІ КОЛГОСПИ:
Шовківницький
Насінницький і плодоовочевий
Виноробна промисловість
ІНДУСТРІЯ (важливі галузі):
Металообробна та машинобудівельна
Деревообробна
Швейно-трикотажна
Ткацьке виробництво
Мінеральн. Будматеріалів
Консервна
Плодоовочева
Виноробна
Тютюнова
Цукрова
ГЕЦ
ПРОМИСЛОВІ ПУНКТИ ЗА КІЛЬКІСТЮ РОБІТНИКІВ (1937 р.)
до 400
400–1200
понад 3000

Є.П. Воронович, Голова Президіуму ЦВК МАРСР

Запам'ятайте

*З **1924** по **1928** р. столицею МАРСР було м. Балта, а з **1929**-го – Тирасполь.*

інших – 4,4%. Українці населяли в основному сім районів, в п'яти з яких вони переважали. Молдавани складали більшість у трьох районах і в двох з них домінували. В Тираспольському районі значну частину населення представляли росіяни. Українці проживали переважно в містах Бірзула та Ананьєв, росіяни – в Тирасполі, євреї – в Балті та Рибниці.

Одразу ж після прийняття закону про утворення МАРСР виникли проблеми з розташуванням структур державного управління республіки. У зв'язку з цим у листопаді 1924 р. було проведено нагальне розформування Балтського округу Одеського повіту з виділенням з нього Балтського району. Таким чином, м. Балта і район (з часткою молдавського населення відповідно 1,6 і 2,5%) були передані Молдавській АРСР. Республіка отримала свою першу столицю – м. Балта. З 1929 р. столицею МАРСР став Тирасполь.

Політичне життя. Після утворення Молдавської АРСР вся повнота влади в республіці до скликання I Всемолдавського з'їзду Рад концентрувалася в руках Тимчасового революційного комітету, до складу якого ввійшли Г.І. Старий (голова). І.І. Фадєєв, І.М. Криворуков та ін. Ревком виступав як вищий законодавчий і розпорядчо-виконавчий орган радянської влади в республіці.

У квітні 1925 р. в Балті відбувся I Всемолдавський з'їзд Рад, який обрав верховний орган республіки – Центральний Виконавчий Комітет (ЦВК) і затвердив першу Конституцію МАРСР. На першій сесії ЦВК його головою був призначений Г.І. Старий. Сесія обрала уряд республіки, який очолив О.І. Строєв.

Г.І. Котовський (зліва) серед членів ревкому МАРСР. 1924 р.

У наступні роки пройшло ще шість з'їздів Рад. Останній, VII Надзвичайний, почав свою роботу в жовтні 1936 р. і продовжив у січні 1938-го. Тоді ж

була прийнята нова Конституція Молдавської АРСР на основі нових конституцій СРСР і УРСР.

На І Всемолдавській обласній партійній конференції, яка відбулася в грудні 1924 р., була створена Молдавська партійна організація. Секретарем обкому обрали І.І. Фадєєва. Загалом учасники провели 13 конференцій, остання проходила в березні 1940 р. На початку 1925 р. оформилися комсомольська, профспілкова та інші громадські організації. До того часу в МАРСР вже діяли всі республіканські інститути влади, уряд, конституція і законодавство, були затверджені герб, гімн та інші атрибути державності.

Діяльність державних органів влади, партійних, комсомольських та інших організацій супроводжувалася залученням до політичного життя тисяч громадян республіки. Але результативність їх роботи в багатьох випадках знижувалася через позицію державної та партійної бюрократії, яка підміняла волю мас і маніпулювала інтересами. В законах, пресі, виступах говорилося про права і свободи громадян, а насправді багато законодавчих актів, в тому числі конституційних, часто порушувалися. У політичному житті та ідеології не допускалось інакодумання, всі дії підводилися під сталінське трактування загострення класової боротьби в залежності від просунення до соціалізму, яка супроводжувалася пошуком ворогів. В обіг ввійшов і вислів «ворог народу».

1937–1938 рр. – особливий період в житті країни. Репресії, які набули масового характеру, охопили і Придністров'я. «Ворогів» шукали всюди – в органах партії, державній владі, у колі інтелігентів і серед простих громадян. Арешти і позасудова практика покарання розповсюджувалися у

Це важливо знати

1925 р., квітень – *І Всемолдавський з'їзд Рад вибрав ЦВК і затвердив першу Конституцію МАРСР.*

1924 р., грудень – *створення Молдавської партійної організації.*

К.А. Дикусар, одна з перших комсомолок Тирасполя. 20-ті роки

Будинок Центрального Виконавчого Комітету МАРСР в Тирасполі

Перевірте себе

Чи є серед ваших родичів чи знайомих репресовані? Що ви знаєте про їх життя і трагічну долю?

всіх сферах життя. В ці роки були ув'язнені в катівні, заслані чи розстріляні сотні ні в чому не винних людей — народних комісарів і керівників партійних комітетів, директорів заводів і підприємств, голів колгоспів, колгоспників, робітників, військових, учителів, лікарів.

Особливо великих втрат зазнали в ці роки літератори. З 46 членів Спілки письменників республіки в живих залишилося лише 20. Репресії нанесли непоправної шкоди найбільш освіченій і творчій частині багатонаціональної інтелігенції. Трагедія полягала ще й в тому, що репресії проходили при так названій «підтримці мас», схвалювались на зборах, мітингах і в пресі.

Питання

1. Кому належала ідея створення Молдавської республіки?
2. У чому відрізнялися точки зору вищого керівництва і простого народу на проблему утворення МАРСР?
3. Як проходила підготовча робота щодо створення МАРСР?
4. Які були основні напрямки політичного життя МАРСР?

Завдання

1. Розкажіть про роль Г. Косовського у справі створення МАРСР.
2. Визначте на карті кордони МАРСР. Чи були вони державним кордоном СРСР?
3. Дайте визначення поняттям: *політемігранти; резолюція; директива; маніфест; бюрократія; репресії*.

Тести

1. Документ «Доповідна записка про необхідність створення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки» було підписано: а) *у 1918 р.;* б) *у 1920 р.;* в) *у 1922 р.;* г) *у 1924 р.*
2. Молдавська газета «Плугарул Рош» виходила: а) *в Кишиневі*; б) *в Одесі;* в) *в Тирасполі.*
3. Молдавська комісія з реалізації постанови про доцільність створення автономної республіки була створена: а) *Г. Котовським*; б) *М. Фрунзе;* в) *О. Грінштейном*; г) *правильно а) і б).*

§ 3. ПЕРЕТВОРЕННЯ ЕКОНОМІКИ І КУЛЬТУРИ

Розвиток промисловості. У другій половині 20-х років було взято курс на прискорення індустріалізації країни. Цей процес вимагав як розвитку існуючих, так і створення нових промислових центрів, які використовували місцеві ресурси. Для реконструкції та будівництва підприємств потрібні були великі бюджетні кошти, які формувались в основному з дотацій України і Союзу. За перші п'ять років існування МАРСР ці поповнення складали більше половини її бюджету.

Перевірте себе

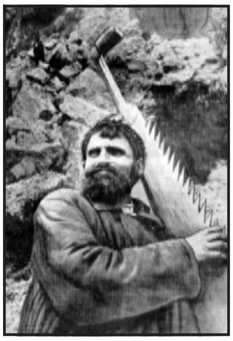
На які кошти проводилася індустріалізація в Молдавській республіці?

Як ви думаєте, чи виправдовували себе в роки індустріалізації лозунги і заклики до ударної праці заради світлого майбутнього? Поясніть свою точку зору.

Розширення існуючих і будівництво нових підприємств було пов'язане з великими труднощами — плани, в тому числі п'ятилітні, не виконувалися, хоча за загальними показниками керівництво республіки вважало їх навіть перевиконаними. Економіка МАРСР, як і всієї країни, вимагала, в першу чергу, інтенсивного технічного переозброєння і розширення працюючих підприємств. На службу індустріалізації були поставлені не тільки всі ресурси і матеріальні кошти, але і весь пропагандистський апарат. Форсована індустріалізація вимагала значних коштів і трудової віддачі людей, яка супроводжувалася побутовим

Слюсарі і котлярі Тираспольського заводу ім. Добродєєва. 1928 р.

Робітник з розпилювання каменю артілі «Червоний гірник» с. Бичок Григоріопольського району

тягарем і нестатками. Тому велика роль відводилася закликам до ударної праці, які обіцяли гарне життя і світле майбутнє.

Реконструкція народного господарства корінним чином змінила економіку республіки, істотно вплинула на співвідношення в ній промисловості і сільського господарства. Якщо у 1927–1928 рр. обсяг виробленого внутрішнього продукту промисловості і промкооперації складав 28% від загального обсягу продукції промислового і сільськогосподарського виробництва, то в 1934 р. цей показник досяг 55,6%. До 1939 р. в республіці нараховувалося вже більше 2,5 тис. підприємств, 134 з яких належали на той час до потужних.

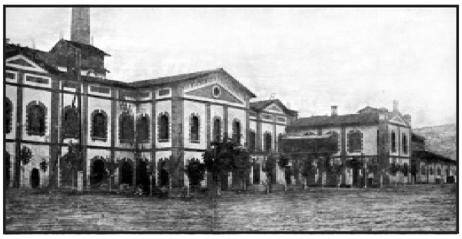
Становлення промислової галузі зумовило ріст кількості працюючого населення. Так, у 1926 р. в МАРСР нараховувалося 8,4 тис. робітників і 16,9 службовців, а до 1939 р. ці цифри досягли відповідно майже 30 тис і 61,8 тис. Робітники, зайняті у фабрично-заводській промисловості, складали у 1939 р. більшість, в той час як у 1926 р. їх було не більше тисячі.

Перевірте себе

Чим був викликаний ріст промислового виробництва в кінці 30-х років?

Бурхливо розвивалася харчова промисловість, особливо її провідна галузь – консервна. У 1939 р. було вироблено 47 млн. банок консервів, що склало майже половину всього виробництва консервів у дореволюційній Росії і 7% виробництва цієї продукції в СРСР в цей рік. Особливе місце займало виноробство – цю галузь обслуговували 8 винозаводів і 30 пунктів первинної обробки винограду. На повну силу працювали Тираспольський м'ясокомбінат, Рибницький цукровий завод, 11 масломолочних заводів та інші підприємства харчової промисловості. Консерви, вина, соки, вершкове масло та соняшникова олія, які користувалися великим попитом, постачалися в інші республіки й області країни. У 1939 р. харчова промисловість МАРСР дала продукції

Рибницький цукровий завод

в 14 разів більше, ніж всі підприємства цього регіону до революції.

Вапняково-шахтова піч Воронковського вапнякового заводу в Рибницькому районі

Продовжувалося становлення заводів і фабрик місцевої промисловості. До її складу входили підприємства будівельних матеріалів, метало- і деревообробної промисловості. Масові забудови міст і сільської місцевості вимагали збільшення випуску будівельних матеріалів. У 30-ті роки було реконструйовано чи побудовано 16 вапняних печей, три вапнякових заводи, розширені і технічно оснащені кар'єри з добування каменю і гравію. Виробництво цегли у 1939 р. порівняно з 1928 р. збільшилося більше ніж в 4 рази, черепиці – в 12 разів. Виробництво будівельних матеріалів не тільки забезпечувало потреби республіки, але й постачало необхідними матеріалами великі будівництва України та Білорусії. Збільшувалося виробництво підприємств шкіряної та швейної промисловості.

? Перевірте себе

Чи могла забезпечити себе МАРСР економічно в 30-ті роки без допомоги інших республік СРСР?

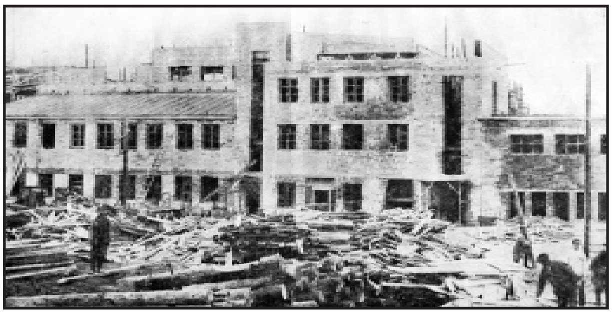
Таким чином, майже за шістнадцять років існування МАРСР була створена промисловість, розрахована на найширше використання місцевих сировинних ресурсів і часткове їх ввезення з інших республік. Обсяг валової продукції промисловості та промкооперації перевищував рівень виробництва 1913 року більше ніж в 33 рази. Саме в 30-ті роки була закладена база промисловості Придністров'я.

! Запам'ятайте

Основи сучасного індустріального потенціалу ПМР були закладені в 30-ті роки, коли була створена енергетична і промислова база МАРСР.

Розвиток селянських господарств. У МАРСР, як і в усій країні, основну частину жителів складало сільське населення. Головними виробниками хліба і сільгосппродукції були селянські господарства, а оскільки вони підлягали роздрібненню, їх кількість з кожним роком збільшувалася.

Держава намагалася допомогти селянам. У 1926–1928 рр. були продовжені землевпорядкувальні роботи з метою вибору найбільш досконалих форм зем-

Будівництво Тираспольської ТЕЦ

лекористування і ліквідації далекоземелля, черезсмужжя. Частина селян повністю звільнялася від податків, особливо в маловрожайні роки. Більшість з них отримували від держави кредити, завдяки яким купували худобу, техніку, інвентар, насіння.

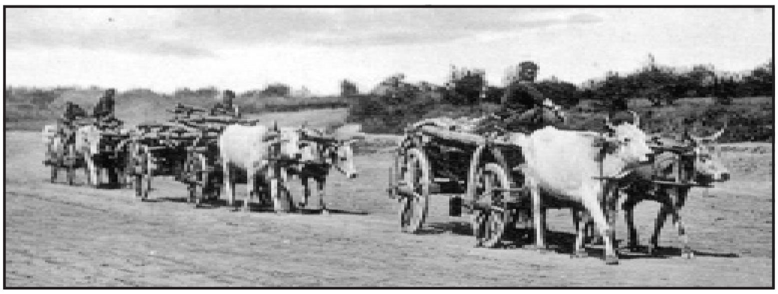
Проте в другій половині 20-х років можливості розвитку невеликих селянських господарств почали все більше обмежуватися, що посилювалося зниженням і нестійкістю темпів відновлення посівних площ. Так, у 1928 р. в республіці ще не було освоєно близько 100 тис. десятин (18% від загальної площі) ріллі. Стабільно низькою залишалася і врожайність.

Невеликі технічно відсталі господарства, робота яких базувалася на важкій, переважно ручній праці, виробляли незначну кількість товарної продукції, яка давала низькі прибутки. У 1926 р. майже половина селянських господарств республіки ввійшла в число споживчих. Середній економічний рівень невеликих селянських господарств в МАРСР на кінець 20-х років став нижчим, ніж в Україні.

Перевірте себе

Чому в 20-ті роки селянські господарства МАРСР зазнали роздрібнення?

Розвиток кооперації. Досвід розвитку сільського господарства все більше переконував селян у тому, що зрівняльне землекористування, введене за їх же

Воли – традиційна тяглова сила селянських господарств

волею після революції, не могло вивести з нестатків. Життя показало, що селянські господарства в основному вичерпали свої можливості в підвищенні продуктивності праці і покращенні ведення господарства. Потрібні були нові підходи. Все більший інтерес селяни почали проявляти до різних форм кооперації.

Найзрозумілішою і на перших порах найбільш прийнятною для селян була споживча кооперація. Зростала кількість селян, яка тяжіла до сільськогосподарської, постачально-збутової і кредитної форм кооперації, які управлялися Молдсільгоспспілкою. На кінець 1928 р. такі форми кооперації об'єднували вже близько 40% загальної кількості селянських дворів.

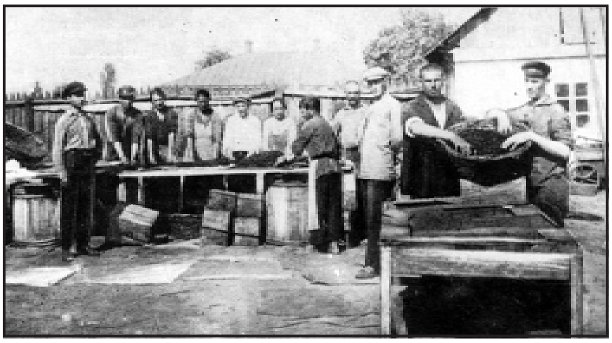
Сільськогосподарська кооперація, яка надавала значну допомогу селянству, тим самим сприяла створенню виробничих форм кооперації. В МАРСР отримали розвиток такі невеликі колективні виробничі господарства, як комуни, сільгоспартілі і товариства зі спільної обробки землі. У 1928 р. на один такий колгосп припадало в середньому 15 селянських дворів. Колективні господарства створювалися головним чином на основі простого об'єднання селянських коштів та знарядь виробництва.

Перевірте себе

Пригадайте, в чому полягало зрівнювальне землекористування, введене після революції.

У чому відмінність сільськогосподарської, постачально-збутової і кредитної форм кооперації? Як ви їх розумієте?

Колективізація. З середини 1929 р. розгорнувся масовий колгоспний рух, який переріс у суцільну колективізацію. Вище партійне керівництво визначило головною формою колгоспного руху сільгоспартіль і намітило темпи колективізації в регіонах. Україна, в тому числі і МАРСР, повинна була завершити її весною 1932 р.

Первинна обробка винограду в садово-виноградарському кооперативі Слободзейського району

Керівництво Молдавської республіки почало активно

Ремонт сільгосптехніки в с. Шипка Григоріопольського району. 1926 р.

впроваджувати в життя намічені установки, і до 1 березня 1930 р. колгоспи об'єднували вже майже половину селянських господарств. Але в ході проведення колективізації часто не дотримувалася законність і допускалися перегинання. Роз'яснювальна й організаційна робота серед селян часто підмінялась натиском «зверху», погрозами, демагогічними обіцянками. Наприклад, ТОЗи в адміністративному порядку переводилися на статути артілей. Найгрубіші порушення допускалися при усуспільненні засобів виробництв. У деяких селах доходило до того, що до створених господарств включалася не тільки єдина корова, але й остання курка.

Восени 1930 р. республікою прокотилася чергова хвиля, пов'язана з хлібозаготівлею і подальшим розгортанням суцільної колективізації.

Перевірте себе

Як ви думаєте, чи правильною була політика, яку проводила Радянська влада щодо куркульства?

До 1 травня 1931 р. колгоспи об'єднали вже 67% селянських господарств.

Одночасно з активізацією масового колгоспного руху політика, спрямована на обмеження куркульства, почала набувати більш жорстких форм — тепер воно підлягало ліквідації як клас. Розкуркулення здійснювалося поступово, в залежності від охоплення суцільною колективізацією сіл і районів республіки. З січня 1930 р. по всій країні проводилася експропріація приватного майна, в результаті якої значна частина куркулів була виселена у віддалені райони країни. За два роки, з 1930-го по 1931-й рік (в наступні роки подібні широкомасштабні кампанії не проводилися), з місць, де проходила колективізація, було вивезено близько 1800 куркульський сімей, що склало 1,5% від загальної кількості селянських і 56% від числа куркульських сімей.

Збір колосків пшениці

Сільське господарство в 30-ті роки. Голод 1932–1933 рр. Початок 30-х років характеризувався істотним ускладненням ситуації в сільському господарстві МАРСР. У неврожайні 1931–1932 рр. селяни насилу зводили кінці. Крім того, негативно позначались надзвичайно обтяжливі норми державних постачань, розраховані на звичайні, а не на засушливі роки. Республіку охопив масовий голод, який забрав життя більше 20 тис. осіб. Місцеві органи влади допомагали голодуючому населенню, але ця допомога приходила часто з великим запізненням і надавалася несистематично.

З подоланням наслідків засухи і голоду в республіці продовжилася колективізація селянських господарств, і в 1935 р. вона була майже повністю завершена. У 1939 р. в МАРСР нараховувалося 715 колгоспів і 10 радгоспів.

На кінець 30-х років Молдавія досягла значних успіхів у розширенні посівних площ, збільшенні врожайності сільгоспкультур, зокрема зернових, які займали провідне місце. Продовжувалося становлення таких галузей, як виноградарство, садівництво і городництво, які були сировинною базою для місцевої харчової промисловості. Тисячі тонн фруктів, винограду й овочів відправлялися в промислові райони країни. Широко розповсюджувалися технічні культури, в першу чергу цукровий буряк, соняшник, тютюн, що дало можливість забезпечити сировиною не тільки придністровські Рибницький цукровий завод і Тираспольську тютюнову фабрику, але й ряд підприємств Союзу. Важлива роль відводилася тваринництву. В колгоспах нараховувалося близько 2 тис. ферм. Крім того, сільські жителі займалися шовківництвом, бджільництвом та іншими видами сільськогосподарського виробництва.

Ліквідація масової неграмотності. Для ліквідації масової неграмотності населення, яка була однією

Перевірте себе

Поясніть термін «експропріація».

Плакат періоду колективізації. 1929 р.

Це важливо знати

***1935 р.** – майже повністю завершена колективізація селянських господарств в МАРСР.*

Колгоспник з с. Ковбасне Рибницького району здає зерно для посіву. 1934 р.

Корисна інформація

За даними Всесоюзного шкільного перепису 1927 р., в МАРСР працювало 623 пункти і школи лікбезу, в тому числі 238 – у сільській місцевості.

з основних перешкод культурного будівництва, у 1920 р. були створені спеціальні комісії: Молдавська надзвичайна комісія з ліквідації неграмотності і Молдавське оргбюро Всесоюзного товариства «Геть неграмотність». У Придністров'ї розгорнулася мережа шкіл для малограмотних і пункти ліквідації неграмотності – лікбези, лікпункти.

Рубежем в остаточному рішенні цієї проблеми вважається 1937 рік, коли в МАРСР малограмотних залишалося 5,5% від загальної кількості дорослого населення республіки, а неграмотних – всього 3%. З цього часу лікбези як масове явище припиняють своє існування.

Це важливо знати

У 1937 р. в МАРСР практично були ліквідовані неграмотність і малограмотність.

Розвиток народної освіти. Загальноосвітня школа. На початку 20-х років у республіці особлива увага приділялася створенню умов для отримання дітьми початкової освіти. З вересня 1926 р. обов'язкова початкова освіта вводиться майже в ста селах МАРСР, де була найбільш розвинута мережа шкіл і грамотність населення знаходилася на більш високому рівні, а в 1928 р. – на всій території республіки. До 1930 р. навчанням були охоплені вже всі діти віком від 8 до 11 років.

Роком введення обов'язкового семилітнього навчання в МАРСР вважається 1934-й рік – до

Урок лікбезу
в с. Чобручі Слободзейського району

Заняття в гуртку Червоного Хреста і
Червоного Півмісяця

цього часу в краї діяло вже 211 таких шкіл. Семилітка перетворилася в масовий провідний навчальний заклад для широких верств населення. У 1940 р. в МАРСР нараховувалося більше 500 загальноосвітніх шкіл, в яких навчалося 105 тис. учнів і працювало 4,1 тис. вчителів. Близько 60 тис. дітей відвідували 5–10 класи 65 середніх і 220 семилітніх шкіл.

Запам'ятайте

***1926 р.** – рік введення обов'язкової початкової освіти в МАРСР.*

***1930 р.** – заснований перший вищий навчальний заклад у Придністров'ї – Інститут народної освіти (тепер ПДУ ім. Т.Г. Шевченка).*

***1934 р.** – рік введення обов'язкового семирічного навчання.*

Спеціальна середня і вища освіта. Організації наукових досліджень. Створена в республіці система професійної освіти призначалася для підготовки спеціалістів народного господарства і культури. Ця система пройшла шлях від шкіл навчання професії до вищих навчальних закладів.

Першим середнім спеціальним навчальним закладом у МАРСР став заснований у 1926 р. педагогічний технікум. У 1939–1940 рр. функціонувало вже 11 таких закладів, де навчалося вже 2215 осіб.

На початку 30-х років з'явилися перші в республіці вищі навчальні заклади: у 1930 р. – Інститут народної освіти (у 1933 р. реорганізований в педагогічний інститут), у 1932 р. – плодоовочевий (пізніше – сільськогосподарський) і в 1939 р. – учительський.

Закладалися й основи розвитку науки. У 1926 р. при Наркомпросі МАРСР було утворено Молдавський науковий комітет. Його діяльність полягала у всебічному вивченні економіки краю, в розповсюдженні наукових і практичних знань, у сприянні розвитку народного господарства і культури. У 1934 р. з метою розширення досліджень науковий комітет був реорганізований в науково-дослідний інститут.

Випускники Вищої комуністичної сільськогосподарської школи в Тирасполі. 1934 р.

Корисна інформація

У 1928 р. постановою «Про забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку молдавської культури» офіційними мовами в МАРСР були встановлені молдавська, російська та українська. Ними велося діловодство, видавалися офіційні документи.

Культурно-просвітницька робота. Становлення народної освіти і науки в МАРСР вимагало розширення мережі культурно-просвітницьких закладів. У першій чверті 20-х років тут переважали будинки-читальні, а через кілька років їх місце зайняли клуби і бібліотеки.

На початку 1940 р. в республіці нараховувалося вже 14 районних Будинків культури, 874 колбуди (Будинки колгоспника) і хати-читальні, 23 Палаци і клуби культури профспілок, 12 Палаців і клубів піонерів. До цього часу вже працювали 954 масових бібліотеки, книжний фонд яких складав 1,7 млн. екземплярів (у 1925 р. – 32,6 тис. екз.).

Розвивалися радіо і кіно. Початок власному радіомовленню поклало відкриття у 1928 р. в Балті першої трансляційної станції. А з відкриттям 17 січня 1931 р. у Тирасполі радіоцентру республіканське і місцеве радіомовлення стало регулярним. У 1936 р. в столиці була запущена в експлуатацію нова потужна на ті часи радіостанція, яка забезпечувала постійну трансляцію по всій території МАРСР.

Швидко розвивалася пересувна і стаціонарна кіномережа. З початку 30-х років завдяки повсюдному розповсюдженню звукового кіно в республіці почали будувати стаціонарні кінотеатри, в тому числі і сільські. В середині цього десятиліття кінопрокат давав більше 10 тис. сеансів на рік, а кількість кіноглядачів (за відвідуванням за рік) в два рази перевищувала кількість жителів краю. Важливу роль в інформуванні населення відігравала преса. У 1925 р. в Тирасполі створюється Держвидав, а з відкриттям у 1934 р. Партвидаву почалося будівництво великої типографії для друку книг, журналів і газет.

Сільський клуб в с. Мокра Рибницького району. 30-ті роки

У 1937 р. в МАРСР виходили два республіканських журнали – літературний і суспільно-політичний для дітей та юнацтва, три республі-

канських і 17 районних газет, випускалися заводські, колгоспні і радгоспні багатотиражки. Тільки за один 1939 рік в республіці вийшло у світ 172 найменування книг, тираж яких склав понад 1,5 млн. екземплярів.

Це важливо знати

***1925 р.** – створення першого державного видавництво Придністров'я «Держвидав».*

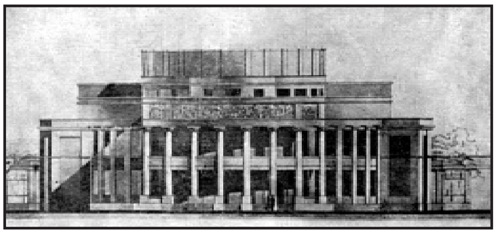
Становлення професійної культури. У 20-ті роки в МАРСР вже сформувалася плеяда молдавських письменників і поетів. Їх силами у 1928 р. було організовано видання літературного журналу «Молдова литерарэ», перейменованого у 1931 р. в суспільно-політичний журнал «Октомбрие». У 1934 р. створюється Спілка письменників МАРСР.

Великим святом для жителів краю стало відкриття у 1931 р. Українського театру під керівництвом актора і режисера О.П. Гайдабури, а в 1933 р. – Молдавського музичного драматичного театру. Через рік відкрив свої двері Російський драматичний театр.

Афіша спектаклю П. Яльцева «Ненависть», поставленого Російським драматичним театром МАРСР

Велике задоволення отримали придністровці від концертів музичної капели під керівництвом М. Кафтанаті, створеної у 1928 р. в столиці МРСР Балті. Пізніше на базі цього колективу в Тирасполі був утворений професійний симфонічний оркестр. Через два роки, в 1930-му, засновується професійна хорова капела «Дойна», художнім керівником якої призначається відомий діяч музичної культури України професор К. Пігров. За сприянням музикантів Москви та Києва у 1937 р. засновується відділення Спілки композиторів України. Його чле-

Проект головного фасаду драмтеатру в Тирасполі

Перша державна капела «Дойна». 30-ті роки

Літній театр у Тирасполі. 30-ті роки (Знищений під час війни)

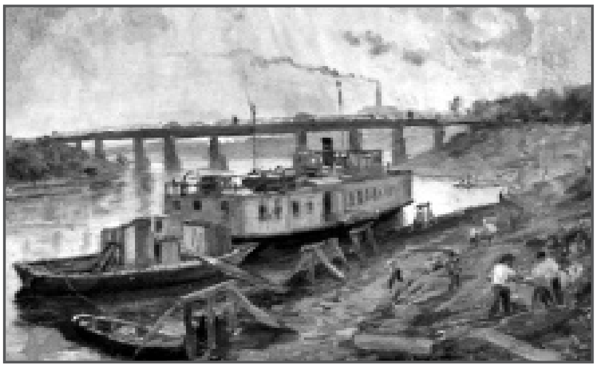
нами стають такі відомі музиканти і композитори, як П. Бачинін, Д. Гершфельд, Л. Гуров, В. Поляков.

Перевірте себе

Як ви думаєте, чи відображала вся система культури в 20—30-ті роки єдиний та ідейний стан суспільства? Які цінності висувалися на перший план у цей період?

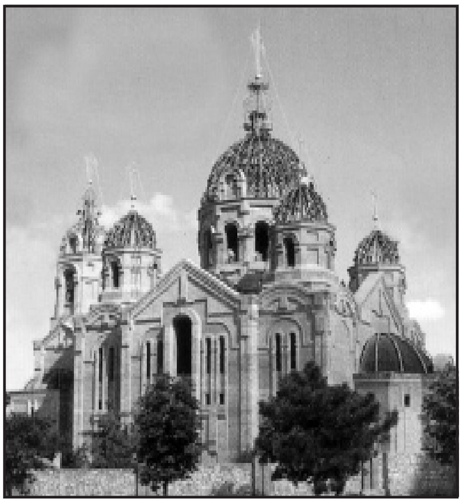
В ногу з часом йшло образотворче мистецтво. З кінця 20-х років в МАРСР працювала невелика група професійних художників, серед яких своїми творами живопису і графіки виділялися О.Ф. Фойницький — перший тираспольчанин, удостоєний звання «Почесний громадянин міста Тирасполя». Значний внесок у розвиток образотворчого мистецтва в МАРСР зробив Є.М. Мерега, який присвятив свою творчість плакату і книжній ілюстрації. У 1937 р. в республіці було створене відділення Спілки художників України. Через рік відкрився Тираспольський художній музей, де в 1939 р. пройшла перша Республіканська художня виставка.

Ескіз до картини О.Ф. Фойницького «Дністер». 40-і роки

Несміливі кроки робила архітектура. У 1936 р. в центрі столиці МАРСР м. Тирасполі було завершено ансамбль Театральної площі. До нього входили монументальний будинок театру, корпуси педагогічного інституту і вищої сільськогосподарської школи. Театр був побудований за проектом одеського

архітектора Г. Готгельфа з урахуванням кращих досягнень техніки тих років.

Михайло-Архангельський собор у Рибниці

Держава і церква. Основні положення політики Радянської держави щодо церкви були проголошені в декреті від 23 січня 1918 р. «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». У Придністров'ї реалізація положень цього документа почалася після закінчення громадянської війни і встановлення Радянської влади.

У 1921 р. була утворена Тираспольсько-Дубоссарська єпархія, яку очолив перший Тираспольський єпископ Олексій (Баженов). Тоді ж при органах юстиції була створена спеціальна Тираспольська повітова ліквідаційна комісія, яка проводила роботу з відокремлення Російської православної церкви від держави. В її завдання входило з'ясування кількості і місце розташування всіх церков і молитовних будинків, складання списку інвентарю, а також богослужебного та іншого майна. Іншим напрямком її діяльності стало вилучення церковних цінностей, яке комісія проводила разом з повітовим комітетом допомоги голодуючим. В результаті цих заходів у 1921–1922 рр. зі 101 церкви було конфісковано 71,8 т срібла, близько 50 кг золота, діаманти, різноманітні цінності. У 1922 р. ліквідаційна комісія і комітет допомоги голодуючим перейшли у розпорядження органів ГПУ, що істотно підвищило «ефективність» їх діяльності.

Перевірте себе

Як ви розумієте термін «ліквідаційні комісії»? Які завдання вони вирішували?

З перших днів свого існування Радянська держава вела активну боротьбу зі всіма проявами релігійної духовності, і перш за все з православ'ям, наносячи тим самим катастрофічну втрату церковному життю. Більшовицькі керівники в центрі країни і на місцях, як правило, були вихідцями з невеликих міст

Словник ерудита

Атеїзм – *заперечення існування бога і пов'язане з цим заперечення релігії.*

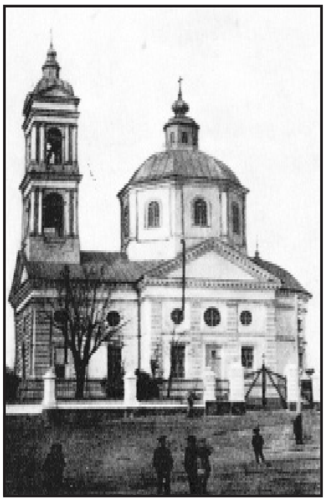
Перевірте себе

Що таке конфесії? Які релігійні конфесії традиційно властиві нашому регіону?

і містечок смуги єврейської осілості. Вони рішуче поривали з побутом, забобонами і своєрідним світом провінційного російського єврейства. Будучи переконаними безбожниками і войовничими *атеїстами*, вони особливо негативно ставилися до тисячолітніх православних традицій у Росії, називаючи їх наркотиком, «опіумом народу». Православних священиків, святих старців і шанованих людьми духовних поводирів, які отримали тепер титули «чорносотенці» і «мракобіси», вони намагалися подати мало не головними ворогами громадян Радянської Росії.

У той час навіть прості віруючі люди легко могли потрапити до списків «ворогів народу», не кажучи вже про православних священнослужителів, які підлягали жорстоким репресіям і стали першими жертвами червоного терору, – їх кидали в тюрми і табори, відправляли на каторгу, а частіше безжалісно розстрілювали. Почався найскладніший і найтрагічніший період історії православ'я у Придністров'ї. Не в кращому становищі опинилися й інші релігійні конфесії.

Покровська церква в м. Тирасполі, знищена на початку 30-х років

Під прикриттям лозунгу «загострення класової боротьби» більшість релігійних товариств було ліквідовано, повсюдно закривалися храми, при цьому використовувався весь репресивний апарат ЧК, ГПУ та НКВД. Припинили своє існування церкви в Рибниці, Дубоссарах, в с. Паркани (її підривали три рази). У 1931 р. було прийнято рішення про знесення головного храму Тирасполя – Покровської церкви, виконане весною 1932 р. За одне тільки десятиліття, з 1920 по 1931 р. в Тирасполі були закриті всі сім існуючих церков, а їх будівлі підірвані, у Придністров'ї було зруйновано і знесено більше 80 церковних будівель і приміщень. На початку 1937 р. в МАРСР діяло всього 39 православних храмів.

Активну релігійну пропаганду вели партійні структури, комсомол, а також спеціально створена Спілка войовничих безбожників, яка на-

раховувала у 1929 р. 425 осередків і 10 тис. членів. Основним завданням Спілки було проведення систематичної «антирелігійної пропаганди і впровадження атеїзму в маси», а також спільна з партійними і радянськими органами «боротьба за звільнення трудящих з-під впливу сектантських організацій і релігійного дурману».

У кінці 20-х – початку 30-х років в МАРСР склалась система різних форм і методів роботи, спрямована на знищення православ'я. Замість хрестин, вінчання, відспівування та інших церковних обрядів з'явилися нові, вже радянські традиції – комсомольські весілля, піонерські зльоти, комуністичні суботники, «Октябрини» та ін.

Корисна інформація

Закриття храмів чи тільки чутки про закриття часто призводили до невдоволення парафіян. Так, в с. Гидирим близько 200 жінок протягом трьох днів охороняли церкву. Призвідники були арештовані.

Питання

1. Яких успіхів досягла Молдавська республіка у сфері промисловості в роки індустріалізації?
2. Якими були наслідки голоду 1932–1933 рр.?
3. Як здійснювалася ліквідація неграмотності серед населення Придністров'я?
4. Чим була викликана жорстока кампанія, спрямована на відокремлення церкви від держави? Який метод боротьби з релігією вибрали Ради?

Завдання

1. Дайте характеристику стану селянських господарств у кінці 20-х років.
2. Назвіть основні цілі індустріалізації в МАРСР.
3. Розкажіть про засоби і методи колективізації.
4. Охарактеризуйте розвиток науки, освіти, літератури та мистецтва у Придністров'ї в 20-30-ті роки.

Тести

1. У 1939 р. на повну потужність працювали: а) *Тираспольський м'ясокомбінат;* б) *Дубоссарський м'ясокомбінат*; в) *Рибницький цукровий завод.*
2. Лікбези припинили свою роботу: а) *у 1935 р.*; б) *у 1937 р.*; в) *у 1939 р.*

3. Спілка письменників МАРСР була створена: а) *у 1931 р.;* б) *у 1934 р.*; в) *у 138 р.*; г) *у 1940 р.*

Маршал Радянського Союзу С.М. Будьонний на вченнях. Одеський воєнний округ. Осінь 1940 р.

§ 4. ЛІКВІДАЦІЯ ПЕРШОЇ РЕСПУБЛІКИ НА ДНІСТРІ

Дипломатична боротьба навколо «Бессарабського питання». Політика СРСР щодо Бессарабії в період румунської окупації, тобто з 1918 по 1940 р., була незмінною і послідовною. Радянська держава, не бажаючи миритися з актом воєнної окупації і фактом насильницької анексії королівською Румунією Бессарабії, продовжувала боротьбу за її повернення. Ця політика виявилася і у невизнанні радянською владою підписаного представниками Англії, Франції, Італії, Японії і Румунії 28 жовтня 1920 р. Паризького протоколу, за яким загарбання Бессарабії Румунією отримало силу законності. Питання про незаконне утримання Бессарабії Румунією виносилося у 1921 р. на Варшавській радянсько-румунській конференції, на наступних Генуезькій і Московській конференціях з роззброєння.

Це важливо знати

Паризький протокол 1920 р. про Бессарабію не був підписаний представниками США, не був ратифікований Японією, не був визнаний СРСР, а тому в законну силу так і не вступив.

Важливим етапом боротьби СРСР за вирішення «Бессарабського питання» була Віденська радянсько-румунська конференція, яка проходила у 1924 р. У процесі її роботи радянська делегація висунула компромісну пропозицію щодо проведення в Бессарабії *плебісциту* з метою надати можливість населенню краю самому вирішити свою долю. Але румунська делегація, побоюючись його результатів, відкинула цю ініціативу. Принципової позиції з даного питання радянське керівництво притримувалося і в зв'язку з укладенням різних міжнародних договорів та інших подібних актів. Позиція, яку займала Румунія в питаннях встановлення взаємовідносин з Радянською державою (червень 1934 р.), також не вдовольняла СРСР.

Словник ерудита

Плебісцит *– референдум, опитування, один з видів народного голосування.*

Неможливість подальшого відкладення рішення «Бессарабського питання» була в значній мірі продик-

Підписання угоди про ненапад наркомом закордонних справ В. Молотовим і міністром закордонних справ Німеччини І. Ріббентропом. 23 серпня 1939 р.

тована становищем, яке склалося в Румунії після встановлення у лютому 1938 р. монархо-фашистської диктатури Кароля II (1893–1953). Крім того, в надзвичайно складних міжнародних умовах, які виникли після початку другої світової війни 1 вересня 1939 р., королівство відігравало надзвичайно непривабливу роль, що ще більше загострювало його взаємовідносини з СРСР.

У лютому 1938 р. Румунія, переорієнтувавши свою зовнішню політику на фашистську Німеччину, одночасно розгорнула гарячкову підготовку до війни з Радами. Войовнича позиція королівства не обмежувалася одним тільки захистом «румунської» Бессарабії. Впевненість у тому, що на сході за Дністром і навіть за Південним Бугом розташовані «румунські землі», з кожним днем розпалювала її апетити. Терміново було проведено демонстративне перегрупування військ, дві третіх яких (36 дивізій і 2 бригади) зосередилися в долині р. Сирет і в Бессарабії, тобто в зоні Східного фронту.

Становище на демаркаційній (розділювальній) лінії по Дністру загострювалося. Антирадянські провокації та вилазки стали систематичними. 23 березня 1949 р. нарком закордонних справ В.М. Молотов з трибуни Верховної Ради СРСР нагадав присутнім про невирішене питання щодо Бессарабії, окупацію якої Румунією Радянський Союз ніколи не визнавав. Але навіть після цього виступу відповідних висновків в Бухаресті не зробили, більше того, уряд вжив заходів щодо активізації воєнної підготовки.

У квітні 1940 р. на Дністрі відбулися чергові, досить великі воєнні інциденти, а через місяць фашистсько налаштована влада Румунії демонстративно оголосила масову мобілізацію до армії. В цих умовах рішення «Бессарабського питання» стало нагальною необхідністю.

Корисна інформація

Кароль II (король Румунії з 1930 по 1940 р.) у лютому 1938 р. встановив «королівську диктатуру», заборонив всі політичні партії, профспілки і заснував фашистську організацію «Фронт національного відродження». Почав інтенсивну фашизацію країни. Але після втрати Румунією ряду території зрікся престолу та емігрував. Королем був проголошений юний син Кароля II Міхай. Але фактично вся влада перейшла до диктатора І. Антонеску, який прискорив темпи фашизації країни і підготування до війни проти СРСР.

Перевірте себе

Чому до літа 1940 р. вирішення Бессарабського питання стало необхідним?

Словник ерудита

***Офіційна нота** – офіційний дипломатичний документ, яким оформлюються різні питання відносин між державами (заява протесту, повідомлення про будь-який факт і т. д.).*

Радянсько-румунський обмін дипломатичними нотами. До літа 1940 р. і без того складна ситуація в Європі, в тому числі на південно-західних кордонах СРСР, різко загострилася. Розгорталося полум'я розв'язаної фашистським блоком другої світової війни з відкрито спланованою експансією на Схід. Румунія все більше зближувалася з нацистською Німеччиною, що створювало реальну загрозу появи на берегах Дністра частин гітлерівських військ.

Враховуючи складну геополітичну ситуацію, а також позицію Німеччини, зафіксовану в пакті Молотова-Ріббентропа, Радянський уряд визнав цей момент підходящим для вирішення питання, пов'язаного з окупацією Румунією Бессарабії.

26 червня 1940 р. уряд СРСР через румунського посланника в Москві передав уряду Румунії *офіційну ноту*. В ній було заявлено, що «Радянський Союз ніколи не мирився з фактом насильницького відривання Бессарабії, про що уряд СРСР неодноразово і відкрито заявляв перед всім світом. Тепер, коли воєнна слабкість СРСР відійшла в минуле, а міжнародне становище вимагає швидкого вирішення давніх невирішених питань для того, щоб закласти, нарешті, основи міцного миру між країнами, Радянський Союз вважає необхідним і своєчасним в інтересах відновлення справедливості приступити разом з Румунією до негайного вирішення питання про повернення Бессарабії Радянському Союзу». В ноті висловлювалася надія на те, що «...королівський уряд Румунії прийме дану пропозицію СРСР і дасть можливість мирним шляхом вирішити затягнутий конфлікт між СРСР і Румунією».

Переправлення червоноармійців через Дністер. Червень 1940 р.

Румунський уряд намагався відтягнути час, щоб заручитися підтримкою західних союзників. Але замість підтримки він отримав пораду «поки поступи-

тися». Ця рекомендація означала, що влітку 1940 р. Німеччина та Італія ще не були готові до війни з СРСР і всіляко намагалися утримати королівство від передчасних воєнних дій. Керівництво Румунії змушене було прийняти пропозицію Радянського уряду.

У другій ноті від 27 червня уряд Радянського Союзу потребував від Румунії очистити території Бессарабії від королівських військ і адміністрації у чотириденний термін починаючи з 14 години 28 червня. На румунську сторону покладалася відповідальність за збереження залізниці (в тому числі і її господарство), мостів, складів, аеродромів, промислових і комунальних підприємств, музеїв та ін. Для урегулювання можливих спірних питань пропонувалось створити змішану радянсько-румунську комісію. Затягнутий на 22 роки конфлікт, причиною якого стала окупація Бессарабії, був, нарешті, вирішений мирним шляхом.

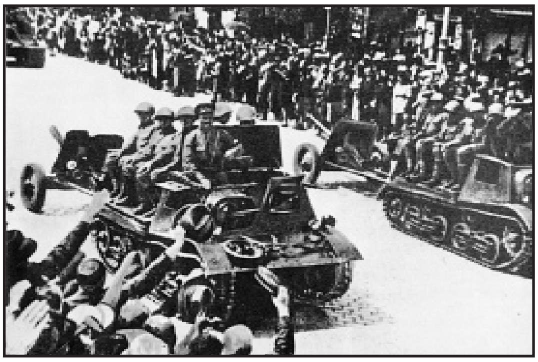
Запам'ятайте

1940 р., 28 червня *– мирне вирішення «Бессарабського питання».*

Вступ Червоної Армії до Бессарабії. 28 червня 1940 р. радянські військові підрозділи перейшли Дністер і взяли під свій захист землі Бессарабії, її багатства, життя і майно людей. Населення регіону надавало посильну допомогу Червоній Армії щодо виконання покладеної на неї місії. На всьому шляху її просування – від Дністра до Пруту і Дунаю – люди допомагали радянським воїнам у розчищенні доріг від дротяних загороджень, завалів та інших перешкод, зведених відступаючими окупантами. Місцеві жителі брали участь у виявленні мінних полів, шукали шляхи їх обходу, переправляли через Дністер воєнну техніку та інше майно.

Перевірте себе

Як ви вважаєте, чому населення Бессарабії з радістю сприйняло повідомлення про повернення цієї території Радянському Союзу?

Вступ Червоної Армії до Кишинева. 1940 р.

До вечора 30 червня вся територія краю вже знаходилася під контролем радянського командування, а 2 липня була припинена будь-яка евакуація з Бессарабії до Румунії, на річках Прут і Дунай

Діти звільненого краю вітають червоноармійців. 1940 р.

повністю відновлено державний кордон між СРСР і Румунією.

29 червня з нагоди звільнення Бессарабії в Кишиневі пройшов стотисячний мітинг городян і жителів прилеглих сіл. За дорученням керівництва СРСР на ньому виступили керівник Компартії України М.С. Хрущов, нарком оборони СРСР уродженець Бессарабії маршал Радянського Союзу С.К. Тимошенко та ін. 3 липня відбувся парад радянських військ, який приймав командуючий південною групою військ Червоної Армії генерал армії Г.К. Жуков, і пройшла демонстрація громадян.

Корисна інформація

Рішення про приєднання Придністров'я до Бессарабії у 1940 р. суперечило існуючому тоді законодавству СРСР, УРСР, МАРСР і жодної правової сили не мало. Крім того, не було проведено і відповідного опитування – референдуму.

Ліквідація першої республіки в Придністров'ї. Одразу ж після звільнення Бессарабії з'явилася пропозиція щодо утворення союзної Молдавської республіки. Питання про кордони нової держави вирішувалися в ході суперечок між керівництвом України та її Компартії, з одної сторони, і керівництвом Молдавської АРСР і Компартії Молдавії – з іншої. Рішення приймалися в умовах жорсткого авторитарного режиму адміністративно-командним методом, що закладало заряд величезної руйнівної сили, детонованої на початку 90-х років у Придністров'ї. При цьому часто використовувалися досить вільно трактовані дані щодо демографічного складу населення регіону, його території і висувалися нічим не підтверджені економічні міркування. В основу територіального розмежування було покладено варіант, запропонований українською стороною, з невеликими змінами.

Запам'ятайте

1940 р., 2 серпня *– день створення МРСР.*

2 серпня 1940 р., через місяць після возз'єднання Бессарабії з Радянським Союзом, VII сесія Верховної ради СРСР прийняла закон "Про утворення союзної Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки». До нового державного утворення ввійшли майже дві третини земель Бессарабії і більше третини земель

Засідання VII сесії Верховної Ради СРСР, яка прийняла Закон про створення Молдавської РСР. 2 серпня 1940 р.

ліквідованої МАРСР (інша територія залишалася у складі України). Загальна площа республіки складала 34 тис. кв. км з населенням 2,7 тис. осіб.

Молдавській РСР були передані шість районів МАРСР – Григоріопольський, Дубоссарський, Кам'янський, Рибницький, Слободзейський і Тираспольський. Інші вісім районів увійшли до Одеської області. Таким чином, Молдавська Автономна Республіка, яка входила до складу України, була розчленована і ліквідована, а Придністров'я, позбавлене своєї державності, вольовим актом «зверху» було об'єднано з Бессарабією в одну республіку, штучно створену сталінським режимом.

Керівники органів влади СРСР, об'єднуючи абсолютно різні адміністративні одиниці, переслідували певну мету: в максимально короткий термін довести економіку Бессарабії до радянських стандартів за рахунок господарського потенціалу Придністров'я. А на початку 40-х років контраст між цими регіонами був, дійсно, разючим. На лівобережжі до цього часу вже були розвинені промисловість і сільське господарство, транспортна система, наука і культура, народна освіта. Бессарабія ж становила собою колоніальну околицю слабкорозвинутого напівфеодального Румунського королівства, яка раптом, несподівано для всіх, стала частиною могутньої світової наддержави – Радянського Союзу.

Утворення МРСР призвело до значних змін у державній, соціально-економічній і культурній сферах Придністров'я. У нову столицю – Кишинів були переведені державні та громадсько-політичні структури. Розчленування території, її виведення зі складу України, не могли не спровокувати і переміщення частини населення, керівних кадрів, фахівців народного господарства, а також депутатів вищих і місцевих органів влади. За багатьма позиціями переривалися економічні та культурні зв'язки.

? Перевірте себе

Як ви думаєте, чому на початку 40-х років економічний потенціал Придністров'я в значній мірі перевищив потенціал Бессарабії?

Перевірте себе

Який адміністративний статус мав Тирасполь до об'єднання Придністров'я і Бессарабії?

У процесі реорганізації і становлення системи культури на правобережжі Придністров'я понесло великі втрати задля розвитку всієї республіки. До Кишинева переїхали два з трьох тираспольських театри – Молдавський музично-драматичний і Російський драматичний, а також хорова капела «Дойна», симфонічний оркестр, танцювальний ансамбль, бригада камерної музики, республіканська бібліотека і художній музей.

Тирасполь втрачає свій колишній адміністративний статус, хоча, як і раніше, залишається великим промисловим центром. Придністров'я загалом перетворюється на периферію МРСР.

Питання

1. Як Радянська держава вела боротьбу за вирішення «Бессарабського питання»?
2. На скільки років затягнувся радянсько-румунський конфлікт через Бессарабію? Як і коли він розв'язався?
3. Чим було викликане утворення нової союзної республіки – МРСР?
4. Якими виявилися наслідки утворення МРСР для Придністров'я?

Завдання

1. Опишіть політичні обставини, які склалися до літа 1940 р. на південно-західних кордонах СРСР?
2. Розкажіть про вступ Червоної Армії до Бессарабії.
3. Заповніть пропуски: «*До нового територіально-державного утворення* (МРСР) *ввійшли майже дві третини земель … і більше третини земель … Загальна площа республіки склала … з населенням … осіб*».

Тести

1. Документ про включення Бессарабії до Румунії відомий як: а) *Румунський пакт*; б) *Бухарестський договір*; в) *Паризький протокол*.
2. Парад радянських військ у Кишиневі з нагоди звільнення Бессарабії від королівської Румунії відбувся: а) *28 червня 1940 р.;* б) *3 липня 1940 р.;* в) *2 липня 1941 р.*
3. Пакт Молотова–Ріббентропа був підписаний: а) *у 1939 р.;* б) *у 1940 р.*; в) *у 1941 р.*
4. Молдавська Радянська Соціалістична Республіка була утворена: а) *23 серпня 1939 р.;* б) *27 червня 1940 р.;* в) *2 серпня 1940 р.*

Історія мовою документів

З Доповідної записки в ЦК РКП(б) про необхідність створення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки (4 лютого 1924 р.):

«…Молдавська республіка може відіграти ту ж роль політико-пропагандистського фактора, що і Білоруська республіка по відношенню до Польщі, і Карельська – по відношенню до Фінляндії. Вона слугувала б об'єктом привертання уваги і симпатій бессарабського населення і дала б ще більший привід претендувати на об'єднання з нею Задністров'я.

…Поширення Радянської влади на межі Бессарабії має тим більше значення, що цей край впирається на півночі в Буковину і Галіцію, русинське населення яких цілком на стороні УРСР і БРСР, а на півдні – в Добруджу з болгарським населенням.

…З цієї точки зору напрошується необхідність утворення саме соціалістичної республіки, а не автономної області в межах УРСР. Об'єднані Придністров'я і Задністров'я слугували б стратегічним клином СРСР по відношенню і до Балкан (через Добруджу), і до Центральної Європи (через Буковину і Галіцію), який СРСР міг би використати як плацдарм у воєнних і політичних цілях».

* * *

Телеграма, відправлена Й. Сталіну Ревкомом Молдавської АРСР в день його відкриття:

«9 листопада 1924 р.

ЦК ВКП(б). Вождю пролетаріату, провіднику національного визволення пригноблених національностей в день урочистого відкриття Ревкому АМРСР шлемо свій привіт. Заповіти Ілліча ляжуть в основу нашої діяльності. Спілка пролетаріату і селянства буде непорушною базою АМРСР.

Ревком АМРСР».

* * *

Вітальна телеграма 2-го кавалерійського корпусу робітничо-селянської Червоної Армії (командуючий Г.І. Косовський), направлена 1-ю Всемолдавською обласною партійною конференцією:

«17 грудня 1924 р., 21 год. 20 хв.

... В той час як весь світ задихається в лещатах імперіалізму, мілітаризму і неймовірної експлуатації буржуазії урядами так названих країн-переможниць та їх лакеїв, країн, які народилися в результаті світової імперіалістичної різні, політика яких ґрунтується на використанні зради трудящих мас лакеєм світової буржуазії другим Інтернаціоналом, бійці корпусу заявляють, що сьогодні вони разом з Вами надсилають братський привіт стогнучим під чоботом румунського жандарма нашим братам – пригнобленим бессарабцям та пригнобленим трудящим масам всіх інших країн. Корпус заявляє, що коли потребує історичний момент звільнення силою зброї наших пригноблених братів трудящих бессарабців, бійці корпусу будуть разом з вами. Ми в своєму русі вперед зробимо невеликий спочинок і напоїмо своїх коней у водах Прута.

Командир другого кавкорпусу Косовський. За комісара корпусу Чорнобильський».

* * *

Резолюція 1-ї всемолдавської обласної партійної конференції про антипартійні виступи Л.Д. Троцького:

«21 грудня 1924 р.

...Партконференція знаходить, що виступ Троцького проти основних кадрів нашої партії, тобто проти керівників РКП(б) і Комінтерну, окрилює надією всіх наших ворогів, які намагаються всіма силами шкодити Радянській владі. Троїцький невільно для себе стає також рупором всіх опозиційних дрібнобуржуазних верств нашої країни.

Партконференція вважає, що атака Троцького щодо основних кадрів більшовизму є атакою по всій нашій партії і по диктатурі пролетаріату. Як така, вона в жодному випадку не може бути припустима.

...Партконференція шле гарячий привіт ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У з твердим переконанням, що ЦК буде строго охороняти ленінізм і більшовицьке гартування нашої партії».

VII розділ
РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Клятва перед битвою на вірність Батьківщині

§ 1. ПЕРШИЙ ПЕРІОД ВІЙНИ (ЧЕРВЕНЬ – ПОЧАТОК СЕРПНЯ 1941 р.)

Початок війни. Рано-вранці 22 червня 1941 р. перервалося мирне життя мільйонів радянських громадян – почалась Велика Вітчизняна війна. Молдавія як західна республіка СРСР одною з перших підлягла віроломному нападу німецько-румунських військ. Бойові літаки з розпізнавальними знаками військово-повітряних сил фашистської Німеччини і Румунії нанесли удари по залізничному вузлові Кишинева, казармах 95-ї Молдавської стрілецької дивізії, житловим кварталам міста. Ворожа авіація бомбила Бєльці, Кагул, переправи через Дністер, залізничні станції. Найзапекліші бої розгорнулися поблизу Кагула, Сто-

Запам'ятайте

1941 р., 22 червня – *німецько-румунські війська вдерлися на територію Радянського Союзу.*

Перевірте себе

Яке завдання було перед радянськими військами в перший період війни?

яновки, Скулян, Унген, Ліпкан, де були розташовані залізничні та автомобільні мости через Прут.

Перед радянським керівництвом стояло складне завдання – виграти час для мобілізації військовозобов'язаних, евакуації населення і матеріальних цінностей Молдавії. На радянсько-румунському кордоні супротивник зосередив три армії – 11-ту німецьку, 3-ю і 4-у румунські загальною чисельністю понад 600 тис. осіб. Дислоковані в Молдавії з'єднання 9-ї Радянської армії поступалися їм у чисельності більше ніж в десять разів, а інші з'єднання розташовувались у глибині території СРСР.

Спочатку гітлерівське командування відводило німецько-румунським військам, дислокованим вздовж Пруту і Дунаю, допоміжну роль. Вони повинні були сковувати дії радянських військ, захопивши ряд плацдармів на лівому березі Пруту, а по мірі просування на Київському напряму спільно з авіацією перешкоджати організованому відходу частин Червоної Армії через Дністер. Знаючи співвідношення сил, фашисти розраховували окупувати територію між Прутом і Дністром всього за шість днів.

Але командування прикордонних військ і Одеського воєнного округу ще в передвоєнні місяці провело спільні навчання з відбиття прориву через кордон танкових і піхотних частин супротивника. До 15 червня застави були переведені у стан підвищеної бойової готовності, в прикордонні райони завезено зброю для радянських активістів. Командний склад мав досвід радянсько-фінської війни 1939–1940 рр., а прикордонники відзначалися високим бойовим вмінням. У червні – на початку липня 1941 р. ці фактори зіграли свою позитивну роль у розвитку бойових дій на території Молдови.

Наступ фашистів у перші дні війни

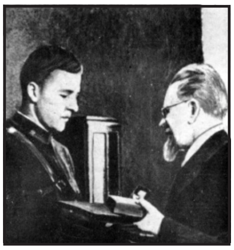
Бійці і командири Молдавського прикордонного загону і регулярні частини Червоної Армії, які прийшли їм на допомогу, мужньо

відстоювали кордони своєї Батьківщини. Особливо відзначились в перші дні війни прикордонники старший лейтенант О.К. Константинов, лейтенанти А.В. Рижиков, К.Ф. Вєтчинкін, сержант І.Д. Бузицьков і молодший сержант В.Ф. Михальков. Всім їх було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Прикордонники (зліва направо): К.Ф. Вєтчинкін, В.Ф. Михальков, О.К. Константинов. Листопад 1941 р.

23 червня 1941 р., на другий день війни, у повітряних боях під Кишиневом капітан А.Г. Карманов збив три «мессершмітти». Черговий виліт закінчився для нього трагічно – він загинув у нерівному бою. Героєм Радянського Союзу А.Г. Карманов став посмертно. Льотчик-винищувач старший лейтенант С.І. Хархалуп з с. Валя-Адинке Кам'янського району в першому своєму бою 28 червня 1941 р. збив два німецьких бомбардувальники. 30 червня, захищаючи міст через Дністер, він у двох повітряних боях над Рибницею знищив ще три літаки супротивника, але був підбитий. Намагаючись врятувати машину, С. Хархалуп загинув на околицях села.

М.І. Калінін нагороджує лейтенанта О.В. Рижикова орденом Леніна і медаллю «Золота зірка»

Незважаючи на багаторазову перевагу ворожих сил, радянські війська утримували лінію кордону до початку липня. У цих боях було знищено близько 8 тис. солдат і офіцерів супротивника. Через недостатню кількість військ оборона, яку складали невеликі підрозділи Червоної Армії, могла лише прикривати основні напрамки наступу фашистів. Тому на початку липня 1941 р., коли німецько-фашистські війська заподіяли потужні сили, бої на території Молдавії велись з поперемінним успіхом.

Перевірте себе

Яким було співвідношення сил на момент вторгнення німецько-румунських військ на радянську територію?

Мобілізація сил і засобів республіки на боротьбу з ворогом. Завдяки стійкості радянських військ на кордоні, в республіці встигли здійснити мобілізаційні заходи. До 5 липня 1941 р. у війська Південного фронту влилося 48 тис. призовників з Молдавії. Розгортався добровольчий рух. У Кишиневі було сформовано винищувальний полк з 480 бійців, у Тирасполі – батальйон з 200 добровольців. Протя-

гом кількох днів у містах і районах республіки було створено 63 винищувальних батальйони, до яких вступили 10 тис. осіб. Разом з прикордонними й армійськими частинами вони брали участь у боях на кордоні, в розгромленні румунського кавалерійського полку в Чимишлійському районі, в ліквідації більше 30 десантів супротивника. За сприянням населення були знешкоджені десятки диверсійних груп. Згодом з бійців цих винищувальних батальйонів сформувалася стрілецька дивізія.

Більше 3 тис. робітників і службовців, головним чином жителі Тирасполя, Рибниці, Бендер, Бессарабки, об'єдналися в загони народного ополчення. Добровольчі формування брали на себе охорону воєнних об'єктів у тилу. Практично все працездатне населення брало участь у будівництві оборонних споруджень, зведені укріплень, мостів, інших об'єктів воєнного призначення, в ремонті доріг. До кінця червня на цих роботах були зайняті понад 28 тис. осіб. Жителі республіки – городяни і селяни розвантажували військові ешелони, вивозили в тил поранених і навіть брали участь у боях.

Корисна інформація

«Щоденно до військкомату приходять сильні здорові чоловіки і молоді дівчата. Всі вони з різних ділянок роботи – з фабрик, заводів, установ, колгоспних полів і навчальних закладів, але у них спільне прагнення – йти на фронт бити ворога...»

(Зі статті в тираспольській газеті «Червоний прапор»)

У Кишиневі в п'ять разів збільшилася кількість людей, які здавали кров для поранених. В короткий термін Молдавія, як і вся країна, перетворилася в єдиний бойовий табір. Життя перебудовувалося на воєнний лад. Багато промислових підприємств (харчові, авторемонтні, швейно-пошивні та ін.) працювали для задоволення потреб Червоної Армії.

Будівництво охоронних споруд

Евакуація кадрів і матеріальних цінностей. Ще в перший день війни уряд Молдавії, побоюючись дезорганізації економіки і зриву мобілізаційних заходів, заборонив самовільну евакуацію населення. Але пере-

Німецько-фашистські загарбники на підступах до Дністра

творення республіки в театр воєнних дій змусило владу включити до порядку денного питання про масову евакуацію. Рішення було прийнято 4 липня.

Головною метою стало відправлення робітників і фахівців, а також розукомплектування і вивезення найбільш потужних і важливих промислових об'єктів республіки, які не можна було залишати ворогу. Завдяки своєчасно проведеним евакуаційним заходам, до східних районів СРСР виїхали з сім'ями майже всі фахівці, 25% робітників, 60% залізничників, 80% лікарів, велика частина вчителів, робітники творчих організацій і вищих навчальних закладів. Загалом евакуювались близько 300 тис. осіб. Рятуючись від ворога, тисячі людей рушили в глиб країни пішки. Населення Молдавії, яке складало на початок війни 2,7 млн. осіб, через місяць скоротилося майже на 500 тис. жителів. У Кишиневі зі 188,5 тис. осіб залишилось 52 тис., в Тирасполі з 50 тис. – менше 20 тис., у Бельцях з 65 тис. – 18 тис. жителів.

Незважаючи на обмежений час, нестачу вантажних платформ і паровозів, на схід було відправлено понад 4 тис. вагонів найбільш цінного обладнання великих заводів Тирасполя, Рибниці, Кишинева, сільськогосподарських машин, зерна, продовольства, а також близько 180 тис. голів худоби. Щоб ворог не зміг налагодити роботу інших промислових підприємств і транспорту, винищувальні батальйони і робітники виводили з ладу залізниці, електростанції та інші життєво необхідні важливі об'єкти. Пізніше румунська влада змушена була визнати, що в Бессарабії до їх рук потрапило всього три діючих паровози, що мости на Дністрі були підірвані, а телефонна мережа та радіостанції в Кишиневі і Тирасполі знищені.

Це важливо знати

1941 р., 4 липня – *початок масової евакуації в республіці.*

1941 р., початок липня – *широкомасштабний наступ німецько-румунських військ у межиріччі Дністра.*

Бойовий розрахунок веде вогонь по ворогу

Змушений відхід радянських військ з території Молдавії. На початку липня 1941 р. німецько-румунські окупанти розгорнули широкий наступ у межиріччя Пруту і Дністра. Але їх спроба захопити Кишинів провалилася. Частини 95-ї Молдавської стрілецької дивізії нанесли серйозний удар по наступаючому супротивнику, особливо великі втрати понесли румунські війська.

Воїни Червоної Армії самовіддано билися з силами ворога, виявляючи відвагу і мужність. Так, на дальніх підступах до Кишинева молодший лейтенант Н.Л. Кудрявцев з трьома бійцями знищив роту супротивника, але загинув у нерівному бою смертю хоробрих. Посмертно Кудрявцев був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Ця висока нагорода за участь в оборонних боях за Молдавію у 1941 р. була також присвоєна командиру 109-го стрілецького полку полковнику А. Лапшову, льотчику старшому лейтенанту О. Морозову, піхотинцю молодшому сержанту К. Дурди та іншим захисникам Батьківщини.

Запам'ятайте

***1941 р, 16 липня** – залишений Кишинів.*
***7 серпня** – окуповано Тирасполь.*

У другій декаді липня 1941 р. гітлерівці посилили натиск на Південно-Західному напрямкові. Знову розгорнувся наступ німецько-румунських військ на Кишинівському напрямку і в районі нижньої течії Пруту. Прорив супротивника на заході України визначив результат бойових дій у Молдавії. Загроза оточення змусила радянське командування вивести 9-у армію за Дністер. 16 липня 1941 р. був кинутий Кишинів, а 7 липня окупанти ввійшли і в Тирасполь.

На полях битв. Літо 41-го

Незважаючи на очевидну перевагу сил супротивника, бої в Молдавії дорого обійшлись агресорам – одні тільки румунські війська втратили 31,6 тис. солдат і офіцерів.

13 серпня було захоплено останній населений пункт республіки – село Незавертайлівка Слободзейського району. Настали важкі роки фашистської окупації.

Запам'ятайте

13 серпня *– захоплено останній населений пункт Молдавії – с. Незавертайлівка.*

Питання

1. Чому Молдавія опинилася в числі перших республік, на яку напали німецько-фашистські війська?
2. Яку роль гітлерівське командування відводило німецько-румунським військам, дислокованим вздовж Пруту і Дунаю?
3. Які заходи вживалися в республіці для відбиття німецько-румунської агресії?
4. Що об'єднує цих людей: О.К. Константинова, А.В. Рижикова, К.В. Ветчинкіна, І.Д. Бузицькова, В.Ф. Михалькова, А.Г. Карманова?

Завдання

1. Складіть оповідання про перші дні війни в Молдавії і доповніть його цікавими фактами зі спогадів ваших рідних, близьких, знайомих.
2. Заповніть пропуски датами: радянські війська залишили Кишинів...; окупанти вступили в Тирасполь ..., в Незавертайлівку ...
3. Назвіть причини виводу радянських військ з території Молдавії.

§ 2. ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ

Встановлення фашистського режиму. Окупація МРСР продовжувалася близько трьох років. Захопивши Молдавію, гітлерівці розділили її на три частини. Ряд північних бессарабських районів республіки разом з Чернівецькою областю України було включено до складу губернаторства «Буковина» з центром у м. Чернівці. Інша територія Бессарабії та Ізмаїльська область України ввійшли в губернаторство «Бессарабія», центром якого став

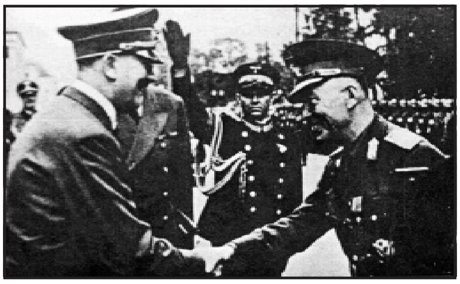
Перевірте себе

На які губернаторства була поділена територія Молдавії у період окупації?

ГУБЕРНАТОРСТВО ТРАНСНІСТРІЯ* (1941–1944 рр.)
Римськими цифрами позначені повіти Трансністрії, створені румунською окупаційною владою:
I Мовілеу. II. Тульчин. III. Джугастру. IV. Балта. V. Ремниця. VI. Голта. VII. Ананіу. VIII. Дубесар. IX. Тираспол. X. Овідіопол. XI. Одеса. XII. Березеука. XIII. Очаків.
Цифрами позначені населені пункти: 1. Брацлав ✞. 2. Жмеринка ✡. 3. Ворошилівка ✡. 4. Тиврівка ✡. 5. Станіславчик ✡. 6. Панівка ✞. 7. Копайгород ✡. 8. Клокотма ✞. 9. Лозова ☠. 10. Шаргород ✡. 11. Джурин ✡. 12. Брацлав ✞. 13. Нестерівка ✞. 14. Кирсанівка ✞. 15. Павлівка ✞. 16. Вапнярка ✞. 17. Крижопіль ✡. 18. Кодима ✞. 19. Бірзула ✞✡. 20. Тростянець ✞. 21. Бершадь ✡. 22. Бондарівка ✞. 23. Шумилово ✞. 24. Чічільник ✡. 25. Ольгопіль ✡. 26. Саврань ✡. 27. Ваздівка ✞. 28. Маринівка ✞. 29. Богданівка ☠. 30. Акмечетка ☠. 31. Фрунзе ✞. 32. Доманівка ☠. 33. Суха Балка ✞. 34. Колосівка ✞. 35. Трихати ✞. 36. Варварівка ✞

* Карта виконана В.А. Кривенко, доцентом Придністровського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Голова фашистської Румунії Іон Антонеску і голова фашистської Німеччини Адольф Гітлер. 1942 р.

Кишинів. Придністров'я, Одеська область, південні райони Вінницької і західні райони Миколаївської області були включені до складу губернаторства «Трансністрія» (Задністров'я»). Його центром спочатку оголосили Тирасполь, а з 17 жовтня 1941 р. – Одесу.

Губернаторства «Бессарабія» і «Буковина» стали складовими частинами Румунського королівства. Трансністрія до складу Румунії входила формально, оскільки румунський диктатор І. Антонеску отримав німецький мандат тільки на тимчасову адміністрацію й економічну експлуатацію. Але керівники фашистської Румунії виношували плани анексії і в цьому регіоні.

Між тим Гітлер ні з ким не збирався ділити захоплені ним землі. Тому Німеччина зберігала в Трансністрії своє верховне право, за яким розпоряджалась залізницями і морськими портами. Вона навіть ввела німецьку марку як єдину «законну» валюту на окупованій території.

Контроль у Бессарабії і Буковині гітлерівська Німеччина здійснювала під виглядом консульств «радників», «експертів», які активно втручалися в діяльність румунської окупаційної адміністрації. В містах діяли комендатури та інші органи вермахту, а також відділення гестапо і СС.

У роки окупації в містах і селах губернаторств лютували воєнно-польові суди. Нарівні з армією каральні функції виконували жандармерія, поліція, *сигуранца*, органи «Спеціальної служби інформації» (секретна поліція, яка підпорядковувалася безпосередньо Антонеску) та ін.

Румунський диктатор призначив на всі керівні пости губернаторств тільки вихідців з Румунії, переважно з військових. Вони ж очолювали *префектури*, *претури*, ставали *примарами* міст, суддями. В низових ланках окупаційного апарату влади ряд

Словник ерудита

Сигуранца – *таємна поліція.*

Префектура – *орган повітової адміністрації.*

Претура – *орган волосної (районної) адміністрації.*

Примар – *голова міської адміністрації.*

Корисна інформація

І. Антонеску закликав губернатора «Трансністрії» Г. Алексину діяти тут так, «...ніби влада Румунії встановилася на цій території на два мільйони років». На засіданні ради міністрів Румунії 26 лютого 1942 р. він повторив: «Не секрет, що я не намірений випустити з рук те, що здобув».

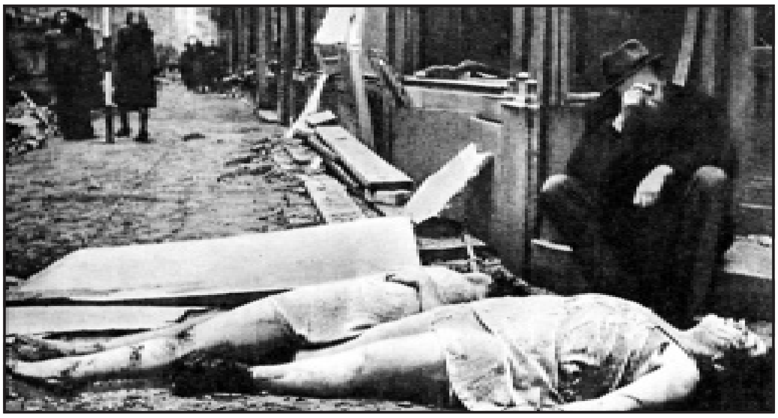
«Трансністрія призначена для заселення нашими румунами...»

(З виступу І. Антонеску)

посад займали представники невеликої буржуазії і націоналістично налаштованої інтелігенції, які до війни переховувалися в Румунії і повернулися до Молдавії в обозах німецько-румунських військ.

Терор. Колонізація. Румунізація. З перших днів окупації на захопленій території встановили «новий порядок» – режим терору і воєнно-поліцейської диктатури, масового винищення людей, сваволі і пограбувань. З метою залякування місцевого населення німецько-румунське командування, губернатори Бессарабії і Трансністрії видали цілу низку наказів, які вводили всеможливі заборони та обмеження. Як правило, ці розпорядження закінчувалися словами: «За порушення – смертна кара», «...тюремне ув'язнення терміном на...» і т.д. Гітлерівський «порядок» забороняв збори, сходження людей групами, коментування повідомлень із фронту і обговорення заходів влади. Системою стало взяття в заручники мирних жителів.

Республіка покрилася густою мережею тюрем і концентраційних таборів для комуністів, «підозрілих» осіб, «саботажників», радянських військовополонених. У катівнях сигуранци та жандармерії над ними жорстоко знущалися. Дітей били і розстрілювали на очах у батьків, дорослих –

Гітлерівський «новий порядок»

на очах у дітей. Звичною справою стали масові побиття. За роки режиму були покатовані 207 тис. осіб (тобто кожен десятий житель Молдавії), з яких 22,7 тис. померли від жорстоких катувань. Загалом від рук окупантів і у в'язницях загинуло близько 120 тис. жителів республіки.

Масове винищення громадян було частиною запланованих правителями фашистської Румунії заходів щодо румунізації та колонізації радянських територій. 8 липня 1941 р. на засіданні уряду І. Антонеску оголосив про свої плани насильницького виселення всіх «інакодумців» з Бессарабії та Буковини. «Мені все одно, чи ввійдемо ми в історію як варвари, — заявив він. — ...Якщо потрібно, стріляйте з кулемета.»

Це важливо знати

1941 р., 8 липня *— Антонеску оголосив про насильницьке виселення всіх «іноплемінних» з Бессарабії та Буковини.*

Одним з перших заходів щодо румунізації окупованої Молдавії стала акція, спрямована на винищення єврейського населення. В тридцяти гетто і концтаборах знаходилися близько 90 тис. в'язнів, з них 35 тис. були розстріляні чи загинули від голоду і хвороб, а близько 56 тис. відправлені в концтабори на Південний Буг. Тільки за один місяць, вересень 1941 р., в Дубоссарах команда СС розстріляла майже 8 тис. євреїв. Доповівши у листопаді своєму керівництву про «успішне вирішення єврейської проблеми» в Бессарабії, місцева окупаційна влада

Корисна інформація

У Трансністрії залишилися живими близько 33 тис. місцевих євреїв зі 185 тис. (18%) і близько 60 тис. депортованих євреїв зі 150 тис. (40%), всього — близько 93 тис. з 335 тис. (28%).

Загибель в'язня

Відправлення євреїв до концентраційного табору

розпочала реалізацію «циганського питання». У 1942 р. в Трансністрію було вислано 8,6 тис. бессарабських циган. До кінця року в концтаборах цього губернаторства нараховувалося вже близько 25 тис. циган, в тому числі більше 10 тис. дітей. Мало хто з них пережив зиму 1942/43 р.

Вирішивши в нацистському дусі «проблему» євреїв і циган, влада в кінці 1941 – початку 1942 р. взялася за підготовку до депортації росіян, українців, а також болгар, гагаузів, поляків і представників інших «меншин» – потрібно було терміново звільняти землі і будинки для майбутніх румунських колоністів. Було проведено терміновий перепис нерухомості, худоби, інвентарю і т. д.

У листопаді 1941 р. колонізацією була охоплена і Трансністрія. Тут також планувалось попередньо здійснити масову депортацію населення, в першу чергу з придністровських районів. Таким чином, окупанти розраховували отримати 3 млн. гектарів земель у своє користування. Весною 1943 р. тільки з Рибницького району в Очаківський було переселено більше 3 тис. українців і росіян. Але наступ Червоної Армії завадив фашистській адміністрації продовжувати депортацію.

Перевірте себе

Поясніть слова: «анексія», «анексіоністські плани».

Як ви розумієте політику румунізації молдавського населення фашистськими окупантами?

В реалізації анексіоністських планів уряд Антонеску особливого значення надавав румунізації молдавського населення. Оголосивши молдаван румунами, влада наказала місцевій адміністрації без зволікань і формальностей змінити імена і прізвища всіх «корінних» жителів – так було взято курс на ліквідацію національної самобутності молдавського народу. Правителі вважали, що при розподілі територій румунізовані в спішному порядку молдавани будуть слугувати переконливим доказом «прав» фашистської Румунії на ці землі. Широко пропагувалася теорія про «єдину румунську націю», яка ніби

Рів смерті

існувала на території від Тиси до Дністра, Бугу і далі. Великими тиражами видавалися книги і брошури, в яких «обґрунтовувалося» історичне та етнічне право королівської Румунії на окуповані землі. Етнічним мотивуванням подібних претензій було зарахування молдаван до румунської нації.

З планами румунізації і колонізації краю не розходилася політика окупантів і в сфері культури. Були закриті театри, значна частина бібліотек, науково-дослідні та просвітницькі заклади, Будинки культури, всі вищі і більшість середніх спеціальних навчальних закладів.

Скорочення кількості загальноосвітніх шкіл призвело до того, що десятки тисяч дітей виявилися не залученими до навчання. У чинних школах батьки повинні були вносити гроші чи віддавати визначену кількість продуктів за навчання, яке велося румунською мовою. Російська мова була заборонена в установах, навчальних закладах і в повсякденному житті. У населення відібрали всю літературу радянського періоду російською і молдавською мовами, видану з використанням кириличної графіки.

Перевірте себе

Яку політику проводили румунські окупанти, оголосивши «великим національним завданням... пробудження румунської національної свідомості молдаван»? У чому вона проявлялася?

Соціально-економічна політика румунської влади. Економічна політика румунської влади була нерозривно пов’язана з її головною політичною метою —

Гітлерівці розстрілюють радянських військовополонених

збільшити воєнно-економічний потенціал за рахунок експлуатації радянської території. Якщо у листопаді 1941 р. уряд І. Антонеску намагався коштом тільки одної Трансністрії «відшкодувати» затрати у війні проти СРСР на 24–40 млрд. лей, то у лютому 1942 р. він розраховував вже «на 50–60 і, можливо, на 100 млрд. лей».

Головною метою окупантів стало вивезення сільськогосподарської продукції. Десятки тисяч вагонів зерна, соняшника, сої, тютюну, шкіряної сировини, сотні тисяч голів худоби і птиці, відібраних у місцевого населення, відправлялися до Румунії і Німеччини, передавалися фашистській армії.

Перша хвиля масових грабежів охопила Молдавію у 1941 р. під час воєнних операцій на її території. Згодом румунська влада вирішила використати й інші способи привласнення національних багатств республіки. Одним з таких методів стала так звана «румунізація економіки», яка полягала в насильницькому переданні основних знарядь і засобів виробництва Молдавії румунському, а заодно і німецькому капіталу. Окупанти почали вивозити з республіки за Прут устаткування більшості підприємств. Особливо активізувались подібні дії після поразки фашистських військ під Сталінградом.

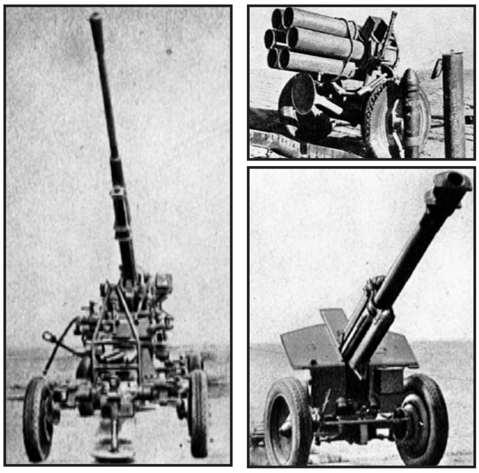
Це важливо знати

Першими підприємствами, які підлягали вивезенню, за розпорядженням І. Антонеску були включені Тираспольська макаронна фабрика і плодоовочеві заводи Кошниці, Дубоссар, Григоріополя. Протягом 1942 р. тільки під виглядом металолому з Придністров'я було вивезено 50 тис. тонн промислового устаткування.

Грабіжницька політика румунської влади призвела до небаченого падіння сільськогосподарського виробництва. Земельні наділи, сади, виноградники, худоба, інвентар, отримані селянами Бессарабії від радянської держави у 1940–1941 рр., поверталися попереднім господарям, передавалися у розпорядження відомств, які проводили румунізацію та колонізацію.

Щоб полегшити процес вилучення продовольства в Придністров'ї, окупанти не розпустили, а

реорганізували колгоспи і радгоспи в «громадські господарства» і «державні ферми» з колективною відповідальністю за своєчасну виплату податків.

Гармати часів другої світової війни

Було встановлено режим примусової праці. Більшість чинних підприємств влада оголосила «мілітаризованими». У мобілізаційному порядку за ними були закріплені робітники з метою забезпечення заводів і фабрик дешевою робочою силою. В період сільськогосподарських робіт все працездатне населення сіл і міст віком від 12 до 70 років також вважалося мобілізованим. Селян примушували брати участь у прокладанні і ремонті доріг воєнного значення, заготівлі дров для окупантів, транспортуванні продовольства до залізничних станцій, перевезення воєнних вантажів і т.д.

Тяжкою ношею для населення були численні грошові та натуральні податки. Селяни правобережних районів платили більше 30 різних податків і зборів, а жителі Придністров'я, крім звичайних, оподатковувалися ще «санітарним» (10% від прибутку) і податком для «культурних потреб» (30 марок на рік з кожної сім'ї). Як воєнну контрибуцію селяни повинні були здавати птицю, свинину, бринзу, молоко, мед, в'язані шерстяні шкарпетки, панчохи, рукавиці і т.д. Повністю підлягали здаванню окупаційному уряду шерсть, шкіра і тютюн.

За невиплату податків майно боржників продавалося з молотка, а несвоєчасне здавання продовольства на воєнні потреби вважалось як саботаж і каралось ув'язненням до концтаборів. Для харчування дозволялося залишати 80 кг зерна на рік на дорослого і 40 кг на дитину. Робітники та їх сім'ї отримували за карточками в день всього 150–200 г хліба на людину.

Корисна інформація

На підривання демографічного потенціалу окупованої території була націлена політика руйнування системи охорони здоров'я і санітарної безпеки. Так, у листопаді 1941 р. конвойовані з Бессарабії ув'язнені занесли на лівий берег Дністра епідемію висипного тифу, яка тільки взимку 1941/42 р. в Рибницькому повіті забрала життя 5 тис. осіб.

Біженці

Нестатки, недоступність медичної допомоги призвели до поширення інфекційних захворювань. Смертність населення збільшилася порівняно з довоєнним рівнем в три-чотири рази. Тільки за перші два роки окупації в Молдавії від голоду і хвороб загинуло близько 200 тис. осіб.

Питання

1. Скільки років продовжувалася німецько-румунська окупація Молдавської РСР?
2. Як реалізовувала свій контроль у Бессарабії і Буковині гітлерівська Німеччина?
3. Яким чином окупаційна влада розраховувала збільшити воєнно-економічний потенціал Румунії та Німеччини?
4. Які цілі переслідувала влада, здійснюючи на окупованій території заходи щодо румунізації?

Завдання

1. Підготуйте повідомлення на тему «Окупаційний режим на території Придністров'я».
2. Назвіть причини масових депортацій населення Трансністрії у листопаді 1941 р.
3. Поясніть, що малося на увазі під румунізацією економіки Придністров'я.
4. Користуючись матеріалом з підручника, складіть «статистичний звіт» щодо збитків, які зазнала Молдавська республіка у сфері економіки і людських втрат.

Тести

1. Центром губернаторства «Трансністрія» було спочатку оголошено місто: а) *Одеса;* б) *Тирасполь*; в) *Рибниця*; г) *Дубоссари*.
2. Робітники та їх сім'ї отримували за карточками в день на людину: а) *100–150 г хліба*; б) *150–200 г*; в) *200–250 г*.
3. Щоб полегшити процес вилучення продовольства в Придністров'ї, окупанти реорганізували колгоспи і радгоспи: а) *в товариські*

господарства; б) *в колективні об'єднання*; в) *в державні ферми*; г) *правильно все*.

§ 3. БОРОТЬБА В ТИЛУ ВОРОГА. НА ФРОНТАХ ВІЙНИ І В РАДЯНСЬКОМУ ТИЛУ

Партизанський рух. Напередодні виведення радянських військ за Дністер партійні організації і органи НКВД провели серйозну роботу щодо формування підпілля, і перш за все його ядра. У Придністров'ї був затверджений склад підпільного міськкому, який був розташований у Тирасполі, двох райкомів, 13 підпільних партійних організацій і 8 партизанських загонів. На правобережжі було сформовано 139 партизанських загонів і підпільно-патріотичних груп. Для конспіративної роботи виділялося близько 1,5 тис. осіб. Протягом другої половини липня – вересня 1941 р. за сприянням командування Червоної Армії було підготовлено і відправлено за лінію фронту кілька груп організаторів підпілля і партизанського руху.

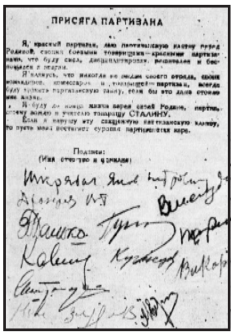
Перші партизанські групи і нечисленні загони вели свою бойову діяльність в надзвичайно складних умовах. Знаходячись в прифронтовій смузі чи в найближчому тилу ворога, вони часто не мали достатньої кількості зброї і боєприпасів. Однак в перші місяці окупації партизани своїми несподіваними нападами сіяли серед фашистів паніку і навіть страх.

В результаті відступу радянських військ з Одеси фронт посунувся на сотні кілометрів на схід. На окупованій території німецько-румунське командування кинуло проти партизан великі каральні загони. У зіткненнях з озброєними до зубів загарбниками патріоти часто несли серйозні втрати.

Низка невдач Червоної Армії викликала у деяких партизан невіру у можливість ефективного опору супротивника. Крім того, більшість партизанських загонів не могли налагодити зв'язок з Великою землею, створити на окупованій території керівний

Корисна інформація

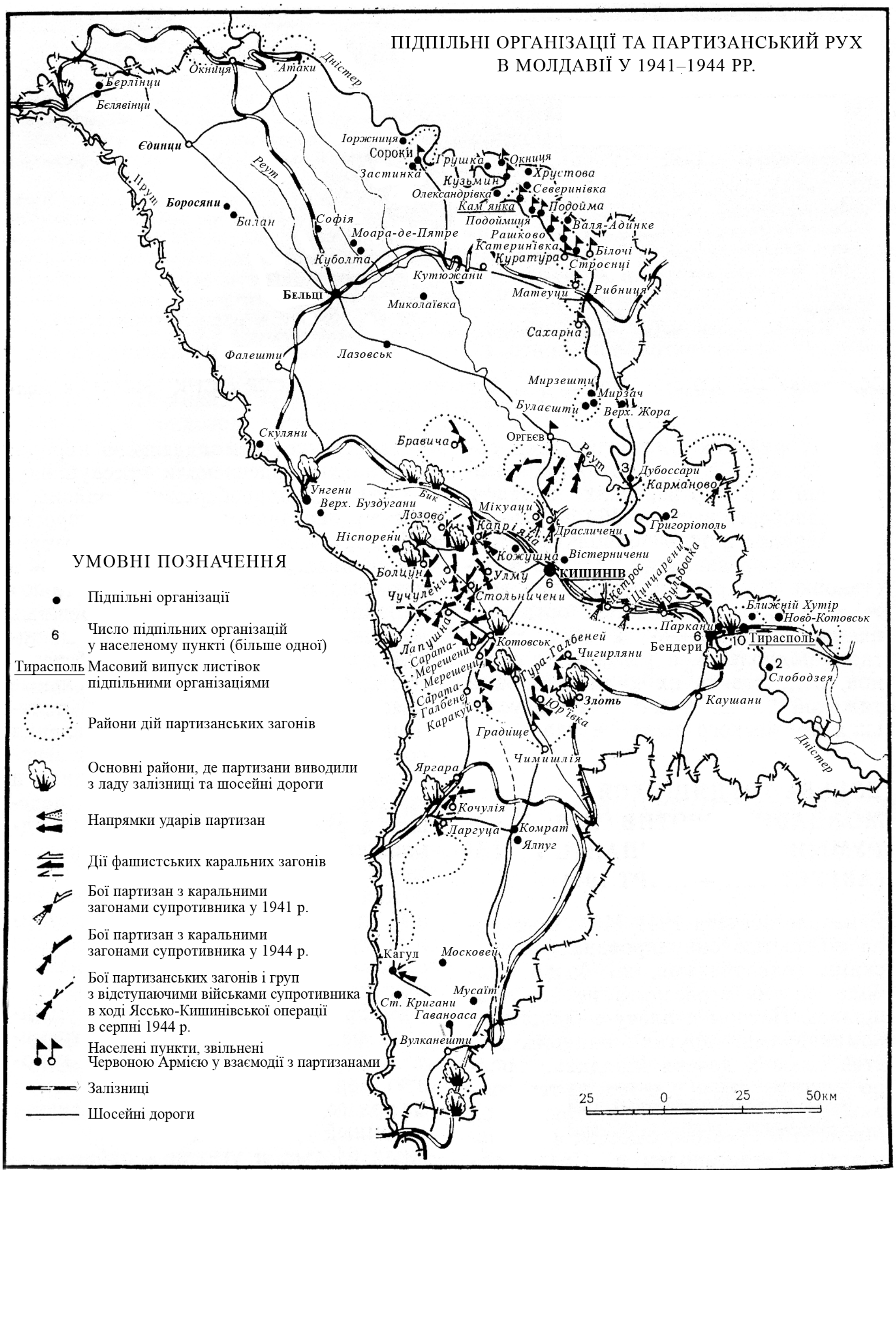
У перші місяці війни в Григоріопольському районі діяли підпільні загони і групи, які нараховували 61 особу, в Рибницькому – 50 осіб, в Тираспольському – 44, в Дубоссарському – 30, в Слободзейському – 7. У шести районах лівобережжя було створено близько 20 загонів підпільників

ПРИСЯГА ПАРТИЗАНА

Подписи:

Текст присяги, підписаний партизанами

ПІДПІЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ В МОЛДАВІЇ У 1941–1944 РР.
УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ
Підпільні організації
6
Число підпільних організацій у населеному пункті (більше одної)
Тирасполь
Масовий випуск листівок підпільними організаціями
Райони дій партизанських загонів
Основні райони, де партизани виводили з ладу залізниці та шосейні дороги
Напрямки ударів партизан
Дії фашистських каральних загонів
Бої партизан з каральними загонами супротивника у 1941 р.
Бої партизан з каральними загонами супротивника у 1944 р.
Бої партизанських загонів і груп з відступаючими військами супротивника в ході Яссько-Кишинівської операції в серпні 1944 р.
Населені пункти, звільнені Червоною Армією у взаємодії з партизанами
Залізниці
Шосейні дороги
25
0
25
50км
Берлінци
Белявінци
Окниця
Атаки
Дністер
Єдинци
Прут
Реут
Боросяни
Балан
Іоржниця
Сороки
Застинка
Грушка
Кузьмин
Окниця
Хрустова
Олександрівка
Северинівка
Кам'янка
Подойма
Подоймиця
Валя-Адинке
Рашково
Катеринівка
Білочі
Куратура
Строєнці
Софія
Моара-де-Пятре
Куболта
Кутюжани
Бельци
Миколаївка
Матеуци
Рибниця
Сахарна
Фалешти
Лазовськ
Мирзешти
Мирзач
Булаєшти
Верх. Жора
Скуляни
Бравича
Оргеєв
Дубоссари
Карманово
Унгени
Верх. Буздугани
Бик
Мікуаци
Лозово
Капріяна
Драсличени
Григоріополь
Ніспорени
Кожушна
Вістерничени
Болцун
Улму
КИШИНІВ
Кетрос
Пицкарени
Бубоака
Чучулени
Стольничени
Ближній Хутір
Ново-Котовськ
Паркани
Бендери
Тирасполь
Лапушна
Сарата-Мерешени
Мерешени
Котовськ
Гура-Галбеней
Чигирляни
Слободзея
Сарата-Галбене
Каракуй
Юр'ївка
Злоть
Каушани
Градіще
Чимишлія
Яргара
Кочулія
Даргуца
Комрат
Ялпуг
Кагул
Московей
Ст. Кригани
Мусаїт
Гаваноаса
Вулканешти

центр організації боротьби з німецько-румунськими завойовниками. Мирні жителі міст і сіл, які встали на шлях антифашистської боротьби, були погано озброєні, недостатньо розбиралися у військовій справі, в особливостях партизанської війни.

Ефективно розгорнутися партизанському рухові заважали і географічні умови – невеликі ліси Молдавії легко прочісувалися карателями, особливо в осінньо-зимовий період, обмежували можливості партизан застосовувати тактику широкого маневру і втікати від переслідування.

З огляду на перераховані причини партизанський рух на території республіки не перетворився в головну форму народної боротьби проти фашистських загарбників, як це було в лісових районах України, Білорусії, Брянщини, Смоленщини. Поступово він почав згасати. Деякі послаблені партизанські загони були знищені, частина груп розсіялася чи розформувалася.

Що стосується диверсійної і організаційно-пропагандистської роботи підпільних організацій, які діяли в основному в межах населених пунктів на захопленій території Молдавії, то вона не припинялася з кінця 1941 р. до початку 1944 р. Масовий саботаж населенням заходів окупаційної влади охопив усю республіку.

Корисна інформація

У поліцейському Бюлетні контр-інформації від 18 вересня 1941 р. зазначалося: «Залишені радянською владою агенти позбавлені зв'язку між собою і засобів передачі інформації. ...Надія на те, що радянські армії одержать перемогу, настільки невпевнена, що не пробуджує нікого до непродуманих дій».

Діяльність підпілля. Підпільні патріотичні організації та групи почали діяти на території Молдавії практично з першого місяця окупації. Але успішному розвитку цього руху перешкодили помилки, допущені при їх формуванні на початку війни. Керівництво, розраховуючи на швидке повернення Червоної Армії, не готувало людей до довгої і тяжкої боротьби у ворожому тилу. Практично всі створені групи не були

Юні підпільниці О. Сплавишевська, О. Бердичівська, Ф. Соловйова

П.О. Мунтян, керівник одної
з підпільних груп
в окупованому
Придністров'ї

О. Решетников,
командир
підпільної групи
в селах Грушевка
і Михайлівна
Рибницького району

Я.О. Кучеров, керівник підпільного комітету в Кам'янці

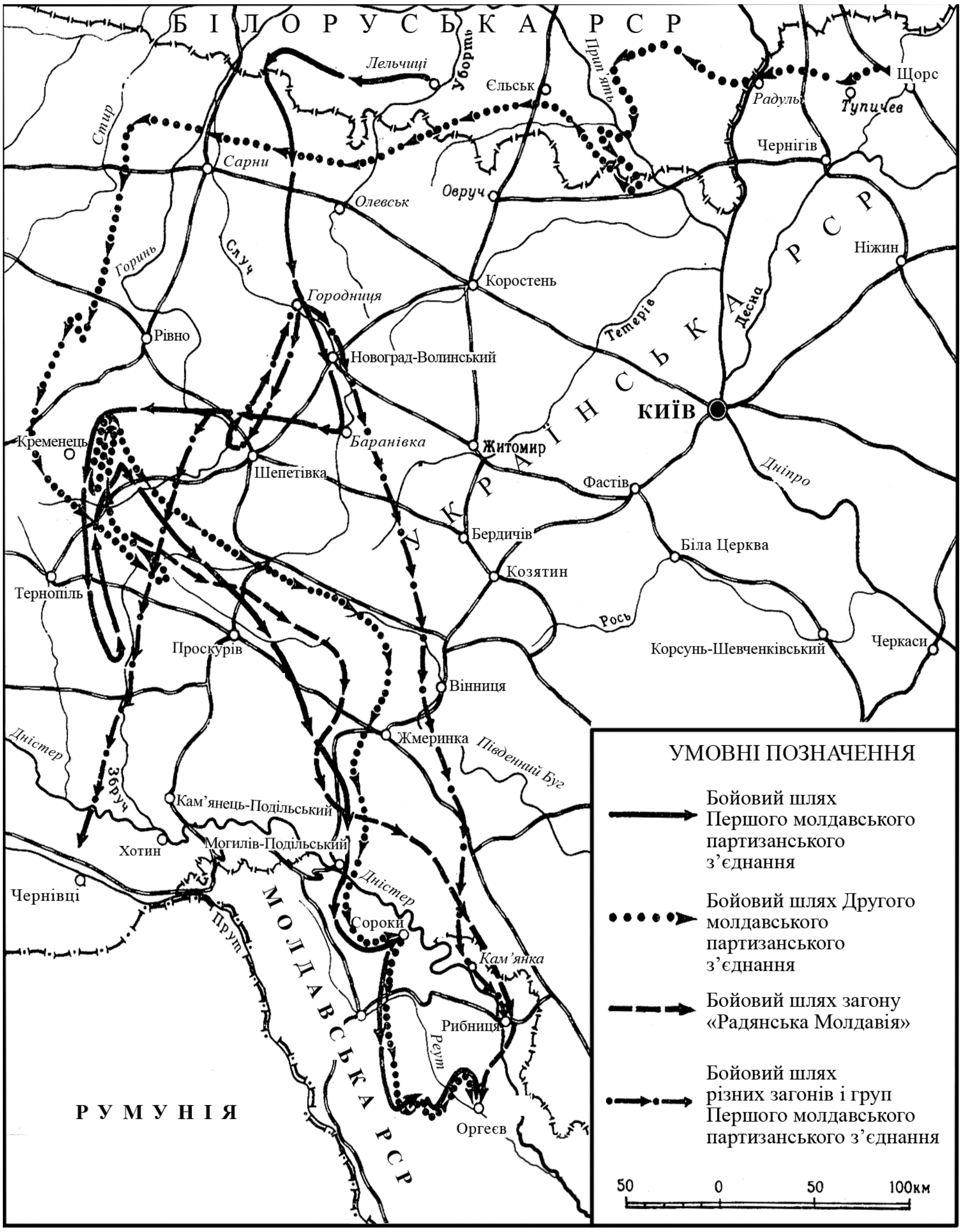
забезпечені найнеобхіднішим для підпільної роботи – поліграфічним обладнанням для випуску листівок, радіопередавачами та ін. Лише кілька десятків осіб пройшли короткий курс навчання роботи в підпіллі.

Відбір майбутніх підпільників проводився поспіхом, що призвело до проникнення в їх середовище не тільки безвільних і безпринципових людей, але й агентів сигуранци, залишених в Бессарабії у 1940 р. Серйозна помилка організаторів полягала в тому, що до складу підпільного партійного центру, закинутого в тил ворога невдовзі після окупації, ввійшли активні і добре відомі таємній поліції діячі комуністичного підпілля Бессарабії. Пізніше вони були вбиті.

В ході масових репресій перших тижнів окупації було захоплено багато комуністів, залишених для підпільної роботи в Тирасполі, Дубоссарах, Рибниці. Більшість патріотичних груп, деморалізованих і розкомплектованих, так і не приступили до роботи.

З осені 1941 р. в Тирасполі, Бендерах, Рибниці, Дубоссарах, Григоріополі, Слободзеї, Кагулі, Сороках, Кишиневі та в інших населених пунктах почали формуватися нові підпільні групи. Найбільш розгалужена мережа виникла в Кам'янському районі, де діяло 13 організацій і груп, які об'єднали більше 90 патріотів. У 1941–1942 рр. на території Молдавії нараховувалося вже більше 30 підпільних організацій.

Патріоти проводили пропаганду, готували акції саботажу, проводили диверсії. Так, 6 жовтня 1941 р. стрілочник І. Реіляну влаштував зіткнення двох поїздів на станції Сіпотени в Бессарабії. Восени того ж року від рук підпільників постраждали залізничні майстерні в Унгенах та електростанції в Сороках і Бельцях. 27 лютого 1942 р. на станції Бендери було спалено вагон мастильних масел, наступного дня – склад пального. Пожежа знищила 800 тонн авіаційного бензину і 30 залізничних вагонів. 12 травня 1943 р. на станції Тирасполь згоріли три склади з продовольством – місячний раціон цілої дивізії, а 1 червня – три зернових склади на станції

Рейд молдавський партизанських з'єднань

Наші летять

Бульбока. 15 листопада на перегоні Крижопіль–Рибниця підпільники Кам'янки пустили під укіс ешелон з 18 вагонів.

Саботаж населенням заходів румунської влади. Опір окупантам місцевих жителів, які не входили до підпільних організацій, носив переважно пасивний характер.

Реальною допомогою населення Молдавії захисникам Одеси став саботаж на залізниці в Бессарабії. Ухилення від відновлювальних робіт призвело до того, що її ремонт замість 10 днів, прописаний наказом Антонеску від 22 липня 1941 р., затягнувся на місяці. До середини жовтня, коли евакуація військ Червоної Армії з Одеси завершилась, через Молдавію не пройшов жоден військовий ешелон ворога.

Робітники ігнорували реєстрацію, приховували свою кваліфікацію, підривали ремонт частково зруйнованих чи розкомплектованих фабрик і заводів, а потужність діючих використовували приблизно на одну третю. Через саботаж окупанти не могли ввести до ладу 173 справних промислових об'єкти. Незважаючи на суворий режим 1942–1944 рр., на десятках підприємств продовжувалися страйки.

Селяни ухилялися від здавання продовольства, саботували польові роботи. За три роки окупації румунська влада отримала тільки 32% урожаю зернових і 35% урожаю овочів від урожаю довоєнного 1940 р. Якщо у 1941 р. в Бессарабії було засіяно під озимі 80% намічених окупантами площ, то через рік цей відсоток ледве досяг 3. Такий стан справ означав крах економічної політики режиму Антонеску.

Корисна інформація

В окупованій Молдавії врожай озимої пшениці у 1942–1943 рр. порівняно з довоєнним знизився в 3–4 рази, кукурудзи – в 2–3 рази, соняшника – в 3–5, цукрового буряка – в 5–7 разів. Ці цифри ще раз підтверджують саботаж селянами польових робіт.

Посилення антифашистської боротьби народу в кінці окупації. 1942–1944 рр. стали найтяжчими для підпільних організацій. За цей період було захоплено понад 600 патріотів, в тому числі і їх керівники, більшість з яких було страчено. Завдяки

Партизанська війна: диверсія на залізниці

їх мужності і стійкості значна частина ланок підпілля вціліла, і до березня 1944 р. в містах і селах Молдавії вже діяли близько 30 нових підпільних організацій і груп, які об'єднали більше 500 осіб. Боротьба проти окупантів продовжувалася.

На початку 1944 р. Кам'янський підпільний комітет організував диверсії на комунікаційних об'єктах окупантів, зірвав відправлення до Румунії тракторів і хліба. Патріоти Рибниці на чолі з членом підпільного комітету О.І. Баланом, який втік з тюрми, розмінували 38 вагонів з боєприпасами і бензином. У Григоріополі підпільники розібрали ділянку шляху вузькоколійної дороги, щоб перешкодити вивезенню з республіки хліба, а на станції Марандени попередили відправку до Румунії устаткування підприємств м. Бельці.

? **Перевірте себе**

Чому саме до березня 1944 р. в містах і селах Молдавії з новою силою розгорнувся партизанський рух?

У вересні-жовтні 1943 р. селяни все ще продовжували саботувати польові роботи. Але у листопаді, коли радянські війська розгорнули наступ, сільські жителі, повіривши у швидке звільнення, спрямували всі свої сили на те, щоб забезпечити хлібом не тільки себе, але й Червону Армію. В першій декаді листопада в Бендерському повіті було засіяно 83% полів озимої пшениці і 76% жита, в Дубоссарському районі – 89% озимих, в Кам'янському і Рибницькому районах – 96%.

П.П. Вершигора, Герой Радянського Союзу

У березні 1944 р. до кордонів Молдавії почали підходити окремі українські розвідувальні групи і загони партизан. Партизанський загін «Радянська Молдавія» під командуванням Я.О. Мухіна спільно з танковим підрозділом Червоної Армії звільнив села Подойма, Подоймиця, Рашків і Катеринівка Кам'янського району. Ввійшовши до Кам'янки, загін за сприянням місцевих підпільників запобіг знищенню 10 тис. тонн зерна, яке супротивник хотів спалити. Загін М.М. Струкачова, зайнявши Сороки, врятував 14 тис. тонн хліба, 7 тис. коней, 1500 корів та іншу худобу.

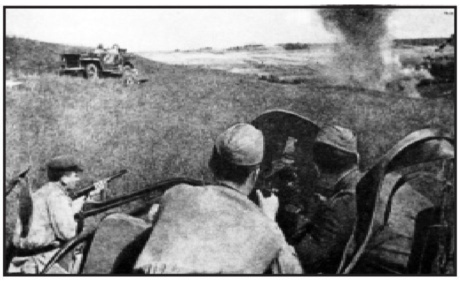
Партизани і підпільники зі зброєю в руках брали участь у визволенні Рибниці, Резини, Дубоссар, Оргеєва, Григоріополя. До травня 1944 р. партизани, загальна чисельність яких досягала вже майже 1,3 тис. осіб, знищили більше 3 тис. солдат і офіцерів супротивника. Близько 4 тис. окупантів було взято в полон і передано Червоній Армії.

Корисна інформація

За особистий героїзм і відвагу, проявлені під час п'яти рейдів по тилах ворога, П.П. Вершигорі присвоєне звання Героя Радянського Союзу. Нагороджений двома орденами Леніна, орденами Б. Хмельницького, Червоного Прапора, медалями. Він – відомий письменник, автор книг, документальних повістей, присвячених героїчній боротьбі партизан у роки війни. Які твори П.П. Вершигори ви читали?

Участь жителів Молдавії в антифашистському опорі за межами республіки. Багато уродженців республіки, які в роки війни знаходилися в інших районах країни, також брали активну участь у партизанській війні. Так, І.І. Альшин, М.А. Кожухар, Я.П. Шкрябач, Г.Я. Рудь очолили в Україні формування партизанських об'єднань. Під командуванням С.А. Ковпака бився з окупантами П.П. Вершигора з с. Северинівка Кам'янського району, який отримав звання Героя Радянського Союзу. В грудні 1943 р., ставши командиром І Української партизанської дивізії, він очолив її в рейді окупованих областях Західної України, Польщі, Білорусії. Агроном з Григоріополя І.А. Гуртовий керував підпіллям в Кривоозерному районі Одеської області. Уродженець с. Цареград Сороцького повіту Б.Г. Главан був членом легендарної краснодонської організації «Молода гвардія». Студентка Тираспольського педагогічного училища П.Г. Дідик виконувала розвідувальні завдання радянського командування на окупованій території України і Польщі. М.І. Смарачевський, уродженець Окницького району, і Ольга Банчик з Кишинева воювали в рядах французького Опору, І.І. Мокан з с. Паркани командував партизанським загоном у Бельгії. Сини Молдавії боролись у партизанських загонах Югославії, Чехословаччини.

Наступ Радянської армії

На фронтах війни. В найтяжчі дні війни в рядах Червоної Армії билися тисячі призовників з Молдавії. Багато з них залишили про себе вічну пам'ять.

Патрулюючи на світанку 22 червня 1941 р. повітряний простір кордону Західного військового округу, уродженець Кишинева О.М. Соколов збив фашистський бомбардувальник – це був перший літак, якого втратив супротивник у Великій Вітчизняній війні. У 1942 р. О.М. Соколову за перемоги у повітряних боях було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Кінець стерв'ятнику

На території Молдавії, поблизу Бельці, брала участь у тяжких боях 16-а танкова дивізія під командуванням полковника М.М. Миндру, який був родом з с. Вашкауци Оргеєвського повіту. В серпні 1941 р. він загинув на околицях м. Умань. Героїчно захищали Брестську фортецю артилерист С.Г. Тоніцой з с. Глине Слободзейського району і піхотинець М.Ф. Павленко з с. Катеринівка Кам'янського району.

Рядовий І.Г. Діордієв з Паркан під час Смоленської битви вбив у перестрілці 7 фашистів і виніс з нейтральної смуги 119 поранених. При обороні Одеси уродженка Кишинева снайпер Людмила Павличенко знищила більше 300 ворожих солдат і офіцерів. Близько 200 фашистів налічувалося на бойовому рахунку в іншої захисниці міста – кулеметниці Марії Мотинга з Григоріополя. Воювала під Одесою тираспольчанка фельдшер М.М. Лісова. Згодом вона брала участь в обороні Севастополя і Сталінграда.

Корисна інформація

«Він не чекає супротивника, а шукає його, знаходить і знищує...», – сказано в представленні до нагороди С.К. Колісниченка, підписаному командиром винищувального полку майором І. Муртой.

Доблесно боролися сини Молдавії в наступальних боях 1943–1944 рр. Льотчик-винищувач С.К. Колісниченко з с. Гиртоп Григоріопольського району особисто збив 16, а в групі – ще 4 фашистських літаки. Він загинув у бою з п'ятьма винищувачами ворога. Уродженець Придністров'я офіцер морської авіації Г.Г. Чернієнко з перших днів війни бомбив зі своєю ескадрилью воєнні об'єкти Румунії, брав участь в обороні Перекопа, Севастополя, Кавказу. До березня 1943 р. ескадрилья під його командуванням знищила 39 танків, 35 літаків, 7 артилерійських батарей, 6 торпедних катерів, 7 складів з боєприпасами, 4 залізничних вузли, 3 переправи, велику кількість живої сили супротивника.

С.К. Колісниченко, Герой Радянського Союзу

Гвардії сержант І.М. Коваль з Кам'янки, використовуючи підручні засоби, переправив через Дніпро артилерійські гармати і, прикриваючи вогнем основні сили дивізії, допоміг форсувати річку. В одному з боїв в Криму командир взводу десантників М.М. Плугарьов з с. Бардар Котовського району всього з трьома бійцями знищив понад 50 фашистів і вісьмох взяв у полон. Офіцер-артилерист В.Г. Стратулат, який народився в с. Ковбасне Рибницького району, командував радянськими батареями, які першими відкрили вогонь по Берліну, а капітан А.Ф. Опря з с. Моловата, який воював на Південному, Кримському та Сталінградському фронтах, 31 серпня – 13 вересня 1944 р. конвоював скинутого румунського диктатора І. Антонеску.

Б'ючись у рядах Червоної Армії, уродженці Молдавії наблизили час визволення.

Перевірте себе

Що ви знаєте про участь у Великій Вітчизняній війні ваших рідних і близьких, знайомих і сусідів? Розпитайте людей старшого покоління про той героїчний час.

У радянському тилу. На фабриках і заводах, на нафтопромислах і в шахтах самовіддано працювали десятки тисяч евакуйованих громадян Молдови, які тимчасово поселилися в північних областях РРФСР, в середньоазіатських і закавказьких республіках. На нових місцях вони здобували професії, які особливо потрібні були країні в ці тяжкі роки. Більше 3 тис. осіб працювали на підприємствах Свердловська, понад 2 тис. – на вугільних шахтах Кузбасу. В будівництві залізничного об'їзду поблизу Ростова-на-Дону брали участь близько 5 тис. евакуйованих робітників і службовців Кишинівської залізниці. Сотні залізничників були задіяні в роботах на Рязансько-Уральській, Сталінградській, Північній та інших магістралях Батьківщини.

Передавання льотчикам літака, придбаного на зібрані жінками Молдавії кошти

Працівники тилу активно брали участь у всенародному русі зі збору коштів у фонд Червоної Армії. На зібрані гроші була побудована і передана до армії танкова колона «За Радянську Молдавію».

Агрономи, лікарі, вчителі та інші евакуйовані з республіки фахівці про-

довжували працювати в радянському тилу. Не зупинили роботу і деякі установи Молдавії. В Москві діяли Бюро ЦК КП(б)М, уряд МРСР і молдавська радіоредакція. В м. Бугуруслані Оренбурзької області (колишня Чкаловська) працювали співробітники Науково-дослідного інституту історії, економіки, мови та літератури, Тираспольського педагогічного інституту ім. Т.Г. Шевченка, в м. Фрунзе – викладачі і студенти Кишинівського сільськогосподарського інституту.

Евакуйовані до Саратова Кишинівська консерваторія і до м. Мари Туркменської РСР об'єднаний російсько-молдавський драматичний театр, хорова капела «Дойна» з танцювальною групою, естрадний оркестр «Молдавія» виступали з концертами на фронтах, у госпіталях, на підприємствах багатьох міст країни. Всі вони вірили в перемогу і всіма силами намагалися підтримати дух народу, його надію на звільнення від фашизму і швидше повернення додому.

Після корінного перелому у війні в північних районах країни розгорнулася підготовка фахівців для народного господарства Молдавії.

Корисна інформація

У 1944 р. в евакуйованому в м. Бугуруслан Тираспольському педінституті ім. Т.Г. Шевченка навчалося 374 студенти. Там же захистив дисертацію декан історичного факультету, уродженець с. Карагач Я.С. Гросул – майбутній президент Академії наук Молдавської РСР.

Питання

1. Що вам відомо про діяльність патріотичного підпілля і партизанського руху в Молдавії?
2. У чому проявлялася допомога працівників тилу – уродженців Молдавії в розгромленні ворога?
3. Що об'єднує ці імена: *В.А. Бачковський, М.А. Павлоцький, Г.Г. Чернієнко, П.А. Щербинко, П.П. Вершигора, Ф.І. Жарчинський, І.М. Коваль, І.С. Солтис, С.К. Колісниченко, Г.М. Сорокін, С.І. Болгарин, С.І. Полецький*?

Завдання

1. Поясніть, чому партизанський рух на території республіки не отримав широкого розмаху?
2. Напишіть оповідання про своїх близьких, рідних чи знайомих, які билися з фашистами в тилу ворога.

3. Підготуйте повідомлення на тему «Воєнні і трудові подвиги наших земляків у роки Великої Вітчизняної війни».

Тести

1. Під командуванням С.А. Ковпака бився: а) *І.А. Гуртовий*; б) *І.І. Мокан;* в) *П.П. Вершигора*; г) *Б.Г. Главан*.
2. Партизанський загін Я.А. Мухіна називався: а) *«Радянська Україна»;* б) *«Радянська Молдавія»;* в) *«Молода гвардія»*.
3. Тираспольський педінститут ім. Т.Г. Шевченка був евакуйований: а) *до Москви*; б) *до Бугуруслана*; в) *до Саратова*; г) *до м. Мари*.

§ 4. ЗВІЛЬНЕННЯ КРАЮ. ПЕРШИЙ ПЕРІОД ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ РЕСПУБЛІКИ

Запам'ятайте

1944 р., 26 березня *радянські війська вперше вийшли до державного кордону СРСР на р. Прут.*

Початок визволення Молдавії. В ході наступальної операції, названої згодом Умансько-Ботошанською, війська 2-го Українського фронту під командуванням маршала І.С. Конева 17 березня 1944 р. вийшли до кордонів Молдавії. Долаючи нестерпні труднощі, пов'язані з весняним бездоріжжям, несвоєчасним тиловим забезпеченням і жорстоким опором супротивника, радянські війська за кілька днів боїв захопили сотні населених пунктів на півночі республіки. 26 березня було звільнено Бельці – важливий залізничний вузол. Розгортаючи наступ, армія вийшла на державні кордони – р. Прут – на ділянці довжиною близько 100 км. Ворог відступав.

Перекинення на передову воєнного спорядження. 1944 р.

У завзятих боях 30 березня від окупантів були звільнені Рибниця і Ліпкани, 2 квітня – Резина, 6 квітня – Оргеєв, 12 квітня – Дубоссари, Григоріополь, Тирасполь. Форсувавши Дністер, радянські війська на право-

му березі Дністра утворили два плацдарми: один — в районі Кіцкан, другий — північніше, поблизу села Шерпени і Спея. До середини квітня 1944 р. від фашистів були звільнені половина території республіки і все Придністров'я.

Території Молдавії супротивник надавав великого стратегічного значення. За наказом Гітлера тут з кінця 1943 р. планувались і відбувались оборонні заходи: будувалися могутні укріплення, дороги воєнного значення, аеродроми. Командування німецько-румунського угрупування «Південна Україна» отримало розпорядження фюрера утримати район будь-якою ціною. На допомогу відступаючим виснаженим і ґрунтовно поріділим фашистським з'єднанням були перекинуті нові дивізії, в тому числі сім танкових. Опір німецько-румунських військ на Кишинівському напрямку посилився.

У визволених від окупантів районах України радянське командування не змогло укріпити передові частини, оскільки в умовах весняного бездоріжжя і руїни тилове забезпечення відставало від основних сил. Таким чином до початку травня 1944 р. фронт стабілізувався в основному по лінії Дністровський лиман — Дубоссари — Оргеєв — Корнешти — Ясси (Румунія).

Для нового наступу військ 2-го і 3-го Українських фронтів потрібно було забезпечити постачання 100 тис.

Перевірте себе

Як ви думаєте, чому Гітлер надавав території Придністров'я настільки важливого значення? Пригадайте, що постачала Румунія Німеччині до серпня 1944 р.

Корисна інформація

Населення Придністров'я в роки війни понесло колосальні демографічні втрати. Для порівняння: на початку 1941 р. населення регіону складало 288, 4 тис. осіб. Голод, розстріли, соціальні хвороби і бойові втрати скоротили кількість жителів краю до жовтня 1944 р. до 201, 5 тис.

Весна 1944 року

Корисна інформація

У період відновлювальних робіт 1366 молодих людей, об'єднаних в 106 бригад, виконували 40% земляних робіт, 25 бригад здавали по дві-три норми на день, завоювавши за підсумками змагань почесне звання фронтових.

вагонів зі зброєю, спорядженням та іншим вантажем. Тому першочерговим завданням командування було відновлення зруйнованої залізниці, шосе, підірваних мостів, а також будівництво семи воєнних аеродромів і оборонних споруд. Особливих зусиль вимагали перекинення на передову боєприпасів, продовольства і вивезення поранених. Вирішувати ці завдання радянським воїнам допомагало населення звільнених районів Молдавії.

Тисячі людей прийшли на допомогу саперам, які будували міст через Дністер у Сороках. На будівництві залізничного моста в Рибниці працювало більше 5 тис. осіб. У березні–квітні 1944 р. в Сороцькому повіті було введено в дію шість мостів через Дністер. Більше 42 тис. жителів Бельцького повіту зводили оборонні споруди, близько 30 тис. прокладали дороги Бельці–Єдинці і Рибниця–Флорешти. До початку липня 1944 р. у північних районах республіки було побудовано і відремонтовано більше 300 км шосейних і ґрунтових доріг. До цього ж часу близько 12 тис. місцевих жителів разом з залізничними військами встановили широку колію 600-кілометрового залізничного полотна, знову проклали 66 км і відновили 200 км стовпової лінії зв'язку. Робітники Тирасполя і Бельц брали участь у реконструкції основних залізничних об'єктів цих важливих станцій.

Тим часом німецьке і румунське командування посилювало групування своїх військ, сконцентрувавши на території окупованої частини Молдавії і

Форсування дністровського лиману військами 3-го Українського фронту. Серпень 1944 .

Війська 2-го Українського фронту вступають на територію Румунії

Румунії 52 з'єднання, в тому числі 25 німецьких дивізій і 4-й повітряний флот. У травні – на початку червня 1944 р. супротивник намагався відкинути радянські війська, розпочавши наступ північніше Ясс і наносячи нищівні удари по Шерпенському плацдарму і частинах, які стояли в завороті Дністра біля с. Кошниця. Але відступати захисникам Батьківщини було не можна – це зірвало б плани радянського командування, яке готувало в цьому місці оточення і знищення німецько-румунського групування «Південна Україна».

У кровопролитних боях Червона Армія несла важкі втрати. Тільки на Шерпенському плацдармі загинуло більше 7 тис. захисників Вітчизни – солдат і офіцерів. Плацдарм вдалося утримати. Німецькі танкові дивізії змушені були відступити на північ Ясс. Завдяки цій перемозі радянське командування зуміло укріпити впевненість супротивника в дезінформації про наступний наступ Червоної Армії на Кишинів.

Поки йшла підготовка до наступу радянських військ, було вирішено переправити на окуповану територію республіки організаторів підпільних груп для посилення партизанського руху. Більше 20 великих і дрібних загонів розгорнули активну діяльність у боротьбі з фашистськими загарбниками.

Корисна інформація

У Тирасполі румунська влада вчинила перед втечею масову розправу – партіями по 100-150 осіб вони розстріляли близько 500 в'язнів центральної тюрми.

Діючи в прифронтовій смузі, в умовах великого скупчення ворожих сил і безперервного зіткнення з супротивником, партизани в травні-серпні 1944 р. зуміли знищити близько 11 тис. солдат та офіцерів ворога. Було підірвано 9 мостів, пущено під укіс 13 військових ешелонів, а напередодні виступу радянських військ паралізована робота залізниці, яка зв'язувала гітлерівські з'єднання в районі Кишинева з тилом. Фашисти втратили 25 танків і бронемашин, близько 400 автомашин і до 700 підвід з боєприпасами, спорядженням і продовольством.

Артилеристи ведуть вогонь по ворогу

Яссько-Кишинівська операція. Остаточне звільнення Молдавії. З наближенням термінів наступу радянської армії концентрація німецько-румунських військ на кордонах окупованої території посилювалась. Супротивник зосередив тут армію загальною чисельністю 640 тис. осіб бойового складу, а також близько 7600 гармат і мінометів, понад 400 танків, 810 бойових літаків, зведених у групування «Південна Україна». Війська 2-го і 3-го Українського фронтів нараховували 930 тис. солдат і офіцерів, 1600 гармат, близько 1900 танків, 1760 літаків. Командуючі фронтами генерал Ф.І. Толбухін і генерал Р.Я. Малиновський пішли на великий ризик, потайки зосередивши 80–85% всіх військ фронтів на двох вузьких ділянках – Кицканському плацдармі і північніше Ясс.

Запам'ятайте

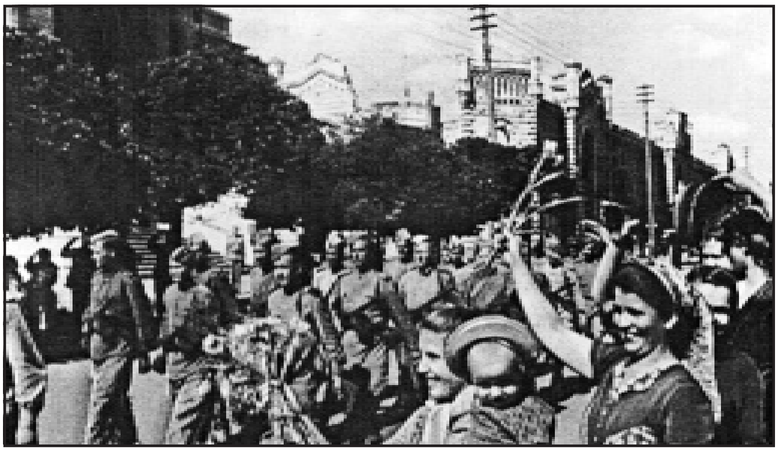
1944 р., 20–29 серпня – *Яссько-Кишинівська операція.*

18 серпня 1944 р. німецьке командування запідозрило, що удар може бути завданий з району південніше Тирасполя, але, вважаючи його допоміжним, не надало цьому значення, оскільки чекали головного наступу на Кишинів з південного сходу Дубоссар. В той же день ворожа розвідка виявила зосередження радянських військ північно-західніше Ясс, але часу на перегрупування з'єднань у супротивника вже не залишалося.

На світанку 20 серпня радянські частини після нищівної артилерійської підготовки перейшли в наступ з Кицканського плацдарму і з району Ясс, розбивши сім ворожих дивізій. 21 серпня в тил німецько-румунських військ прорвалася 6-а танкова армія генерал-полковника А.Г. Кравченка. За два дні боїв ворожа оборона у напрямку головних ударів була розбита. 23 серпня частини двох фронтів підійшли до Пруту і з'єдналися в районі Леушени–Леово – в кільці опинилися 18 дивізій супротивника. Так завершився розгром кишинівського угрупування військ ворога.

Перевірте себе

Покажіть на карті місце, де був завершений розгром кишинівського групування ворога.

Жителі м. Кишинева зустрічають радянських воїнів-визволителів. 24 серпня 1944 р.

Напередодні цієї події на побережжі Чорного моря оточені основні сили 3-ї румунської армії також були змушені скласти зброю. 24 серпня частини 5-ї ударної армії генерала Н.Е. Берзарина штурмом взяли столицю Молдавської РСР Кишинів, а до 26 числа радянські війська повністю очистили територію республіки від окупантів.

Запам'ятайте

1944 р., 24 серпня *– радянські війська звільнили Кишинів.*

В ході Яссько-Кишинівської операції були знищені 40 дивізій ворога, в тому числі 18 німецьких і 22 румунські, взяті в полон понад 200 тис. солдат і офіцерів, з яких половину складали німці. Південний фланг Східного фронту ворога було знищено, групування «Південна Україна» перестало існувати. Спроба окупантів завершити в регіоні заходи «випаленої землі» була зірвана.

У боях за Молдавію воїни-визволителі проявили масовий героїзм – більше 150 бійців і командирів отримали звання Героя Радянського Союзу, шість стали повними кавалерами Ордена Слави.

Корисна інформація

У Рибниці 19 березня 1944 р. 40 карателів СС на чолі з комендантом місцевої тюрми розстріляли в камерах 270 політичних в'язнів і підпалили будівлю.

Участь воїнів Молдавії в боях на завершальному етапі війни. При вступі на територію Молдавії Радянської армії її кількісний склад почав збільшуватися – на фронт пішло більше 250 тис. жителів краю. Десятки тисяч з них брали участь у Яссько-Кишинівській та інших операціях, які на-

Відновлення державного кордону СРСР на р. Прут. Березень 1944 р.

ближали перемогу радянського народу у Великій Вітчизняній війні.

У травні 1944 р. під Оргеєвом у складі групи молоді, призваної з с. Кузьмин Кам'янського району, прийняв бойове хрещення І.С. Солтис. У цьому бою він був легко поранений. При звільненні Польщі 11 лютого 1945 р. під вогнем супротивника Іван Солтис першим серед бійців батальйону форсував р. Ботер. На північному заході с. Луїзенталь, забезпечуючи своїм товаришам наступ, поранений Іван тілом закрив амбразуру фашистського доту, повторивши подвиг Олександра Матросова.

Уродженець с. Шипка Григоріопольського району розвідник Г.М. Дарьєв неодноразово захоплював і доставляв полонених з тилу супротивника. 10 лютого 1945 р. в боях за звільнення населеного пункту Гунтшвиц (Німеччина) він протитанковою гранатою знищив ворожий кулемет, дев'ять німецьких солдат і трьох офіцерів, які перегородили шлях радянській піхоті. В боях за звільнення Лівобережної України, пізніше – Білорусії, Литви, Латвії відзначився сержант О.Г. Чичик з с. Карагаш Слободзейського району. 5 жовтня 1944 р., знаходячись з групою воїнів у засідці, він власноручно знищив дев'ять фашистів, захопив полоненого і цінні документи. В боях на Віслі сержант О. Цуркан зі своїм відділенням один із перших форсував річку, зайняв на протилежному березі плацдарм і утримував його до приходу підкріплення. Командир кулеметного розрахунку сержант Т. Чекан за чотири дні боїв знищив дві вогневі точки і два взводи піхоти супротивника. На підступах до Берліну відзначилися в боях артилеристи з Молдавії Г.М. Сорокін і Ш.М. Машкауцан.

Перевірте себе

Які, на ваш погляд, події Великої Вітчизняної війни сприяли формуванню у придністровського населення особливого характеру?

На завершальному етапі Великої Вітчизняної війни, у 1944–1945 рр., в боях поклали голови більше 40 тис. уродженців Молдавії.

Держава високо оцінила мужність своїх синів та дочок. За бойові подвиги і відвагу в роки війни більше 250 тис. солдат і офіцерів, підпільників і партизан були нагороджені орденами і медалями

СРСР. З них 18, в тому числі 14 придністровців, удостоєні звання Героя Радянського Союзу, троє стали повними кавалерами Ордена Слави.

Залізничний вокзал у Тирасполі, зруйнований окупантами. 1944 р.

Матеріальні збитки, спричинені війною. Роки окупації нанесли величезний збиток народному господарству МРСР. Було знищено більше тисячі підприємств, або 90% виробничих промислових потужностей, зняті рейки чи пошкоджено полотно залізниці довжиною понад 200 км (з 840), зруйновані 322 мости, більше тисячі стрілочних переведень, п'ять паровозних депо та ін.

У важкому стані опинилося сільське господарство республіки, яке втратило майже 1300 комбайнів, тракторів, автомашин і майже 5 тис. одиниць сільськогосподарського інвентарю. Фашисти знищили більшість приміщень МТС, колгоспних будівель, вирубили 30 тис. гектарів садів і виноградників. Істотно зменшилась і кількість худоби.

Міста і села перетворилися в руїни. Окупанти знищили 45% житлового фонду, в тому числі в Тирасполі – 44%, в Кишиневі – 76, Бендерах – 80%. У руїни були перетворені 613 шкіл, 350 медичних закладів. Загальний збиток, нанесений республіці війною і окупантами, більше ніж в 30 разів перевищував бюджет 1940 р.

Корисна інформація

У Тирасполі, найбільш постраждалому під час війни лівобережному місті, фашисти зруйнували і спалили близько 100 великих будівель.

Допомога республіці в ліквідації наслідків війни. Відновлення народного господарства Молдавії почалося одразу після її звільнення. Власними коштами республіка не змогла б в короткий термін справитися з руїною. Тому Радянський уряд, незважаючи на війну, яка досі продовжувалася і пожирала величезні ресурси країни, виділив з союзного бюджету 1944–1945 рр. 448 млн. рублів на відновлення народного господарства і культури МРСР.

Перевірте себе

Чому саме придністровські міста Тирасполь, Дубоссари, а також частина сіл і переправи через Дністер найбільше постраждали в період визволення?

У республіку прибуло обладнання 22 великих підприємств, близько 3,8 тис. одиниць різного верстатно-

Відновлення залізничного полотна

го, енергетичного, ковальсько-пресового, підйомно-транспортного і будівельного обладнання. Його монтування виконували фахівці і робітники з Росії. До кінця війни Молдавія отримала 20 тис. тонн чорних металів, 226 тис. тонн кам'яного вугілля, 51 тис. тонн нафтопродуктів.

У 1944–1945 рр. в колгоспи і селянські господарства республіки було направлено (головним чином з Росії) близько 11 тис. голів великої рогатої худоби, більше 17 тис. коней, майже 48 тис. овець. Місцевим жителям, в першу чергу сім'ям фронтовиків, партизан, інвалідів війни, уряд виділив 17,4 млн. тонн позики для придбання насіння, 10 млн. рублів довготермінових кредитів.

Сотні інженерів, лікарів, агрономів, вчителів країни отримали направлення в Молдавію для участі у відновленні промисловості, сільського господарства, культури. Це дало можливість ще в роки війни розпочати відродження народного господарства в республіці.

Перевірте себе

Звідки йшла основна допомога на відновлення народного господарства і культури на звільненій території?

Питання

1. Яке, на вашу думку, значення Умансько-Ботошанської операції?
2. Яке було стратегічне значення території Молдавії для фашистського блоку?
3. Які втрати понесли німецько-фашистські загарбники в результаті Ясськo-Кишинівської операції?
4. Що ви знаєте про участь уродженців Придністров'я на фронтах Великої Вітчизняної війни?
5. Яку допомогу Радянський уряд надав Молдавській республіці в ліквідації наслідків війни?

Завдання

1. Заповніть пропуски: *В результаті Умансько-Ботошанської операції від окупантів було звільнені 30 березня ..., 2 квітня ..., 6 квітня ..., 12 квітня ... .*

2. Розкажіть про допомогу місцевого населення Червоній Армії в період підготовки до наступу військ 2-го і 3-го Українських фронтів.
3. Назвіть імена героїв, які стали кавалерами Ордена Слави трьох ступенів, кавалерів Ордена Героя Радянського Союзу. Складіть оповідання про їх подвиги.
4. Покажіть на карті основні напрямки наступу радянських військ після звільнення Придністров'я від фашистів.
5. Підготуйте повідомлення на тему «Пам'ятні місця вашого міста (села), пов'язані з подіями Великої Вітчизняної війни».

Історія мовою документів

З виступу І. Антонеску на засіданні румунського уряду про насильницьке виселення євреїв та українців з Бессарабії та Буковини (8 липня 1941 р.):

«Ризикуючи бути незрозумілим деякими традиціоналістами, які, можливо, є і серед вас, я виступаю за насильницьку міграцію всього єврейського елемента Бессарабії і Буковини, його потрібно виставити за межі наших кордонів. Також я за насильницьку міграцію українського елемента, якому тут немає що робити в даний момент.

Мене не хвилює, чи увійдемо ми в історію, як варвари. Римська імперія здійснила цілу серію варварських актів щодо сучасників, і все ж вона була найвеличнішим політичним устроєм.

У нашій історії не було більш підходящого моменту. Якщо потрібно, стріляйте з кулеметів».

* * *

Зі стенографічного запису діалогу І. Антонеску і міністра культури Румунії І. Петровича на засіданні Ради міністрів Румунії про плани анексії радянської території (26 лютого 1942 р.):

«Пан маршал І. Антонеску, глава держави:

– *Ми проводимо в Трансністрії титанічну боротьбу... Не секрет, що я не збираюся випускати з рук те, що придбав. Трансністрія стане румунською територією, ми її зробимо румунською і вишлемо всіх*

інакодумців. В ім'я здійснення цієї мети я готовий винести на своїх плечах всі тяготи…

Пан І. Петрович, міністр національної культури:

– *Пане маршалу, зроблені Вами заяви щодо Трансністрії наповнюють радістю всі румунські серця.*

Пан маршал І. Антонеску, глава держави:

– *Поки я не можу цього зробити.*

Пан І. Петрович, міністр національної культури:

– *Наші рубежі – це рубежі сором'язливої людини, яка завжди те і робила, що захищалася. Може, настав момент перейти до експансіоністської політики.*

Пан маршал І. Антонеску, глава держави:

– *Немає такої сили, яка могла б нам стати на перешкоді».*

* * *

Повідомлення кишинівської поліції про притягнення до судової відповідальности жителів міста:

«До воєнно-польового суду Кишинівського 3-го територіального корпусу були доставлені наступні особи:

1. Пейков Василь, за професією приватний бухгалтер, за порушення положень статті 7 постанови №9 від 6.III.1943 р. командування 3-го територіального корпусу – розмовляв російською.

2. Веля Микола, муляр, за зневаження нації… [Тут і далі опущені прізвища осіб, притягнутих за зберігання зброї].

4. Богдан Юліана, домогосподарка, Бурсук Євдокія, домогосподарка, Воробйова Ганна, домогосподарка, за порушення положень постанови №5/194 3-го територіального корпусу – розмовляла російською.

5. Туник Георгій, торговець, за порушення постанови №6/1942 3-го територіального корпусу – розмовляв російською.

7. Туменко Тамара, колишня вчителька, і Чобану Марія, домогосподарка, у зв'язку з тим, що при проведенні домашнього обшуку у них було знайдено два обрізи червоного полотна прямокутної форми (прапорці).

10. Радзієвич Леонід, малювальник, за те, що в його будинку були знайдені старі матеріали комуністичної пропаганди підривного характеру.

11. Триколи Ілля, механік, за порушення положень постановлень №9/943 3-го територіального корпусу – розмовляв російською.

12. Фтомов Іон, колишній службовець апеляційного суду, і Сирбу Любов, колишній директор початкової школи №5; перший за те, що добровільно залишився під радянською окупацією, при якій служив, був записаний в МОПР і мобілізований Радами, а друга за те, що під час радянської окупації виступала з промовами по радіо і критикувала румунський уряд.

13. Дамаскієвич Іон, оббивальник, за те, що висловлювався вороже на адресу румунської держави.

14. Ніколаєв Віктор, кравець, Єпіфанов Михайло, робітник, Бєлєстов Леонід, кравець, і Сєльський Михайло, робітник, за порушення положень постанови №9/943 г. 3-го територіального корпусу — розмовляли російською.

15. Теліс Михайло, вільної професії був переданий Кишинівському міському судові за те, що не заявив про те, що має фотоапарат «Кодак», який знайдений у нього вдома.

Квестор поліції Т. Стенєску.

Начальник бюро сигуранци К. Іонеску».

* * *

Повідомлення губернаторства «Бессарабія» від 20 липня 1943 р. підвідомчим органам про рішення І. Антонеску виселити за Дністер росіян, українців, гагаузів і секвеструвати їх майно:

«За честь маю повідомити Вам наступне: будучи інформований деякими префектами про те, що є села національних меншин (російські, українські, гагаузькі), які не включаються в ритм сьогоднішнього дня, при виконанні трудової повинності, пане маршалу, глава держави, вирішив відправити цих інородців за Дністер, а їх нерухоме майно секвеструвати на користь державі…

Губернатор Бессарабії, дивізійний генерал (О. Ставрат)».

VIII розділ
ПІСЛЯВОЄННІ ДЕСЯТИЛІТТЯ

Лінії електропередач Молдавської ГРЕС

§ 1. ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ МОЛДАВІЇ В ПЕРШІ ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ

Відродження промислового виробництва. За роки окупації німецько-румунські загарбники завдали економіці Молдавії великих втрат. Значні втрати понесли промисловість, транспорт і зв'язок. Багато фабрик і заводів були повністю зруйновані, а їх устаткування вивезено в Румунію та Німеччину. До моменту звільнення республіки на підприємствах залишилося лише близько 20% робітників порівняно з їх довоєнною чисельністю.

В промисловості треба було відновити в першу чергу ті галузі і підприємства, які змогли б негайно надати допомогу фронту і задовольнити потреби населення в продовольстві і предметах першої необхідності. Одночасно з цим треба було визначити пріоритетні напрямки діяльності промислових об'єктів, які б сприяли відродженню всього народного господарства. У 1945 р. відновила свою роботу значна кількість фабрик і заводів. Характерною рисою післявоєнного часу став процес технічної реконструкції відроджуваних і вже повністю діючих

Тираспольчани відновлюють будівлю швейно-взуттєвого комбінату

Будівництво будинку по вул. 25 Жовтня в Тирасполі. 1949 р.

промислових підприємств. Багато заводів і фабрик створювалися вже на сучасній технічній основі і часто на новому місці.

До початку 1949 р. було відновлено і побудовано більше 600 великих промислових підприємств, загальний обсяг валової продукції яких перевищив довоєнний рівень майже на 20%. Почали свою діяльність створені підприємства легкої, металообробної, електроенергетичної галузей. Рівень їх виробництва в кілька разів перевищував довоєнний потенціал. Було освоєно випуск цілого ряду нових виробів і товарів.

Розвиток промисловості вимагав відродження транспорту. В зв'язку з цим держава виділила значні кошти і направила в республіку більше 10 спеціалізованих будівельних загонів, що відновило роботу дорожнього господарства, покращило обслуговування транспортних засобів. До 1948 р. на Кишинівській залізниці швидкість руху поїздів досягала середньосоюзних показників.

Введення в дію промислових підприємств супроводжувалося збільшенням кількості робітників у цій галузі. До 1949 р. більше 26 тис. осіб, пройшовши спеціалізовану підготовку через різні форми навчання, влилися в трудові колективи підприємств. Крім того, більше 20 тис. осіб здобули професію чи підвищили свою кваліфікацію.

Перевірте себе

Якою була післявоєнна економіка МРСР?

Назвіть основні напрямки відродження промислового виробництва в післявоєнні роки.

Корисна інформація

На будівництві Рибницького моста цілодобово трудилися 4–6 тис. осіб. Це дозволили достроково, за 21 день, завершити його будівництво.

Відновлення сільського господарства в перші післявоєнні роки. Засуха і голод. Сільське господарство республіки почало відновлюватися ще в ході війни. Вже до кінця 1944 р. були відновлені всі 227 придністровських колгоспів, а в 1945-му – всі МТС, які існували до війни. У правобережних районах внаслідок впровадження в життя закону про землю більше 100 тис. господарів отримали від держави в безкоштовне користування 245 тис. га земельних угідь. До початку 1946 р. в обігу одноособових господарств знаходилося більше 90% всіх земель і близько 90% виноградників і садів. Передавання значної частини землі селянам пожвавило господарську діяльність в бессарабському селі.

Але засуха, яка почалася в травні 1945 р., ускладнила роботу з налагодження мирного життя, відновлення сільського господарства. Відсутність опадів призвело у 1946 р. до сильного неврожаю, а в деяких місцях – і до повного неврожаю сільськогосподарських культур. У центральних і південних районах республіки загинули майже всі однолітні і частина багатолітніх рослин. Валовий збір зернових у 1946 р. склав всього 365 тис. тонн, що в 5 разів нижче рівня 1940 р. Сильно постраждали такі галузі, як тваринництво.

Перевірте себе

Поясніть, що таке «одноособові господарства»?

Через нестачу продовольства становище населення все більше погіршувалося. В селах почалося масове винищення продуктивної худоби, волів, коней. В результаті недоїдання з'явилися сотні тисяч виснажених людей, а також хворих на дистрофію. У грудні 1946 р. виріс показник смертності людей від голоду.

На фермі колгоспу ім. С.М. Кірова Кам'янського району

У січні 1947 р. союзний уряд прийняв постанову про надання республіці 24 тис. тонн зерна продовольчої позики і про організацію коштом держави 500 пунктів для забезпечення одноразовим харчуванням 100 тис. громадян.

Робітники біля трактора «Фордзон», який у 1945 р. забезпечував електроенергією завод ім. П. Ткаченка

Але, незважаючи на заходи, передбачені постановою, на початку 1947 р. не вдалося покласти кінець масовому голоду населення – захворюваність дистрофією, як і смертність людей, протягом січня збільшилася в республіці майже вдвоє. У лютому становище ще більше погіршилось – на цей місяць прийшовся пік захворюваності дистрофією. Кількість зареєстрованих хворих перевищила 200 тис. осіб чи близько 10% населення регіону. Цей показник у різних районах республіки був неоднаковий: наприклад, у Кагульському повіті він досягав 27,3%, а в Придністров'ї – 2,3%. Майже половину хворих складали діти до 14 років. Рівню захворюваності відповідав і ріст летальних випадків від дистрофії.

Союзний уряд був змушений терміново виділити голодуючим додаткову кількість продовольства різного виду. Вже в лютому продукти харчування отримали 1,2 млн. осіб чи більше половини населення республіки. Вдвоє збільшилася кількість пунктів харчування і людей, які їх обслуговували. У весняний період функціонувало близько 570 лікувальних закладів для хворих дистрофією на 40 тис. ліжок. У сільські лікувальні дільниці було направлено більше 300 медиків з різних районів країни. Крім того,

Перевірте себе

Як ви думаєте, що являли собою пункти для забезпечення населення одноразовим харчуванням?

Польові роботи в Рибницькому районі. 1947 р.

Школярі на колгоспному полі

Молдавії виділялися додаткові кошти, паливо, корм для тварин, насіння та ін. Така оперативна підтримка голодуючого населення позитивно позначалася і на житті республіки. З середини березня 1947 р. кількість хворих на дистрофію почала зменшуватися, але аж до літа продовжувала залишатися досить високою. Всього від цього захворювання постраждало 389 тис. осіб, з них більше 100 тис. померли.

Влітку 1947 р. найбільш тяжкі наслідки засухи були подолані. Необхідності в надзвичайних заходах не було. Незважаючи на складну ситуацію, була організована весняна посівна кампанія і восени зібрано відносно непоганий урожай, який в 4 рази перевищив показники 1946 р.

Корисна інформація

З 24 тис. тонн зерна, виділених урядом країни як продовольча допомога, 1,6 тис. тонн були відправлені до Придністров'я. З них 92 тонни зерна отримав Рибницький район, 52,2 – Дубоссарський, 27 – Григоріопольський, 24 тонни – Слободзейський район.

Подальше відновлення сільського господарства. З 1947 р. розгорнулася кампанія щодо укріплення технічної бази МТС у правобережжі, в тому числі і за рахунок часткового переведення техніки з Придністров'я. До кінця наступного року показник оснащеності машинно-тракторних станцій, розташованих на правому березі, за кількістю тракторів, сільськогосподарської техніки, рівня їх потужності перевищив аналогічний показник довоєнного рівня. Процес відновлення МТС було завершено.

Сівба ячменю в с. Гура-Бикулуй

Розпушування міжрядь культиватором

Продовжувалось колгоспне будівництво. До кінця 1948 р. в колгоспний сектор входила п'ята частина селянських господарств правобережних районів.

Обоз з хлібом колгоспу «Плугарул Рошу» Рибницького району. 1949 р.

Попередні обсяги посівних площ у республіці були відновлені у 1948 р., при цьому технічних культур – соняшника, цукрового бурякау, тютюну, овочів – були навіть вищими, ніж до війни. В цьому ж році валовий збір зернових у Молдавії перевищив довоєнний рівень на 9%. Але господарства Придністров'я отримали більш високі та сталі, ніж загалом по республіці, урожаї зерна. У 1948 р. регіон вийшов на перше місце в країні зі всіх основних показників сільськогосподарського виробництва.

Перевірте себе

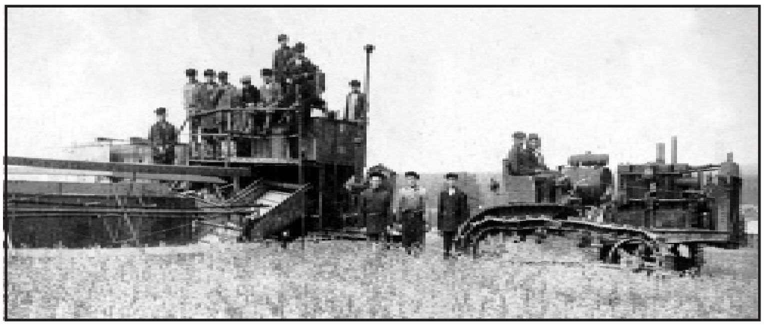
За якими показниками сільськогосподарського виробництва Придністров'я вийшло на перше місце в країні?

Індивідуальні селянські господарства правобережжя, незважаючи на підтримку держави, до 1949 р. так і не змогли відновити свій довоєнний потенціал, хоча він був і тоді досить низьким. Пояснювалося це не тільки великою засухою, але і порівняно невеликими розмірами господарств, їх застарілою організаційно-господарською структурою. Важко йшло відродження тваринництва, яке сильно постраждало від недороду. У 1948 р. довоєнний рівень поголів'я основних видів худоби було відновлено менше ніж наполовину.

Мітинг у колгоспі ім. Г.І. Косовського Кам'янського району. 9 травня 1950 р.

Масова колективізація. Розкуркулювання селян. З початку 1949 р. радянська влада активізувала роботу з розширення масштабів колгоспного будівництва. Соціалістичний устрій сільського господарства Молдавії став головним завданням республіканської партійної

Збір урожаю. 1947 р.

організації. Розгорнулась робота на місцях щодо кооперування селян. З посиленням процесу колективізації все частіше піднімалося питання про подальшу долю заможного селянства. Ради розглядали цю категорію селян як тимчасове явище на селі, яке не вписувалося в сталінську модель.

Перевірте себе

Як ви думаєте, чому виселення з республіки куркулів і панів психологічно впливало на селянські маси?

З 1947 р. уряд почав законодавчо виділяти найбільш заможніх селян в окрему куркульську групу і збільшувати їх оподаткування. Було реалізовано цілий ряд заходів щодо обмеження їх економічної і господарської діяльності. Згідно зі сталінською теорією, з початком суцільної колективізації куркульське господарство в республіці підлягало експропріації. Весною 1949 р. уряд країни прийняв відповідну постанову про висилання деяких категорій громадян з Молдавії.

Після завершення основної підготовчої роботи 28 червня 1949 р. уряд МРСР також прийняв постанову «Про висилання з Молдавської РСР сімей куркулів,

Культивація міжряддя саду в Рибницькому районі

Збір вівса в колгоспі ім. В.І. Леніна Кам’янського району

колишніх панів і великих торговців». Насильницька і позасудова акція відбулася 6—7 липня 1949 р. Тим, хто підлягав висиланню, дозволялося брати з собою коштовності, гроші, одяг, взуття, невеликий інвентар і запас продовольства загальною масою 1,5 тонни на сім'ю. Інше майно конфісковувалося і передавалося державі, колгоспам, машинно-тракторним станціям та ін. В результаті здійснення цієї акції було депортовано 11 293 сім'ї (більше 35 тис. осіб) куркулів, колишніх панів і великих торговців. Близько 80% людей, які підлягали висиланню, були відправлені до Західного Сибіру, інші — ще далі — на північ, аж до Хабаровського краю.

Перевірте себе

Чому в період колективізації збільшилася кількість одноосібних селян, які вступили в колгоспи?

Насильницька, швидка *депортація* з республіки куркульських сімей психологічно вплинула на селянські маси. В умовах колективізації, яка проводилася в ті роки, вона слугувала активним каталізатором. Найбільш інтенсивний ріст кількості колективних господарств і масове подання заяв про прийом в колгоспи спостерігалися саме під час проведення акцій з виселення куркульських сімей.

Словник ерудита

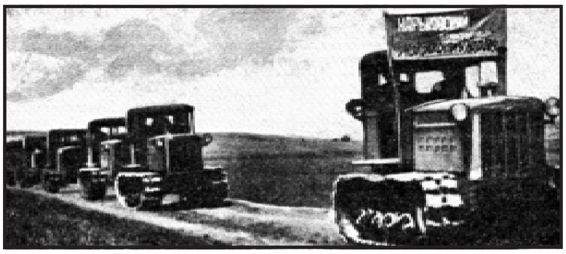
Депортація *— насильницьке вигнання з місць постійного проживання, організоване переселення, заслання.*

До кінця серпня кількість селянських господарств в сільськогосподарських артілях збільшилася до 71,1%. Майже за два осінні місяці 1949 р. в колгоспи вступило одноособових селян більше, ніж за три з половиною попередніх роки. До листопада—грудня 1949 р. було колективізовано більше 80% господарств. Такий же високий темп колективізації, до того ж в страждальну пору, можна пояснити тільки серйозним натиском на селян зі сторони партійного керівництва. Протягом 1950 р. процес кооперування індивідуальних селянських господарств практично завершився і досяг 98%-го рівня.

Обідня перерва в садівничій бригаді с. Слободзея

Саме в цей період суцільної колективізації найбільше укріплювалася матеріально-технічна база сільського господарства. В республіку

Колона тракторів, які прибули в Молдавію з Харківського тракторного заводу. 1947 р.

було завезено кілька тисяч тракторів, сотні комбайнів, велику кількість іншої сільськогосподарської техніки, обладнання, матеріалів. Питома вага тракторного парку в загальному обсязі тяглової сили в колгоспах досягла в 1950 р. двох третіх. У рільництві почала переважати машинна праця; в той же час інших трудомістких галузей механізація практично не торкнулася.

До кінця 1949 р. був в основному відновлений довоєнний потенціал сільськогосподарського виробництва, а в 1950-у обсяг валової продукції сільського господарства досяг 100,1% від рівня 1940 р.

Питання

1. Які особливості першого етапу відродження промисловості і транспорту в республіці?
2. З якими труднощами у відновленні сільського господарства зіткнулися колгоспи в післявоєнні роки?
3. У чому ви бачите плюси і мінуси масової колективізації?

Завдання

1. Порівняйте висунуті цілі і підсумки колективізації в післявоєнні роки.
2. Дайте визначення поняттям: *галузь виробництва; колективізація; розкуркулювання; депортація; МТС*.
3. Підготуйте повідомлення на тему «Мій край в роки колективізації».

Тести

1. Постанову уряду республіки «Про висилання з Молдавської РСР сімей куркулів, колишніх панів і великих торговців» було прийнято: а) *у 1946 р.*; б) *у 1947 р.*; в) *у 1948 р.*; г) *у 1949 р.*
2. Рівень колективізації досяг 98%: а) *у 1947 р.*; б) *у 1948 р.*; в) *у 1949 р.*; г) *у 1950 р.*

§ 2. ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ І КУЛЬТУРИ

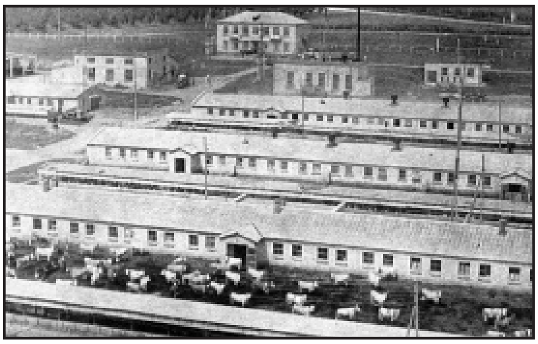
Сільське господарство в 50-ті роки. Після проведення соціальної перебудови, в результаті якої селянські господарства правобережжя Дністра в короткий термін були втягнутими в процес кооперування, державі необхідно було вжити термінових заходів, щоб пом'якшити можливі промахи від швидкої перебудови села і швидко налагодити артільне виробництво. Але в умовах командно-адміністративної системи управління, яка сковувала і гальмувала ці процеси, зробити це було складно.

Перевірте себе

Як ви думаєте, в чому полягав командно-адміністративний підхід щодо ведення сільського господарства?

Спроба домогтися відродження сільського господарства в країні була вжита у 1953 р. в межах оприлюдненої нової економічної програми. Але положення цього документа не могли послідовно реалізовуватися через обмежені можливості пануючого в ті роки в СРСР економічного режиму.

У той же час заходи, вжиті у 1953–1958 рр., дали деякий імпульс розвитку сільського господарства республіки. Так, в 50-ті роки серйозно була укріплена матеріально-технічна база аграрної галузі, в кілька разів збільшилося її фінансування, помітно обновився машинно-тракторний парк. Після реорганізації у 1958 р. МТС в колгоспи республіки надійшли тисячі тракторів, сотні комбайнів та інша техніка, що істотно підвищило технічну оснащеність сільського господарства. На більш високий рівень піднялася і електрифікація.

Молочний комплекс Рибницького районного об'єднання «Колгоспживпром»

Зусилля з боку держави і селянських господарств призвели до того, що середньорічна врожайність і валовий збір зернових культур у 1954–1958 рр. збільшився порівняно з попереднім більше ніж на 50%. Урожай соняшника, цукрового буряка, овочів у другій полови-

Збір пшениці на полях Придністров'я

ні 50-х років збільшився в 2–2,4, винограду – в 1,5 рази. Чисельність великої рогатої худоби в сільгоспартілях збільшилася більше ніж на 300 тис. голів. Підвищилися надої молока, виробництво м'яса, інших продуктів тваринництва. До 1960 р. всі обсяги валової продукції сільського господарства республіки збільшилися порівняно з 1950 р. на 72%, а грошові прибутки колгоспів зросли в 5,4 рази.

Корисна інформація

У проекті створення міжгосподарського саду «Пам'ять Ілліччу» передбачалася наступна його структура: дерева яблуні – 79,5%, груші – 10%, персика – 5%, абрикосів – 3%, сливи – 2,5%. Сорти підбиралися з урахуванням на конвеєрне дозрівання.

Аграрна політика 60-80-х років. У середині 60-х років в МРСР було вжито чергову спробу перебудувати аграрну політику шляхом розроблення комплексу економічних заходів, спрямованих на підвищення сільськогосподарського виробництва і покращення соціального стану жителів села. Центральною ланкою нового аграрного курсу стало укріплення матеріально-технічної бази сільського господарства і переведення його на сучасну індустріальну основу. Для реалізації цих планів було виділено великі кошти.

З 60-х років Молдавія перетворилася в своєрідну лабораторію, де проводилися різні експерименти в галузі сільського господарства. Основними напрямками підвищення рівня сільськогосподарського виробництва стали спеціалізація і концентрація, які загалом у країні розвивалися досить повільно. В МРСР ці процеси форсувалися завдяки підтримці їх керівництвом.

Перевірте себе

Поясніть, що таке «міжгосподарська кооперація і агропромислова інтеграція»?

Трохи пізніше було висунуто завдання подальшого становлення спеціалізації і концентрації, але вже на базі міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції. Міжгосподарське кооперування,

Збір урожаю в міжгосподарському саду «Пам'ять Іллічу» Слободзейського району

яке охопило багато галузей сільськогосподарського виробництва республіки, відбувалося, як правило, вольовими методами. Звичайно, такий підхід призвів до значного розширення керівного апарату і спричинив проблеми в управлінні колгоспно-кооперативним сектором.

Гігантоманія, пов'язана з процесами концентрації та інтеграції, поспішність в їх реалізації не давали бажаних результатів. Зі створенням, наприклад, в Слободзейському районі міжгосподарського саду «Пам'ять Іллічу», розташованого на площі більше 4 тис. га, виникли великі труднощі щодо утримання, обробки і т.д. Великі тваринницькі комплекси не завжди розташовувалися раціонально, до того ж вони виявилися екологічно небезпечними. Таким чином, міжгосподарська кооперація загалом, будучи частиною нового курсу аграрної політики держави, значно знижувала економічний потенціал республіки.

Перевірте себе

Як ви думаєте, чому тваринницькі комплекси в 60–70-ті роки були екологічно небезпечними?

У 80-ті роки в структурі аграрного сектора Молдавії поряд з колгоспами діяли міжгосподарські підприємства, комплекси, науково-виробничі об'єднання аграрного та агропромислового типу, радгоспи, заводи, радгоспи-технікуми та ін. Сільське господарство було високоінтенсивним і багатогалузевим і займало домінуюче становище в економіці республіки. На його частку припадало четверть валового про-

У теплицях колгоспу ім. Ф. Антоська Рибницького району

дукту, більше третини національного прибутку, тут працювало близько 45% працездатного населення, зайнятого в народному господарстві.

Словник ерудита

Індустріалізація *– створення великої, технічно розвиненої промисловості і перш за все галузей, які виробляють знаряддя і засоби виробництва; докорінна реконструкція економіки на основі сучасної техніки і передових технологій.*

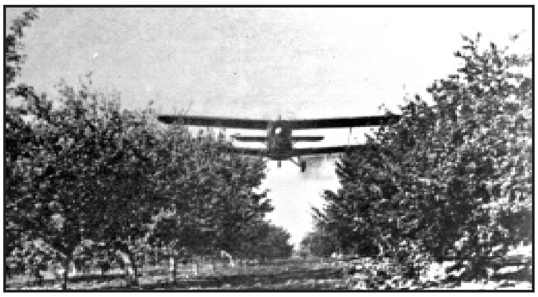
На шляху індустріалізації. Досягнутий до кінця 1948 р. довоєнний рівень випуску промислової продукції вже не міг задовольнити зростаючі потреби населення республіки. Між тим її сировинні та трудові ресурси приховували в собі немалі потенційні можливості. Тому перед народом було поставлено завдання швидкого розвитку харчової, виноробної та легкої галузей індустрії, виробництва будівельних матеріалів, енергетичної бази, прискореної реконструкції промислових підприємств.

Велике значення для успішного вирішення висунутих завдань мала прийнята на початку 50-х років постанова уряду СРСР, зміст якої був спрямований на розвиток харчової промисловості Молдавії. Вона передбачала будівництво, розширення та реконструкцію понад ста підприємств різних галузей. Для цієї мети держава виділила необхідні фінансові та матеріальні ресурси.

Культивація міжряддя соняшника в колгоспі ім. І. Солтиса Кам'янського району. 1976 р.

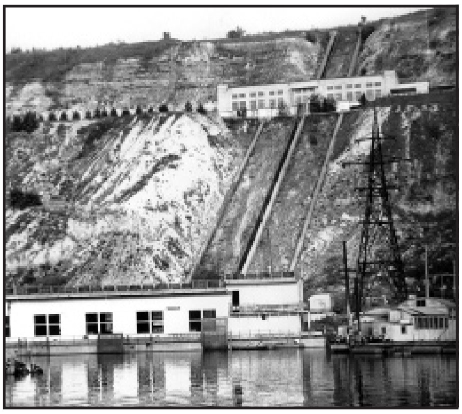
У 50-ті роки приступили до роботи цукрові та консервні заводи, в тому числі Григоріопольський, Кам'янський та ін. Розширені і реконструйовані підприємства змогли збільшити валову продукцію харчової галузі в 3,7 рази.

Оброблення садів у колгоспі Слободзейського району

Значні зміни відбулися в легкій промисловості. У Бендерах були побудовані взуттєва і харчова фабрики, в Кишиневі – швейна, трикотажна та ряд інших підприємств. Будівництво шовкового комбінату в Бендерах

поклало початок розвитку шовкоткацької промисловості в республіці.

Комплекс головних насосних станцій у Рибницькому районі

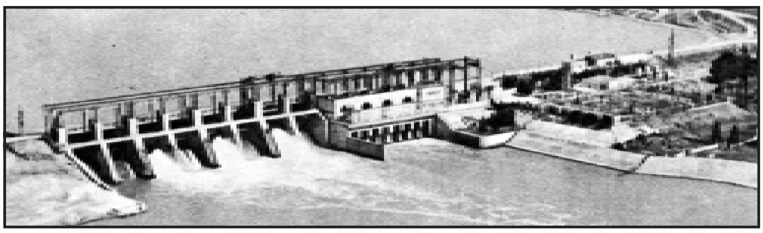
У кінці 50-х років об'єктивні умови економічного розвитку регіону викликали необхідність створення трудомістких і в той же час низькоматеріальних галузей промислового виробництва, які вимагали великих людських ресурсів при мінімальних витратах на привізну сировину. В результаті почали ефективно розвиватися такі нові галузі індустрії, як електротехнічна, приладобудівна та інструментальна, енергетика, металургія та ін. Одні з перших почали свою роботу завод трансформаторів у Тирасполі, завод електроапаратури і «Молдавкабель» у Бендерах, «Віброприлад» та «Електроточприлад» у Кишиневі та ін.

Корисна інформація

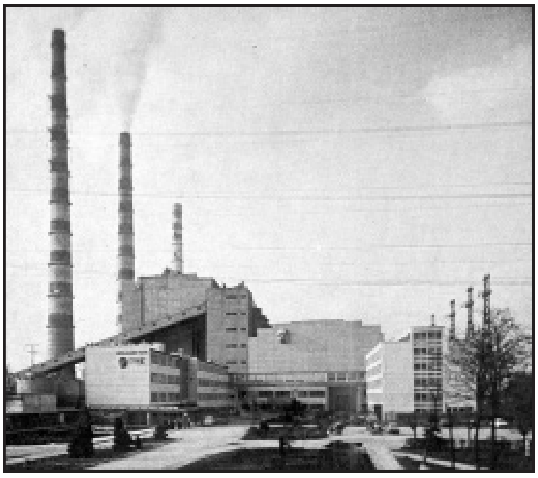
У вересні 1964 р. було замкнене коло ліній електропередач Кишинів – Кучурганська ГРЕС – Одеса. Через кілька днів ГРЕС підключилася до Молдавської енергосистеми, а встановлений перший енергоблок дав промисловий струм.

Згодом серед відбудованих і радикально реконструйованих індустріальних підприємств виділялися такі великі заводи, як Рибницький металургійний, тираспольські – ливарних машин ім. С.М. Кірова, «Електромаш», «Молдавізоліт», кишинівські – тракторний, «Молдавгідромаш», «Мікроприлад» і т.д.

Корінні зміни відбулися в енергетичному комплексі, який забезпечував подальший ріст промислових галузей. З введенням в експлуатацію у 1954 р. Дубоссарської ГЕС, а також у 1964 р. Молдавської ГРЕС, яка виробляла 80% електроенергії, було усунено бар'єр, який гальмував процеси індустріалізації. До кінця 80-х років виробництво

Дубоссарська ГЕС

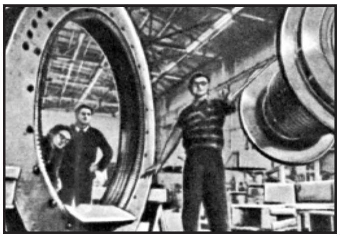

Молдавська ГРЕС

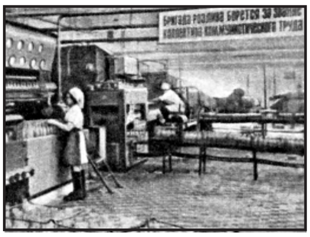
електроенергії досягало більше 17 млрд. кВт·год, що в 25 разів більше, ніж у 1960 р. За кількістю вироблюваної на душу населення електроенергії Молдавія в 2,2 рази перевищувала середньосвітовий рівень і значно випереджала такі країни, як Нідерланди, Іспанія, Італія та ін.

Високими темпами розвивалася легка промисловість, в структурі якої також відбулися істотні зміни, пов'язані з впровадженням нових для республіки виробництв. Було побудовано більше 30 нових підприємств — Тираспольське швейне об'єднання ім. 40 років ВЛКСМ, бавовняний комбінат, Кишинівське взуттєве об'єднання «Зориле», трикотажне об'єднання «Стяуа Рошие», Бельцький хутровий комбінат та ін.

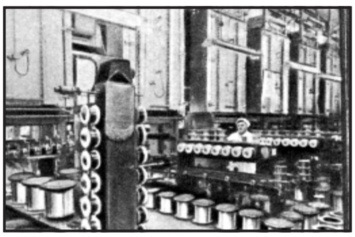
Підсумки економічного розвитку. Швидкі темпи розвитку індустріальної галузі промисловості призвели до того, що до кінця 80-х років Молдавія мала понад 550 великих об'єднань і комбінатів. Такі підприємства, як завод ливарних машин ім. С.М. Кірова, «Молдавгідромаш», «Віброприлад», були головними в Радянському Союзі. Наприклад, завод ім. С.М. Кірова був провідним в країні з виробництва

Тираспольський завод «Електромаш»

Бендерський молочний комбінат

Бендерський завод «Молдавкабель»

унікального обладнання, ливарних машин, автоматизованих ліній для точного лиття. З багатьох інших видів частка продукції республіки в загальносоюзному виробництві була також досить високою.

В агропромисловому комплексі щорічно вироблялася велика кількість товарної продукції: більше 2 млрд. умовних банок консервів, 100 млн. декалітрів виноматеріалів, 400 тис. тонн цукру, 100 тонн ефіроолійної сировини, 100 тис. тонн ферментованого тютюну, 130 тис. тонн олії, 450 тис. тонн м'яса, близько 2 млн. тонн молока. На республіку припадало 35% від всього виробленого в СРСР ферментованого тютюну, 25% – виноматеріалів, 14% плодоовочевих консервів і 3,2 цукру.

До кінця 80-х років Молдавія була пов'язана взаємним постачанням з 72 економічними районами Союзу. Сюди ввозилася продукція 93 галузей народного господарства країни, а вивозилася – 72 галузей. МРСР постачала на світовий ринок близько 320 найменувань товарів у більше ніж 60 країн світу. Експортувались електроенергія, сучасні машини, металообробне, ливарне, енергетичне, електротехнічне устаткування, найновіші прилади і вироби електротехніки, товари народного вжитку. Магістралями міжнародної енергосистеми «Мир» Молдавська ГРЕС щорічно постачала в Болгарію і

Корисна інформація

До 1959 р. загальна кількість підприємств Придністров'я досягла 99 одиниць, на кожному з них трудилося 170 робітників. Кількість людей, зайнятих на підприємствах регіону, збільшилася в 50-ті роки в 2,4 рази, обсяг валової продукції – в 3,5 рази.

На Тираспольському бавовняному комбінаті

Румунію значну кількість електроенергії. В структурі експорту електроенергія складала 33%, промислові товари народного вжитку – 31, харчова продукція – 14, машини, устаткування і транспортні засоби – 8%.

Перевірте себе

Чому в післявоєнні роки одним з головних завдань у республіці було становлення системи народної освіти?

Народна освіта. Після 1945 р. одним з найважливіших завдань стало формування системи народної освіти. В перше післявоєнне п'ятиріччя було побудовано 178 шкіл, в наступні – ще 485. Загальна кількість учнів до кінця 50-х років досягла майже півмільйона осіб. У 1948 р. в правобережній частині республіки була введена всезагальна початкова освіта. У 1949-му всі райони Придністров'я перейшли на семилітнє всезагальне навчання, а в містах Тирасполь, Бендери, Рибниця – на десятилітнє.

У перші післявоєнні роки проводилася активна робота щодо ліквідації неграмотності і малограмотності серед дорослого населення правобережжя, де більше 60% жителів не вміли читати і писати. До кінця 1950 р. вже навчалися близько 900 тис. дорослих – неграмотність вдалося в основному ліквідувати.

Подальший розвиток народної освіти в республіці пов'язувався зі створенням необхідних умов для реалізації всезагальної обов'язкової середньої освіти через розширення мережі шкіл, укріплення їх матеріально-технічної бази. В кінці 80-х років нараховувалося більше 1680 шкіл, де 53 тис. вчителів навчали майже 750 тис. учнів. Повсюдне поширення

У спортивному залі школи Олімпійського резерву с. Суклея Слободзейського району

Вихованці рибницького дитбудинку – учасники республіканської олімпіади. Липень, 1948 р.

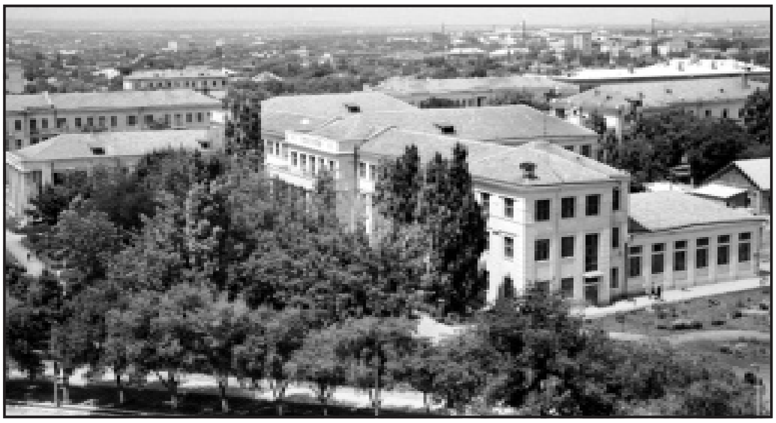
Заняття в хімічному гуртку тираспольської школи № 2

отримали різні позашкільні заклади: діяли 64 Палаци піонерів та школярів, 46 станцій юних техніків, 29 станцій юних натуралістів, 34 екскурсійно-туристичних станції, 772 літніх піонерських табори, в яких щорічно відпочивали понад 200 тис. дітей.

Одночасно з завданнями всезагального навчання, подолання неграмотності дорослого населення вирішувалися питання підготовки кадрів вищої кваліфікації. Були відновлені довоєнні вузи, і зокрема в травні 1944 р. – Тираспольський учительський інститут. У 1952 р. його реорганізували в Державний педагогічний інститут ім. Т.Г. Шевченка. За рішенням Радянського уряду, у 1945 р. до Кишинева був перебазований Ленінградський медичний інститут. Разом з ним переїхали до столиці МРСР

Корисна інформація

У 80-ті роки в тираспольських музичних школах навчалися більше тисячі дітей, в художній школі – більше 200.

Один з корпусів Тираспольського державного педагогічного інституту. 1970 р.

Я.С. Гросул

професорсько-викладацький і студентський колективи, переправлене навчальне обладнання. У 1946 р. розчинив свої двері Кишинівський державний університет. Вищі навчальні заклади відкривалися і в наступні роки.

До кінця 80-х років в дев'яти вузах республіки кількість студентів перевищувала 55 тис.; серед студентів були представники 55 країн Європи, Азії та Африки. Навчальний процес здійснювали понад 4,4 тис. професорів та викладачів. За післявоєнний період народне господарство Молдавії отримало більше 100 тис. фахівців вищої кваліфікації.

А.А. Жученко

Наука. Одразу після війни до Кишинева повертається з Бугуруслана Молдавський науково-дослідний інститут економіки, історії, мови та літератури. Відновлюють свою роботу сільськогосподарські дослідні станції в Тирасполі, Кишиневі, Бельцях, створюються нові наукові заклади.

Велике значення для розвитку наукових розробок в республіці мало створення в Кишиневі науково-дослідної бази Академії наук СРСР. У 1949 р. вона була реформована в Молдавську філію АН СРСР, яка й очолила наукові дослідження в республіці. Постійну допомогу щодо становлення науки, визначення напрямків досліджень, підготовки наукових кадрів надавали відомі вчені країни – В.П. Волгін, П.О. Баранов, В.В. Виноградов, В.Ф. Шишмарев, Л.В. Черепнін та ін. Новий етап у розвитку наукових розробок пов'язаний з відкриттям 2 серпня 1961 р. Академії наук Молдавської РСР. Першим президентом АН МРСР було обрано Я.С. Гросула, другим, у 1977 р., – генерального директора Тираспольського НПО «Дністер» О.О. Жученка.

У лабораторії Тираспольського науково-виробничого об'єднання «Дністер»

Якщо на початку 60-х років у наукових закладах республіки працювало близько 2 тис. осіб, в тому числі

48 докторів і 564 кандидати, то до кінця 80-х на ниві науки трудилось вже більше 10 тис. наукових працівників, в тому числі 330 докторів і близько 4,5 тис. кандидатів. У багатьох галузях знань були досягнуті значні результати, які отримали високу оцінку не тільки у всій країні, але й за її межами.

Культурно-просвітницькі заклади. Важливу роль в підйомі загальної культури населення відігравали культурно-просвітницькі заклади.

За п'ять післявоєнних років було побудовано понад 500 клубних закладів, в яких відкрилося більше 2 тисяч гуртків художньої самодіяльності, агротехнічних, спортивних та ін. Розширювалися радіофікації МРСР і кіномережі. Суцільна кінофікація населених пунктів завершилася в 60-ті роки.

Культурно-просвітницькі заклади сприяли створенню і розповсюдженню духовних цінностей серед населення. В кінці 80-х років у самодіяльній творчості брало участь близько 120 тис. осіб. У Тирасполі нараховувалося 650 колективів художньої самодіяльності, з яких 32 носили звання «Народний».

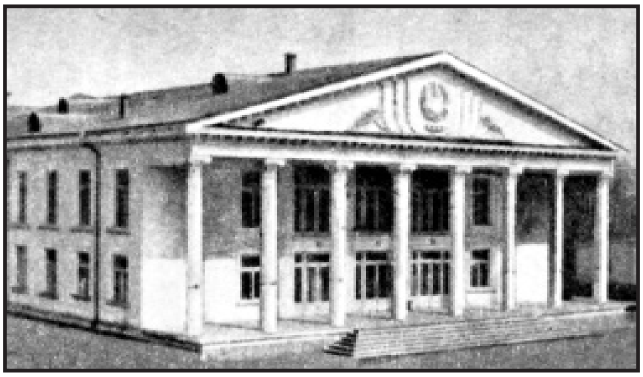
Не тільки в республіці, але й за її межами стали відомими ансамбль музики і танцю «Віоріка» Тираспольського Будинку культури, Бендерський народний театр, хореографічні колективи «Веселія», «Хора», «Мерцишор» з Кишинева та ін.

До кінця 80-х років у Молдавії функціонувало близько 8 тис. клубних закладів, було відкрито 79 музеїв, 2,1 тис. бібліотек, більше 400 книжкових магазинів. Щорічно видавалося не менше 2 тис. найменувань книг і брошур загальним тиражем в 14–15 млн. екземплярів. Укріплювалася база спортивних закладів.

Перевірте себе

Якими рисами, на ваш погляд, характеризувалася культурно-просвітницька і творча робота в МАРСР в 50–80-ті роки?

Будинок культури в с. Кіцкани Слободзейського району

Перевірте себе

Що ви знаєте про Ново-Нямецький Свято-Троїцький монастир в с. Кіцкани, про його заснування, історію, сьогоднішній день?

Після закінчення Великої Вітчизняної війни у зв'язку з деяким поліпшенням ставлення уряду до потреб православних діючі церкви в Придністров'ї не закривалися. Але, починаючи з 1955–1956 рр., прокотилася нова руйнівна хвиля, яка знищила майже всі храми. У 1959 р. було зруйновано будівлю останнього молитовного будинку в Тирасполі, у 1962 р. закрито Ново-Нямецький монастир. На його території розташувалася лікарня для хворих туберкульозом. На лівобережжі Дністра залишилися тільки дві діючих церкви: в с. Воронково Рибницького району і с. Подойма Кам'янського району. Такого розгрому, який спостерігався в період хрущовської «відлиги», Російська православна церква не знала навіть у сталінські часи.

Корисна інформація

Відомий придністровський письменник А.А. Закс був делегатом I з'їзду Спілки радянських письменників у 1934 р., його членський квиток був підписаний О.М. Горьким.

Література та мистецтво. Всього за кілька післявоєнних років література в республіці зробила значний крок у своєму розвитку. До кінця 80-х років письменницька організація нараховувала вже кілька сотень осіб. Разом з тим жоден придністровський літератор так і не став членом Союзу письменників МРСР, тільки у деяких випадках їх твори друкувалися в Кишиневі.

Успішно відроджувалося і мистецтво. Свій внесок у розвиток духовної культури в післявоєнні роки зробили представники образотворчого та музичного мистецтва. Образотворче мистецтво Придністров'я цього періоду було представлене творчістю заслуженого діяча мистецтв республіки О.Ф. Фойницького, творами народного майстра МРСР Л.Г. Глущенко, членів Спілки художників СРСР В.І. Демченко, Г. Зикова, Є.Ф. Іовіци, Л.О. Пироженка, В.В. та О.О. Куличенків та ін. Поступово була сформована композиторська школа, створені відомі музичні твори.

Оркестр народного танцювального ансамблю «Віоріка»

До кінця 80-х років у Молдавії працювало вже 10 професійних театрів

Тираспольський драматичний театр

і близько 30 аматорських. 1 вересня 1963 р. в Тирасполі була відновлена будівля театру ім. О.М. Горького, зруйнованого в роки війни. Нова сторінка в історії театрального мистецтва Придністров'я почалася з заснування у 1969 р. Тираспольського міського театру-студії — першого і єдиного професійного колективу, створеного в Придністров'ї в післявоєнний радянський період. У 1975 р. театр-студія отримав статус драматичного театру.

У 1957 р. в Кишиневі відкрилася кіностудія художніх і хронікальних фільмів «Молдова-фільм». За двадцять років тут було створено близько 80 кінострічок різної тематики. Багато з них не тільки отримали високу оцінку глядачів, але й були відзначені призами всесоюзних кінофестивалів.

Питання

1. У чому полягав сенс аграрної політики, яка проводилася в МРСР в 60–80-ті роки?
2. Коли фактично була відновлена промисловість в республіці?
3. Якими були результати економічного розвитку Придністров'я в період 50–80-х років?

Завдання

1. Охарактеризуйте стан сільського господарства в 50-ті роки в МРСР.
2. В короткому тезисному плані відзначте особливості індустріалізації в Придністров'ї.
3. Заповніть таблицю:

Нові галузі промисловості	Підприємства	Продукція

4. Складіть історичну довідку «Культурні пам'ятки рідного краю (50–80-ті роки)».

Тести

1. Процес індустріалізації республіки передбачав: а) *будівництво нових підприємств*; б) *технічне переоснащення, розширення і модернізацію вже діючих підприємств*.
2. У 1949 р. десятилітнє всезагальне навчання було введено в придністровських містах: а) *Дубоссарах*; б) *Тирасполі*; в) *Рибниці*; г) *Кам'янці*; ґ) *Бендерах*.

Історія мовою документів

Зі статті «Школа політичного всезагального навчання (комсомольське життя)». «Дністровська правда» від 1 квітня 1970 р.:

«У дні, коли радянський народ готує гідну зустріч 100-річчя з дня народження В.І. Леніна, як ніколи важливо, щоб школу ідейного загартування, політичного всенавчання пройшов кожний молодий громадянин нашого суспільства. Завданню формування марксистського світобачення у молоді підкорені всі засоби агітаційно-масової роботи, в тому числі і мережі політичної просвіти комсомолу.

У Тирасполі працює сто комсомольських гуртків і клубів. За програмою, затвердженою ЦК ВЛКСМ, в них займається більше трьох з половиною тисяч слухачів.

Активна участь у комуністичному будівництві неможлива без глибокого вивчення і освоєння марксистсько-ленінської теорії. Саме тому в усіх ланках комсомольського політнавчання основна увага зосереджується на вивченні творів В.І. Леніна, особливо тих, де розглядаються питання теорії соціалістичної революції, її рушійні сили.

У минулому навчальному році нарівні з основною програмою вивчаються Основний документ Міжнародної Наради комуністичних і робітничих партій в Москві (1969 р.) і Тези ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

...Учіться збагачувати розум знаннями, без яких не може бути сучасної освіти людини, впроваджуючи марксистсько-ленінські принципи в життя, – ці заповіти завжди були і є основою всієї системи виховання підростаючого покоління. Слова В.І. Леніна: «Якщо я знаю, що я знаю мало, я досягну того, щоб знати більше» – повинні стати девізом кожного молодого будівника комунізму».

* * *

Зі статті «Вступаючи у 1977-й». «Дністровська правда» від 1 січня 1977 р.:

«З почуттям гордості за свої звершення, з чітким баченням перспектив подальшої творчої праці переступив наш народ поріг нового 1977 року – року 60-ліття Великого Жовтня.

Пішов в історію перший рік п'ятилітки. Оглядаючись на пройдений шлях, ми бачимо прекрасні плоди праці, отримані в боротьбі за впровадження в життя історичних рішень XXV з'їзду КПРС. Добрий слід залишив і в нашому орденоносному Тирасполі. Промисловість міста поповнилася ще одним підприємством – заводом автополиву. Введені в дію нові виробничі потужності на заводах електроапаратному і склотарному, в об'єднаннях виробничо-аграрному і «Молоко», на швейній фабриці імені 40 років ВЛКСМ. Стала до ладу друга черга обробного виробництва ХБК на 25 мільйонів квадратних метрів набивних тканин. Із здаванням в експлуатацію цеху дитячого харчування Тирасполь стає основним в країні постачальником консервів цього типу. Кожна третя банка консервів буде випускатися з його маркою».

* * *

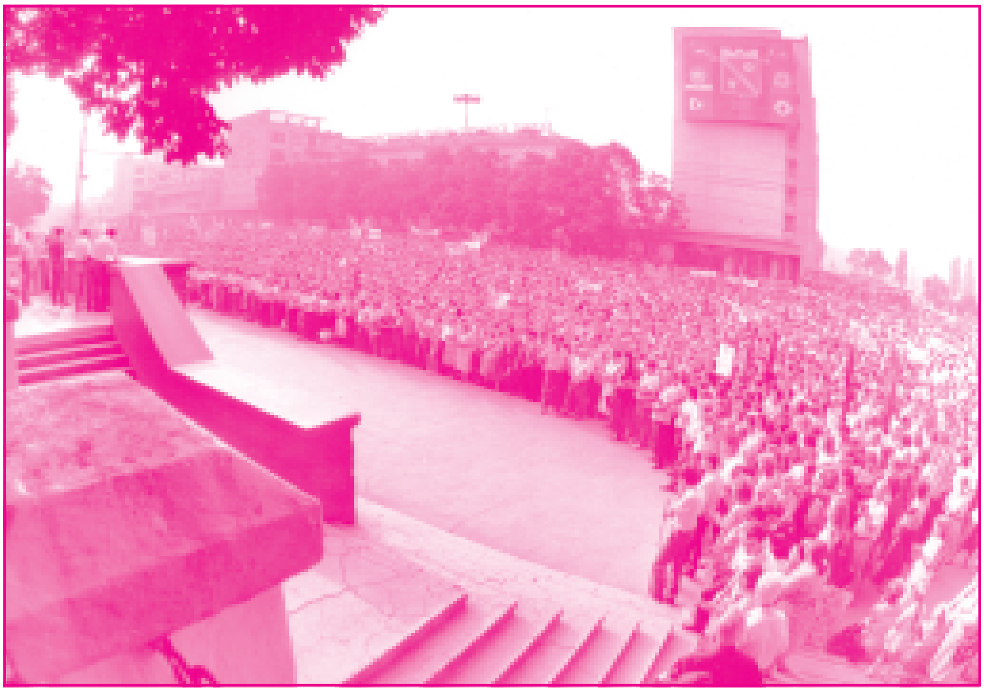
Зі статті «Демонстрація патріотизму тираспольчан. Підсумки комуністичного суботника». «Дністровська правда» від 21 квітня 1977 р.:

«Справжнім святом комуністичної праці став день 16 квітня в нашому орденоносному місті. Учасники Всесоюзного комуністичного суботника, присвяченого 107 річниці з дня народження В.І. Леніна і 60-річчю Великого Жовтня, на багатолюдних мітингах заявили про свою вірність традиціям «Великого починання», про рішучість ознаменувати «Червону суботу» ювілейного року ударною працею.

На робочих місцях, на впорядкуванні вулиць, скверів, парків, зони відпочинку працювали 95600 осіб. Червоні банти на грудях, життєрадісність і піднесеність, високий ентузіазм учасників суботника – все свідчило про їх високий патріотизм, бажання швидше наблизити комуністичне завтра.

...Своєю високопродуктивною безоплатною працею тираспольчани знову продемонстрували свою безмежну вірність справі Комуністичної партії, справі комунізму».

IX розділ
ПРИДНІСТРОВСЬКА МОЛДАВСЬКА РЕСПУБЛІКА

Мітинг у Тирасполі. Серпень 1989 р.

§ 1. УТВОРЕННЯ ПМР

Політична ситуація в Молдавії в фіналі перебудови (кінець 80-х років). Знаходячись у складі СРСР, Молдавія, як і інші союзні республіки, відзначалася реальним суверенітетом – мала Верховну Раду (парламент) і підзвітний їй уряд. Молдавська номенклатура була наділена повною самостійністю в економічній і соціальній сферах, у галузі культури, а робота місцевої бюрократії практично не контролювалася центром.

У республіці не було соціальних та економічних причин для виникнення націоналістичних та сепаратистських рухів. Молдавани,

чисельність яких у 1989 р. складала 64,5% населення, займали 80% посад секретарів ЦК КПМ, 70% секретарів міських та районних комітетів партії, 74% голів місцевих Рад. До кінця 80-х років нове покоління інтелігенції складалося на дві треті з молдаван. Маючи фактично офіційний статус, молдавська мова функціонувала в освіті, науці, культурі, богослужінні.

Саме в цей період у молдавському мовознавстві при підтримці партійного керівництва республіки почав набирати силу рух румуністів — частини інтелігенції і номенклатурних працівників, які на справі реалізовували румунізацію молдавської мови та культури. Через засоби масової інформації вони вперто намагалися підігнати літературну молдавську мову під стандарти румунської.

Це важливо знати

«Титульна нація» *— термін, який означає етнос та ім'ям якого названо будь-яку державу (республіка СРСР, країна СНД).*

У березні 1988 р. на пленумі Спілки письменників СРСР, який відбувся в Москві, була озвучена ідея надання державного статусу мовам «титульних» націй всіх союзних республік. Реалізація її в Закавказьких республіках ще у 70-ті роки забезпечила місцевій «корінній» бюрократії монополію на владу, дозволила звільнити з державної служби більшість службовців, які належали до національних меншин. Більше того, саме з цього моменту в Закавказзі загострилися міжнаціональні стосунки.

Словник ерудита

Уніоністи *(тут) — прибічники руху, політична теорія та практика якого спрямовані на ліквідацію молдавської державності і приєднання територій Молдавії та інших держав до Румунії заради відтворення міфічної «Великої Румунії».*

Перспектива отримання етнічних привілеїв виявилася привабливою для частини молдавської інтелігенції. На відміну від кавказького сценарію націонал-радикали в МРСР виступали завдяки зусиллям румуністів не тільки проти національної меншості, але й проти самих молдаван. Почали обґрунтовуватися і пропагуватися ідеї надання державного статусу тільки молдавській мові, визнання її ідентичності з румунською, переведення на латинську графіку. Одночасно розгорнулася кампанія щодо дискредитації росіян та українців, які займали в Молдавії політично значимі посади. *Уніоністи* змусили звільнити з роботи цілу низку реалістично

Голова Президії Верховної Ради МРСР М. Снєгур (біля мікрофону) роз'яснює «політику партії» тираспольчанам. Вересень 1989 р.

мислячих молдаван, які стояли на позиціях національної рівності і відстоювали молдавську самобутність.

Під тиском румуністів спеціально створена в Кишиневі комісія вчених-лінгвістів висловилася за надання державного статусу тільки молдавській мові і переведення її на латинську графіку. Під лозунгом «Одна мова – один народ» уніоністи відкрито виступили з закликом відмовитися від молдавської національної самосвідомості. У лютому 1989 р. від імені Спілки письменників Молдавії був надрукований антидемократичний проект закону «Про функціонування мов на території Молдавської РСР». У ньому передбачалася адміністративна і навіть кримінальна відповідальність посадових осіб, які використовують в офіційному звертанні замість державної мови іншу. Крім того, автори даного закону позбавляли батьків права вибирати своїм дітям мову навчання. «Офіційний» проект, підготовлений робочою групою Верховної Ради МРСР і надрукований 30 березня, також ігнорував реалії лінгвістичної ситуації в Молдавії.

Словник ерудита

Емісар *– особа, надіслана в іншу країну з неофіційною місією.*

Формування нових суспільно-політичних структур. За сприянням *емісарів* з Прибалтики (представників народних фронтів) у Кишиневі були організовані перші суспільно-політичні структури – націонал-радикальні та уніоністські рухи, які з пропагандистських міркувань назвали себе «демократами». У червні 1988 р. була сформована ініціативна група Демократичного руху для підтримки перебудови, а потім – клуб ім. О. Матеєвича. У травні 1989 р. на їх основі створюється Народний фронт Молдови (НФМ), засновуються організації «Лимба ноастрэ чя ромынэ», «Про Басарабия ши Буковина» та ряд інших, які виступали за приєднання Молдавії до Румунії. Більшість з них були філіями

аналогічних румунських організацій, деякі напряму субсидіювалися з-за кордону.

Консолідація патріотичних сил почалася дещо пізніше. В січні 1989 р. виникла ініціативна група Інтеррух «Унитатя–Единство» (в грудні 1991 р. перейменована в Рух за рівноправність «Унитатя–Единство»), установчий з'їзд якої відбувся в липні за участю 437 делегатів зі всіх міст і районів Молдавії. Активно політизувалися Ради трудових колективів (РТК), створені на підприємствах за роки перебудови. У 1990 р. з'явилися ініціативні групи з відродження козацтва в Придністров'ї, і вже у лютому 1992 р. пройшов Перший Великий Круг відродженого козацького війська. З метою захисту «нетитульних» національних культур передова інтелігенція різних націй створила низку етнокультурних товариств.

У складі Інтерруху переважали представники національної меншості, але було і багато молдаван, в тому числі в його керівництві. Характерною рисою всіх праворадикальних формувань був їх багатоетнічний склад – вони включали лише молдаван, які оголосили себе румунами.

Словник ерудита

Консолідація *– об'єднання будь-яких груп людей з метою реалізації загальної мети.*

Перевірте себе

Що таке «праворадикальні формування»? Поясніть своїми словами.

Боротьба проти прийняття дискримінаційних законів. У політичному житті Придністров'я зростала роль Рад, в яких (на відміну від більшості правобережних районів) румуністам не вдалося встановити контроль над місцевими органами влади. 23 травня 1989 р. Тираспольська міська Рада звернулася до Президії Верховної Ради МРСР з закликом прийняти закон про функціонування на території республіки двох державних мов – молдавської та російської, а Інтеррух «Унитатя–Единство» почав

Засідання міського страйкового комітету в Тирасполі. Червень 1989 р.

Перевірте себе

Як ви розумієте слово «референдум»?

вимагати винести на референдум питання про статус і графіку молдавської мови.

Але 10 серпня стало відомо, що наступна сесія Верховної Ради МРСР буде розглядати новий, який не обговорювався громадськістю, законопроект, що не тільки не враховував пропозицій жителів Придністров'я, але був ще жорсткішим за попередній. 11 серпня в Тирасполі створюється Об'єднана Рада трудових колективів (ОРТК) – до нього ввійшли представники всіх підприємств міста. ОРТК прийняв рішення про проведення 16 серпня попереджувального страйку з вимогою відкласти сесію Верховної Ради. Робітники Тирасполя продемонстрували свою організованість і рішучість – у страйку взяли участь більше 30 тис. осіб.

Мітинг у Тирасполі. Серпень 1989 р.

Але 19 серпня Президія ВР МРСР ухвалила проект закону і винесла його на розгляд сесії. Страйк у Тирасполі почав набирати сили. Першим зупинив роботу колектив заводу ливарних машин ім. Кірова. 25, 27 і 28 серпня в місті пройшли численні мітинги. Політичний страйк швидко переростав у загальнореспубліканський. 29 серпня, в день відкриття в Кишиневі сесії Верховної Ради, зупинилось вже 170 підприємств і понад 400 трудових колективів заявили про свою солідарність зі страйкарями. Але незважаючи на їх вимоги, 31 серпня – 1 вересня представлений законопроект було прийнято практично без змін.

До 3 вересня роботу припинили вже 192 підприємства, в підтримку яких виступили нові десятки трудових колективів. У цей день на центральній площі відбувся наймасовіший мітинг трудящих – в ньому взяли участь близько 70 тис. осіб. Ні особисті вмовляння Президента СРСР М. Горбачова, на тиск зі сторони керівників республіки на страйковий комітет, не змогли змінити позицію придністровців.

Трудящі Бендер на мітингу в підтримку страйкуючих Тирасполя

Страйк продовжувався до 25 вересня, коли після проведеного пленуму ЦК КПРС стало зрозуміло, що правляча партія підтримала питання про встановлення в багатонаціональній Молдавії одномовного режиму. Сприяння керівництва КПМ націонал-радикалам скомпрометувало її в очах народу і визначило її крах. Політична ініціатива почала переходити до рук нових громадських структур.

Мітинг протесту в Кам'янці, присвячений питанню приєднання Молдавії до Румунії. Липень 1990 р.

Активізація політики румунізації і національної дискримінації. Весною 1990 р. до Верховної Ради МРСР були обрані активісти Інтерруху, керівники робітничих організацій і члени КПМ, які склали більшість депутатів. Фронтисти – представники Народного фронту – мали 25% мандатів. Але керівництво компартії пішло на змову з націонал-радикалами від НФМ і розділило з ними владу: Головою Парламенту став нещодавній секретар ЦК КПМ і Голова ВР МРСР Мірча Снєгур, а головою уряду – лідер НФМ Мірча Друк. Під контроль націонал-радикалів було віддано і Президію Верховної Ради.

Перевірте себе

Чому, на ваш погляд, керівництво КПМ підтримало націонал-радикалів?

З перших днів роботи Верховної Ради фронтисти зробили ставку на насилля. Будівлю ВР блокувала спеціальна група, сформована з *декласованих елементів*. Депутати, які виступали на захист національної рівності, наражалися на постійні образи і навіть побиття. 14 травня в двохстах метрах від будівлі Верховної Ради було вбито 18-літнього Діму Матюшина тільки за те, що він розмовляв російською. 22 травня карні злочинці з НФМ розігнали мітинг жінок-матерів, які виступали проти пануючого в столиці свавілля, і побили групу

Словник ерудита

Декласовані елементи *– люди, які втратили зв'язок зі своїм суспільним класом і морально опустилися.*

Черговий мітинг народнофронтівців у Кишиневі. 1989 р.

депутатів від Придністров'я. Не витримавши такого приниження, придністровські депутати змушені були покинути Верховну Раду, пропрацювавши тільки два місяці.

Уніоністи домоглися затвердження румунського «триколора» молдавським прапором, а герба, подарованого в період окупації у 1926 р. Кишиневу румунським королем, – гербом республіки. Кожного ранку національне радіо транслювало румунський гімн. Але і цього народнофронтовцям було мало – вони виступили з вимогою перейменувати Молдавську республіку в Румунську республіку Молдова.

За ініціативою прем'єр-міністра М. Друка почалися масові звільнення працівників, які не володіли державною мовою, в два-три рази скоротився прийом росіян, українців та представників інших нацменшин у вищі навчальні заклади. В засобах масової інформації проводилася шовіністична антислов'янська, антигагаузька, антисемітська пропаганда. На площі Перемоги в столиці були знищені пам'ятні плити з іменами визволителів Кишинева від фашистських окупантів, опоганений бюст О.С. Пушкіна в міському парку на алеї письменників, розгромлена редакція газети «Молодь Молдавії», а через місяць її приміщення та редакція газети «Вечірній Кишинів» були спалені.

Корисна інформація

Провокуючи міжнаціональний розкол, націонал-капітулянти з ЦК КПМ провели на площі Перемоги в Кишиневі мітинг – «Великі національні збори». Оратори вимагали вилучити російську мову з життя суспільства. Ці промови багаторазово транслювалися по ТБ і радіо, що ще більше загострило міжнаціональні відносини в республіці.

«Великі національні збори» в с. Лунга Дубоссарського району. 1990 р.

У центрі столиці не припинялися націонал-екстремістські процесії, мітинги, які рясніли провокаційними лозунгами і закликами: «Мити кишинівський асфальт російською кров'ю!», «Молдавія для молдаван!», «Чемодан – вокзал – Росія!», «Росіян – за Дністер, євреїв – у Дністер!». Бойовики-націоналісти і натовпи хуліганів безкарно знущалися та били на вулицях Кишинева мирних жителів, вривалися у приватні будинки, з кожним днем розширюючи масштаби погромів.

Впевнені в своїх силах румуністи почали відкриту підготовку до об'єднання Молдавії з Румунією. Під їх тиском 23 червня 1990 р. Парламент ухвалив Висновок, який проголошував незаконність створення 2 серпня 1940 р. Молдавської РСР, яке ніби було наслідком «радянської окупації» румунських територій Бессарабії і Північної Буковини. Цим Висновком республіка скасовувала сама себе в тому вигляді, в якому вона існувала протягом 50 років. А оскільки інших документів, які б констатували її в межах 1940 р., крім відповідного закону від 2 серпня, просто не було, Придністров'я отримувало абсолютно законне право на самовизначення, бо вже не входило до складу МРСР.

Запам'ятайте

1990 р., 23 червня
Парламентом МРСР було проголошено незаконність акта про створення 2 серпня 1940 р. Молдавської РСР.

Встановлення *етнократичного* режиму, загроза насильницького приєднання до Румунії були цілком неприпустимими для більшості придністровців. Звичайно, що на лівобережжі розгорнувся широкий народний рух щодо відродження державності як єдиної можливості захиститись від насилля кишинівського режиму.

Словник ерудита

Етнократія *– влада етнічної еліти в багатонаціональній державі, яка проводить політику етнічної дискримінації «не своїх» етносів.*

Утворення ПМР. Республіканський страйк поклав початок новому робітничому рухові в Придністров'ї.

Представники ОРТК на мітингу проти національної політики Кишинева. Серпень 1989 р.

Корисна інформація

«По-іншому… неможна, розвиток подій у Молдавії не залишав вибору, треба було захищати права придністровців.» (І. Смирнов)

У ході страйку практично на всіх придністровських підприємствах сформувались робочі комітети. Вони повністю відтіснили партапарат від керівництва і заявили про себе масовим організованим рухом трудових колективів. Важливим етапом стали вибори до місцевих (міських і районних) Рад у лютому 1990 р. – до їх складу ввійшла невелика кількість партапаратників. Найбільш активну передвиборну агітацію проводили представники ОРТК у трьох великих містах Придністров'я – Рибниці, Тирасполі і Бендерах.

Активна робота щодо формування нового складу міської Ради розгорнулася в Тирасполі, який повинен був стати своєрідним центром концентрації сил придністровців у протидії націоналістичним прагненням лідерів Кишинева. На першій сесії Тираспольської міськради її головою було обрано директора заводу «Електромаш» І.М. Смирнова, який займав у період страйку тверду позицію у боротьбі з націоналізмом.

Послідовність у відстоюванні своїх інтересів продемонстрували рибничани, які першими прийняли рішення про проведення референдуму з питання утворення Придністровської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки. Ще у вересні 1989 р. в Рибниці почала роботу комісія з обґрунтування

Страйк на тираспольському заводі «Точлітмаш». Серпень 1989 р.

необхідності створення Придністровської АРСР у складі Молдавської РСР. Розроблялося і положення про місцевий референдум. У жовтні сесія міської Ради затвердила питання для винесення їх на всенародне голосування.

Могутня протидія партапарату і натиск зі сторони республіканських органів влади не змогли зупинити проведення референдуму. 3 грудня 1989 р. до виборчих скриньок прийшло 81,8% рибничан. За доцільність утворення ПАРСР у складі МРСР віддали свої голоси 91,1% виборців. Так у Придністров'ї вперше в країні було реалізовано право, декларовано в Конституції СРСР, але яке ніколи раніше не застосовувалося, висловити свою волю на референдумі.

Дії рибничан надихнули всіх жителів регіону, і в першу чергу тираспольчан. 15 грудня сесія Тираспольської міськради визначила термін проведення референдуму — 28 січня 1990 р. і затвердила його питання. Незважаючи на тиск зі сторони офіційного Кишинева, хвилю ним же інспірованих чуток, у референдумі в Тирасполі взяли участь 92,3% від облікового складу виборців. З питання утворення ПАРСР «за» проголосували 96% тираспольчан. Треба було провести серйозну роботу щодо організації референдуму в інших містах і районах Придністров'я.

Як тільки придністровські депутати зрозуміли, що шлях парламентської боротьби для них блокований відсутністю будь-якої демократії в *унітарній* мононаціональній *державі* — Республіці Молдова, вони всі зусилля спрямували на пошук інших засобів для захисту прав та інтересів своїх виборців. Розроблялися можливі варіанти, пропонувалися альтернативні шляхи. Тоді ж сформувалось розуміння того, що у справі захисту своїх прав і свобод придністровці можуть розраховувати тільки на себе.

За аналогією до з'їзду народних депутатів СРСР було вирішено провести і з'їзд депутатів всіх рівнів

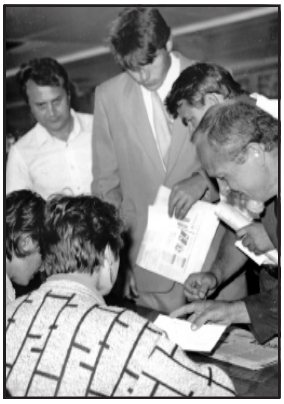
Це важливо знати

1989 р., 3 грудня – *у Рибниці відбувся перший референдум з питання створення ПАРСР.*

1990 р, 28 січня – *в Тирасполі пройшов референдум, на якому 96% городян проголосували за створення ПАРСР.*

Словник ерудита

Унітарна держава – *форма державного устрою, при якому правління виконується центральною владою. На відміну від федерації, яку утворюють її суб'єкти (мають свою конституцію, законодавчу і судову систему), територія унітарної держави поділяться на адміністративно-територіальні одиниці (області, райони). Тут єдина конституція, один представницький орган, один уряд.*

Референдум у Бендерах.
1 травня 1990 р.

Референдум у Григоріопольському районі.
25 листопада 1990 р.

Запам'ятайте

1990 р., 2 червня – *відбувся I з'їзд депутатів всіх рівнів Придністров'я.*

Придністров'я – від сільських Рад до Верховної Ради. Незважаючи на те що за всі роки існування радянської влади подібні з'їзди на території Радянського Союзу не проводила жодна республіка, ці дії не суперечили союзним законам.

На I з'їзді депутатів всіх рівнів Придністров'я, який відбувся 2 червня 1990 р. в Парканах, були присутні 673 депутати. Підсумком з'їзду стало прийняття Декларації про соціально-економічний розвиток Придністров'я і обрання Координаційної ради регіону на чолі з І.М. Смирновим. Треба підкреслити, що саме в цьому важливому документі були закладені основи майбутньої республіки – положення, пов'язані з найважливішими питання суспільно-політичного та економічного життя регіону. З'їзд рекомендував до 1 вересня 1990 р. провести на всій території лівобережжя Дністра референдуми про доцільність утворення ПАРСР.

Перевірте себе

Як ви думаєте, чому за всі роки існування радянської влади на території СРСР не проводилися з'їзди, подібні I з'їзду в Придністров'ї?

Але якщо влітку 1990 р. на референдуми виносилось питання про утворення Придністровської АРСР у складі МРСР, то вже до осені сам хід розвитку подій висунув на порядок денний питання про необхідність утворення самостійної держави. Загалом у регіоні в референдумах з питання утворення власної республіки взяли участь 79% внесених до списків

На засіданні II Надзвичайного з'їзду народних депутатів Придністров'я всіх рівнів. 2 вересня 1990 р.

виборців. «За» висловились 95,8% голосуючих, чи 75,3% від внесених до списків. Таким чином, народ Придністров'я зі всією впевненістю висловився за створення своєї державності.

2 серпня 1990 р. трудовий колектив Тираспольського заводу ливарних машин ім. Кірова виступив зі Зверненням, в якому закликав жителів лівобережжя негайно почати роботу щодо проведення II з'їзду депутатів всіх рівнів Придністров'я. Дане Звернення знайшло повсюдну підтримку.

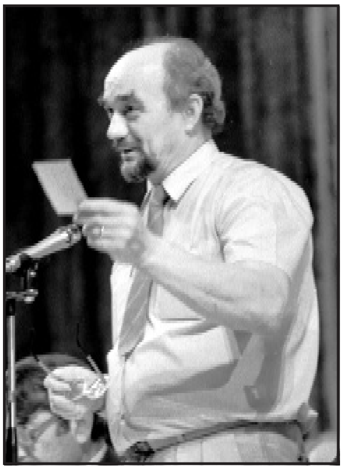
Через місяць, 2 вересня, в Тираспольському міському театрі відкрилося засідання II Надзвичайного з'їзду депутатів всіх рівнів Придністров'я, на якому були присутні 636 делегатів – депутатів міських, районних і сільських Рад. У роботі з'їзду також взяли участь народні депутати СРСР і РСР Молдови. Головним на порядку денному було питання про доцільність відновлення державності на території Придністров'я виходячи з волевиявлення населення регіону. Ідея створення самостійної держави стала лейтмотивом усіх виступів. У той же день була проголошена Придністровська Молдавська Радянська Соціалістична Республіка у складі Союзу РСР.

З'їзд обрав Тимчасову Верховну Раду ПМРСР і її Голову – І.М. Смирнова. Були

Це важливо знати

1990 р., 2 вересня – *на засіданні II Надзвичайного з'їзду депутатів всіх рівнів було проголошено ПМРСР.*

І.М. Смирнов проголошує народження нової республіки – ПМРСР. 2 вересня 1990 р.

Мітинг на підтримку створення ПМРСР

Запам'ятайте

1991 р., 5 листопада *– ПМРСР почала називатися «Придністровська Молдавська Республіка».*

прийняті Декларація про утворення ПМРСР і Декрет про державну владу, які стали праобразом конституції, а також низку звернень.

Пройшло не більше року, і 5 листопада 1991-го Верховна Рада, враховуючи побажання жителів регіону, постановила нове регіональне територіальне утворення назвати «Придністровська Молдавська Республіка» (ПМР).

Питання

1. До яких політичних наслідків призвело прийняття Президією Верховної Ради МРСР закону «Про функціонування мов» на території МРСР?
2. Які документи було прийнято на II Надзвичайному з'їзді депутатів всіх рівнів Придністров'я?
3. Як ви вважаєте, утворення ПМР – це випадковість чи закономірність. Відповідь обґрунтуйте.

Завдання

1. Охарактеризуйте особливості політичної ситуації в Молдавії у 80-ті і 90-ті роки. В чому вона відрізнялася?
2. Укажіть причини утворення Придністровської Молдавської Республіки.
3. Назвіть і охарактеризуйте основні етапи утворення ПМР.

§ 2. ВОЄННА АГРЕСІЯ МОЛДОВИ ПРОТИ НАРОДУ ПРИДНІСТРОВ’Я

Початок терору РМ проти ПМР. Відродження державності в Придністров’ї не загрожувало територіальній цілісності Молдови, оскільки не передбачало автоматичного виходу лівобережжя зі складу республіки з обов’язковим розподілом всієї її території. Утворення нової держави не могло порушити суверенітет Молдови хоча б тому, що нове державне утворення в перші місяці свого існування не мало жодних військових формувань і зброї, в той час як РМ мала військову техніку й арсенал частин Радянської Армії, дислокованих на її території. Придністровська сторона внесла пропозицію про демократичну перебудову державності Молдови у форму федерації з розширенням прав місцевого самоврядування.

Словник ерудита

Суверенітет *— незалежність, самостійність країни і народу, який її населяє.*

Але керівництво РМ як і раніше переслідувало мету зберігати тоталітарну владу і поширити її на максимально можливі території, в тому числі і Придністров’я. І незважаючи на те що її лідери не мали на цей регіон ні історичних, ні юридичних прав (якщо судити з Висновків молдавського парламенту за пактом Молотова-Ріббентропа від 23 червня 1990 г.), а населення не хотіло підпорядковуватися новому режиму, прем’єр-міністр Молдови фанатичний уніоніст М. Друк відкрито погрожував придністровцям перетворити лівобережжя в Ольстер, Нагорний Карабах, Ліван.

Придністровці ідуть на допомогу гагаузькому народу. Жовтень 1990 р.

У жовтні 1990 р. загони волонтерів, завчасно сформовані в основному з учнів профтехучилищ і студентів, а також озброєні до зубів поліцейські на чолі з М. Друком переможно вирушили у регіон компактного проживання гагаузів,

Міст через Дністер, перекритий жителями Дубоссар, які намагалися захиститися від свавілля Молдови

де незадоволені політикою Уряду Молдови жителі намагалися створити власну республіку. Похід «охоронців порядку» селами Гагаузії супроводжувався арештами, побоями мирних жителів, погромами. Щоб захистити свої сім'ї, гагаузи змушені були провести мобілізацію. І тільки робітнича дружина, яка прийшла їм на допомогу з Придністров'я чисельністю 4,5 тис. осіб, і введені війська МВС СРСР відвернули кровопролиття.

Колона придністровських добровольців повернулася з Гагаузії 1 листопада, а наступного дня відбулася сутичка волонтерів і поліцейських Молдови з жителями Дубоссар. Захисники міста перекрили міст, який з'єднував правий і лівий берег, з наміром не допустити народнофронтовців на свою землю. І тоді була дана команда стріляти на ураження. Молдавський загін поліції особливого призначення (ОПОН) в повному екіпіруванні – з автоматами, гранатами зі сльозоточивим газом, у бронежилетах і шлемах – відкрив стрілянину по неозброєних людях. Загинуло троє дубоссарців – Володимир Готка, Валерій Міцул, Олег Гелетюк, 16 осіб було поранено. Так 2 листопада 1990 р. було покладено початок кривавому терору Молдови у Придністров'ї.

Запам'ятайте

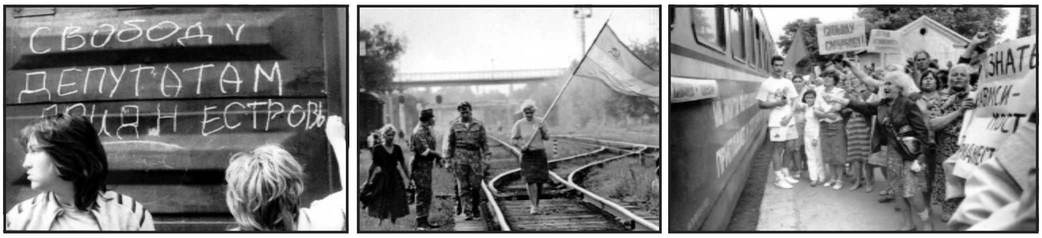
1990 р., 2 листопада *– початок терору Молдови в Придністров'ї.*

Після «путчу» ГКЧП керівництво РМ, вирішивши, що у нього тепер розв'язані руки, направило до лівобережжя загони спецназу для захоплення політичних лідерів. Були арештовані деякі найбільш активні депутати Верховної Ради ПМРСР, а 29 серпня 1991 р. спецслужби Молдови захопили в Києві І. Смирнова.

Поліцейські Молдови, які прибули для «втихомирення» дубоссарців

Лідери РМ розраховували, що молода республіка, втративши своїх авторитетних політиків, не доживе до першої річниці. Але вийшло навпаки. У боротьбу вступили навіть

Громадяни ПМР зустрічають першу річницю створення республіки «рельсовою війною»

жінки, які організували свій страйковий комітет. На чолі з головою комітету Галиною Адрєєвою самовіддано жінки провели безпрецедентну місячну залізничну блокаду з вимогою відпустити заручників. Це була перша подібна акція в історії світового жіночого руху. Річницю республіки, 2 вересня 1991 р., її громадяни також зустріли з акцією протесту – перекрили залізницю. Під тиском широкої громадськості кишинівська влада змушена була звільнити арештованих. 1 жовтня І. Смирнов і депутати повернулися до Тирасполя.

Це важливо знати

31 серпня 1991 р. жінки Придністров'я почали «рельсову війну»: перекрили рух залізничних поїздів на Молдову та з неї.

25 вересня Молдова розпочала другий озброєний похід на Дубоссари. В результаті цієї провокації було поранено дев'ять осіб, побиті дубинками і прикладами автоматів десятки жителів, які встали на захист свого міста. Завдяки мужньому опору дубоссарців чергова вилазка «охоронців конституційного порядку» зірвалася. В день звільнення придністровських депутатів з молдавських катівень з Дубоссар були виведені підрозділи ОПОНу.

Але в Кишиневі надавали особливого значення захопленню цього міста, підкорення якого дозволило б розколоти республіку на дві частини. Тому 13 грудня 1991 р. Молдова здійснила третій озброєний напад на місто. Біля в'їзду в Дубоссари на посту ДАІ опонівці розстріляли з автоматів групу гвардійців, які прибули напередодні з Рибниці з метою надання допомоги захисникам міста. Троє з них – О. Патергін, В. Щербатий, Ю. Цуркан були вбиті, 16 придністровців поранені,

Після звільнення І. Смирнова з молдавських катівень

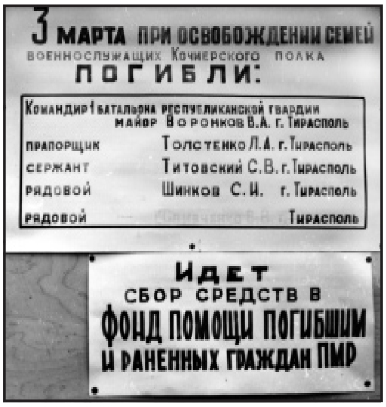
Корисна інформація

Розвідка ПМР доносила про концентрацію та пересування особового складу поліції та ОПОН, особливо при в'їзді до м. Бендери з Кишинівського напрямку, в районі Гирбовецького лісу, біля моста через р. Бик в районі с. Гура-Бикулуй. Пізніше стало зрозуміло, що воєнний конфлікт планувався ретельно і довго.

24 захоплені і відвезені до Кишинева. Через деякий час вони повернулися додому, але більшість з них інвалідами.

Чергова спроба поліцейських прорватися у місто не увінчалася успіхом — зустрівши опір гвардійців і городян, вони змушені були відступити. Як з'ясувалося пізніше, всі ці воєнні і терористичні акції зі сторони Молдови були лише прелюдією до широкомасштабної війни, яку вони запланували почати весною.

Озброєна агресія РМ проти ПМР. Сигналом до початку воєнних дій Молдови послужила ретельно спланована і відроблена провокація. У ніч з 1 на 2 березня 1992 р. в Дубоссарах поліцейські обстріляли з автоматів машину МВС. Загинув начальник міліції І. Сипченко, дві людини було поранено. Нападники сховались у будинку поліції. Оточені козаками, вони лише під ранок погодилися скласти зброю. В момент посадки арештованих в автобус з вікон сусіднього будинку несподівано роздалися постріли. Двоє — козак і гвардієць — були поранені, одного козака вбито. Ця провокація поклала початок широкому рухові солідарності козаків Росії і України з козаками Придністров'я, який відіграв велику роль у війні, що почала набирати силу.

Скорботні рядки — підсумок перших днів війни.

2 березня переодягнені в цивільний одяг опонівці перейшли льодом Дністер і напали на російську військову частину в с. Кочієри. В результаті цієї акції були взяті в заручники офіцери, їх жінки та діти, захоплено зброю. Ціною чотирьох життів своїх товаришів гвардійці зуміли 3 березня відбити сім'ї російських військовослужбовців. Відступаючи, поліцейські обстріляли їх автобус і поранили кількох осіб, серед яких були і діти.

Протягом всього березня проводилися активні бойові дії на Дубоссарській ділянці

фронту, особливо в районі переправ – на Полтавському мосту, на греблі Дубоссарської ГЕС і по лінії безпосереднього стикання підрозділів республіканської гвардії і озброєних молдавських формувань. Опонівці та військовослужбовці Молдови продовжували обстрілювати позиції гвардійців у районі Дубоссар і Григоріополя, здійснили терористичні акції, вбивали і крали людей, жорстоко над ними знущалися. Недалеко від с. Роги загін опонівців обстріляв автобус, який слідував з Харкова і належав турецькій туристичній фірмі. Незважаючи на білий прапор, викинутий пасажирами, двоє іноземних громадян були вбиті і кілька поранені.

У Григоріополі відбулося дві диверсії – підірвана розподільна електропідстанція і виведена з ладу насосна станція, яка забезпечувала довколишні села електроенергією і водою. У Ташлиці група бойовиків вночі розстріляла карету швидкої допомоги, яка везла з с. Спея вагітну жінку в пологовий будинок і семирічного хлопчика на термінову операцію. Акушерка була вбита, четверо людей, в тому числі хвора дитина і породілля, поранені. Тієї ж ночі в Григоріополі затримали групу диверсантів з правого берега. Як з'ясувалося пізніше, це були злочинці-рецидивісти, яких випустили з тюрми в обмін на згоду брати участь у воєнних діях проти ПМР. Група таких же головорізів була арештована в Дубоссарах.

28 березня Президент Молдови оголосив про введення в республіці надзвичайного стану і про

Це важливо знати

Наказом Комітету з питань оборони і безпеки ПМРСР від 29 вересня 1991 р. була створена Республіканська гвардія. Її командиром призначено полковника С.Ф. Кицак.

Корисна інформація

Після обстрілу і пограбування іноземних туристів дипломатичними каналами в Молдову почали надходити офіційні протести, що змусило її керівництво відізвати свої війська з с. Роги.

Розстріляна машина швидкої допомоги і поранений семирічний хлопчик С. Лазаренко на трасі Ташлик–Григоріополь. 2 квітня 1992 р.

Перший президент РМ М. Снєгур

початок наведення конституційного порядку всіма необхідними засобами.

М. Снєгур зробив останню спробу зламати придністровців – дав їм дві доби на розформування військових підрозділів і саморозпуск республіки. Ця заява була формальним оголошенням війни.

Вранці 1 квітня два БТРи Молдови під білим прапором несподівано увірвалися до Бендер. Розстрілявши машину з гвардійцями, опонівці перекинули вогонь на автобус, який віз робітників ранкової зміни на бавовнопрядильну фабрику. Шість людей загинуло, 14 отримали поранення. Становище на Бендерському напрямку різко загострилося. З цього часу сутички між гвардійцями і поліцейськими періодично спалахували в різних районах Бендер. Волонтери не раз намагалися прорватися у місто зі сторони с. Гиска. Бої йшли поблизу сіл Кіцкани, Копанка, Кременчуг.

Корисна інформація

На Дубоссарському напрямку основні сили поліції та ОПОНу дислокувалися в районі с. Голеркани. Ще в січні–лютому туди були завезені рятівні речі на 300–500 осіб, продукти харчування, розгорнуті медичні підрозділи.

12 квітня за сприянням Росії було підписано протокол про припинення вогню в Бендерах і розведення воюючих сторін. 19 квітня молдавські війська (за винятком поліції) були виведені з міста, а гвардійці під контролем чотирьохсторонньої комісії з військових спостерігачів від Росії, України, Румунії і Молдови склали зброю.

Але Молдова продовжувала нарощувати військову могутність на Дубоссарському напрямку й обстрілювати позиції гвардійців та козаків на всьому фронті. 17 травня на Дубоссари було спрямовано шквальний вогонь, у тому числі з ракетних установок. Більше десятка житлових будинків були перетворені в руїни, пошкоджено будівлю лікарні, у виробничих корпусах Дубоссарської ГЕС виникли пожежі. З розбитого трансформатора в Дністер потекла отруйна речовина, що загрожувало екологічною катастрофою. Небезпека зараження води посилювалася ще й тим, що опонівці скидали в неї трупи, які скупчувалися у верхній частині водосховища.

Представники РМ ведуть переговори про припинення вогню. Квітень 1992 р.

За три дні обстрілів у Дубоссарах 20 осіб загинуло, 60 отримали поранення. До середини травня кількість вбитих досягло 60 осіб, поранених – більше 150, десятки людей пропали безвісті.

Протягом квітня-травня активізували свої дії терористичні групи, створені Міністерством національної безпеки Молдови з бойовиків-волонтерів, які проходили навчання в спеціальних тренувальних таборах, а також фронтистів і злочинців. Такі диверсійно-терористичні формування, як «Бужор», «Калараш», «Бурундуки», «Дачия», «Скорпіони», які офіційно називалися в Молдові «групи боротьби з тероризмом», залишили незабутній слід в пам’яті придністровців. Щоб зірвати домовленість про припинення вогню, провокатори стріляли як по гвардійських, так і по молдавських позиціях, влаштовували акції залякування, спрямовані проти мирного населення, вбивали, грабували, мародерствували.

Найбільш відомою в Придністров’ї була група «Бужор», яку очолював тираспольський фронтист Іліє Ілашку. В квітні бужорівці, переодягнені в міліцейську форму, зупинили на околиці с. Карагаш машину, в якій їхав голова Слободзейської райради М. Остапенко, і впритул розстріляли з автоматів всіх пасажирів. Через два тижні, 8 травня, терористами було викрадено, вбито і спалено в автомобілі одного з організаторів ополчення Слободзейського району О. Гусара.

У ніч з 4 на 5 червня Дубоссари знову зазнали артилерійського обстрілу, який посилився по всьому фронту. 6 червня в результаті артобстрілу з установок реактивної системи залпового вогню «Град» у молдавському селі Цибулівка загинуло сім осіб, в тому числі шестирічний хлопчик і п’ятнадцятирічна дівчинка. Близько двох десятків жителів було поранено, будинки зруйновані.

Корисна інформація

Діяльністю диверсійно-терористичних груп керував заступник начальника поліції Дубоссар капітан Колесник. Злочинці, які непогано знали місто, підбиралися до придністровських позицій та обстрілювали їх.

Бійці Молдови готуються до нового наступу

Це важливо знати

Першу угоду про припинення вогню було підписано ще 17 березня, другу – 12 квітня… Але оскільки сам Снєгур виступив з ультиматумом щодо ПМР, будь-які домовленості вже не могли зупинити молдавських націоналістів.

Активізація артобстрілів Дубоссар, так само як і імітація штурму міста, зіграла роль відволікаючого маневру – в цей час, як стало зрозуміло пізніше, йшла підготовка до воєнної акції в Бендерах. Напрямок головного удару було вибрано з розрахунком на те, що ПМР, стягнувши всі свої сили в район Дубоссар, не зуміє дати потрібний опір нападаючим на Бендери.

Бендерська трагедія. Щоб покласти кінець безглуздій загибелі людей, Верховна Рада ПМР на початку червня 1992 р. звернулася до парламенту Молдови з пропозицією обговорити питання про припинення бойових дій. 18 червня Парламент РМ прийняв постанову «Про основні принципи припинення війни та врегулювання конфлікту», головним з яких було названо мирний підхід. Але основане на взаємній згоді сторін вирішення цього питання не влаштовувало націонал-радикальну верхівку правлячого режиму Молдови – народнофронтівці не збиралися припиняти воєнні дії в Придністров'ї, а хотіли потопити його в крові. Ні прийняття парламентської постанови, ні вимоги міжнародних спостерігачів не завадили тому, що сталося 19 червня в Бендерах. У цей трагічний день відбулася каральна операція проти мирних бендерчан, яка призвела до широкомасштабного наступу на ПМР.

Запам'ятайте

1992 р., 19 червня *– початок Бендерської трагедії.*

Війна почалася із заздалегідь спланованої провокації біля бендерської типографії, звідки гвардійці повинні були забрати листівки для Дубоссарської ділянки фронту. Група поліцейських, яка отримала наказ не допустити розповсюдження листівок, зав'язала бій і відкрила вогонь. У результаті цієї акції було поранено шість гвардійців і вбито оператора бендерського телеба-

У перші хвилини агресії Молдови

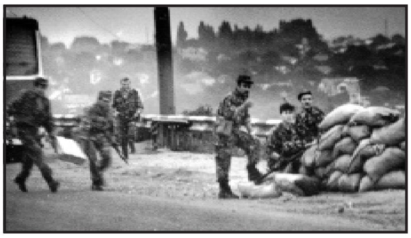
Воєнна техніка Молдови, чекаючи наказу штурмувати Бендери. 19 червня 1992 р.

чення В. Воздвиженського, який встиг зняти все на плівку. О 19 годині, через півтори години після нападу на придністровців, у Бендери з двох напрямків – Кишинівською і Каушанською трасою ввійшли армійські колони, оснащені бронетехнікою й артилерією. Одночасно почався обстріл постів міліції і гвардійських казарм. Стріляли переодягнені в цивільний одяг поліцейські, військовослужбовці МНБ і Національної армії Молдови, члени диверсійно-терористичних груп, снайпери, які під прикриттям і за сприянням чотиристоронньої комісії спостерігачів раніше з’їхалися до міста і розташувалися під виглядом родичів на квартирах у активістів НФМ. З Варниці, Фирладян, Гиски та інших населених пунктів до Бендер прямували механізовані колони. Місто, заблоковане за рішенням Бендерської Ради (по суті під міжнародні гарантії безпеки), виявилося не готовим відбити агресію і протягом кількох днів було окуповане. В цей день постраждало здебільшого мирне населення.

Корисна інформація

4 квітня офіцери 14-ї Російської армії направили президентам Б. Єльцину, Л. Кравчуку та М. Снєгуру резолюцію, в якій повідомили, що якщо до 12 години керівництво Молдови не припинить ескалацію агресії, вони вийдуть на бойові позиції під російським прапором.

Перший бій гвардійці прийняли на Бендерському мосту, де зупинили опонівців, які намагалися

Моменти бою на Бендерському мосту

Перевірте себе

Розкажіть про воєнні події в період агресії Молдови проти ПМР. Хто з ваших близьких знайомих брав участь у бойових операціях? В яких?

прорватися на лівий берег Дністра. Але 20 червня о 4 годині ранку армія Молдови бронетехнікою все ж заблокувала міст, що створило реальну загрозу для Тирасполя.

У Бендерах ще залишалося кілька осередків опору. Наштовхнувшись на лютий опір гвардійців, військовослужбовці Національної армії Молдови змушені були зупинитися, щоб підтягнути артилерію, танки, бронетранспортери. Одночасно вони продовжували цілеспрямовано обстрілювати місто. Особливо сильно обстрілювали будинки міськвиконкому, а також казарми гвардійців. Бій продовжувався всю ніч. В різних районах Бендер почалися пожежі.

Атакуючі не шкодували й об'єктів мирного призначення – промислових підприємств, навчальних закладів, кінотеатрів, житлових будинків, які також обстрілювали з танків та мінометів. Спеціально підготовлені загони мародерів грабували і вивозили до Кишинева устаткування підприємств, промислові та продовольчі товари з магазинів, вдиралися у будинки мирних жителів. Все, що не могли вивезти, знищувалося на місці.

Загін ополченців с. Гиска їде на захист Бендер. Липень 1992 р.

20 червня в ПМР була оголошена часткова мобілізація, почався запис до Народного ополчення. З ополченців формувалися бойові розрахунки, екіпажі танків. Саме на них лягла основна відповідальність – прорватися в Бендери зі сторони Тирасполя, взяти міст і розбити могутнє групування опонівців.

Ціною свого життя придністровські бійці забезпечили місту зв'язок з лівим берегом двома мостами. Перші спроби переправитися через Бендерський міст зазнали поразки – було втрачено кілька бойових машин. Під час четвертої спроби танки зуміли прорва-

тися в Бендери, розбили бронетехніку супротивника, а піхота, яка підійшла згодом, закріпила успіх. О 20 годині 30 хвилин перший придністровський танк, а потім і БТР підійшли до приміщення Бендерського міськвиконкому.

Ополчення ПХБО виступає на захист Бендер. Червень 1992 р.

Щоб відрізати Бендери від лівого берега, озлоблені лідери Молдови вирішили використати авіацію. 2 липня літаки МІГ-29 нанесли два ракетно-бомбових удари по мосту через Дністер, але промахнулися – бомби впали на болгарське село Паркани. Ця акція забрала життя шістьох людей, 14 було поранено, частина житлових будинків зруйнована.

Підкріплення, які прибули в місто з Тирасполя, швидко відновлювали оборону Бендер у всіх напрямках. Тепер ситуація різко змінилася: втрат серед придністровців, які запекло відбивали вогонь супротивника, ставало все менше, а втрати з молдавської сторони, як техніки, так і живої сили, збільшувалися. На початку липня на Каушанському напрямку вогнем артилерії була накрита колона опонівців, яка складалася з 500 осіб і кількох десятків одиниць техніки, на Кишинівському напрямку розбита колона артилерії, на околиці Варниці знищено значну кількість техніки, на околиці Гирбовецького лісу – скупчення живої сили супротивника.

Неочікуваний для керівництва Молдови поворот у цій кривавій війні, великі втрати особового складу військових формувань, рішуче засудження дій РМ багатьма країнами змусили її лідерів шукати вихід зі становища. 3 липня в Москві відбулася зустріч президентів Б. Єльцина і М. Снєгура, на якій було досягнуто домовленості про вживання заходів щодо припинення бойових дій у Придністровському регіоні.

Корисна інформація

«...На цю благодатну землю лягла тінь фашизму. Я вважаю, що колишня велика країна повинна про це знати. І повинна пригадати, чого їй коштувало 47 років тому зламати фашизму хребет... І повинна вжити заходів для того, щоб фашисти зайняли своє місце на стовпі.» (Командуючий 14-ю РА генерал-лейтенант О.І. Лебідь)

Прес-конференція командуючого 14-ю армією Росії О.І. Лебедя в Тирасполі

Це важливо знати

За офіційними даними, у війні 1992 р. загинуло 209 бендерчан, 109 тираспольчан, 58 жителів Дубоссарського району, 22 – Рибницького, 9 – Григоріопольського, 3 – Кам'янського і 76 іноземних громадян.

Але керівництво Молдови не поспішало віддавати такий наказ. Про це свідчить чергова провокація, яка відбулася 6 липня в Дубоссарах, коли обстріляли не позиції гвардійців, а мирні будівлі – виконком, готель, житлові будинки. Пряме попадання великокаліберного снаряду у будівлю міськвиконкому, де в цей час знаходилися керівники підприємств, установ, депутати, забрало життя десяти осіб. У відповідь придністровська артилерія нанесла по позиціях супротивника могутні вогневі удари. В результаті було вбито близько 300 волонтерів і більше 500 поранено, знищена велика кількість автомобілів, військової техніки, механізована колона з боєприпасами.

Підсумки війни 1992 р. були трагічними. Тільки в Придністров'ї офіційно зареєстровано більше 500 загиблих – жителів лівобережжя та іноземних громадян, які надавали допомогу при відбитті молдавської агресії, а також 899 поранених, з яких 185 стали інвалідами. Офіційні дані людських втрат зі сторони Молдови залишилися неопублікованими. Але, за невблаганними законами війни, наступаюча сторона втрачає у 3–5 разів більше особового складу, ніж та, яка обороняється. Дані розвідки свідчать про те, що втрати Молдови склали близько 3500 осіб загиблих, приблизно 9 тис. поранених; майже 200 осіб пропали безвісті.

«Конституційний порядок» по-кишинівськи в Парканах і Бендерах

Російські миротворці в’їжджають до Бендер

Це важливо знати

У результаті першого етапу миротворчої діяльності було досягнуто консенсусу: вчорашні супротивники – Молдова і Придністров’я стали рівноправними учасниками миротворчого процесу, а Росія отримала статус розділювальної сторони. Були визначені і завдання 14-ї РА – бути нейтральною силою, гарантом миру і стабільності.

21 липня 1992 р. в Москві президенти Б. Єльцин і М. Снєгур підписали двосторонню Угоду про принципи мирного врегулювання озброєного конфлікту в Придністровському регіоні Республіки Молдова. 1 серпня війська почали відходити з лінії фронту в пункти постійної дислокації. Формально війна була закінчена. Почалося введення Миротворчих сил по лінії розділення військ.

Встановлення миру на Дністрі. Миротворча операція щодо розділення конфліктуючих сторін у Придністров’ї відбувалася на основі вищезгаданої міждержавної Угоди від 21 липня 1992 р. Суттєво важливо, що при підписанні цього документа був присутній і І.М. Смирнов, незважаючи на його «невизнаний» президентський статус.

Засідання Об’єднаної контрольної комісії

Для забезпечення контролю за припиненням вогню, відведенням військ і військової техніки з Бендер був утворений особливий політичний орган – Об’єднана контрольна комісія (ОКК), до якої ввійшли представники від трьох сторін і які брали участь в урегулюванні конфлікту. У підпорядкування комісії

Зустріч миротворців у Бендерах

Миротворці заступають на пости

Словник ерудита

Консенсус *– згода всіх сторін з прийнятим рішенням чи текстом документа.*

передавалися військові контингенти, які представляли ці сторони. У своїй роботі ОКК використовувала групи військового спостереження, а всі рішення приймалися методом *консенсусу*.

Згідно з Угодою про принципи мирного врегулювання озброєного конфлікту в Придністровському регіоні Республіки Молдова контингент Миротворчих сил склали представники російської, молдавської та придністровської сторін. Структура Миротворчих сил була абсолютно нетиповою для міжнародної операції такого роду – зазвичай збройні формування самих конфліктуючих сторін не входять до складу Миротворчих сил. Спочатку до них увійшли від Росії п'ять батальйонів (2 тис. осіб), від Молдови – три батальйони (1200 осіб), від Придністров'я – два батальйони (800 осіб). Для забезпечення роботи ОКК і візуального контролю за Зоною безпеки до складу російського воєнного контингенту була введена вертолітна ескадрилья, яка нараховувала 10 вертольотів. Але з 1994 р. Росія в односторонньому порядку почала обмежувати свою участь у миротворчій операції.

Запам'ятайте

Зона безпеки *– територія, яка простягнулася вздовж лінії зіткнення сторін конфлікту з обох сторін р. Дністер, включаючи м. Бендери.*

З лютого 1997 р. Контрольна комісія приступила до обговорення питання про співпрацю з Україною. Угодами, підписаними в Одесі 20 березня 1998 р., передбачалося введення в Зону безпеки українських миротворців як військових спостерігачів, діяльність яких була визначена в серпні того ж року. Згідно

з прийнятим рішенням військовий контингент Росії було скорочено до 500 осіб, з яких 175 були військовослужбовцями частин забезпечення, а військові контингенти Молдови та Придністров'я – до 500 осіб.

Таким чином, загальний військовий потенціал на випадок можливої ескалації напруженості в регіоні скоротилася в 3,5 рази.

Перемир'я досягнуто

Функції миротворців фактично полягали в контролі району вздовж р. Дністер шириною 4–15 км і довжиною 225 км, а також м. Бендери, де діяла ОКК. Загальна площа всієї контрольованої території складала близько 2 тис. кв. км. Поступово район контролю звузився і зосередився в основному на дорожніх магістралях, контрольно-пропускних пунктах і мостах.

Одним із позитивних кроків ОКК, який надав імпульс миротворчій діяльності, було юридичне оформлення стосунків з Місією Організації з Безпеки та Співпраці в Європі (ОБСЄ), яка стала посередником у переговорному процесі між Молдовою та Придністров'ям. Підписаний у липні 1994 р. документ «Принципи співробітництва між Місією ОБСЄ та ОКК в Зоні безпеки» дозволив вирішити багато питань з урахуванням не тільки думки конкретної сторони, але й принципів міжнародної практики і міжнародного права.

Це важливо знати

Організація з Безпеки та Співробітництва в Європі (ОБСЄ) – посередник у переговорному процесі між Молдовою та Придністров'ям.

Завдяки роботі Об'єднаної контрольної комісії і спільних Миротворчих сил практично за тиждень були розведені військові підрозділи сторін, виведена техніка і зброя, задіяний механізм контролю за ситуацією, організований пошук людей, які безвісті пропали, створені умови для повернення біженців. Але головне – було припинене озброєне протистояння. Дії ОКК і Миротворчих сил сприяли початку переговорного процесу між Молдовою і Придністров'ям, який переслідував основну мету – остаточне врегулювання конфлікту.

Перевірте себе

Що стало причиною воєнної агресії Молдови проти придністровського народу?

Питання

1. У чому проявився терор Молдови проти народу Придністров'я?
2. Які сили сприяли встановленню миру на Дністрі?
3. Які функції виконувала Об'єднана контрольна комісія?
4. Як ви вважаєте, наскільки міцний сьогодні мир між РМ і ПМР?

Завдання

1. Складіть хроніку воєнних подій 1992 р. «Воєнна агресія Молдови проти ПМР».
2. Напишіть оповідання на одну з тем: «Відлуння Бендерської трагедії», «Твої сини, Придністров'я», «Жінки Придністров'я».

§ 3. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОСТІ НА ДНІСТРІ

Переговорний процес і укріплення державно-правового статусу ПМР. Закінчилися бойові дії. Але ще майже два роки пішло на підготовку до реального переговорного процесу. Почався він весною 1994-го, коли експертні групи за участю посередників взялися за свої обов'язки.

Це важливо знати

В Угоді від 5 липня 1995 р. зазначалося, що сторони зобов'язуються «...не застосовувати у взаємних відносинах силу і не чинити політичне, економічне чи інші форми тиснення один на одного», «стримуватися від участі... в блоках чи інших організаціях, спрямованих проти одної зі сторін».

28 квітня 1994 р. президенти Мирча Снєгур та Ігор Смирнов у присутності представників Росії та Місії ОБСЄ підписали Заяву керівників Молдови і Придністров'я. У ній сторони прийшли до однієї думки «про необхідність визначення державно-правового статусу Придністров'я».

Наступним етапним документом стала «Угода про підтримання миру і гарантії безпеки між республікою Молдова і Придністров'ям», підписана 5 липня 1995 р. в Тирасполі президентами двох республік у присутності Росії та ОБСЄ.

Ці два документи – Заява 1994 р. і Угода 1995 р. – були укладені на основі і в контексті чинного права, яке регулює міжнародні відносини, і практично були міждержавними. Якщо в Угоді від 21 липня 1992 р. Придністров'я навіть не значилося серед підписантів (незважаючи на присутність у

Москві І. Смирнова), то тут вже було виявлено повну рівність сторін при зверненні до міжнародних організацій і держав, які виконують миротворчі функції. Крім того, ці документи відображали державність ПМР, яка фактично існувала та успішно функціонувала.

Росія й Україна виявили зацікавленість у швидкому врегулюванні Придністровського конфлікту і висловили свою готовність стати державами — гарантами переговорного процесу. 11 березня 1996 р. президенти Молдови і Придністров'я М. Снєгур та І. Смирнов підписали в присутності уповноважених представників Росії, України та ОБСЄ Протокол погоджених питань. Придністров'я отримало право приймати Основний закон (Конституцію), інші закони та нормативні акти, мати свою символіку (прапор, герб, гімн), вирішувати «питання економічного, соціального та культурного розвитку в інтересах населення, яке проживає на його території», «самостійно встановлювати і підтримувати міжнародні контакти в економічній, науково-технічній та культурній галузях», а також «як офіційні мови» використовувати «молдавську, українську та російську мови».

Великі надії керівництво ПМР покладало на документ, робота над яким розпочалася з 1996 р. У ньому передбачалося закласти головні принципи нормалізації відносин між конфліктуючими сторонами, намітити перспективу подальших переговорів, визначити базові поняття статусу Придністров'я. 8 травня 1997 р. після довгих і важких обговорень у Кремлі новий Президент Республіки Молдова П. Лучинський, Президент Придністровської Молдавської Республіки І. Смирнов, а також президенти Російської Федерації й України Б. Єльцин і Л. Кучма у присутності Діючого

Запам'ятайте

1997 р., 8 травня *— підписаний Меморандум про основи нормалізації відносин між Республікою Молдова і Придністров'ям — перший міжнародний документ, укладений не тільки сторонами, але й країнами-гарантами за участю ОБСЄ.*

Президенти (зліва направо) І. Смирнов, Б. Єльцин, П. Лучинський після підписання Меморандуму про основи нормалізації відносин між Республікою Молдова та Придністров'ям. Москва, 8 травня 1997 р.

І. Смирнов,
В. Чорномирдін,
Л. Кучма та
П. Лучинський
на Одеській зустрічі.
20 березня 1998 р.

Голови ОБСЄ Н. Петерсена підписали Меморандум про основи нормалізації відносин між Республікою Молдова і Придністров'ям. Це був перший міжнародний документ, підписаний на високому рівні не тільки сторонами, але й державами-гарантами за участю ОБСЄ.

Але майже одразу після чотирьохсторонньої зустрічі в Москві керівництво Молдови почало проводити політику відкритого тиску на міжнародну, економічну, культурну та політичну діяльність ПМР, на керівництво Росії, України, на міжнародні організації. Розпочинались активні спроби применшити роль підписаного в Кремлі Меморандуму, фактично закреслити його суть, замінити іншими актами. Кишинівські політики висували різні плани врегулювання Придністровського конфлікту, основний зміст яких зводився до повної ліквідації Придністровської держави.

Проти Придністров'я одна за одною стали організовуватися економічні блокади – затримувалися міжнародні банківські платежі, транзити вантажу в ПМР, траплялося навіть, що реквізувалися придністровські товари, особливо пально-мастильні матеріали в період посіву та збирання врожаю.

Зустріч В. Путіна та І. Смирнова.
Москва, 4 листопада 1999 р.

Зустріч президентів України Л. Кучми і Придністров'я
І. Смирнова. Київ, 2001 р.

На початку 2001 р. з приходом до влади в РМ комуністів і обрання президентом їх лідера В. Вороніна економічні та митні блокади стали ще більш жорсткими. Керівництвом Молдови було вжито цілий ряд конфронтаційних дій, спрямованих на політичну і дипломатичну ізоляцію Придністров'я, на підривання його економіки та народного господарства. Проти ПМР була розв'язана і безпрецедентна *інформаційна війна*.

Більше ніж десятилітнє ведення переговорного процесу між Придністровською республікою і Молдовою не призвело до будь-якого позитивного результату. За минулий період сторони не знайшли точок зіткнення. Політика РМ щодо ПМР до сьогодні носить неконструктивний, недружний, а частіше відкрито ворожий характер. Демонстративне ігнорування лідерами Молдови всіх раніше підписаних у присутності міжнародних спостерігачів угод про співробітництво з ПМР — яскравий приклад марності зусиль як світової спільноти, так і Придністров'я щодо нормалізації відносин сторін.

Словник ерудита

Інформаційна війна *— масована кампанія завідомого наклепу, неправди й дезінформації, спрямована на спотворення образу політичного супротивника в громадській думці своєї країни та інших країн, в тому числі і тих, проти кого спрямована ця акція.*

Формування основ конституційного устрою. Процес становлення Придністровської Молдавської Республіки можна прослідкувати за подіями 1990–1991 рр. На I з'їзді народних депутатів всіх рівнів Придністров'я, який відбувся 2 червня 1990 р., була прийнята Декларація, в якій визначались найважливіші політичні норми побудови державної влади. II Надзвичайний з'їзд, який пройшов 2 вересня 1990 р., прийняв Постанову про утворення Придністровської Молдавської РСР. Вищим органом влади в республіці було проголошено Тимчасову Верховну Раду у

Президія II Надзвичайного з'їзду народних депутатів Придністров'я всіх рівнів. Вересень 1990 р.

II Надзвичайний з'їзд народних депутатів всіх рівнів приймає першу Конституцію ПМРСР.
2 вересня 1992 р.

складі 50 депутатів, якій було доручено до 1 грудня 1990 р. провести вибори до Верховної Ради.

Запам'ятайте

1991 р., 2 вересня – *затверджені символи державної влади ПМРСР.*

Першими конституційними актами, прийнятими 8 грудня 1990 р. Верховною Радою першого скликання, стали Декларація про суверенітет і нова редакція Декрету про державну владу, який ще більше розвивав принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Вищим законодавчим і контролюючим органом згідно з Декретом стала Верховна Рада. Виконавчу владу, згідно з закріпленими в Декреті нормами, очолював Голова ПМРСР.

2 вересня 1991 р. постановою Верховної Ради на основі атрибутики МРСР, яка діяла до 1991 р., були законодавчо закріплені символи державної влади ПМРСР – прапор і герб.

Підписання Президентом Конституції ПМР. Грудень 1995 р.

Конституція Придністровської Молдавської Республіки. Аналізуючи положення придністровських конституцій від 2 вересня 1991 р. і 24 грудня 1995 р., а також зміни і доповнення, внесені відповідним конституційним законом від 21 червня 2000 р., можна охарактеризувати шлях становлення і розвитку державності ПМР.

Послідовне прийняття трьох основних законів (конституції) республіки свідчить про пошук

найбільш раціональних варіантів формування і діяльності вищих органів влади, форм правління, а також про якісні зміни функції держави на конкретному історичному етапі.

Що стосується форми правління в ПМР, то вона згідно з рішенням I і II з'їзду видозмінилася: поступово перейшла від радянської до парламентської і далі — до змішаної, тобто парламентсько-президентської з веденням посади Президента республіки. В результаті виборів, призначених постановою Верховної Ради на 1 грудня 1991 р., Президентом ПМР став І.М. Смирнов. На наступних президентських виборах, які відбулися у 1996 і 2001 рр., перемогу знов отримав Ігор Смирнов.

Згідно з Конституцією 1995 р. форма республіканського правління наблизилася до президентської. Президент ставав главою держави і вибирався громадянами республіки в ході прямих виборів. Йому належали основні *прерогативи* у сфері виконавчої влади, одночасно він був Верховним Головнокомандуючим. Конституційний закон «Про внесення змін і доповнень до Конституції Придністровської Молдавської Республіки» від 21 червня 2000 р. затвердив президентську форму правління.

Голова Верховної Ради ПМР Г.С. Маракуца

Словник ерудита

Прерогатива *– виключне право, привілеї.*

Перевірте себе

Які форми державного правління вам відомі? Яка склалася в ПМР?

І сесія Тимчасової Верховної Ради ПМРСР. Вересень 1990 р.

На мітингу, присвяченому переходу міліції під юрисдикцію ПМР. 25 вересня 1991 р.

Це важливо знати

Реформа органів виконавчої влади ПМР здійснювалася кількома етапами. Спочатку структура включала 15 управлінь, які в липні 1992 р. отримали статус міністерств. У результаті реформи в 1995 р. було створено 23 міністерства і відомства. Остання реформа, яка пройшла в липні–серпні 2000 р., заснувала 12 міністерств й Адміністрацію Президента зі статусом міністерства.

Вищі органи законодавчої влади. Вибори до Верховної Ради першого скликання відбулися 25 листопада 1990 р. Верховна Рада складалася тоді з двох палат: Ради Республіки і Ради Національностей. На I сесії її головою було обрано І.М. Смирнова, а 30 січня 1991 р. після обрання Ігоря Миколайовича Головою республіки Головою Верховної Ради став Г.С. Маракуца.

Верховна Рада другого скликання була сформована 24 грудня 1995 р. Вона складалася з Палати законодавців, до компетенції якої входило прийняття законів і постанов, і Палати представників, яка розглядала прийняті палатою законодавців закони з наступним їх схваленням чи відхиленням, узгоджувала призначення та звільнення з посади голів та суддів міських та районних судів.

Вибори депутатів Верховної Ради третього скликання відбулися 10 грудня 2000 р. Згідно з прийнятим конституційним законом структура Верховної Ради стала однопалатною, з незначною зміною її повноважень.

За перші десять років своєї роботи Верховна Рада розглянула і прийняла більше 600 законів і близько 2 тис. постанов, які регулюють різні сторони діяльності республіки – в сфері економічних і соціальних відносин, в галузі освіти та культури і т. д.

Судова система. Перші положення про судову владу були сформульовані в Декреті про державну владу і Декларації про суверенітет. Конституція 1991 р. деталізувала ці положення і встановила порядок формування судових органів – Верховного, Арбітражного, Конституційного, міських та народних судів.

Створений у 1991 р. Арбітражний суд став вищим судовим органом щодо вирішення економічних, господарських сперечань між підприємствами, установами та організаціями.

Органом конституційного контролю є Конституційний суд, створений у 2002 р. До його компетенції входить вирішення справ щодо конституційності законів ПМР і правових актів, які приймаються Верховною Радою, правових актів Президента республіки, міністерств, відомств та інших органів державної влади, місцевого самоуправління, а також розгляд скарг громадян щодо порушення прав і свобод людини в ході застосування закону, нормативного акту.

Г.С. Маракуца вручає бойовий прапор військової частини. Літо 1994 р.

Перевірте себе

Розкрийте значення вислову І.М. Смирнова «Силі зброї ми протиставили силу правоти».

Питання

1. Які основні етапні документи були підписані Молдовою і Придністров'ям у процесі переговорів?
2. За якими ознаками визначається держава, зокрема ПМР?
3. На основі яких важливих правових актів була розроблена перша Конституція ПМРСР?
4. Які судові органи вам відомі? Що входить у їх функції?

Завдання

1. Заповніть таблицю «Переговорний процес між РМ і Придністров'ям»:

Рік	Сторони, що домовляються	Прийнятий документ

2. Назвіть державні символи ПМР.
3. Вивчіть напам'ять слова державного гімну ПМР.

§ 4. ЕКОНОМІКА ТА КУЛЬТУРА

Створення банківської системи та фінансових структур. Для нормального функціонування економіки на початковому етапі становлення республіки необхідно було створити фінансові установи і, перш за все, свій банк, який би міг самостійно здійснювати операції з банками за межами Придністров'я. У грудні 1992 р. постановою Верховної Ради був реорганізований Придністровський республіканський банк (ПРБ), який отримав юридичний статус центрального банку, а також правова база для організації та регулювання банківської діяльності в ПМР.

Перевірте себе

Як ви розумієте вислів «планування бюджету республіки»?

З 1991 р. почали формуватися відповідні банківські, фінансові і податкові структури, що дозволило приступити до планування бюджету республіки. Адже без свого бюджету республіка не могла мати справжньої самостійності та незалежності. За короткий термін було розроблено проект першого державного бюджету ПМР на дев'ять місяців 1991 р. і затверджено сесією Верховної Ради. Першою установою фінансової структури стало Управління економіки та фінансів. Але повноцінне функціонування фінансової системи передбачало власну грошову одиницю. Її створення відбувалося кількома етапами.

Це важливо знати

У серпні 1994 р. була введена власна грошова одиниця – придністровський рубль.

З вересня 1990 р. як платіжний засіб на території республіки використовувалися радянські грошові знаки. В липні 1993 р. Верховна Рада ПМР постановила вважати засобами платежу радянські банківські білети з наклеєною на них спеціальною маркою з зображенням О. Суворова. Через рік, у серпні 1994-го, як єдиний платіжний засіб в республіці була введена власна грошова одиниця – придністровський рубль.

Грошові знаки ПМР, введені в обіг у 2000 р.

Завдяки діяльності органів державної влади в ПМР відбулося становлення сучасної фінансової системи, яка включала весь спектр фінансових відношень

Будівля ощадного банку ПМР

і елементів, характерних для аналогічних систем країн з ринковою економікою. Створення власної фінансової системи дозволило забезпечити реальний економічний суверенітет ПМР.

Особливості розвитку промисловості та сільського господарства. Основою економіки Придністровської республіки є промисловість. У 90-ті роки на її галузі припадало половина внутрішнього валового продукту. В експорті республіки абсолютно переважали промислові товари. Створюючи основну частину прибутку, промислові підприємства відігравали істотну роль у формуванні прибуткової частини республіканських і місцевих бюджетів, що визначило особливості розвитку соціальної сфери і рівень прибутків значної частини населення.

Перевірте себе

Чим, на ваш погляд, відрізняється економіка 80-х років від економіки 90-х років?

Аналіз розвитку промислового виробництва в останнє десятиліття XX ст. свідчить про наявність певних негативних тенденцій, які проявлялися у зниженні загальних обсягів виробництва, зменшенні кількості працівників, у втраті частини внутрішнього і зовнішнього ринків.

Істотні зміни відбулися і в міжгалузевих пропорціях промислового виробництва. Різко знизилася частка традиційних для республіки галузей — харчової, легкої та машинобудівної промисловості, що стало наслідком, головним чином, падіння попиту на кінцеву продукцію перерахованих галузей на традиційних ринках збуту, а також цілого ряду інших факторів.

Корпус Молдавського металургійного заводу

Однак на фоні негативних тенденцій 90-х років значно зросла частка чорної металургії, представленої Молдавським металургійним заводом (ММЗ), який зумів не тільки зберегти, але й істотно підвищити свій виробничо-експортний потенціал.

В останнє десятиліття XX ст. збільшилася кількість галузей промисловості, представле-

В цеху «Тиротекса»

них великими підприємствами-монополістами. Так, абсолютним монополістом у Придністров'ї у виробництві сталі і прокату був у ці роки ММЗ, кабельних виробів – завод «Молдавкабель», ливарних машин – завод ім. С.М. Кірова, бавовняних тканин – «Тиротекс», склотари – Тираспольський склотарний завод, цементу і шиферу – Рибницький цементно-шиферний завод, у виробництві міцних алкогольних напоїв – «КВІНТ» та ін.

Один з корпусів АОЗТ «Електромаш»

У перші десять років існування ПМР промисловість регіону характеризувалася особливою структурою виробництва товарів народного вжитку. На відміну від більшості високорозвинутих країн, де переважає продукція хімічної, фармацевтичної, парфумерно-косметичної промисловості та машинобудівництва, в Придністров'ї основним видом виробництва були продукти харчування і товари легкої промисловості. Така специфіка свідчить про те, що в структурі споживання населення низька частка товарів тривалого використання.

У 90-ті роки, як, втім, і в попередні періоди, основним землекористувачем в республіці залишалося сільське господарство. Сільгоспугіддя складали три чверті загальної кількості площі ПМР. На душу населення припадало менше половини гектара сільгоспугідь, а ниви – ще менше, що відповідало аналогічному показнику невеликих густо заселених європейських держав. У структурі сільгоспугідь абсолютно переважали орні землі та багатолітні насадження, що свідчило про провідну роль рослинництва в аграрному секторі Придністров'я. Значних обсягів досягли посівні площі зернових, а також культур, виробництво яких мало міжрегіональне значення, – овочів, цукрового буряка, тютюну, соняшника. Найбільш високу частку в структурі

Перевірте себе

У чому відмінність централізованої планової економіки від ринкової?

На ярмарці в Слободзеї

посівних площ займали кормові, баштанні та картопля, з багатолітніх насаджень — виноград і фрукти, виробництво яких орієнтовано на внутрішній ринок.

Негативні умови економічної діяльності сільськогосподарських галузей визначили до кінця 90-х років збитковість і нерентабельність аграрного виробництва, сприяли виникненню стійкої тенденції щодо скорочення обсягу виробництва сільськогосподарської продукції. Така ситуація в аграрному секторі негативно позначилася на роботі підприємств харчової промисловості, товарообігу продовольчих ринків і на продовольчій безпеці регіону. Все це призвело до істотного зниження експорту агропромислової продукції, що посилило залежність республіки від імпорту продовольства.

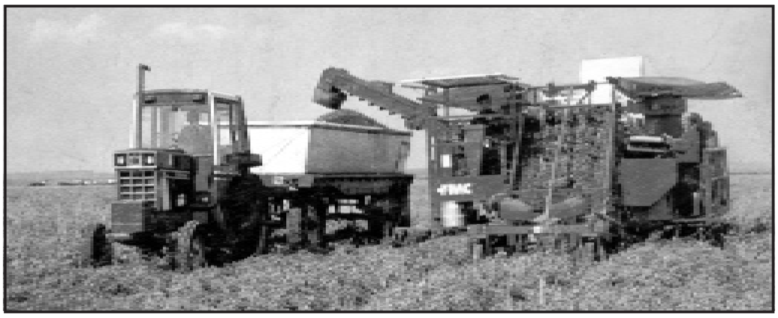
Такий стан сільського господарства визначався як кризовий. З 200 тис. громадян, які проживали в сільській місцевості, роботою були забезпечені не більше десятої частини. Техніка машинно-тракторних парків практично повністю спрацювалася і застаріла. Серйозні проблеми виникли з закупівлею і постачанням добрив і пально-мастильних матеріалів. Вихід із ситуації був тільки в одному — корінному реформуванні сільського господарства загалом, яке

Перевірте себе

Як ви думаєте, які негативні фактори визначили нерентабельність аграрного виробництва до кінця 90-х років?

Корисна інформація

У 90-ті роки ПМР переживала певний дефіцит висококваліфікованих кадрів, що пов'язано з природним зменшенням і старінням кадрового потенціалу, появою нових високотехнологічних видів діяльності, які вимагають підвищеного рівня комп'ютерної, технічної, правової, економічної та мовної підготовки працівників.

Томатозбиральний комбайн на полях Слободзейського району

б стало важливою складовою соціально-економічних перетворень.

Освіта і наука. Розмежування в політиці та ідеології між Придністров'ям і Молдовою після утворення ПМР призвело до розділення системи освіти. Першочерговим завданням в цій сфері стало формування освітньої мережі республіки, збереження та розвиток всіх рівнів освіти – від дошкільної до післявузівської, а також забезпечення і захист конституційних прав громадян на одержання якісної освіти рідною мовою.

Фактично з перших років існування республіки заклади освіти, які проводили навчальний процес трьома офіційними мовами – російською, молдавською, українською, забезпечувались державною підтримкою, що було закріплено у вересні 1992 р. законом «Про мови в Придністровській Молдавській Республіці» і в 1993 р. законом «Про освіту».

Перевірте себе

Загальноосвітня школа, гімназія, ліцей, школа соціального захисту – в чому їх відмінність?

За роки становлення і розвитку республіки кількість шкіл практично не змінилась, але шкільна мережа загалом зазнала глибоких якісних змін. У всіх містах і районних центрах у школах були відкриті ліцейські та гімназійні класи. Створювалися нові види навчальних закладів: гімназії, ліцеї (заклади підвищеного рівня освіти для здібних дітей), школи соціального захисту для дітей з малозабезпечених сімей і дітей-сиріт. У системі загальної освіти республіки навчалося більше 90 тис. дітей

при повсюдному виконанні програми всезагального навчання. Навчанням та вихованням учнів займалися більше 10 тис. педагогів, з яких 85% з вищою освітою.

З 1997 р. у Придністров'ї було впроваджено російські освітні стандарти, доповнені і відкоректовані з урахуванням регіональної специфіки, а також нові прогресивні технології навчання, орієнтовані на особливості індивідуального сприймання дитиною навчального матеріалу. Була введена система диференційованого навчання у старшій ланці (мова йде про профільні напрямки — гуманітарний, природничий і т. д., які діти самостійно вибирають для поглибленого вивчення). Починаючи з 2001 р. випускники державних навчальних закладів республіки почали отримувати документи про освіту міжнародного зразка.

Значних змін зазнала і професійна освіта. Якщо до 1990 р. на території ПМР діяв один вищий, 10 середніх спеціальних і 17 початкових професійних закладів, то у 2003 р. вже успішно функціонували 8 вузів (у тому числі 3 державних), 16 середніх спеціальних і 9 початкових професійних навчальних закладів. Всі вони стали інтегрованими навчальними організаціями, в яких за системою безперервної освіти можна було отримати професії і спеціальності широкого профілю.

Перераховані інші зміни в структурі професійної школи були викликані необхідністю максимально задовольнити потреби господарчого комплексу і соціальної сфери республіки в кваліфікованих фахівцях. Активно вводилася технологія внутрішнього (з боку організації освіти) і зовнішнього (з боку органів управління) контролю якості.

Проведені реформи дали можливість збільшити кількість робітничих спеціальностей у закладах освіти з 21 у 1992 р. до 27 у 2004 р. В середніх спеціальних навчальних закладах у 2004 р. навчались 7,7 тис. студентів за 49 спеціальностями.

Корисна інформація

У 1995–1998 рр. з метою економії державних коштів об'єднуються Слободзейське будівельне профтехучилище і Карагашське сільськогосподарське; Тираспольські технічне та машинобудівельне; Бендерське училище легкої промисловості і Бендерський технологічний технікум.

Перевірте себе

У чому полягала реформа загальноосвітньої та професійної школи?

Корпус № 1 ПДУ ім. Т.Г. Шевченка

Реформа загальноосвітньої і професійної школи підвищила зацікавленість молоді у продовженні освіти і більш ранньої профорієнтації. Щорічно до професійних навчальних закладів республіки вступають більше 30% випускників дев'ятих класів і близько 30% випускників середньої школи.

Важливим пріоритетом у сфері державної освітньої політики став розвиток вищої освіти. Для стабільного функціонування республіки потрібні були фахівці з вищою освітою зі спеціальностей, які забезпечували б державне будівництво. А оскільки єдиний на той період вуз – Тираспольський педагогічний (ТДПІ) – знаходився в опозиції щодо держави, 21 вересня 1990 р. постановою Верховної Ради був заснований Тираспольський державно-корпоративний університет (ТДКУ) з чотирма факультетами: історико-юридичним, аграрно-екологічним, економічним та фізико-технічним.

Запам'ятайте

1990 р., 21 вересня – *створений Тираспольський державно-корпоративний університет.*

У 1992 р. приймається рішення про злиття двох тираспольських вузів (ТДПІ та ТДКУ) у новий навчальний заклад – Придністровський державний університет (ПДУ) ім. Т.Г. Шевченка. За короткий

Читальна зала Придністровського державного університету

Відкриття Міжнародної конференції, присвяченої 80-річчю створення МАРСР

термін ПДУ став основним навчально-методичним та науковим центром Придністров'я, який розвивався за моделлю класичного університету. Відкрилися нові факультети, філії, відділення, кафедри. У 2001 р. тут діяло вже 12 факультетів та 79 кафедр. Професорсько-викладацький корпус вузу складав 900 педагогів, з яких 46 були докторами наук, професорами і 197 – кандидатами наук, доцентами.

З 2001 р. випускникам ПДУ разом з дипломом почав видаватися сертифікат про відповідність даного документа про освіту диплому вищого навчального закладу Росії подібного рівня.

Крім ПДУ ім. Т.Г. Шевченка, в ПМР діє державний Придністровський вищий музичний коледж, створений у 1997 р. на базі Тираспольського музичного училища. Даний навчальний заклад забезпечує підготовку музикантів-виконавців, хореографів, вокалістів, танцюристів, музичних працівників. У 2003 р. було відкрито Тираспольський юридичний інститут на базі Тираспольської середньої школи міліції.

Реформи в освіті дали поштовх до розвитку недержавної вищої освіти. На початку нового, XXI, століття в республіці нараховувалося 6 таких навчальних закладів. Всі вони були філіями недержавних вузів СНД: російських (5 вузів), українських (1 вуз).

Буквально через кілька років з моменту відкриття Придністровський державний університет перетворився в науковий центр республіки. Всупереч важким

Запам'ятайте

1992 р., 25 червня *– в результаті злиття двох тираспольських вузів створений Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка.*

Перевірте себе

Як ви розумієте вислів «сертифікат про відповідність...»?

Перевірте себе

Які вузи діють у нашій республіці? Назвіть їх.

економічним умовам відзначається неухильний ріст продуктивності творчої праці вчених ПДУ: близько 80% всієї наукової продукції Придністров'я виходить з його стін. Основна частина наукової і конструкторської роботи вузу виконується в його лабораторіях, яких у 2001 р. нараховувалося вже 34. На той момент в них працювали більше 250 співробітників, в тому числі 28 докторів і 77 кандидатів наук. При ПДУ активно працюють Придністровський центр Російської академії природничих наук, Науково-методичний центр МДУ–ПДУ, Центр Південного відділення Російської академії освіти, наукова бібліотека, пункти Інтернету, видавництво Придністровського університету та ін.

За результатами науково-дослідної роботи університет здійснює активну інформаційну діяльність: організовує наукові семінари, школи, конференції, в тому числі міжнародні.

Великий інтерес до науки проявляють студенти ПДУ. З кожним роком розширюється поле діяльності студентських наукових гуртків.

У науково-дослідній лабораторії «Палеобіологія і палеобіогеографія» ПДУ

Другим за значущістю науковим центром ПМР є Придністровський науково-дослідний інститут сільського господарства. У 90-ті роки в його наукових лабораторіях селекціонери вивели більше 90 сортів овочевих і кормових культур, більшість з яких вже не один рік впроваджується в Росії, Україні, Молдові та інших країнах. Науковий потенціал інституту – 140 наукових співробітників, у тому числі 3 доктори і 30 кандидатів наук.

До наукових закладів ПМР відноситься також Державний ботанічний сад Придністров'я (його колекційний фонд складає більше тисячі сортів рідкісних рослин), республіканський науково-дослідний інститут екології та природних ресурсів, Державний заповідник «Ягорлик».

Культура. Працівники культури, творча інтелігенція зробили вагомий внесок у справу становлення держави, її визнання. Прорив інформаційної блокади шляхом створення державної мережі масової інформації став великою перемогою придністровців. Завдяки саме ЗМІ про події в Придністров'ї дізнався весь світ.

Перевірте себе

Які газети і журнали виходять сьогодні в ПМР? Яким ви віддаєте перевагу?

До 2000 р. в ПМР випускалися 7 республіканських, 5 міських, 3 районні, 4 рекламні і 3 приватні газети, 12 журналів, більше 30 найменувань тематичних видань наукового, художнього, економічного та інформаційного характеру.

Основними осередками культури в ПМР, як і на території інших країн СНД, є культурно-просвітницькі заклади: Палаци та Будинки культури, клуби і музеї, кінотеатри і бібліотеки, при яких створюються різні самодіяльні та професійні творчі колективи.

З 1993 р. з'явилися нові види клубних формувань при виробничих комбінатах: Центр культури об'єднання «КВІНТ», Будинок культури заводу «Електромаш» та ін. Після реконструкції у 1997 р. відкрився міський Палац культури, а на базі колишнього Будинку культури «Будівельник» – Будинок народних традицій та ремесел. У 2000 р. Тираспольський Палац культури «Сучасник» було реорганізовано в

Народні гуляння на козацькому подвір'ї

Державний ансамбль танцю та народної музики «Віоріка»

Державний культурний центр «Палац Республіки», у складі якого сформована концертна організація – філармонія.

Професійне сценічне мистецтво Придністров'я репрезентовано чотирма колективами: Державний театр драми та комедії ім. Н.С. Аронецької, Державний симфонічний оркестр, Державний ансамбль танцю та народної музики «Віоріка», Придністровський державний цирк.

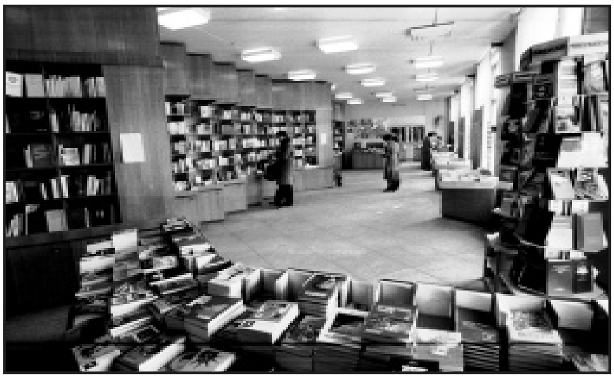
В ПМР нараховується більше півтори сотні клубних закладів. При них діють близько 700 колективів художньої самодіяльності музичного, хореографічного та театрального направлення, в яких задіяно більше 10 тис. осіб. В їх числі майже 300 дитячих колективів, які об'єднують понад 5 тис. дітей і підлітків. Важлива ланка культурно-просвітницької роботи – республіканська бібліотечна мережа, яка з 80-х років практично не змінювалася. У краї функціонує 420 міських та сільських бібліотек, загальний фонд яких складає більше 9 млн. екземплярів книг і журналів. Найбільшими з масових бібліотек є центральні міські бібліотеки міст Тирасполь, Бендери та Рибниця.

Корисна інформація

До 2001 р. в республіці функціонувало 156 клубних закладів всіх відомств, у тому числі 119 державних.

Охоронцями багатовікової культури народів, які населяють береги Дністра, були і залишаються музеї. На території республіки працюють 33 установи музейного типу, 8 з яких відкрилися після утворення ПМР. З метою збереження музейних фондів, їх взаємного обміну, повноцінної творчої діяльності музейних працівників у Тирасполі, Рибниці, Кам'янці були створені музейні об'єднання та колективи.

Тираспольський магазин «Будинок книги»

У найстарішій у Придністров'ї Республіканській картинній галереї м. Бендери зібрана колекція з більше ніж 3,5 тис. творів живопису, скульптури, графіки, декоративно-прикладного мистецтва та філателії. Картинні галереї Тираспольського об'єднаного музею, Рибниці і Дубоссар, в яких експонуються кращі зразки образотворчого мистецтва, також є центрами художньої культури, просвітництва і виховання молодого покоління.

9 серпня 1992 р. почалася трансляція передач місцевого телевізійного каналу «ТВ ПМР». А до початку XXI століття в республіці нараховувалося близько 40 телевізійних передавальних станцій, були створені корпункти в Кам'янці, Дубоссарах, Слободзеї та Бендерах. Крім республіканського, діє Тираспольське та Бендерське телебачення, комерційна телевізійна компанія «Телебачення вільного вибору», розвивається мережа кабельного телебачення, яка надає у користування жителів ПМР більше 25 телеканалів Росії, України та інших держав.

Утворення ПМР сприяло створенню таких творчих об'єднань професіоналів Придністров'я, як Спілка дизайнерів (створена в 1992 р.), Спілка художників (1993 р.), Спілка журналістів (1994 р.), Спілка письменників (1995 р.). Ці об'єднання відіграють велику роль у розвитку культури ПМР.

Держава і церква. Відродження державності в Придністров'ї кардинальним чином змінило становище Російської православної церкви в регіоні.

Це важливо знати

У ПМР зареєстровано більше 300 пам'ятників культури республіканського та місцевого значення. Всі вони знаходяться під охороною держави.

Перевірте себе

У вересні 1994 р. в Тирасполі і Бендерах пройшов III Міжнародний кінофестиваль слов'янських та православних фільмів «Золотий Витязь». Що ви можете про нього розказати?

Зйомки російської телепрограми «Грай, гармонь» в Кам'янці. 28 серпня 2001 р.

Православний комплекс у центрі Тирасполя, побудований до 2000-річчя Різдва Христового

У 1990 р. було засновано Бендерське вікаріатство Молдавської митрополії. Але протистояння між Кишиневом і Тирасполем призвело до того, що більшість російськомовних парафій відмовилися приймати священиків, яких направляла столиця Молдови. У 1995 р. рішенням святого Синоду Російської православної церкви замість скасованого Бендерського було утворене Дубоссарське вікаріатство, до якого відійшли парафії міст і сіл, що входили до складу ПМР. У 1998 р. Дубоссарське вікаріатство було реформоване в Тираспольсько-Дубоссарську єпархію.

Відмова держави від політики войовничого непримиренного атеїзму сприяла відродженню релігійної духовності населення, розширенню пастви, відновленню старих запущених храмів, було покладено початок церковному будівництву. В Тирасполі до 200-річчя Покровського храму, зруйнованого в роки Радянської влади, було закінчене будівництво нової Покровської церкви, а до 2000-річчя Різдва Христового – нового православного комплексу в центрі столиці. Відкрилися нові церкви в Бендерах, Дубоссарах, Рибниці. Значно збільшилася кількість сільських парафій.

Корисна інформація

З 1997 р. єпархія друкує безкоштовну газету «Православне Придністров'я» тиражем до 5 тис. екземплярів, друкує протисектантські листівки, проводить на ТБ щотижневу передачу «Слово пастиря».

Єпархія надає посильну благодійну допомогу бідним жителям республіки, організовує безкоштовні обіди для бідних, допомагає дітям-сиротам, одиноким пенсіонерам. Велика увага приділяється роботі з підростаючим поколінням. При багатьох парафіях діють недільні школи, відкриваються православні бібліотеки. Разом з ПДУ ім. Т.Г. Шевченка проводяться науково-просвітницькі конференції «Покровські читання».

Єпархією засновані щорічні стипендії, які виплачуються студентам за кращі наукові роботи.

За її підтримки відкриті літні табори молодіжних спортивно-патріотичних організацій. Єпархіальне управління активно бере участь у багатьох культурних програмах республіки. Вся ця робота підвищує авторитет і посилює вплив Російської православної церкви в Придністровському краї – найдавнішій південно-західній твердині східного слов'янства і православ'я.

Перевірте себе

Що таке вікаріатство?

Питання

1. Як вплинуло створення власної фінансової системи ПМР на економічний суверенітет нашої держави?
2. Як розвивалася освіта і наука в ПМР в кінці XX ст.?
3. «Наші цілі – духовність, економічний ріст і соціальна стабільність суспільства». Чи можна це гасло застосувати до придністровців?

Завдання

1. Перерахуйте найбільш потужні промислові підприємства, які складають кістяк економіки ПМР. Що ви про них знаєте?
2. Назвіть причину зміни структури професійної школи в ПМР в кінці 90-х років.
3. Охарактеризуйте становище Російської православної церкви в Придністров'ї, починаючи з 1990 р. до сьогодні.

Історія мовою документів

Народний депутат СРСР кишинівська поетеса Леоніда Ларі (Любов Йорга) про російськомовне населення (1989 р.):

«Хай у мене будуть руки по лікоть в крові, але я викину окупантів, пришельців і манкуртів за Дністер, я їх викину з Трансністрії, і ви – румуни – справжні господарі цієї багатостраждальної землі отримаєте їх будинки, їх квартири разом з меблями... Ми їх змусимо говорити румунською, поважати нашу мову, нашу культуру...»

Відповіді прем'єр-міністра Республіки Молдова М. Друка на питання кореспондента молдавської газети «Комерсант» (1990 р., № 23):

«Питання: *Як збирається уряд республіки перебороти конфліктну ситуацію, що виникла у зв'язку з реакцією російськомовного населення на діяльність нового молдавського парламенту?*

Відповідь: *Я їх не засуджую… Вони нагадують мені оасівців в Алжирі чи білу меншість у південній Африці. Ці люди повинні самі зрозуміти, що відбувається, і вважати за честь тут жити і працювати, а не захищати такі символи, як серп і молот.*

Питання: *Якщо вмовляння не допоможуть, чи буде застосовуватися сила?*

Відповідь: *Я б не хотів! Моя їм порада: не грати з вогнем. Ми не хочемо ліванізації Молдови і бейрутизації Кишинева. Молдовани готові йти до останнього, але не відступати. Якщо наших пояснень вони не зрозуміють, тоді буде Ольстер і Карабах».*

* * *

Постанова Тираспольського Народного Фронту Молдови від 17 вересня 1990 р., яка закликає до терору й озброєної боротьби проти народу ПМР (надруковано в газетах Придністров'я на вимогу Ілашку):

«ПОСТАНОВА № 6

17 вересня 1990 р.

У зв'язку з проголошенням так названої ПМРСР, яка є антиконституційною і спрямована проти цілісності Республіки Молдова та її народу, Тираспольська міська організація Народного фронту Молдови

ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. *Не визнати і засудити створення самозваної ПМРСР.*
2. *Вважати, як вороже ставлення до молдавського народу, тих деструктивних шовіністичних елементів, які брали участь в так названому з'їзді ПМРСР.*

3. Виходячи з п.2 даної Постанови, вважати ВОРОГАМИ молдавського народу:

а) деструктивні елементи, які організували і були присутні на так званому з'їзді ПМРСР;

б) всіх осіб, які ввійшли до самозваного керівництва антиконституційної республіки;

в) всіх, хто активно підтримує розчленування Молдови.

4. Всім членам НФМ і людям доброї волі не підкорятися самозваним законам і порядкам, чинним у Придністров'ї, і організувати громадянську непокірність самозваній владі. У випадках застосування сили зі сторони Тираспольської влади – відповідати тільки силою, аж до озброєної.

5. Відділу зі збирання інформації НФМ активізувати роботу щодо виявлення, збору та аналізу інформації на всіх делегатів 2 з'їзду ПМРСР і осіб, які входять до керівництва самозваної держави, для подальшого їх притягнення до суду як ворогів молдавського народу.

6. Всім членам НФМ інтенсивно підготуватися для роботи в умовах підпілля, зі всіма витікаючими звідси обставинами. Підготувати базу для ведення партизанської боротьби з окупаційною владою.

7. Оголосити персоною нон-грата всіх делегатів II з'їзду і всіх членів уряду самозваної держави (згідно зі списками 1 і 2) і попередити їх покинути територію Молдови до 1 жовтня 1990 року.

8. Виходячи з пункту 3 і у випадку невиконання пункту 7 даної Постанови, членам НФМ надати активну підтримку Молдавській Визвольній Армії (МВА) щодо ліквідації ворогів молдавського народу.

9. Цією Постановою забороняється ведення будь-яких переговорів з ворогами молдавської нації.

10. Виходячи з того, що Парламент і Уряд Республіки Молдова не в змозі протистояти комуністичній мафії і він імпотентний щодо захисту інтересів молдавської нації, яка проживає на окупованій території, – базуватися у боротьбі тільки на власні сили і на допомогу, надану з-за меж Республіки.

11. Даною Постановою познайомити всіх членів НФМ, кур'єрською поштою загонів МОА, керівництво РСР Молдова і ворогів молдавської нації.

Хай живе суверенна неподільна республіка Молдова!
Геть Радянську окупацію, геть колоніальну імперію!

Під знаменами Стефана Великого на боротьбу з ворогами молдавської нації.

Свобода чи смерть!

Член Ради Народного фронту Молдови,
Голова Тираспольського відділення НФМ
Іліє Ілашку».

* * *

Цитата з виступу Президента Республіки Молдова М. Снєгура (1992 р.):

«Мені набридло говорити з сепаратистами. Нація повинна бути готова до можливих жертв…».

* * *

З виступу командуючого 14-ю загальновійськовою армією Російської Федерації генерала О.І. Лебедя на прес-конференції в Тирасполі (1992 р.):

«…Якщо в Бендерах йде «відновлення конституційного порядку», тоді всій світовій спільноті потрібно переглянути поняття «окупація».

…Я офіційно доповідаю, що тут, на території Придністров'я, немає ні посткомуністичного, ні прокомуністичного, ні неокомуністичного, жодного іншого режиму. Тут просто живуть люди, яких систематично по-звірячому знищують таким чином, що есесівці зразка 50-літньої давнини просто шмаркачі. Військова рада армії має у розпорядженні кіно-, фото-, відеоматеріали і готова надати їх будь-якій комісії, призначеній міжнародною спільнотою…

На цю благодатну землю лягла тінь фашизму. Я вважаю, що колишня величезна країна повинна про це знати. І повинна згадати, що їй коштувало 47 років тому зламати фашизму хребет. І повинна згадати про те, чим повертається поступання фашизму. І повинна вжити заходів, щоб фашисти зайняли свої місця на стовпі».

* * *

Президент республіки Молдова В. Воронін про Придністровський конфлікт (2002 р.):

«У цих умовах не виключена можливість деяких інцидентів, які можуть обернутися жертвами».

* * *

Витяг з Конституції Придністровської Молдавської Республіки:

«Розділ I. Стаття 1.

Придністровська Молдавська Республіка – суверенна, демократична, правова держава.

Носієм суверенності та єдиним джерелом влади в Придністровській Молдавській Республіці є народ.

Народ здійснює свою владу безпосередньо, а також через органи державної влади й органи місцевого самоуправління.

Вищим безпосереднім вираженням влади народу є референдум і вільні вибори.

Ніхто не може присвоїти владу в Придністровській Молдавській Республіці. Захоплення влади чи присвоєння урядових повноважень є найважчим злочином проти народу...».

* * *

Уривок з книги Президента Придністровської Молдавської Республіки І.М. Смирнова «Жити на своїй землі» (Москва, 2001 р.):

«У Придністровській Молдавській Республіці збережені молдавський етнос, молдавська мова і література, збережені і розвиваються традиційні для краю слов'янські культура, освіта та наука, збережені й укріплюються шанобливі стосунки людей незалежно від національної приналежності, збережені і працюють підприємства – словом, збережені основи життя народу загалом і кожного громадянина окремо.

Це – велика заслуга і велике досягнення придністровців.

Наша республіка молода і спрямована в майбутнє».

БІБЛІОТЕЧКА ЗНАВЦЯ РІДНОЇ ІСТОРІЇ

ДІТИ!

Чи знаєте ви, що таке покоління?

Вчені визначають покоління як *групу особин, однаково віддалених у родинних стосунках від спільних предків*. Простіше кажучи, це люди з незначною різницею у віці. Проміжок часу між народженням батьків і дітей вчені називають довжиною покоління і визначають зазвичай в 30 років. Наприклад, з часу закінчення Великої Вітчизняної війни, тобто з 1945 р., до сьогодні пройшов часовий період, який складає всього два покоління, після відміни кріпосного права – п’ять поколінь, а з моменту приєднання Придністровських земель до Росії – сім поколінь!

Як бачимо, останні два віки – порівняно невеликий відрізок історичного часу. Але скільки подій він вмістив, скільки важливих змін відбулося в житті кожного покоління! Ось чому нам при вивченні історії важливо не тільки покладатися на підручник, але й опиратися на спогади наших батьків, бабусь і дідусів, дядьків і тіток.

Подумайте, як цікаво, як прекрасно і чудово вивчати історію своєї країни, свого міста, села, колгоспу чи хоча б власної школи! Спробуйте. І ви будете приємно здивовані, з’ясувавши, якими тісними нитками пов’язана історія світова, історія держави з історією місцевою, локальною, з історією однієї сім’ї і навіть однієї людини.

Протягом практично всього XX століття в нашій країні з огляду на різні причини нараховувалася невелика кількість краєзнавців і просто любителів вивчати і створювати «живу» історію за свідченнями і спогадами сучасників, учасників і безпосередніх очевидців історичних подій. Прикро, що у нас мало було і тих, хто збирав і дбайливо зберігав листи, фотографії та документи минулих літ.

Тому так важливо для нинішнього покоління відновити цю прогалину. Вивчайте і створюйте «живу» історію, ставайте літописцями своєї сім'ї, навчального закладу, сільської церкви. Повірте, не тільки люди, які оточують вас, але й майбутні покоління будуть вдячні вам за цю благородну і необхідну для суспільства справу.

Для юних краєзнавців, які хочуть серйозно зайнятися вивченням історії рідного краю, ми наводимо список наукових та науково-популярних робіт з історії Придністровських земель у період з XIX по XX століття. Як і в попередньому підручнику, ми спеціально включили в цей перелік тільки ті видання, які ви без зусиль знайдете в будь-якій шкільній, міській чи сільській бібліотеці. Адже всі вони були видані в нашій республіці за останні півтора десятиліття, тобто з моменту її виникнення, і доступні кожному. В них ви отримаєте відповіді на багато питань, які вас зацікавлять. Що стосується любителів історії, які хочуть більш поглиблено вивчати рідний край, то їм ми рекомендуємо звернутися до бібліографічного списку другого тому книги «Історія Придністровської Молдавської Республіки».

Бажаємо вам, юні історики та краєзнавці, великих успіхів і рідкісних знахідок. Хай вас супроводжують творчі успіхи у вашій невтомній благородній праці!

1. **Андреева Г.С.** Женщины Приднестровья. Строки, написанные сердцем. Трудные годы борьбы и победы. – Тирасполь, 2000.

2. **Афанасьев В.И.** Становление Союза писателей Приднестровья // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 75.

3. **Бабилунга Н.В.** Екатерина Арборе – личность героическая // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 97.

4. **Бабилунга Н.В.** История православия в Приднестровье на страницах школьного учебника по истории родного края // Покровские чтения. – Бендеры, 2004. – Кн. 6. – С. 10.

5. **Бабилунга Н.В.** Маргинальные слои как основа правового экстремизма в Молдове: прошлое и настоящее // Материалы проф.-преп. и студ. науч. конф. ПГУ им. Т.Г. Шевченко по истории 2001 года. – Тирасполь, 2002. – С. 15.

6. **Бабилунга Н.В.** Раскол Молдавии и конституционные акты Приднестровской Молдавской Республики // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 4.

7. **Бабилунга Н.В., Бомешко Б.Г.** Бендеры: расстрелянные и непокоренные. – Тирасполь. 1993.

8. **Бабилунга Н.В., Бомешко Б.Г.** Дубоссары: кровоточащая рана Приднестровья. – Тирасполь, 1993.

9. **Бабилунга Н.В., Бомешко Б.Г.** Книга Памяти защитников Приднестровья. – Тирасполь, 1995.

10. **Бабилунга Н.В., Бомешко Б.Г.** Краткий курс истории Молдавии: Молдавия в годы военной интервенции и гражданской войны. Борьба за воссоединение Бессарабии с СССР. – Тирасполь, 1992.

11. **Бабилунга Н.В., Бомешко Б.Г.** Краткий курс истории Молдавии: Молдавская АССР. – Тирасполь, 1993.

12. **Бабилунга Н.В., Бомешко Б.Г.** Краткий курс истории Молдавии: 1940 год: восстановление Советской власти в Бессарабии и образование Молдавской ССР. – Тирасполь, 1994.

13. **Бабилунга Н.В., Бомешко Б.Г.** Краткий курс истории Молдавии: Молдавия в период Великой Отечественной войны и восстановления народного хозяйства. – Тирасполь, 1994.

14. **Бабилунга Н.В., Бомешко Б.Г.** Приднестровский конфликт: исторические, демографические, политические аспекты. – Тирасполь, 1998.

15. **Бабилунга Н.В., Самоний О.Г.** У истоков националистического движения в МССР // Вестник Приднестровского университета. – 1993. – № 3.

16. **Бабилунга Н.В., Яковлев В.Н.** Право на самоопределение и территориальная целостность государств (на примере Молдавии) // Юридический вестник Приднестровья. – 1995. – № 1 (4).

17. **Бадашко О.П.** Деятельность архимандрита Андроника как историографа монастырей Нямцул, Секул и Ново-Нямецкого // Покровские чтения. – Бендеры, 2004. – Кн. 6. – С. 13.

18. **Баев М.В.** Тирасполь. Промышленность, 1950–1970 гг. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 55.

19. **Базилевская С.А.** Документы по истории Русской православной церкви в фондах ЦГА ПМР // Покровские чтения. – Бендеры, 2004. – Кн. 6. – С. 15.

20. **Балицкая М.** Вернемся к истории села Строенцы // Ежегодный исторический альманах. – 2004. – № 8. – С. 163.

21. **Балицкая М.** Каменка – 390. – Тирасполь, 1998.

22. **Балицкая М.Е.** Витгенштейн Петр Христианович // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 43.

23. **Балицкая М.Е.** Декабрист А.П. Юшневский // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 79.

24. **Балицкая М.Е.** Из истории санатория «Днестр» // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 100.

25. **Балицкая М.Е.** Подвиг над родным селом // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 70.

26. **Бардаш И.Г.** Феномен Приднестровья глазами приднестровцев // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 35.

27. **Белокур И.Г., Филипенко С.И., Фоменко В.Г.** Историко-географический очерк села Коротное. История возникновения села // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2004. – № 8. – С. 153.

28. Бендеры: Лето – 92. Война: Фотоальбом. – Бендеры, 1995.

29. Бендеры: прошлое, настоящее, будущее. – Тирасполь, 1998.

30. Бессарабский вопрос и образование Приднестровской Молдавской Республики: Сборник официальных документов. – Тирасполь, 1993.

31. **Богнибов Е.А., Богнибов А.Я., Киосса В.Н.** Градостроительные преобразования в Молдавской АССР, 30-е годы // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 40.

32. **Боговид А.С.** «Бендерское сидение» // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – № 5. – 2001. – С. 59.

33. **Боговид А.С.** К истории возрождения Черноморского казачьего войска // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 126.

34. **Боговид А.С.** Они защищали родную землю // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 5.

35. **Боговид А.С.** Православие как духовная основа Черноморского казачества // Покровские чтения. – Тирасполь, 2001. – Кн. 2–3. – С. 8.

36. **Бомешко Б.Г.** Культурные преобразования в Приднестровье в первые годы Советской власти (1917–1924) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 51.

37. **Бомешко Б.Г.** Образование Молдавской АССР (Истоки приднестровской проблемы) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 14.

38. **Бомешко Б.Г.** Развитие образования в Тирасполе (40–90-е гг. XV в.) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 75.

39. **Бомешко Б.Г.** Сельское хозяйство Приднестровья в первые послевоенные годы // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 17.

40. **Бомешко Б.Г.** Экономические отношения города и деревни в левобережных районах Днестра в период перехода к нэпу // Вестник Приднестровского университета. – 1993. – № 1. – С. 14.

41. **Бондарчук Т.И., Камерер Г.Р., Чабан Н.А.** Глюксталь, Глинная, Глиное: роль миграций в формировании населения и хозяйства села // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 101.

42. **Бронза Г.З.** По следам затерянного подвига // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 113.

43. **Бурда С.А.** Вначале было слово... (Международному году языка посвящается) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 117.

44. **Бурда С.А.** К 135-летию со дня рождения Ю.Р. Бершадского // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2004. – № 8. – С. 106.

45. **Буторина М.А.** Из истории противогаза // Из истории родного города. – Тирасполь, 1997. – Вып. 1. – С. 103.

46. **Буторина М.А.** Памятник и его автор (к юбилею Мемориала Славы и архитектора Г. Файфа) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 139.

47. **Вакула Н.Д.** Памятники Тирасполя // Из истории родного города. – Тирасполь, 1998. – Вып. 2. – С. 50.

48. **Верлан А.Н.** Я.А. Кучеров – руководитель Каменской подпольной организации в годы Великой Отечественной войны // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2004. – № 8. – С. 27.

49. **Войт И.А.** Хрустовчане в Великой Отечественной войне // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2005. – № 9.

50. **Волкова А.** Лидер. – Тирасполь, 2001.

51. **Воловой Г.П.** Кровавое лето в Бендерах: Хроника Приднестровской трагедии. – Бендеры, 1993.

52. **Галинский И.Н.** К вопросу о легитимности политической власти ПМР // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2004. – № 8.– С. 80.

53. **Галущенко О.** Долгая дорога к миру // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 75.

54. **Галущенко О.С.** Борьба между румыниаторами и самобытниками в Молдавской АССР (20-е годы) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 61.

55. **Галущенко О.С.** Борьба между румынизаторами и самобытниками в Молдавской АССР (30-е годы) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2003. – № 7. – С. 47.

56. **Галущенко О.С.** Как создавалась республика на Днестре (к 80-летию МАССР) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2004. – № 8. – С. 42.

57. **Гибескул Н.В.** Тирасполь (Очерки из истории) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 39.

58. **Гладкова Ж.Л.** Музею боевой Славы города Бендеры – четверть века // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 94.

59. Гражданские строки горячего восемьдесят девятого: Сборник стихотворений. – Тирасполь, 1989.

60. **Грибанова Ю.** Памяти Николая Ивановича Остапенко // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 47.

61. **Гросул В.Я.** Русофилы и русофобы в истории Молдавии // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 7.

62. **Губогло Е.М.** Приднестровский конфликт и постконфликтный синдром // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 49.

63. **Данич П.Х.** Развитие народного образования в селе Незавертайловка // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 77.

64. **Дирун А.В.** Историко-правовые основы воссоздания государственности Приднестровской Молдавской Республики // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 60.

65. **Дмитриенко З.П.** Из истории бендерского здравоохранения (1944–1961 гг.) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 66.

66. **Дорох Т.П.** Музеи Приднестровья: 90-е годы XX в. // Вопросы истории и культуры. – Тирасполь, 1999.

67. **Драмарецкая З.Л.** Днестр впадает... в Ледовитый океан // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 125.

68. **Дымченко Н.В.** Кицканская обитель. – Тирасполь, 1996.

69. **Дымченко Н.В.** Международное славянское движение в Приднестровье. – Тирасполь, 1998.

70. Женщины Приднестровья (Фотоальбом). – Тирасполь, 1996.

71. **Жовмир С.В.** Христианство и его роль в развитии Приднестровья // Покровские чтения. – Бендеры, 2004. – Кн. 6. – С. 18.

72. За Родину и права человека: Десять лет борьбы приднестровцев за свободу под знаменем ОСТК (1989–1999). – Тирасполь, 1999.

73. **Зенкин А.М.** Православие и Приднестровье (Обзор фондовых коллекций) // Покровские чтения. – Бендеры, 2004. – Кн. 6. – С. 22.

74. **Зенкин А.М., Дымченко Н.В.** Книгопечатное наследие Михаила Стрельбицкого // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 130.

75. **Иванова В.Р.** Из истории старообрядческой церкви в г. Тирасполе и уезде (XVIII в. – 1907 г.) // Из истории родного города. – Тирасполь, 1998. – Вып. 1. – С. 13.

76. **Иванова И.В.** Патриотическая деятельность Русской православной церкви и государственно-церковные отношения в годы Великой Отечественной войны // Покровские чтения. – Тирасполь, 2001. – Кн. 2–3. – С. 15.

77. **Игумен Ириней (С.П. Тафуня).** История закрытия Ново-Нямецкого Кицканского монастыря // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2005. – № 9.

78. **Иеромонах Ириней (Тафуня).** Жизнь, деятельность и исповедничество митрополита Арсения (Стадницкого), сына молдавского народа. – Б. м.: Изд-во Ново-Нямецкого монастыря, 2003. – 143 с.

79. Из истории родного города: Научно-популярные очерки. – Тирасполь, 1997. – Вып. 1; 1998. – Вып. 2; 2000. – Вып. 3.

80. Ими прославлен Тирасполь: Тираспольчане – Герои Советского Союза. – Тирасполь, 2000.

81. История Приднестровской Молдавской Республики. В 2-х т. В 3-х кн.– Тирасполь, 2000–2001.

82. **Иченко В.В.** Антицерковный террор в годы сталинского произвола // Покровские чтения. – Бендеры, 2004. – Кн. 6. – С. 24.

83. **Иченко В.В.** Люди памяти и долга (к 15-летию Ассоциации жертв политических репрессий) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2005. – № 9.

84. **Иченко В.В.** Приговор к забвению отменить: политические репрессии 30-х годов в МАССР // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2003. – № 7. – С. 96.

85. **Иченко В.В.** Сталинизм и дети // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2004. – № 8. – С. 87.

86. **Калякин О.А., Федорчуков Я.Ф., Бень Ю.П.** Православие и этнообразовательные процессы в Приднестровье // Покровские чтения. – Тирасполь, 2001. – Кн. 2–3. – С. 17.

87. **Караман А.А.** О самопровозглашении и признании Приднестровской Молдавской Республики // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 4.

88. **Кашлева М.Н.** Дубоссары. Основание и развитие города до 1917 г. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 61.

89. **Кашлева М.Н.** Ступени образования. Очерк по истории народного просвещения в Тирасполе XIX – начала XX в. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 80.

90. **Киселева Г.М.** Дубоссары. Кровавый сентябрь сорок первого // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 105.

91. **Киселева Г.М.** Николай Васильевич Склифосовский – наш выдающийся земляк (к 165-летию со дня рождения) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 115.

92. Книга Памяти 1941–1945 гг.: Списки воинов Советской Армии, павших в годы Великой Отечественной войны. – Тирасполь, 1998.

93. **Коломеец О.Е.** Жизнь, отданная людям (памяти Л.А. Тарасевича) // Из истории родного города. – Тирасполь, 1997. – Вып. 1. – С. 54.

94. **Коломеец О.Е.** Человек долга (к 130-летию со дня рождения Л.А. Тарасевича) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 114.

95. **Коломеец О.Е.** Экспонаты музея – о первой мировой войне // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 127.

96. **Колосов В.А., Заяц Д.В.** Самосознание и перспективы решения приднестровского конфликта // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 40.

97. **Кондратович Д.Ф.** Он жизнь свою Отчизне посвятил. – Тирасполь, 2004.

98. **Кондратович Д.Ф.** Предыстория Приднестровской Молдавской Республики // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 57.

99. **Кондратович Д.Ф.** Приднестровская революция // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 23.

100. **Конован О.** Церковнославянизмы в молдавском языке // Покровские чтения. – Тирасполь, 2001. – Кн. 2–3. – С. 56.

101. **Коржова Т.А.** Герой-партизан, писатель // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 72.

102. **Коробенко В.Я.** Русская православная церковь и советское государство в середине 60-х – 80-х годов XX века // Покровские чтения. – Бендеры, 2004. – Кн. 6. – С. 26.

103. **Коробкова Е.Л.** Хранитель истории Ясско-Кишиневской операции // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 92.

104. **Кривенко А.В., Симаченко Р.В.** Кировский: историко-географический очерк // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2005. – № 9.

105. **Кривенко А.В., Симаченко Р.В.** Колкотовая Балка: историко-географический очерк // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2004. – № 8. – С. 144.

106. **Кривенко А.В., Фоменко В.Г.** Формирование территории города Тирасполя // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 129.

107. **Кучеренко В.В.** Бендеры – жизнь тому назад... К 590-летию города. – Бендеры, 1998.

108. **Лазарев А.М.** Я – молдаванин. – Тирасполь, 1995.

109. **Лобанов В.А.** «...Любимая моя надежда – увидеть опять полуденный берег и семейство Раевского» // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 97.

110. **Лобанов Е.А.** Верность долгу // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 108.

111. **Лобанов Е.А.** Последний секундант А.С. Пушкина // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 95.

112. **Маракуца Г.С.** К миру – через согласие. – Тирасполь, 1997.

113. **Маруня Е.Е.** Еще вчера была война (к 10-летию событий 1992 г.) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 38.

114. **Маруня Е.Е.** Из истории охраны общественного порядка в г. Тирасполе (XIX – начало XX в.) // Из истории родного города. – Тирасполь, 1998. – Вып. 2. – С. 17.

115. **Мельничук А.А.** Декабристы – узники Тираспольской крепости // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 79.

116. **Мельничук А.А.** Из истории православных церквей г. Тирасполя (конец XVIII – 1917 г.) // Из истории родного города. – Тирасполь, 1998. – Вып. 2. – С. 8.

117. **Мельничук А.А.** Из истории Херсонской епархии // Покровские чтения. – Тирасполь, 2001. – Кн. 2–3. – С. 19.

118. **Мельничук А.А.** Освобождение Тирасполя: свидетельствуют документы и очевидцы (к 60-летию освобождения г. Тирасполя) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2005. – № 9.

119. **Мельничук А.А.** По лишению чинов и дворянства... // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 98.

120. **Мельничук А.А.** Тирасполь и Пушкин // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 92.

121. **Мельничук А.А.** Узник Тираспольской крепости // Из истории родного города. – Тирасполь, 1997. – Вып. 1. – С. 21.

122. Молодая республика с древней историей (К 10-й годовщине образования Приднестровской Молдавской Республики): Рекоменд. библиогр. указатель. – Тирасполь, 2000.

123. **Науменко Е.П.** Первое опытное сельскохозяйственное учреждение в Приднестровье // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2005. – № 9.

124. **Паскарь Р.** Из истории села Строенцы. П.Х. Витгенштейн и его потомки // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 132.

125. **Перстнев В.И.** Единственный в мире // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 67.

126. **Перстнев В.И.** Зодчий // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2004. – № 8. – С. 135.

127. **Перстнев В.И.** Сын своего века – граф Петр Иванович Панин // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 94.

128. **Погольша И.Г.** Строки, опаленные войной // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2004. – № 8. – С. 38.

129. **Погольша Н.Г.** Герои Советского Союза, захороненные в г. Тирасполь // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 102.

130. **Погольша Н.Г.** Из истории еврейской общины в городе и уезде // Из истории родного города. – Тирасполь, 1997. – Вып. 1. – С. 95.

131. **Погольша Н.Г.** Отражение истории становления и развития ПМР в музейных коллекциях (На примере Тираспольского объединенного музея) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 104.

132. **Погольша Н.Г.** Экспонаты рассказывают, или история двух портретов // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2003. – № 7. – С. 138.

133. **Полушин В.** Тирасполь на грани столетий. – Тирасполь, 1995. – Кн. первая. – 495 с.; 1996. – Кн. вторая. – 994 с.

134. **Пономарев В.П.** Развитие науки в Приднестровье (XIX – начало XX в.) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 51.

135. **Поросеч М.М.** Воронович Евстафий Павлович (1890–1937) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 127.

135. **Поташев В.Я.** Народная дипломатия: Воспоминания. – Тирасполь, 2000.

136. Приднестровской Молдавской Республике – 10 лет. Основные события в истории ПМР: Хроника / Сост. Т.П. Дорох, Е.Е. Маруня // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. –С. 43.

137. Приднестровье: прошлое, настоящее, будущее: Документы Междунар. науч. конф., посвященной 200-летию со дня основания г. Тирасполя. – Тирасполь, 1993.

138. **Репида Л.Е.** Тираспольский укрепрайон как форпост Южного фронта // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 51.

139. **Руденко Н.П.** Дубоссары – город защитников ПМР. – Дубоссары, 1995.

140. **Рыкова Г.А.** Рыбница. Оборона города, 1941 г. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 109.

141. **Рыкова Г.А.** Так освобождали родной город (Документы и материалы о боях за освобождение Рыбницы) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2005. – № 9.

142. **Рыкова Г.А.** Участие рыбничан в становлении ПМР // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 109.

143. **Савка Г.Д.** Жизнь есть деяние (к 125-летию со дня рождения Л.С. Берга) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 119.

144. **Самоний А.** Развитие церкви Приднестровья в период Галицко-Волынского княжества // Покровские чтения. – Тирасполь, 2001. – Кн. 2–3. – С. 23.

145. **Селиванова И.В.** Первый почетный гражданин Тирасполя художник А.Ф. Фойницкий // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2003. – № 7. – С. 88.

146. **Сирик В.А.** Из истории типографского и издательского дела в г. Тирасполе (1898–1917 гг.) // Из истории родного города.– Тирасполь, 1998. – Вып. 2. – С. 26.

147. **Сирик В.А.** «По рельсам чугунным…» (из истории подготовки и строительства железнодорожной линии Одесса–Тирасполь. 1857–1871 гг.) // Из истории родного города. – Тирасполь, 1997. – Вып. 1. – С. 37.

148. **Скалецкая О.Ю.** Вопросы истории церкви в курсе лекций по Отечественной истории // Покровские чтения. – Тирасполь, 2001. – Кн. 2–3. – С. 29.

149. **Сливка О.Н.** Человек вечен на своей земле // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 128.

150. **Смирнов И.Н.** Жить на нашей земле. – М., 2001.

151. **Смирнова И.Г.** По следам бендерской трагедии лета 1992 года // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 85.

152. **Смирнова И.Г.** Расстановка классовых сил в городе Бендеры и крае, февраль–октябрь 1917 г. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 26.

153. **Смирнова И.Г.** Старейший музей в Приднестровье // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 117.

154. **Содоль В.А.** Митрополит Гавриил Бэнулеску-Бодони и его религиозно-просветительская деятельность в Бессарабии в первой четверти XIX в. // Покровские чтения. – Бендеры, 2004. – Кн. 6.

155. **Стасюк А.П.** Революционер Каспар Михаил Турский // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 129.

156. **Стратиевский К.В.** Политическая элита Молдавской АССР (1924–1940 гг.) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2003. – № 7. – С. 104.

157. **Стратиевский К.В.** Человек высокого чувства долга // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 135.

158. **Стратиевский К.В., Стратиевская И.К.** Из истории Молдавского научного комитета // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 90.

159. **Сула М.С.** Чтобы не было забвения (к 170-летию со дня рождения А. Рубинштейна) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 86.

160. Тирасполь и тираспольчане в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: Научно-популярные статьи. – Тирасполь, 1999.

161. **Тодорашко З.Г.** Из истории Ново-Нямецкого монастыря и его реликвий // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 86.

162. **Тодорашко З.Г.** История государственных учреждений Приднестровской Молдавской Республики. Высшие органы власти и управления. 1990–1995 годы. – Тирасполь, 1999.

163. **Тодорашко З.Г.** Организация архивов Молдавской Автономной Советской Социалистической Республики // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 121.

164. **Федоров Г.И.** В огне войны крепла и закалялась дружба народов // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 62.

165. **Федоров Г.И.** Подвиги приднестровцев при форсировании Днепра и освобождении Украины от фашистских захватчиков // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2004. – № 8. – С. 33.

166. **Федоров Г.И.** Преподаватели и студенты Тираспольского пединститута им. Т.Г. Шевченко на фронтах Великой Отечественной войны // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2005. – № 9.

167. **Федоров Г.И.** Приднестровцы – Герои Советского Союза // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 106.

168. **Феч Ю.Н.** О настоящем ради будущего // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 63.

169. **Феч Ю.Н.** Ополчение – народ Приднестровья // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 15.

170. **Феч Ю.Н.** Становление и развитие театрального искусства // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 56.

171. **Феч Ю.Н.** Тирасполь и тираспольчане в годы Великой Отечественной // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 54.

172. **Феч Ю.Н.** Тяжелыми дорогами огненных лет: 95-я Молдавская дивизия в боях за Родину // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2004. – № 8. – С. 5.

173. **Худяков В.В.** В цветущих акациях город. Бендеры: люди, события, факты. – Бендеры, 1999.

174. **Царан Т.И.** Деятельность ликвидационных комиссий в Приднестровье в 20-е годы // Покровские чтения. – Тирасполь, 2001. – Кн. 2–3. – С. 38.

175. **Царан Т.И.** Документы по истории РПЦ в Приднестровье послевоенных десятилетий в фондах Национального Архива Республики Молдова // Покровские чтения. – Бендеры, 2004. – Кн. 6. – С. 44.

176. **Чебану И.Д.** Родной язык в моей судьбе. – Тирасполь, 1992.

177. **Чебану И.Д.** Слово о судьбе родного языка. – Тирасполь, 1992.

178. **Шорников И.** Политический консерватизм и православие в годы первой русской революции // Покровские чтения. – Тирасполь, 2001. – Кн. 2–3. – С. 44.

179. **Шорников П.М.** Дилемма национальной армии Молдовы в период вооруженного конфликта с Приднестровьем, март–август 1992 г. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 16.

180. **Шорников П.М.** Кризис праворадикального движения на Юго-Западе России и в Приднестровье // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 58.

181. **Шорников П.М.** Молдавская этнокультурная идентичность: миф или реальность? // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2004. – № 8. – С. 59.

182. **Шорников П.М.** Монархическое движение и православная церковь в Приднестровье в годы первой русской революции // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 94.

183. **Шорников П.М.** Парламентская оппозиция Молдовы в борьбе против угрозы гражданской войны 1991–1992 гг. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 36.

184. **Шорников П.М.** Приднестровский конфликт и политическая элита Молдавии // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 25.

185. **Шпаков П.А.** Бендеры сегодня: 590-летию города на Днестре посвящается. – Бендеры, 1998.

186. **Шушкевич Н.Н.** Иван Солтыс. Подвиг // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 111.

187. **Яковлев В.Н.** Волеизъявление народа всесильно и неотменно. – Тирасполь, 1995.

188. **Яковлев В.Н.** Тернистый путь к справедливости. – Тирасполь, 1993.

ЗМІСТ

В оформлені використані:
обкладинка – Центральна частина столиці ПМР – м. Тирасполя
(фото В.В. Іванова)
форзаци – м. Бендери (фото XIX ст.);
Дубоссарська ГЕС (фото В.В. Іванова)

Навчальне видання

Бабілунга Микола Вадимович
Бомешко Борис Григорович

ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ

Підручник
для загальноосвітніх начальних закладів
8–9 класи

Перекладач: *Аношкіна Ірина Олександрівна*
Редактор: *Марчук Ольга Миколаївна*
Коректор: *Нестеренко Ольга Петрівна*
Художнє оформлення та верстка: Олєйников Сергій Вікторович

ИЛ АЮ № 07576 от 25.04.02
Подписано в печать 25.07.05. Формат 70×90/16
Усл. печ. л. 25,74. Уч.-изд. л. 22,0. Тираж 14 000 экз. Заказ № 1849

ГИПК. 3300, г. Тирасполь, ул. Каховская, 17

Отпечатано с готового оригинала-макета в Бендерской типографии «Полиграфист»
Министерства информации и телекоммуникаций ПМР
3200, г. Бендеры, ул. Пушкина, 52